

80946

MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETE

A KÖZÉPISKOLÁK III. OSZTÁLYA SZÁMÁRA

A MAGYAR KIRÁLYI VALLÁS- ÉS KÖZOKTA-
TÁSÜGYI MINISZTER ÚR MEGBÍZÁSÁBÓL

ÍRTA: DOMANOVSKY SÁNDOR

EGYETEMI TANÁR

989

A KÉPEKET RAJZOLTA: HORVÁTH JENŐ

KIADJA A KIRÁLYI MAGYAR EGYETEMI NYOMDA
BUDAPEST, VIII., MÚZEUM-KÖRÚT 6. GÓLYAVÁR.

***

A KIRÁLYI MAGYAR EGYETEMI NYOMDA
KÖZÉPISKOLAI TÖRTÉNELMI TANKÖNYVEL.

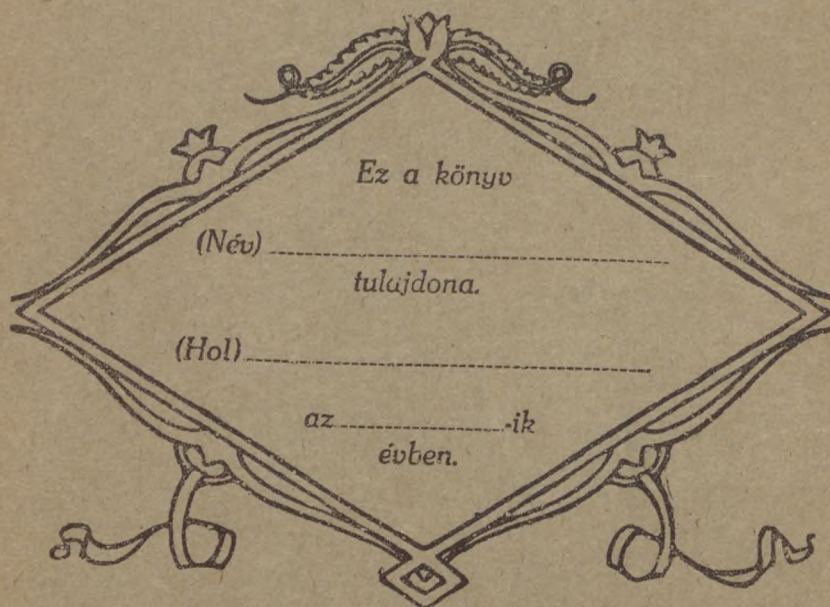
MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETE

a gimnázium, reálgimnázium és a reáliskolák III. osztálya számára.

A magyar királyi vallás- és közoktatásügyi Miniszter úr megbízásából
írta: Dr. DOMANOVSKY SÁNDOR.

A magyar királyi vallás- és közoktatásügyi Miniszter úr ezt a könyvet
jelen kiadásában 36.294/1926. sz. rendeletével középiskolák számára tan-
könyvül engedélyezte.

A Kir. Magyar Egyetemi Nyomda középiskolai történelmi tankönyvsoro-
zatának további köteteit a m. kir. vallás és közoktatásügyi Miniszter úr
megbízásából ugyanezen szerző írja.

Tudás forrása a jó könyv. Ne váljunk meg jó tankönyvünktől soha.
Most leghivebb barátunk, később pedig iskolaéveink legszebb emléke lesz.

MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETE

A KÖZÉPISKOLÁK III. OSZTÁLYA SZÁMÁRA

A MAGYAR KIRÁLYI VALLÁS- ÉS KÖZOKTA-
TÁSÜGYI MINISZTER ÚR MEGBIZÁSÁBÓL

ÍRTA: DOMANOVSKY SÁNDOR

EGYETEMI TANÁR

192

A KÉPEKET RAJZOLTA: HORVÁTH JENŐ

KIADJA A KIRÁLYI MAGYAR EGYETEMI NYOMDA
BUDAPEST, VIII., MÚZEUM-KÖRÚT 6. GÓLYAVÁR

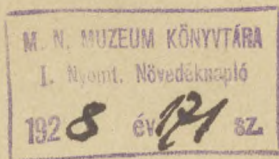
A tanításra szánt szöveg 128 oldal. Történelmi olvasmányok 64 oldal. Függelék 16 oldal. Kép 79. Térkép 19.

80946

Paed.

~~22.989~~

(A képeket más tankönyvek számára átvenni nem szabad.)

I.

A VÁNDORLÁS ÉS HONFOGLALÁS KORA.

1. A MAGYAROK EREDETE ÉS VÁNDORLÁSA.

A magyar nép eredetét messze ködös távolba kísérhetjük vissza. A finn-ugor népek keleti ága, amely már évezredek előtt szakadt el a többi finn-ugor néptől, az Uralhegységtől keletre, Ázsia nyugati részeiben élt. Itt váltak el a későbbi magyarság ősei legközelebbi rokonaiktól, az *osztjákoktól* és a *voguloktól*,

A CSODASZARVAS ÜLDÖZÉSE.

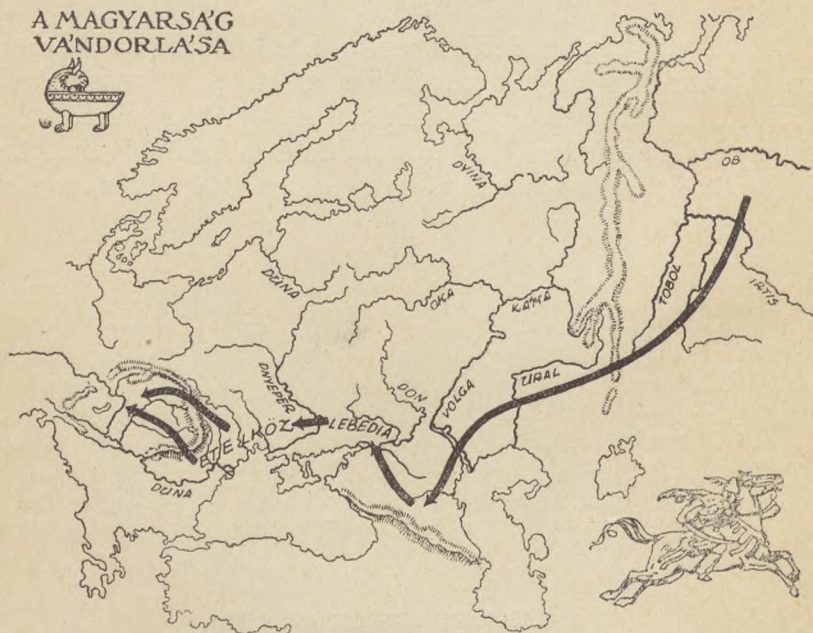
Székely Bertalan festményéről.

és itt jutottak először egy Ázsia belsejéből előtörő török nép, az *ogurok* szomszédságába, akik később hódolásra is kényszerítették őket. Ezek az ogurok a későbbi bolgár népnek is ősei. A két nép összeolvadt, nyelvük is keveredett, de önálló életet még sokáig nem tudtak élni. A húnok hatalmas birodalma a maga fennhatósága alatt egyesítette az Ázsia nyugati és Európa keleti részén élő törzseket. Amikor a hún birodalom már régen szét hullott, a szomszédos művelt népek ezeket a húnokkal fajrokon népeket még mindig nem tudták megkülönböztetni egymástól és hosszú időn át valamennyiüket húnoknak nevezték.

A magyarság soraiban is élt az összetartozás tudata a húnokkal. Régi krónikáink NIMRÓDNAK, a nagy vadásznak faitól, HUNORTÓL és MAGORTÓL származtatták a húnokat és magyarokat. A monda szerint a szükség kényszerítette Hunort és Magort, hogy mint apjuk legidősebb fiai kíséretükkel elváljanak hozzátartozóiktól és új haza keresésére induljanak. Egy szarvasűnő tűnt fel előttük, ezt üldözve jutottak a Meoris ingoványaiba, a Volga és a Don alsó folyásától a Kaukázusig elterülő vidékre. Ott szereztek maguknak asszonyokat is. Egyszer ugyanis vadászat közben DULA

A MAGYARSÁG VÁNDORLÁSA

bolgár fejedelem leányaira akadtak, akik kíséretükkel táncolva ünnepet ültek. Elrabolták az egész leányhadat s a magyar és a hún nemzetek alapítóivá lettek. Elszaporodva, innen indultak azután *Szkítia* meghódítására.

Az ázsiai hazából a magyarok ősei, az avaroktól szoríttatva, a Kr. u. VI. században az Ural- és Volga-folyók vidékén át tényleg a Kaukázustól északra fekvő területre jutottak, ahol újabb bolgár elemekkel keveredtek. Itt alakult ki tulajdonképpen a magyar nemzet, amelyet azonban itt még *onogurnak* (tíz ogur) vagy egyszerűen *ogurnak* neveztek.

A törzsek itt még külön életet éltek, mindegyik saját fejének vezérlete alatt, aki bíraskodott fölöttük és aki hadba vitte őket. Innen költöztek át a Don és Dnyeper közére, ahol új hazájukat az első törzs fejedelméről, **LEBEDRŐL**, *Lebediának* hívták.

Még ekkor sem voltak önállóak. A szomszédos hatalmas kazárok fennhatósága alatt állottak. Ezeket azonban északkeletről, megtámadták a harcias bessenyők, s a magyarokat szállásaikról kiszorítva, őket a kazároktól elszakították. A magyarok kénytelenek voltak a Dnyeperen átkelni s a Dnyeper és a Duna torkolatai közt telepedtek meg. Új hazájukat folyóiról *Etelköznek* (= folyamköz) nevezték. Hét törzsük akkor egyesült a kazár khán tanácsára egy fejedelem alatt.

[Olvasmány.] *Ezt az eseményt Biborbanszületett Konstantin görög császár, aki 912-től 959-ig uralkodott és birodalmának kormányzásáról könyvet is írt, így beszéli el:*

A magyarok nyugat felé mentek lakni vajdájukkal és fővezérükkel, Lebeddel az Etelköznek nevezett tartományba. Rövid idő múlva Kazária fejedelme, a khán, felszólította őket, hogy küldjék hozzá első vajdájukat. Amint Lebed Kazária khánjához érkezett, megkérdezte tőle: Miért hívatta? A khán azt válaszolta: „Azért hivattalak, hogy te nemes, vitéz, bölcs létedre, mint a magyarok közt az első, fejedelme légy népednek, nekem pedig engedelmeskedj.” Emez pedig így felelt: „Nagyra veszem irántam való kegyedet és hajlandóságodat s elismerem, hogy hálámra számíthatnál érte, de mivel az ily uralomra képes nem vagyok, szavadat nem fogadhatom. Jobb lesz az utánam való vajda, Álmos, kinek fia is van, Árpád nevű. Vagy Álmos, vagy az ő fia, Árpád legyen a fejedelem és függjön tőled.” A khánnak tetszett ez a beszéd, nyomban embereket adott melléje és elküldte a magyarokhoz. Amint ezek azután a magyarokkal tanácskoztak, ezek úgy ítélték, hogy jobb lesz Árpádot megtenni fejedelmüknek, mint atyját, Álmost, mint aki méltóbb arra, bölcs tanácsú és gondolkodású, kiválóan vitéz és alkalmas az uralomra. Meg is tették fejedelmüknek, a kazárok szokása és törvénye szerint pajzsukra emelve őt.

III. Béla király jegyzője pedig elmondja, hogy a fejedelemválasztásnál a hét vezér saját véré, pogány szokás szerint edénybe bocsátva, esküt tett, hogy: 1. míg életük tart, maguknak és maradékaiknak mindig Árpád nemzetségéből legyen a vezérük, 2. amit közösen szereztek, abból senki ki ne zárassék, 3. a választó törzsfők és utódaik soha a fejedelem tanácsából és az ország tisztségeiből ki ne rekesztessenek, 4. aki utódaik közül hűtlenné lenne a vezérrel szemben és meg hasonlást szán a vezér és rokonai közt, annak vére ontassék, ahogy az eskünél az ő véruk omlott, és 5. aki pedig utódaik közül esküjüket megszegné, azt mindörökre átok sújtsa.

ÁRPÁD, a második törzs, a **MEGYER** törzs feje volt. Az ő megválasztásával vették fel a magyarok mai nevüket. Szomszédaik azonban továbbra is régi nevükön hívták őket.

A vitéz lovas, harcos nép csak a hét törzs egyesülése után lett igazán félelmetessé. A Duna torkolatvidékéről már közelebbi összeköttetésbe is jutott az európai népekkel 892-ben. ARNULF német királlyal együtt pusztították SZVATOPLUK nagymorva birodalmát. De segítségül hívta őket VI. BÖLCS LEÓ görög császár is a bolgárok ellen, akiket Árpád fiának, LEVENTÉNEK vezérlete alatt meg is vertek. A bolgárok azonban ezt a vereséget nem tudták elfelejteni s hogy bosszút állhassanak rajtuk, szövetségek keleti ellenségükkel, a bessenyőkkel. Amikor a magyarok 895-ben ismét a Duna-Tisza vidékén kalandoztak, a bolgárok és a bessenyők egyesült erővel megtámadták és feldúlták Etelközt. Ez a csapás kényszerítette Árpád népét, hogy a bessenyők ellen védekezve a Kárpátok mögé vonuljon.

2. MAGYARORSZÁG A HONFOGLALÁS ELŐTT.

Az a terület, amelyet az Etelközből kiűzött magyarok elfoglaltak, a természettől is úgy volt alkotva, hogy könnyen lehetett védelmezni. A honfoglalók lovas népe ugyan nem szerette az erdős, hegyes vidéket, azt nem is igen szállta meg, de mint a szomszédos pusztai népek, több napi járóföldre terjedő lakatlan közökkel választotta el szállásait szomszédaitól, hogy az ellenséges betöréseket megnehezítsék. Erre a célra az új haza körül, különösen északon, keleten és délkeleten húzódó hatalmas erdős hegyvidék igen alkalmas volt. A síkon és a folyók völgyeiben megtelepült magyarok mintegy körülbástyázták velük magukat. Ők voltak az itt lakott népek közül az elsők, akik ezt a kedvező földrajzi alakulatot felismerték és javukra fordították.

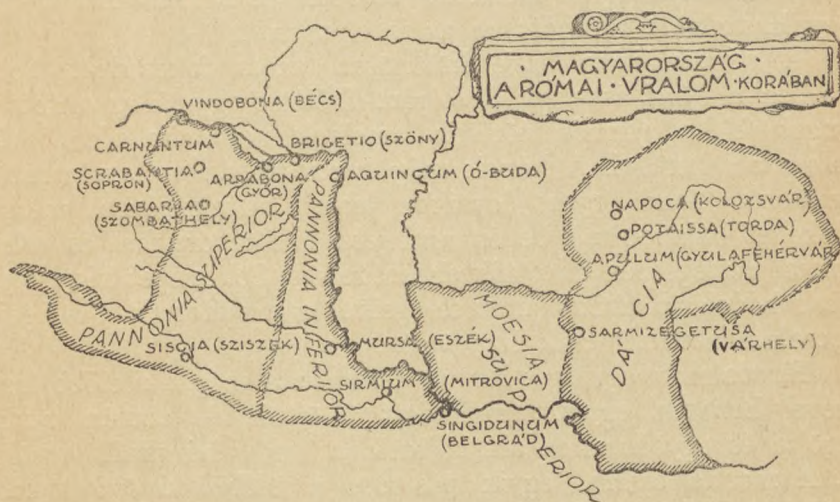
Hogy itt azelőtt milyen népek laktak, arról a Kr. előtti időkből kevés tudomásunk van. Említést érdemel mégis közülük két nép. A Dunántúlon több *kelta* törzs lakott, kis városokat épített, ipart űzött és kereskedett, de széttöredezve, apró csoportokban élt. Erdélyben a *dákok* a műveltségnek még alacsonyabb fokán állottak, de harciasak voltak és egy fejedelem alatt egységes országot alkottak.

Magasabb műveltséget azonban csak a rómaiak hoztak ide. Előnyomulásukat Magyarország felé OCTAVIANUS, a későbbi AUGUSTUS császár kezdte, amikor Kr. e. 35-ben elfoglalta *Sisciát*, a mai Sziszeket. Utódai meghódították az egész Dunántúlt, amelyből új provinciát alakítottak: Pannóniát. *Pannónia* azonban Ausztria

keleti részére is áterjedt és hozzátartozott a Dráva-Száva köze és egy keskeny csík a Szávától délre.

Egy századdal később a római császárok meghódították *Dáciát* is, amelynek különösen aranyára vágytak. A dákok hős királyuk, DECEBAL alatt szívósan ellentállottak. TRAJANUS császár hét évig (101—107) folytatta a háborút ellenük. Hogy seregeivel a kapcsolatot fenntarthassa, az Aldunán át hídát is veretett és a Kazán-szorosban a parti sziklafalba a víz fölött utat ácsoltatott. Amikor a római légiók diadalmaskodtak, Decebal és az előkelők megölték magukat, Trajanus pedig Rómában diadaloszlopot emeltetett a küzdelem emlékére, amelynek domborművei mai napig is

megőrizték az elkeseredett háború egyes részleteit. Ebből a területtől Dácia néven szintén külön provincia lett, amely azonban délre egészen a Dunáig terjedt.

A római uralom alatt Pannónia és Dácia szépen felvirágzottak. Különösen a pannóniai kelta városok lendültek fel. A legnevezetesebbek voltak közülök *Aquincum* (Óbuda), *Brigetio* (Ószöny) és *Sabaria* (Szombathely). Dácia inkább bányászatáról volt híres. Fővárosa *Ulpia Trajana* mellett (a dákok *Sarmizegethusának* nevezték; Várhely, Hunyad megyében), különösen *Apulum* (Gyulafehérvár) tűnt ki. A két provinciából a római műveltség nagy hatással volt az ország többi részeire is, ahol azonban a kultúra alacsony fokán élő népek tanyáztak. Ezek ellen a rómaiak megerősített sáncvonalakkal védekeztek.

Különösen a temesi vidéken maradt sok ilyen római sánc korunkra. De megmaradtak egyes helyeken kitűnően épített útjaik is. Városaik romjainak felásásával pedig a magasabb műveltség számtalan szép emléke került napfényre.

A két római provinciának nagy hátrányára volt, hogy az Alföld, mint ellenséges terület, mélyen benyúlt közéjük. Dáciát nem is tarthatták sokáig. Amikor kelet felől megindult a népek áradata, ez a tartomány igen heves támadásoknak volt kitéve. 275-ben a *nyugati gótoknak* engedték azt át és kivonták belőle katonáikat és gyarmatosaikat. De akkor már a pannóniai határon is gyakorta kemény harcok folytak. A támadók germán népek voltak, amelyek időnként be-betörték a Dunántúlra, úgy hogy lassanként, fokozatosan az is elpusztult.

A népvándorlás ereje különösen azóta fokozódott, hogy 375-ben a *húnok* átkeltek a Volgán. Előttük egymást szorították nyugat felé a germán törzsek, amelyek nem akartak a hún uralom alá kerülni. A húnok még harciasabbak voltak, mint a germánok. Apró, gyors lovaikon nagy hirtelenséggel messze vidékeket kalandoztak be és rettenetes nyílzáporukkal és rohamukkal rettegésben tartották ellenségeiket. Sok népet kényszerítettek hódolásra, akik azután seregeiket gyarapították. Országaik kapcsolata azonban csak laza volt.

Birodalmuk egységét ATTILA teremtette meg, aki előbb testvérével BUDÁVAL együtt uralkodott fölöttük, de azután Budát megölte és egyeduralma alá hajtotta az egész húnuralta területet. A monda szerint egyik pásztora a földből kinövő kardot talált, azt elvitte Attilának, aki Isten kardjának tekintette, hogy megalázza vele a világot. A mai Oroszország meghódítása után a Tisza mentén üttötte fel székhelyét, ahonnan az egész Európát rettegésben tartotta. Európa népei Isten ostorának nevezték. Sokat szenvedett tőle különösen a keletrómai birodalom. A bizánci császár adót is fizetett neki. Ebből a megalázó helyzetből a császárság szeretett volna menekülni. Követséget küldtek tehát Attila udvarába, hogy vele egyezkedjenek. Ennek a követségnek útját az egyik követ, PRISCUS RHETOR, le is írta. A követek megkísérelték, hogy orgyilkossal tegyék el láb alól a hatalmas uralkodót, de az ármány kitudódott és a gyilkosság meghiúsult.

451-ben Attila hadai *Gallia* provinciába a mai Franciaországba vonultak, hogy a húnok uralma alól elszakadt és a nyugati császárok oltalma alatt ott letelepedett nyugati gótokat ismét

hódolásra kényszerítsék. A *catalaumi* síkon (Châlon sur Marne) azonban a nyugatrómai birodalom seregével kellett megküzdeniök, amelyet AëTIUS vezetett. Ennek a seregnek a nyugati gótok és a burgundok csapatai csak részeit alkották. A csatát mindkét fél a legnagyobb elkeseredéssel vívta, de eldönteni nem tudták. Attila sem érezte magát győztesnek, de AëTIUS is tanácsosabbnak tartotta a visszavonulást. Így Attila maradt a csatatér birtokában.

A rákövetkező évben Attila a nyugati birodalom szíve, Itália ellen vonult. Útját először *Aquileja* erős vára állta el. Hosszadalmas ostrommal a húnok mégis megtörték az ellenállást és elpusztították a várost, amelynek menekülő lakosai akkor alapították a tenger ingoványai között *Velencét*. Itália északi részeit elpusztítva, Attila Róma ellen indult, de eléje jött I. LEÓ pápa, aki visszatérésre bírta. Az olaszok hite szerint a pápa fölött a levegőben megjelentek Péter és Pál apostolok, akik lángpallossal hadakoztak a hódító ellen, s Attila ettől való félelmében fordult vissza.

453-ban a germán KRIMHILDEL való esküvőjének éjszakáján orrvérzés ölte meg a hatalmas hódítót. Halálával birodalma is összeomlott. Fiai nem tudtak belenyugodni abba, hogy legidősebbikük, ELLÁK, egyedül örökölje a hatalmat. Fellázadtak ellene és megölték. A leigázott népek pedig felhasználták az áldatlan testvérharcot, hogy függetlenségüket visszaszerezzék. A húnok tehát kénytelenek voltak kelet felé visszahúzódní, ahol töredékeik összeolvadtak a rokon népekkel.

Magyarország területe a hún birodalom felbomlása után az előbb hún fennhatóság alatt álló germán népek: a *keleti gótok* és a *gepidák* kezébe került. Velük egyidőben észrevétlenül *szlávok* fészkeltek be magukat, de ezek országot még nem alkottak. Amikor a keleti gótok Itáliába vonultak, a régi Pannóniát az északról jött *longobárdok*, az ország többi részét pedig néhány évvel később az *avarok* foglalták el. Az utóbbiak a húnokhoz hasonló félelmes lovas nép voltak. Különösen BAJÁN fejedelmök alatt, 600 körül tettek szert nagy hatalomra. Gyűrűalakú, sánccal védett szállásaikból uralkodtak a leigázott, nagyrészt szláv lakosság fölött. Baján halála után az ő hatalmuk is hanyatlásnak indult, de gyűrűikből még azután is csapásai voltak nyugati szomszédaiknak. Ezért NAGY KÁROLY, a frankok nagy uralkodója, 800 körül évekig tartó háborúban megsemmisítette uralmukat.

3. A HONFOGLALÁS.

Amikor a vándorló magyarok a Duna medencéjében megjelentek, itt csak gyér és gyengén szervezett lakosságot találtak. Az egykori Pannónia frank fennhatóság alatt állt; nyugati részén *germánok* laktak, déli részén kis *szláv* fejedelemség állott fenn. Az északnyugati vidék a Dunáig és a Garamig a szomszédos *nagymorva* birodalomhoz tartozott, amelynek szervezője és hatalmas fejedelme azonban Szvatopluk épen az időtájt halt meg. A Tisza vidékén *bolgárok* éltek. Mindezek a népek nem tudtak sikeresen védekezni a magyar lovasság támadásai ellen. A magyarok, akik már a honfoglalás előtt is többször kalandoztak itt, ismerték az itteni népek gyengeségét. A morva birodalom is bomlóban volt. Híres fejedelme, SZVATOPLUK, halálos ágyán egy összekötött vesszőnyalábot tett fiai elé, hogy törjék ketté. Ez egyiküknek sem sikerült. Ekkor szétszedte a vesszőket, amire egyenként könnyűszerrel összetörték azokat. Ezzel a példával akart rájuk hatni, hogy egyetértéssel tartsák fenn magukat. De a nagymorva birodalmat is tönkretette a testvérharc és a pártviszály. Romjain keletkezett Cseh- és Morvaország.

A magyarok könnyen és rövid idő alatt foglalták el az országot. A honfoglalás részleteiről nem maradtak hiteles följegyzések, de annál többet foglalkoznak vele a mondák. Krónikáink szerint Árpád egy fehér lovon vásárolta meg az országot Szvatopluktól, akit, mikor ellenállott, leverte. Béla király névtelen jegyzője pedig a magyarországi bolgárok leverésével hozza kapcsolatba a fehér ló mondáját és fejedelmüket ZALÁNNAK nevezi.

A honfoglalás jogcíméül a hagyomány a hún rokonságot tartotta. Eszerint Attila egymás ellen küzdő fiai közül CSABA, aki ALADÁRRAL szemben csatát vesztett, visszament Szkítiába, hogy fajtestvéreit bosszúra ingerelje a germánok ellen, akik ellene Aladárt segítették. Hívei közül csak egy kis töredék maradt vissza Erdélyben, akik magukat *székelyeknek* nevezték, és akiknek utódai utóbb Árpád honfoglaló népéhez csatlakoztak.

A különböző hagyományok a bejövetel irányát illetőleg sem egyeznek meg. Krónikáink ERDÉLYEN át költöztetik be őket és Erdély német nevét is (Siebenbürgen — a hét vár) a hét vezérrel magyarazzák. A másik változat szerint azonban a vándorló magyarok, *Kiev* mellett elvonulva, ott legyőzték az *oroszkokat* és *kúnokat*, majd Galicián és a *verেকেi-szoroson* át ereszkedtek le a Tisza síkjára.

Bizonyos, hogy először az ország keleti részeit foglalták el, a Tisza vidékét. Itt volt az ellenállás a legkisebb. De rövidesen megszállták a nagymorva birodalomnak a Kiskárpátokon innen fekvő részét és az egykori Pannóniát is.

[Olvasmány.] *Régi krónikánk így írja le Árpád honfoglalását:*

Azon vezérek között pedig Árpád, Álmos fia, Előd unokája, Ögyek dédunokája, igen gazdag és hatalmas volt.

Hallván pedig a lakosoktól a föld jóságáról s hogy a Duna a legjobb folyóvíz, és hogy a világon jobb föld nincsen, mint azon a vidéken, közös tanácskozást tartva, Kusidot, Kund fiát követül küldték, hogy menjen és tekintse meg azt az egész földet és ismerje ki a föld lakosait. Midőn tehát Kusid Magyarország közepébe érkezett és a Duna mellékére jutott, a helyet gyönyörűnek, a földet köröskörül termékenynek, a folyóvizet jónak, mellékét jó legelőnek látta és megtetszett neki. Akkor azután a tartomány Szvatopluk nevű fejedelméhez ment, aki Attila után uralkodott, köszönté őt övéi nevében és előadta, miért jött. Ezt hallván Szvatopluk, nagyon megörült, mert azt hitte, hogy parasztok s azért jöttek, hogy a földet műveljék, s azért a követet megörvendeztetve elbocsátá. Kusid pedig a Duna vizéből kulacsát megtöltvén, tarisznyáját fűvel megtömvén, a termőföldből is mutatót vevén, visszatért övéihez. S amint elbeszélte mindent, amit látott és hallott, és a kulacs vizet, a földet és a fűvet bemutatta nekik, nagy öröm keletkezett. Megtekintvén ezeket, megismerték, hogy a föld igen jó, vize édes s legelőjén olyan fű terem, amint a követ beszélte. Árpád pedig kürtjét a Duna vizéből megtöltötte és az összes magyarság színe előtt arra a kürtre a mindenható Isten kegyelmét kérte, hogy azt a földet az Úr adja nekik örökre. És amint szavait bevégezte, a magyarok háromszor fölkiáltottak: „Isten, Isten, Isten!“ Azután közös határozatból az említett fejedelemhez visszaküldötték ugyanezt a követet és egy nagy fehér lovat, arabiai arannyal bevont nyereggel és aranyos fékkel küldöttek neki földjéért. Minek láttára a fejedelem nagyon megörült és azt hitte, hogy mintegy jobbagy föld fejében küldötték neki. A követ pedig földet, fűvet és vizet kért a fejedelemtől. A fejedelem pedig nevetve mondá: „Vegyenek, amennyit akarnak ezen ajándék fejében.“ És a követ visszatért övéihez.

Árpád pedig ezalatt a hét vezérrel bement Pannóniába, de nem mint telepesek, hanem mint akik a földet örökségi joron bírják. Ekkor egy másik követet küldtek a fejedelemhez és vele ezt az üzenetet üzenték: „Árpád és övéi mondják neked, hogy ezen a földön, melyet tőled megvettél, többé semmi esetre ne maradj, mivel földedet megvették a lovon, a fűvet a féken, a vizet a nyergen és te szegénységed és kapzsiságod folytán a földet, fűvet és vizet neki átadtad.“ Midőn a fejedelemnek elmondták ezt az üzenetet, nevetve mondta: „Azt a lovat bunkóval agyonüttetem, a féket a fűbe dobatom, az aranyos nyeret pedig a Duna vizébe vettetem.“ Mire a követ: „És az én uramnak mi kára lesz ebből? Ha a lovat agyonütteted, az ő kutyáinak adsz eleséget, ha a féket a fű közé dobod, az ő emberei fogják megtalálni az aranyat kaszálás köz-

ben, ha pedig a nyeret a Dunába vetteted, az ő halászhálai fogják partra húzni és hazaviszik. Ha a föld, a fű és a víz az övé, minden az övé." A fejedelem tehát ezek hallatára, gyorsan összeszedte seregét, mivel félt a magyaroktól és segítséget szerzett barátaitól és mindezeket egyesítvén, eléjük ment. Ezek pedig ezalatt elérkeztek a Duna mellé és egy gyönyörű mezőn, kora hajnalban megütköztek. Az Isten segítsége pedig a magyarok részén volt és az említett fejedelem futásnak eredt az ő színük előtt és a magyarok őt egészen a Dunáig üldözték és ott a fejedelem félelmében a Dunába vetette magát, ahol az erős vízáradatban megfulladt. Visszaadta tehát az Úr a magyaroknak Pannóniát, miképen Izrael fiainak Mózes idejében visszaadta Kánaán egész országát örökségképen.

4. A HONFOGLALÓ MAGYAROK ÉLETE ÉS HARCMODORA.

Az ország nyugati részeinek elfoglalása még be sem volt fejezve, amikor egyes csapatok már nyugatibb területeket is megtámadtak. Attól kezdve rémület töltötte el a nyugati népeket a magyar név hallatára. Rettegésükben ők is a húnok új megjelenéséről beszéltek. Imáikba foglalták: „Ments meg Isten, a magyarok nyilaitól." Gyermekeiket is a magyarokkal ijesztették és rémületükben dőre meséket költöttek róluk, hogy hozzánőttek lovaikhoz, hogy embervért isznak és emberhúst esznek.

Hadi erényeiken kívül vajmi keveset tudtak róluk. Békés foglalkozásaikról csak a görögök jegyezték föl egyes vonásokat és — a Fekete-tenger partjain tartózkodásuk idején — az arabok. Főfoglalkozásuk még az állattenyésztés volt. Állatállományuk volt tulajdonképeni vagyonuk. De nem voltak nyájaikat legeltetve folyton vándorló nomádok. Földet is műveltek, csak hogy a földmunkát nagyrészt rabszolgáikkal végeztették. A Fekete-tenger partvidékein a szomszédos népek soraiból annyi rabszolgát szereztek, hogy ezekkel kereskedtek is. A kikötőkben megjelenő kereskedőknek rabszolgákat és prémeket adtak cserébe az odahozott drágaságokért: szövetekért, szőnyegekért és ékszerekért. Különösen előkelőik ugyanis nagyon pompaszeretők voltak és díszesen fölékesítve vonultak a küzdelembe. Fegyvereiket, a ruházatukat alkotó szűcsipari cikkeket és bőrszerszámaikat azonban maguk készítették s ezekben az iparágakban nagy tökéletességre vitték.

Harcmodorukat BÖLCS LEÓ görög császár írta le, akinek szövetségében 895-ben a bolgárokat levertek; de a nyugati írók is sokat följegyeztek hadi szokásaikból. Apró lovaikon a nyugati

népeknek szokatlan, hihetetlen gyorsasággal rohanták meg az ellenséget. Gyorsaságuk és személyes vitézségük voltak legfőbb erényeik. Az európai népek akkor nem dicsekedhettek hasonlókkal; a seregek hadbahívása csak nagyon körülményesen és lassan ment, a nehéz védőfegyverzetű harcos pedig nehézkesen mozgott. A magyarok könnyű fegyverzetükkel — többnyire csak borsisakjuk és vértjük volt — zárt soraikat ugyan nem merték megtámadni, de számtalan eszközük volt, hogy az ellenséges sorokat megbontsák. Rettenetes nyílzáporuk, a rohamot kísérő, egetverő „huj, huj!” kiáltás is ezt a célt szolgálta. Ha pedig ezzel nem sikerült az ellenséget összezavarni, akkor színleg megfutottak, menekülésükben is mesterien kezelve a nyilat lóhátról hátrafelé. Ha ily módon az üldöző ellenség hadsora megbomlott, adott jelre ismét csatasorba álltak és megújították a támadást, avagy valami elrejtett csapat elé csalták az üldözőket, akiket ez váratlanul oldalba fogott. Mászor megkerülő csapatot küldtek az ellenség hátába és két tűz közé szorították. Az összezavarodott ellenséges seregben azután kopjáikkal irtózatos mérszárlást vittek végbe. Nem csoda, hogy olyan rémmeséket költöttek róluk.

[Olvasmány.] *Pedig hogy nem voltak olyan könyörtelenül vadak, azt bizonyítja a svájci sanctgalleni monostor krónikája, amely leírta ott-táborozásukat 926-ban:*

Engilbert apát, mihelyt híre jött a veszedelemnek, hogy a magyarok közelednek, magához hívta katonáit és az izmosabb szerzeteseknek is megparancsolta, hogy öltsenek fegyvert. Szaporította a klastrom cselédségét és maga is, mint az Úr katonája, páncélt öltve, afölött viselte a csuklyát és az övet és társainak ugyanezt parancsolta. Ezek nyilakat készítenek, vastag daróból páncélt, fűzfafonatból pajzsfélét csinálnak, a dárdákat és fokosokat tűzben keményítik.

Sokan a barátok és a cselédség közül nem hisznek a hírnek és nem akarnak menekülni. Menekvőhelynek kiszemelik a legalkalmasabb helyet a kolostor közelében és vár építéséhez fognak. Nehezen megközelíthető helyen emelkedett az igen erős vár, megerősítve árokkal és levágott szálfákkal. Gyorsan beszerzik, ami csak szükséges. Odaviszik a klastrom kincstárát is, sőt rögtönözve még kápolnát is rendeznek be. Az öregeket a gyermekekkel együtt az apát a tavon túlra, Wasserburgba küldötte, melyet szintén számos cselédség védett. Az ottaniak részére nemcsak élelemről, hanem hajókról is gondoskodott.

Éjjel-nappal jártak-keltek a kémek, hogy előre jelenthessék az ellenség közeledését a barátoknak, és hogy ezek még idejekorán menekülhessenek a várba, bár sehogy sem akarták elhinni, hogy Sanct-Gallen valaha is barbár kézre juthasson. Maga Engilbert is csaknem elkésett a legnagyobb drágaságoknak az erősségbe való szállításával. Így maradt

ott azután az ellenségnek Szent Otmár kelyhe. Az ellenség ugyanis nem járt nagy tömegben, hanem ellenállásra sehol sem találva, csapatonként szállotta meg a városokat és falvakat, és a kifosztás után fel is szokta azokat gyűjtani. Ily módon váratlanul támadhattak rá a meglepettekre, ahol akartak. Az erdőkből is elő szoktak törni alig százra rúgó csapatokban. Csak a füst és a tüzeztől vöröslő láthatár jelezte, hol vannak az egyes csapatok.

A mieink közt volt egy Heribald nevű igen együgyű és buta barát, kinek mondásain és tettein gyakran nevettek a többiek. Midőn ezt társai rémülten szólították fel a menekülésre, így válaszolt: „Fusson, aki akar, én bizony nem futok, mert a gazda az idén még nem adta ki nekem a sarura való bőrt.” És midőn aztán erővel akarták elvinni, ellenszegült és megesküdt, hogy el nem megy, míg a neki járó bőrt ki nem adják.

Be is várta minden félelem nélkül a magyarokat. Alig hogy elmenekültek a barátok, mindenfelől hallatszott a borzasztó kiáltás: „Itt az ellenség!” Ő pedig makacsul megmaradva kimondott akarata mellett, ott sétálgatott. Egyszerre csak betörnek a nyilasok. Az egész helyet gondosan átfürkészik, sem kor, sem nem nem remélhet tőlük kegyelmet. Ott lelik a barátot, kit mindez nem zavar nyugalmában. Csodálkoznak, hogy mit akar és miért nem futott el, és a vezetők megparancsolva, hogy addig meg ne öljék, tolmáccsal kikérdezik. Mikor azután látják szörnyű ostobaságát, nevetve megkímélik.

Szent Gál kőoltárához nem is nyúlnak, mert már gyakran tapasztalták, hogy ilyen helyen nem találnak mást, mint hamut és csontokat. Megkérdezték a bolondjuktól, hová rejtették el a kincset? Ez készségesen odavezeti őket a kincstár új rejtekajtájához, melyet feltörnek, de nem találnak ott mást, mint aranyozott gyertyatartókat és koszorúkat, amiért rászedőjüket pofonokkal fenyegetik. Ketten felmászna a toronyra, abban a hitben, hogy a tetején levő kakas, a hely istene, nem lehet másból, mint aranyból, és amint az egyik erősen előrehajlik, hogy azt lándzsájával lefeszítse, az udvarba esik és szörnyet hal. A másik pedig a tetőzet szélére állott, de lebukott és összetörte magát. E kettőt később, mint Heribald elbeszélte, ajtófelek között elégették, úgy hogy a máglya elérte a menyezetet, de bár lándzsáikkal piszkálták a tüzet, Gálnak és Magnusnak templomát mégsem bírták felgyújtani. A barátok közös pincéjében volt két tele boroshordó, melyet otthagytak, mert abban a helyzetben senki sem ért rá befogni az ökröket. Ezeket az ellenség nem bontotta fel, talán mivel szekerein eleget hozott magával. Mert midőn az egyik dárdájával már feszegette az abroncsot, Heribald, aki már egész bizalmasan járt-kelt közöttük, így szólt: „Hadd el jó ember, hát mi mit ilyünk, ha ti elmentek?” Ez megértve a dolgot, kacagva kérte társait, hogy ne bántsák a bolond hordóit.

Ezalatt kémekeket küldenek mindenfelé, hogy mindenütt kutassák át az erdőt, és a réten elszéledve, bőséges lakomához fognak. A vezetők, a klastrom terére telepedve, együtt lakomáznak a sereggel. Heribald is, mint mondá, úgy jólakott akkor, mint soha. Ők szokásuk szerint lehertek a gyepre az ebédhez, a bolond pedig magának és valami fogoly

papnak padokat hozott. Ők a lapockákat félig nyersen kés nélkül, fogukkal marcangolták szét és azután tréfából egymásra hajigálták a vastag csontokat. A középben tele kupákban állott a bor: mindenki annyit ivott, amennyit csak akart. Mikor pedig a bortól nekimelegedtek, mindannyian rémesen elkezdtek kiáltozni isteneikhez és a papot meg a bolondot is kényszerítették, hogy ugyanezt tegyék. A pap, ki jól tudott nyelvükön, aminek életbenmaradását is köszönhette, erősen kiabált velük és miután már nyelvükön eleget lármázott, könnyezve elkezdte az antifonálét a szent keresztről, melynek megtaláltatása ünnepe másnap (május 3.) volt. Heribald pedig, bár rekedt hangon, vele énekelt. A foglyok szokatlan dalára összegyűlnek mind és csapongó jókedvvel táncolnak és birkóznak a vezérek előtt. Mások pedig, fegyveresen összecsapva, mutatták ki harci ügyességüket. Ezalatt a pap, ki a vigság ez idejét alkalmasnak találta arra, hogy megszabadulásáért könyöröggjön, könnyezve a vezérek lábaihoz borult, de azok vadul morogva, csaknem rőfögve, tudtukra adják szolgálíknak akarataikat. Azok dühösen előrontanak, nyomban lerántják az embert és kivonják késeiket, hogy tonsuráján csúfot ejtsenek.

Míg ezek történnek, az erősség felé eső erdőből odasietnek a kémek kürtszóval és lármával. Hírül hozzák, hogy a közelben van egy katonasággal megrakott vár. Erre a papot és Heribaldot otthagya a klastromban, gyorsan kirohannak és szokásuk szerint egy pillanat alatt csatarendbe állanak. Hallván, hogy a vár szinte hozzáférhetetlen, és hogy a védők, míg van élelmük, ha férfiak, nem adják meg magukat, elhagyták a klastromot, mivel Gál, annak istene, úgyis bír a tűzzel. De hogy jobban lássanak, — mert már alkonyodott — a falu némely házát felgyújtották, azután teljes csöndben elmentek a Konstanc felé vezető úton. A várbeliek azon hitben, hogy eltávozásukkor felgyújtották a kolostort, utánok eredtek és a hátvéd őrszemei közül többet megöltek, egyet pedig megsebesítve fogságba ejtettek. A többiek megmenekültek és kürtszóval jelt adtak a tábornak, hogy vigyázzon. A főtábor oly gyorsan, mint birt, megszállotta a mezőt, síkságot, gyorsan csatarendbe állott, azután pedig, szekerekkel és más podgyással övezve magát, őrszemek védelme alatt csendesesen töltötte az éjt, elnyomva a bortól és az álomtól, Hajnalban pedig bejárták a közeli falvakat, megnézték mit hagytak ott az előlük menekülők és az épületeket felgyújtották.

5. A KALANDOZÁSOK.

Régi hazáinkban a magyarok megszokták, hogy időnként rácsaptak a közeli, még szervezetlenebb népekre, hogy dicsőséget, hírt, rabszolgát és zsákmányt szerezzenek. Ezt az életmódot a honfoglalás után is folytatták. A nyugati országok gazdag városai és monostorai még több kincsel, nagyobb zsákmánnyal kecsegtettek.

Először 899-ben Észak-Itáliában tűntek föl kalandozó lovashadaik. Az egész *Pó-síkságot* végigpusztították. A fővárost,

Páviát is megsarcolták. BERENGÁR királynak csak akkorára sikerült csapatait felültetnie, mikor a kalandozók már az egész síkot beszáguldották. Közeledésének hírére gyorsan visszavonultak, de a mögöttük összegyűjtött itáliai sereg csakhamar olyan keményen szorongatta őket, hogy megmenekülésüket csak az üldözők elbizakodásának és makacs kitartásuknak köszönhatték.

[Olvasmány.] *A Brenta-folyónál vívott csatájukat az egykorú Liutprand cremónai püspök írta le:*

A visszavonuló magyarok követek révén kéri a keresztényeket, hogy a zsákmányt minden nyereséggel együtt visszaadva, ők maguk sértetlenül visszatérhessenek; amely kérdést a keresztények teljesen megtagadva, ezzel, sajnos, kigúnyolták őket és inkább a láncokról gondolkoztak, amelyekkel a magyarokat bilincsbe verhetnék, mint a fegyverekről, melyekkel őket megölhetnék. Amikor pedig a pogányok a keresztények lelkeit ezzel az egyezséggel megnyerni nem tudták, régi szándékukat jobbnak tartva, futásnak eredve, önmegszabadításukon fáradoznak és így menekülve, a veronai tágas síkra érnek.

A keresztények elsői már ezeknek az utolsóit üldözik és ott előcsatározás fejlődik, amelyben a pogányok nyerték el a diadalt. Az erősebb sereg közeledtére pedig, nem feledkezve meg a menekülésről, a megkezdett úton továbbfutnak.

És a keresztények szent jelvényeikkel hasonlóképen a Brenta-folyóhoz értek. A lovak ugyanis, túlságosan elfáradva, a magyaroknak a futásban a szolgálatot felmondták. A két sereg tehát egyszerre össetalálkozott, csakis az említett folyó medrére választotta el őket. A magyarok végre, a szerföletti félelemtől kényszerítve, azt ígéri, hogy minden készletüket: a foglyokat, minden fegyvert, a lovaikat, csak egyet-egyet tartva vissza, amelyeken hazatérhetnek, kiadnak. Azonkívül kérelmük beszenek emelésére hozzáfűzik, hogy ha csak pusztán életüket meghagyva, valamennyiüket visszatérni engedik, úgy fiaikat túsul adva, megígéri, hogy soha többé Itáliát megtámadni nem fogják. De, jaj, a keresztények kevély fölfuvalkodottságuktól elragadtatva, a pogányokat, mintha már legyőzöttek volnának, fenyegetéseikkel üldözik és nekik folyton ilyen választ küldenek: „Ha a nekünk megadatottat, különösen a megadottaktól és immár holt kutyáktól ajándékkép elfogadnók és valami egyezséget köténk, bolondoknak állítana maga az esztelen Orestes is.”

A magyarok tehát ettől a követségtől kétségbeesve, egybegyűjtve a legvitézebbeket, kölcsönösen ilyen beszédekkel vigasztalják egymást: „Ha az embereknek semmi inkább kárára nem válhatik, mint hogy elveszítsük ezt a napvilágot, amelyet most szemlélünk, és mert a könyörgésnek semmi helye, a menekülés reménye teljesen hiú, a nyakat lehorgasztani a halált jelenti, mit féljünk attól, hogy a fegyverek közé rohanjunk és a halált terjesszük? Vajjon nem a szerencsének — és nem a gyengeségnek — rovandó e fel a mi veszedelmünk? Férfiasan harcolva elesni, nem a halál, hanem az élet. Azt a jóhírt, azt az örökséget, amit őseinktől örököltünk, hagyjuk úgy örököseinkre is! Legalább ma-

gunkban s a tapasztaltakban kell biznunk, akik csekély seregekkel gyakran többeket is leterítettünk. Gyenge népek sokasága többnyire csak a lemészárlásnak van kitéve. Mars is a menekültöt gyakran elpusztítja, a küzdőt erélyesen támogatja. Ezek pedig, akik rajtunk, esedezőkön nem könyörültek meg, nem tudják és nem gondolják meg, hogy győzni jó, legyőzetni nagyon gyűlöletes."

Ezzel a buzdítással bátorságukat valahogy összeszedve, három részre oszolván, cselt vetnek, a folyón egyenesen átkelve, az ellenség közé rohtanak. A legtöbb keresztény pedig, a követek hosszú várásában elfáradva, leszállott a táborban, hogy magát élelemmel felüdítse. Ezeket a magyarok oly hirtelen szúrták le, hogy a falatot a torkukban fúrták át. Némelyeknek, lovaikat elvéve, lehetetlenné tették a futást és ezeket annál könnyebben elpusztították, mert észrevették, hogy nincsenek lovaik. És végre a keresztények vesztének fokozására közöttük nem csekély viszály folyt. Némelyek nemcsak hogy nem harcoltak a magyarok ellen, hanem felebarátaik elestét óhajtották. Ezek, midőn társaiknak szükségükben segítségére nem mennek és azok halálát siettetik, a maguk veszedelmét készítik elő. A keresztények tehát futnak, a pogányok dühöngenek, és akiknek könyörgései előbb ajándékokkal sem értek célt, utóbb a könyörgőknek sem kegyelmeztek.

Ettől az időtől fogva csapataik úgyszólván évenként feltűnnek itt vagy amott, gyakran több helyen is egyszerre. Legtöbbbet szenvedtek tőlük a német tartományok. Ottani sűrű kalandozásaik miatt a németek támadó hadjáratra is készültek, de a magyarok eléjük mentek és szétverték őket. Csak 924-ben sikerült a szászoknak egy ott kalandozó előkelő magyar vezért elfogniok. Ezt minden módon ki akarták szabadítani, amit HENRIK király alkalmul használt fel arra, hogy kilenc évre békére kényszerítse őket. Még évi adót is fizetett, hogy Szászországnak nyugalmat biztosítson. Ezt a kilenc évet azután az ellenállás megszervezésére fordította: a városokat fallal vette körül, hogy a megtámadott vidék lakosságának legyen hova menekülnie, és nehéz lovas-ságot szervezett. A kilenc év leteltével pedig megtagadta az adófizetést. Amikor ezért nagy bosszuló sereg vonult fel Szászország ellen, ezt új seregével 933-ban *Merseburg* környékén súlyosan megverte. Ettől kezdve a kalandozó magyarok elkerülték Szászországot.

Inkább a déli német tartományokat keresték föl és Itáliát, majd utóbb *Franciaországot*. Az európai népek hadi szervezete mellett ezeket a kalandozásokat előmozdította a német hercegek egymás közt és a király ellen folytatott torzszalkodása is.

954-ben egy nagyobb csapatjuk járt Franciaországban, ahonnan dús zsákmánnyal tért meg. Átvonulóban a lázadó német

hercegek is, különösen a frankok hercege, KONRÁD felhasználták segítségüket. Ezen a sikeren felbuzdulva, 955-ben meg akarták ismételni az előző évi vállalkozást. Időközben azonban a hercegek kibékültek I. OTTÓ királlyal, aki tehát a támadók ellen az egész birodalom seregét felhasználhatta és *Augsburgnál* döntően megverte őket.

[Olvasmány.] *Az Árpádok korának híres történetírója, Pauler Gyula, az egykorú leírások alapján a következőben foglalta össze a végzetes augsburgi csata lefolyását:*

A fősereg Augsburgot akarta elfoglalni. A fővezér Bulesu volt. Augsburgot csak alacsony, gyöngye fal köríté, de püspöke, Ulrik, Ottónak kedves embere, époly szentéletű, mint okos és bátor, a védelemről ügyesen gondoskodott. A magyarok a Lechre néző keleti kapun akartak betörni, de a város népe vitézül ellentállt; a nyílzáporban lóháton, papi ruhában, sisak, pajzs, páncél nélkül Ulrik is megjelent, buzdította híveit, míg a magyar vezér, ki a rohamot vezette és mindig előljárt, elesett és társai holttestét felkapták, a táborba vitték s az ostromlással felhagytak. 955 augusztus 8-án, másnap kora reggel, a magyarok újra meg akarták kezdeni a támadást; már némi ostromszert is hoztak magukkal, hogy a falakat döngessék, de csodálkozva látták, hogy a város Ulrik éjjeli fáradozása, buzdítása következtében erősebb volt, mint a megelőző nap, s a bástyák tele vannak védőkkel, akik rohamaikat készen várják. A támadók megálltak, haboztak; a vezérek — a falról látták — nógatták, buzdították, fenyegették — korbáccsal — az ingadozókat: mikor egyszerre megszólalt a fővezér kürtje, melyet az egész sereg ismert és megállítá, visszahívta a támadni készülő csapatokat. Berthold gróf, Reimsburg várából, mely közel Ulmhoz feküdt, hozta a hírt, hogy Ottó király sereggel közeledik. A magyarok tehát azonnal összeültek és elhatározták, hogy Augsburggal többé nem törődve, — az úgyis az övék lesz, ha győznek, — eléje mennek Ottó seregének.

Ottó király, amint hallotta, hogy a magyarok betörték, Szászországból kevesedmagával — mert a szász hadak zömét a szomszéd szlávoktól való félelem otthon tartá — délfelé sietett. A hűbéres cseh herceg ezer lovassal jött; a svábok szintén csatlakoztak. A frankokkal, bajorokkal már Augsburg közelében egyesült. Henrik bajor herceg nagybetegen Regensburgban feküdt; helyette tisztjei vezették seregét. A frankok élén „vörös” Konrád jött, aki most már nagyon bánta és vezekelve jóvá akarta tenni multjának bűneit. A vitéz, félelmes férfiúnak megjelenése felvillanyozta a németeket; csatát kívántak, s Ottó megindult, hogy megütközzék a magyarokkal. A két sereg portyázói találkoztak; mindegyik fél tudta, hogy közel van az ellenség. Ottó Augsburgtól nyugatra tölté az éjszakát. Ulrik püspök öccse, Dietpald gróf, kijött a városi csapatokkal és hozzácsatlakozott. Seregét valami tizenkétezer emberre tehetjük.

Augsburgtól délre, a Lech és Wertach közt, melyek Augsburgtól északra összefolynak, terül mintegy öt mértföldre a Lechmező; nem egészen egyenes, hullámos, kietlen síkság. Augusztus 10-én reggel a

magyar sereg már átkelt a Lechen, a Lechmezőn volt s a németek elé nyargalt.

A németek is már kora hajnalban kivonultak, csatára készen, lobogó zászlóval, és Ottó király megfogadta Szent Lőrincnek, akinek napja volt, hogy ha győz, Merseburgban püspökséget alapít és székesegyházat épít tiszteletére. Ottónak gondja volt, hogy olyan utat válasszon, mely ne legyen egészen nyílt, hanem bokrok és cserjék némi védelmet nyújt-sanak a magyarok nyilzápora ellen. A németek nyolc csapatban, három csatasorban nyomultak előre. Legelől mentek a bajorok, három csapatban; a második sorban jöttek a frankok a „vörös“ Konrád vezérlete alatt és a király válogatott csapatjával, melyet a sereg javából állítottak össze; előtte vitték Szent Mihály arkangyal nagy zászlaját, a diadal jelképét a sátán fölött. A harmadik sort a svábok alkották, két csapatban, élükön Burghard hercegük; leghátul pedig, mint legbiztosabb helyen, a sereg málhája, podgyásza volt, az ezer cseh őrizete alatt.

A magyarok — szokás szerint — körülrajongták a német sereget, lödözni kezdték elül-hátul, de hátulról mindjárt nagy kiáltozással rá is rohantak az utolsó csapatra; levágták, elfogták, szétverték a cseheket és elfoglalták a podgyászt. Azután a svábokra került a sor; azok sem tudtak ellentállni és megfutamodtak. Ottó — elül, hátul ellenség! — a frankokat fordítá ellenük, s míg szemben a magyarok nyilzáporát Ottó s a bajorok vitézül megállták, „vörös“ Konrád a hátulról támadott, s most, a harcban okvetetlenül össze-vissza zavarodott magyarokra rohant, szét-üzte őket, minden prédát, foglyot visszavett és győzedelmesen tért vissza a fősereghez; de mikor a nagy hőségben, hogy lélegzetet vehessen, sisak-ját leoldá, páncélingét levetette, magyar nyíl torkon találta és megölte. A válságos pillanatban azonban senki sem törődött a holttesttel, úgy, hogy a szlávok — csehek — fegyverzetét ellophatták. A döntés most szemben volt s Ottó egy percig sem habozott, hogy a védelemből támadásba menjen át. Néhány buzdító szót mondott társainak, felvette pajzsát, megragadta a szent lándzsát, a német királyság egyik jelvényét, s előre nyargalt a magyar sereg ellen. A magyarok felfogták, megállíták a németek rohamát; ember ember ellen dühösen küzdöttek, de a németek levertek ellentállásukat. A magyarok hátráltak, futottak; aki megállott, azt körül-vették, elnyomták, levágták. A menekülők jobbára Augsburgnak vették útjokat, s itt keltek át a Lechen, de a németek nyomukban voltak és még a túlsó partra is követték őket. Sokan a magyarok közül, mikor átúsztattak, a sietségben a túlsó, magasabb partról visszacsúsztak s a vízbe vesztek; másokat, kik fáradt lóval a szomszéd falvakban húzták meg magukat, az üldözők körülvettek, a házakat rájukgyújtották, úgy, hogy a lángokban lelték halálukat. A magyar tábort még aznap elfoglalták a németek és megszabadíták a foglyokat. Ottó király csak estére tért be Augsburgba Ulrik püspökhöz, kinek testvére, Dietpald és unoka-öccse a csatában elesetek és másnap (augusztus 11.) folytatta az üldözést. Hirnökei mindenfelé felkelték a népet; egész Bajorország megmozdult.

Az erősített helyekből, ahová menekültek, mindenfelől kirohantak az emberek s a futó magyarokat elfogták vagy agyonverték. Minden révben, gázlón, a nép hajón, parton elállta az utat, akadályozta, leölte

a menekvőket. A csehek utolérték és csatában elfogták Lélt (a köztudat szerint: Lehel) egyikét a leghíresebb magyar vezéreknél. Maga Bulcsu is fogságba esett. Úgy üldözték a magyarokat, mint ők szokták a legyőzött ellenséget, csak hogy a németek üldözése most sokkal ádázabban, sokkal hosszabban, egész a bajor határig tartott. A magyar sereg két-három nap alatt teljesen felbomlott, megsemmisült. Alig jött belőle ember haza hírmondónak. A fogoly Bulesút, Lélt és még egy harmadik vezért, Súrta, elvitték Regensburgba és a kegyetlen Henrik herceg, ámbár már sírja szélén állott, a hadifoglyokat: vezéreket, közembereket „nemzetünk gyalázatjára” fölakasztatta.

Ez a vereség olyan döntő volt, hogy nyugat felé a kalandozásoknak véget vetett. Ezután egyideig még a *Balkánon* találkoztunk kisebb magyar csapatokkal, de ott is vereségek érték a kalandozókat.

[**Olvasmány.**] *A balkáni kalandozásokhoz kapcsolódik a harmadik híres vezér alakja: Botondé. A monda szerint; amikor a magyarok Bizáncot (a mai Konstantinápolyt) ostromolták, a görög császár egy óriást küldött a város alá és felszólította a sereget, hogy állítson ki ellene két magyart. Ha ezeket az óriást le nem győznék, a császár megígérte az adófizetést. Ekkor állott ki a sakra a kistemetű Botond. A párbaj előtt, hogy erejét megmutassa, bárdjával a város érckapuján akkora rést ütött, hogy azon át egy ötéves gyermek átjárhatott. Rövid küzdelem után az óriást is legyőzte és megölte, de az adót a sereg még sem kapta meg. A császár és a császárné, akik a viadalt a falról nézték végig, szegyenkezve fordultak el, de az adót követelőket kigúnyolták, amire a sereg végigpusztította Görögországot.*

Vándorlásuk közben a régi magyarok milyen hazákban laktak?

Milyen európai népekkel érintkeztek a magyarok még a honfoglalás előtt?

Mit és hogy hódítottak meg a rómaiak a későbbi Magyarországból?

Mit tudsz Attila hún birodalmáról?

Milyen népeket találtak itt a magyarok a honfoglaláskor?

Hogy foglalták el a magyarok új hazájukat?

Hogyan éltek a honfoglaló magyarok?

Hogyan hadakoztak a honfoglaló magyarok?

Melyek a magyarok nyugati kalandozásainak kiemelkedő eseményei?

II.

A MEGTÉRÉS ÉS ÁLLAMALAPÍTÁS KORA.

1. A KERESZTÉNYSÉG BEFOGADÁSA.

Árpád vezér 907-ben halt meg. Tetemeit Óbuda fölött egy patak forrásánál temették el. Utódai: fia, ZSOLT és unokája, TAKSONY nem voltak olyan hatalmasak, mint az első fejedelem, s a kalandozások idején a fejedelemség fénye, tekintélye elhalványult. A harcos elem a külső kalandok hőseit dicsőítette. Pedig az új hazában a nemzet nagy átalakuláson ment át. Mind többen szánták el magukat békés foglalkozásra. A földművelés terjedt. Az augsburgi, majd a Görögországban bekövetkezett vereségek után a harcias elem kalandjaival a békés elem létét veszélyeztette. Attól kellett tartani, hogy, mint korábban is megkísérlették, a nyugati népek úgy akarják majd nyugalmukat biztosítani, hogy ők lépnek fel támadóan. Ezt akarta megelőzni Taksony fia és utóda, Géza fejedelem (972—997), aki követeket küldött I. Ottóhoz, bejelentve neki, hogy népével szintén a kereszténységhez óhajt csatlakozni.

Géza fejedelem nem volt meggyőződéses híve a kereszténységnek. Őt politikai szempontok vezették. A súrlódásokat akarta elhárítani, amelyek békés alattvalóit a nyugati népek részéről fenyegethették volna. Ámbár maga is megkeresztelkedett, a pogány isteneknek is tovább áldozott. Amikor ezt szemére vetették, azt válaszolta, hogy elég gazdag, hogy több istennek mutathasson be áldozatokat. A nép nagy része is még idegenkedett az új vallástól, ámbár a római uralom óta a kereszténység Pannónia földjén soha sem szűnt meg, s a magyarok közt is éltek keresztények. Amikor az idegen térítők Géza hívására itt megjelentek, a fejedelmi parancs volt a kereszténység terjedésének leghathatósabb előmozdítója. Mindenfelől jöttek a térítők, de különösen a németek és szlávok értek el szép sikereket. PILIGRIM passauai püspök és SZENT ADALBERT prágai püspök céltudatosan törekedtek

a kereszténység elterjesztésére. A térítők munkáját azok könnyítették meg leginkább, akik már korábban is a kereszténységhez vonzódtak. A magyar törzsfők közül többen évekig éltek Konstantinápolyban, mint túsok, akiket a görögök megtérítettek. Közülök

VAJK MEGKERESZTELESE.

Benczúr Gyula festményéről.

Bulcsu, visszatérve, ismét pogánnyá lett, de GYULA vezér keresztény maradt. Az ő leánya, SAROLTA, volt Géza fejedelem felesége.

A legnagyobb jelentősége annak volt, hogy Géza fiát, VAJKOT is megkereszteltette, aki is a keresztségben ISTVÁN nevet nyert.

István már kereszténynek nevelkedett és apja a szomszédos bajor herceg leányával, GIZELLÁVAL házassította össze. Gizellával sok bajor úr és lovag jött az országba, akik azután a kereszténységnek s a nyugati államrendnek támaszai lettek István körül. Így Istvánnak, aki vallásos meggyőződésből terjesztette a kereszténységet, már könnyebb dolga volt. A nagy eredményeket ő érte el, de Géza is sokat tett a kereszténység érdekében.

A megtéréssel nagy változások mentek végbe az ország igazgatásában is. A véreskezű Géza elfojtott minden ellentállást a fejedelmi hatalommal szemben. István ebben is követte atyja példáját. Német lovagjainak tanácsa szerint nyugati mintára kormányzott és hatalmának megerősödésével királyi koronát kért a pápától.

ASZTRIK apát ment Rómába a koronáért. Ott akkor a lengyel herceg követségét várta II. SZILVESZTER pápa. A monda szerint azonban a pápa az Asztrik érkezése előtti éjjelen álmot látott, amelyben angyal figyelmeztette, hogy a lengyel hercegnek szánt koronát adja amaz ismeretlen nép követeknek, akik másnap eléje járulnak. Így kapta meg Szent István a mai szent korona felső részét II. Szilveszter pápától. 1001 augusztus 15-én Esztergomban koronázták meg vele.

A pápától nyert felhatalmazás alapján Szent István országának egyházát is szervezte. Már akkor több híres bencés monostor szolgált a hit ügyét, amelyeket a király gazdag adományokkal halmozott el. Mint király, országát püspökségekre osztotta be s ezek fölé az esztergomi érseket emelte. Később Asztrik kedvéért a kalocsai püspökséget is érsekséggé emelte. Az egyház ellátására nyugati mintára elrendelte, hogy mindenki termésének tizedét adja át papjának. Minden tíz községnek templomot kellett emelnie s a király szigorú törvényekkel őrködött fölötte, hogy az istentiszteleten mindenki méltó módon vegyen részt.

[Olvasmány.] *Az ő idejében folyt térítésekről szemléltető képet fest Szent Gellért legendája. Csanád vidékén a pogány Ajtony ellenállása miatt csak akkor vált lehetővé a térítés, amikor a vitéz Csanád Ajtonyt legyőzte. A megoldandó nagy feladatra Szent István a remeteleket élő Gellértet hívta meg. Erről írja a legenda:*

Történt pedig, hogy miután Szent István király látta, hogy országa a háborúktól megnyugodott, Isten szolgáját, Gellértet visszahívá a rengetegből. S midőn Gellért a királyhoz jött s őt szokott módon üdvözölte, így szólt hozzá a király: „Megháborítalak, Isten embere, az időnek alkalmatossága miatt; rég szándékomban volt, hogy a tizenkét püspökséget, melyeket országomban felállítani határoztam, püspökökkel betölt-

sem; azonban ezideig inkább a mások akaratján mult, kiknek vezérök a sátán volt. De most vedd át a püspökséget, mely az én ítéletem szerint téged illet. Minthogy azonban épen most szolgálatodra nincsenek papjaink, szedjünk az egyházakból és monostorokból papokat és barátokat, kik az egyházi törvény rendje szerint az isteni szolgálatban segítségedre legyenek. Én pedig ispánjaimnak megparancsolom, hogy a néptől annak idejében tizedet szedjenek a gabonából, amelyből megélj. Akarom pedig, hogy senki se maradjon, ki tizedet ne fizessen; mert a világi vagyonban semmi szükségét sem fogsz szenvedni. Csak gyakorold Krisztus szolgálatában tisztet, hirdetvén az ígét, kereszttelvé és a hitetleneket Krisztushoz térítvén." Tehát a király parancsára összegyűltek a barátok a különböző monostorokból, Váradról (Pécsváradról) kettő: István és Anzelm, Zalából kettő: Konrád és Albert, Bélből kettő: Krató és Tasziló, Pannonhalmáról négy: Fülöp, Henrik, Lénárd és Koncius. Ez volt az a tíz presbiter és tudományos férfiú, kiket Csanád ispán szekereire rakván, a csanádi egyházmegyébe, Oroszlánosra vitt, ahol Szent György tiszteletere a monostort építtette. E hely fölszenteltetése után pedig nagy lakomát adott a püspöknek a barátokkal együtt, kiket igen sok ajándékkal tisztelt meg. Onnan megindulván, Maros városába menének, ahol görög barátok voltak, kik az istentiszteletet az ő szertartások szerint gyakorolták. A püspök tanácsot tartván Csanád ispánnal, a görög apátot a barátokkal együtt átvivé Oroszlánosra, az ő monostorukat pedig Csanád a püspöknek és a barátoknak adá át, kik is abban laktak, míg Szent György vértanú monostora felépült. Gellérthez pedig sereglettek nemesek, nem nemesek, szegények és gazdagok, kérve, hogy őket a Szentháromság nevében kereszttelje meg, kiket ő, mint fiait fogadván, ebédre asztalához hívott. Sokakat hoztak az ispánok, kiket a király oda rendelt és megkereszteltettek Keresztelő Szent János monostorában. Töméntelen nép állt az ajtónál a cinteremben, eleséget vive magával, és nem volt nyugtuk azoknak, kik keresztteltek, csak éjszaka. Azonban Krisztus nevében, kinek munkájában fáradtak, a fáradságot szívesen és örömet túrték; a püspök pedig azoknak, akik megkeresztelkedtek, az Isten ígését folyvást hirdeté.

Az említett barátok közt volt hét tanult és magyarul igen jól tolmácsoló férfiú, t. i. Albert, Fülöp, Henrik, Konrád, Krató, Tasziló és István, akik maguk is hirdették a népnek Isten ígését. Ő általuk lőn ugyanis az egész csanádi egyházmegye a szent ige hirdetésével megöntözve, kik esperességeket viselvén, a városokban és falvakban egyházakat építtettek. A nép pedig, jóllehet még új ültetvény vala, mindazáltal az Isten ígését buzgó lélekkel hallgatta, éjjel-nappal az Úr törvényén elmélkedvén. Egyszer harminc új keresztény férfiú jött a püspökhöz, kérvén, hogy vegye föl gyermekeiket, s a tudományokban oktattván, tegye papokká. Ő pedig befogadván, Valter mester keze alá adá őket, egy erre alkalmas házat adván nekik, hogy oktassa őket a grammatika és zene tudományában. És rövid idő alatt ezekben a tudományokban nem csekély előmenetelt tőnek. Mit látván a nemesek és országnagyok, fiaikat tanításra az említett Valterhez adták, hogy a tisztességes tudományok gyümölcsehez jussanak. Ezek lőnek Szent György monostorában a legelső kanonokok, kiket a püspök a legnagyobb szorgalommal nevelt,

minthogy nem idegenek, hanem hazafiak voltak, hogy általuk Isten egyháza felmagasztaltathassék. Tehát Keresztelő Szent János napján (június 24.) az egyházi beszéd végződtevel s az áldásosztás után a püspökhöz járulának mintegy százan, kérvén, hogy szenteljen nekik helyeket egyházak építésére; kiknek buzgóságán a püspök nem kevésbé örvendezett; s lakomát tartván, őket asztalához hívá a többiekkel, gazdagokkal szegényekkel együtt. S mikor az asztaltól fölkeltek, a püspöknek különféle ajándékokat és drágaságokat, tudniillik lovakat, ökröket, juhokat és igen sok szőnyeget, az asszonyok pedig aranygyűrűket és nyakláncokat ajándékoznak. A püspök pedig mondá nekik: „Vajjon azért hívtalak-e ide benneteket, hogy vagyontoktól megfosszalak? Korántsem. Hanem hívtalak benneteket az Isten igéjének hallgatására.” S felelének neki mindnyájan mondván: „Mivel, szent atya, hallottuk ma tőled az Isten beszédében, hogy miként eloltja a víz a tüzet, úgy oltja el az alamizsna a bűnt: azért fogadd el, amit neked ajánlunk Krisztus nevében, kiben az életre újjá születtünk.” Történt pedig, hogy midőn a püspök a barátokkal együtt kiment megyéjét látogatni, hogy fölszentelje azok cintermeit, kik egyházakat valának építendőek, úgy fogadták őket, mint a szent apostolokat, kik jeleket és csodákat tettek és mindenből, amijük volt, ajándékokat készségesen vitték eléjük. Az említett hét barát pedig a püspöknél elébb ment ki, hirdetve az ígét és keresztelve a népet minden helységben, ahová ő jöendő vala; kik által az Úrnak töméntelen hívót nyertek meg, kiknek ajándékait Maros várába szállíták. A püspök pedig nagy gonddal volt a szegény tanulók, a barátok és a jövevények ügyére, kinek házához hordták vala a kis gyermekeket és beadták iskolába és ott oly szorgalmasan oktatták őket, hogy éjet-napot egygyé tettek. Az a harminc tanuló pedig már az olvasásban és éneklésben tudós volt. Kiket a püspök papságra fölszentelvén, kanonokokká tón. S küldött a Dunántúlra is követeket és gyűjté a tanulókat. És összegyűjtvén, presbiterekké és a megyékben az egyházak igazgatóivá tette őket. És sereglettek hozzá németek, csehek, lengyelek és franciák, kiknek felszentelésük után egyházmegyéjében osztogatott paróhiákat. Valter mester pedig látván, hogy nő a tanítványok száma, mondá a püspöknek: „Nem vagyok, úgymond, elegendő e sokaságot mind a két dologban, tudniillik az éneklésben és az olvasásban oktatni. Küldj és hozass mestert, akár éneklőt, akár olvasót.” Elküldé azért a püspök Maurus barátot a király üdvözlésére, meghagyván neki, hogy az iskolába is menjen be, mely akkor Fejérvárt virágzó állapotban volt, hogy maguk a tanulók között találjon tanítót vagy oktatót és hozza el. Ki is Fejérvárra érkezvén, miután a királynál dolgát végezte, bement az iskolába, hol volt egy Henrik nevű német, ki a gyermekeknek almesterük vala. S miután beszélgetett vele, az beleegyezett és könyveit magával vivén, Maurusszal együtt a püspökhöz jött, a püspök pedig szívesen fogadá és a tanulóknak mesterévé tevén. Valter pedig az éneklésben oktatta őket.

Szaporodván tehát a hívek és papok száma, az Isten embere minden városban egyházakat épített s a főmonostort, melyet Szent György tiszteletére a Maros partján építtetett, marosi széknak nevezé. Szent István király pedig e székesegyházat ajándékaival nemesen fölékesíté.

2. SZENT ISTVÁN URALKODÁSA.

SZENT ISTVÁN.

Ereklyetartó mellszobráról, melyet a zágrábi székesegyházban őriznek.

A kereszténység befogadása és az új igazgatási rendszer nem voltak elválaszthatók. Közülük inkább a nyugatról átvett intézmények, különösen a tized, keltettek elégtelenséget a lakosságban, amely addig ilyen terheket nem ismert. Szent Istvánnak éberül kellett őrködnie, hogy berendezkedéseit föl ne forgassák.

Még fejedelemsége idején a somogyi Koppány lázadt föl ellene. Szent István a német lovagok segítségével vonult ellene. Fővezére WASSERBURGI VENCELLIN volt. A nehéz fegyverzetű lovagok kemény küzdelem után le is verték a lázadó hadat. Koppány a Zala és a Balaton körül letelepedett törzs főnöke volt. Lázadásának okai bizonyára nem voltak

csak vallásiak. Hasonló ellentét sarkalta Szent István ellen az erdélyi GYULÁT is. Ellenszegülése miatt Szent István kénytelen volt őt haddal megtámadni és elvette tőle Erdélyt.

Legtovább AJTONY dacolt a királyi hatalommal a Maros vidékén. Vakmerőségében még a királyi jövedelmeket is lefoglalta. Szent István az ellene küldött sereg vezetését CSANÁDRA bízta, aki korábban Ajtonyt szolgált, akit azonban ez elűdözött. Csanád diadalmaskodott is, Ajtonyt leverte és megölte, amiért Marosvárt azontúl Csanádnak nevezték. Az ő segítségével folytatta Szent Gellért a térítést a Maros vidéken.

E győzelmek biztosították az új rendet. A törzsfők hatalma teljesen megszűnt. A király német mintára megyékre osztotta be az ország lakott területét — akkor 45 megye lehetett —, amelyek ügyeinek intézését kinevezett ispánokra bízta. Ők kormányozták ezután a megyét és ítélkeztek a nép ügyeiben is.

A királyi udvar élete is nyugati mintára alakult, a különböző feladatok intézésére udvari tisztségeket szerveztek s az udvar népeit a nádorispán igazgatta.

Kormányzati dolgokban a királynak a mellette összegyűlt urak adtak tanácsot. Szent István a német lovagok és papok tanácsaira hallgatott. Olyan testület azonban nem állott fenn

amely a király akaratát korlátozhatta volna. Bölcsességét dicséri, hogy idegen intézmények átültetése mellett is népe szeretetét és tiszteletét meg tudta őrizni. A külföldről betelepülő szabad embereket — a honfoglalóktól meg nem szállt, királyi tulajdonnak tekintett területeken — jelentékeny birtokokkal adományozta meg. Ezek el is magyarosodtak és előkelő, nagy szerepet játszó magyar családok alapítóivá lettek.

Az új kormányzati rend fönntartását Szent István fiától, IMRE hercegtől várta. Arra törekedett, hogy fia vallásos, kegyes, a kereszténységben erős fejedelem legyen. A jámbor herceg azonban fiatalon elhalt és halála nagy gondokat okozott az akkor már öregedő királynak. Unokatestvére, VAZUL herceg, nem volt az új rend híve, amiért a király *Nyitra* várában elzáratta. Imre halála után mégis az udvarba akarta fogadni, de az idegenek, főképp a király nővérének és ORSEOLO velencei dogának fia, PÉTER, aki a testőrség kapitánya volt, a kereszténység érdekében az Árpád-házi hercegeket mellőzni akarták. Kiszúratták tehát Vazul szemeit és ólmot öntöttek füleibe, hogy az uralkodásra képtelen legyen. Szent István unokaöccseinek, ENDRE, BÉLA és LEVENTE hercegeknek is azt tanácsolta, hogy meneküljenek az országból,

Életének végét a trónörökösödés körül támadt viszály keserítette el. Több idegen, akik Pétert akarták a trónra emelni, összeesküdött a király élete ellen. Orgyilkost béreltek, aki a betegeskedő király hálótermébe lopódzott. Közben azonban kardját elejtette, amire a király felriadt. Az orgyilkos, megrémülve, töredelmesen bevallotta bűnét. A gyilkosság tehát nem sikerült, de a szent király nem sokkal utóbb, 1038 augusztus 15-én ki-lehelte lelkét. Halálos ágyán az ország nagyjainak lelkére kötötte az egyház és a haza ügyét.

Kifelé is erős védelmezője volt az országnak. Amikor a lázadók a bessenyő fejedelemmel szöveterkeztek, ezt is leverte. Északon a lengyel herceg támasztott igényt bizonyos területekre, betörő hadait azonban Szent István hosszabb harcok után visszaverte. A legveszedelmesebb az a támadás volt, amelyet KONRÁD német császár intézett az ország ellen. Szent István kényszerítette ellenfelét, hogy jelentékeny, a Lajtától a Fischa-folyóig terjedő területekről mondjon le Magyarországnak javára.

3. AZ ORSZÁG FÜGGETLENSÉGÉNEK MEGVÉDÉSE.

A szomszédos, hatalmas német-római birodalom császárai nem tudtak belenyugodni abba, hogy Magyarország királya nem hűbéresük, mint a cseh király. A Rajnától Magyar- és Lengyelorszáig elterülő föld és Itália északi része is az ő hatalmuk alatt állott. Konrád kísérlete ugyan meghiúsult Szent István ellenállásán, de a nagy király halála után alkalmasabbnak látszott a német törekvéseket diadalra vinni.

Szent István halála után nővérének fia, a velencei PÉTER került a trónra (1038—1041). Nagy elődje hagyományaihoz híven kormányzott. Törhetetlenül védte a kereszténységet és az új rendet, de a császár törekvéseivel szemben az ország függetlenségét és területi épségét is. Az idegen intézmények ellen azonban újabb visszahatás támadt, amely Szent István sógorát, ABA SÁMUEL T (1041—1044) emelte trónra,

Az elkergetett Péter III. HENRIK német császárhoz menekült, aki fegyveres segítséggel kísérelte meg őt trónjára visszahelyezni. Közben Aba sokat veszített népszerűségéből. Összeesküvés támadt ellene. Akkor Aba ötvenet közülök Csanádra hívott és katonáival lekaszaboltatta őket. E tettéért Szent Gellért püspök a csanádi székesegyházban nyilvánosan megfedte, de őt Aba sem merte bántani. Az elégtelenséget még fokozta, hogy a király kétévi harc után békét kötött a császárral és azt a területet, amelyet Szent István Konrádtól szerzett, ismét átengedte neki.

1044-ben Péter újra támadt és a császár segítségével *Ménfőnél* szállt szembe Abával, kit nagyrészt saját hívei is elhagytak. Aba menekülni akart, de elfogták és Péter kivégeztette. Így ismét Péter (1044—1046) került a trónra, akit Henrik császár Fehérvárra kísért. Egy év múlva a császár újra bejött és Péter aranylándzsa átadásával hűbérül ajánlotta föl neki az országot. Ezzel a szerencsétlen tetteivel azonban egészen aláásta hatalmát.

Az egész ország forrongott. Visszahívták a még Szent István idejében elmenekült Árpád-házi hercegeket. Az alkalmat a pogányok is felhasználták, hogy a régi hit visszaállítását megkíséreljék. A kereszténységet és az új rendet okolták a bekövetkezett bajokért. VATHÁVAL az élükön az Oroszországból visszatérő Endre herceg elé vonultak és azt követelték tőle, hogy állítsa vissza a régi hitet és állapotokat. Endre, aki még nem volt a hatalom birtokában, nem szállhatott velük szembe. Mire

az ország szívébe érkezett, a lázadó pogányok már mindenfelé gyilkolták a papokat és tizedszedőket. Ennek a lázadásnak esett áldozatul Szent Gellért csanádi püspök is. Más főpapokkal ő is az új király üdvözlésére sietett, amikor a *Kelenhegynél*, amelyet ma róla *Gellérthegynek* neveznek, találkozott a lázadókkal. A krónika elmondja, hogy Isten álmában tudtára adta a közeledő veszélyt. Gellért püspök tehát megáldoztatta társait és előkészítette őket a vértanúhalálra. Egyik püspöktársát azonban nem áldoztatta meg. Ez volt az egyetlen, aki megmenekült

SZENT GELLÉRT VÉRTANÚSÁGA.

Gatteri rajzáról.

közülük. A pogányok, amikor Gellérttel és a többi főpappal találkoztak, ádáz dühvel rontottak rájuk. Gellértet a hegyre hurcolták föl, onnan letaszították, majd átszúrták a mellét és összezárták a fejét. Megölték Péter királyt is.

A koronázás után ENDRE király (1046—1060) szigorúan elfojtotta a lázadást és megparancsolta a lakosságnak, hogy a kereszténységre térjen vissza és éljen Szent István törvényei szerint. A belső rend helyreállítása után azonban sok baja volt a külső ellenséggel. A császár Magyarországot továbbra is hűbérének tekintette és ennek elismerésére akarta szorítani Endrét.

A veszedelemben Endre BÉLA öccséhez fordult, aki Lengyelországban élt, és őt hívta segítségül.

Bujdosásuk közben ugyanis a hercegek Lengyelországba jutottak, amelynek hercege barátságosan fogadta őket. Történt, hogy ép ezidőben a pomerániai herceg megtagadta a lengyel hercegnek az adófizetést és páros viadalt ajánlott neki, amelyben ha legyőzetnék, az adót továbbra is megfizeti. A herceg helyett Béla állott ki és le is verte a pomeránt. Így azután a lengyel herceg vejévé fogadta és lekötötte neki a pomerániai adót. Béla híres vitéz volt és Endre ezért kérte az ő segítségét. Lengyelországban elhagyott jövedelmének kárpótlására Endre öccsének az ország egyharmadát, a tiszántúli részeket engedte át.

I. ENDRE KORONÁZÁSA.

Székely Bertalan falfestményéről.

1051-ben III. Henrik császár nagy haddal jött az országba. Ő maga a Balaton északi partja mentén támadott, de ugyanakkor hajóhada is leereszkedett a Dunán, hogy élelemmel lássa el a sereget. Béla herceg a régi magyar harcmodort alkalmazta vele szemben. Erősebb seregével döntő küzdelemben nem bocsátkozott, de mindent elpusztított a benyomuló németek előtt, és ha pihenni akartak, nem hagyta őket nyugodni. Ez meg is törte a német sereg erejét, és végre is kiéhezve, kifáradva kénytelen volt egyezkedni, hogy megmeneküljön.

[Olvasmány.] *A hadjáratot a régi magyar krónika így írja le:*

A császár nagy hadsereggel nyomult Magyarországra a Zala- és Zseliz-patakok forrásai mellett, és a Dunán is küldött eleséggel telt hajókat Magyarországra. Parancsnokukká öccsét, Gebhard püspököt tette

meg. Amikor Endre király és Béla herceg ezt megtudták, a gabonakazlakat és szénaboglyákat mind fölégették, s azokról a vidékekről, amelyeken a császár átvonult, a lakosokat barmaikkal mind elszállították. Amint tehát a császár Magyarországra ért és a fölégetett tájakra jutott, sem katonáinak, sem a lovaknak nem talált élelmet és nem tudta, hol vannak a hajók és tőlük semmi segítséget nem kaphatott. Átkelve az erdőkön, a bodóhádi hegyekhez közeledett, minden élelmiszerben szükségét szenvedve. Közben Gebhard püspök Győrbe érkezett és levelet küldve a császárnak, megkérdezte, hol várakozzék rá? A levél vivőjét azonban, mert Isten így akarta, Endre király portyázói elfogták és elvitték neki. Minekutána Miklós püspök magyarázatából megtudták, hogy mi van a levélben, levelet irtak Gebhard püspöknek, amelyet egy jövevénnyel küldtek el neki. Az, tetetve, mintha a császár küldte volna, odaadta Gebhard püspöknek a levelet, amelyben ez volt írva: „Tudd meg, kedves Gebhard püspök, hogy birodalmunk nagy és fontos ügyei arra kényszerítenek bennünket, hogy Magyarországból Németországba menjünk, mert ellenségeink birodalmunkat fegyverrel megszállották. Azért tehát siess, s a hajókat elpusztítva, jőjj mentől hamarabb hozzánk Regensburgba, mert neked sem bátorságos továbbra Magyarországon maradnod. Ezeket megtudva, Gebhard püspök sietve Németországba futott. A császár tehát, megfosztva az élelem reményétől, melyet a hajóktól várt, halálos szorultságba jutott; hasonlóképen egész seregét a lovakkal és teherhordó barmokkal együtt nyomorúságos éhhalál fenyegette. A magyarok és a bessenyők is minden éjjel keményen háborgatták őket, mérges nyilakkal öldösve őket; sátraik közé pedig hurkot hánytak és azokat, akik szolgálatban jártak, majdnem mind elragadozták. A németek végre félelmükben a nyílzáportól, amely elborította és elemésztette őket, gödröket ástak maguknak és azokat pajzsokkal befedték, úgy, hogy az elevenek a holtakkal együtt heverték a sírokbán. Mert a sírban, amelyet a halottnak ástak, éjjel az eleven feküdt, s amelyet éjjel az elevennek ástak, másnap már a halott követe magának. Amikor a császár látta, hogy milyen nagy veszedelembbe jutott, követet küldött Endre királynak és Béla hercegnek, örökérvényű békét kérve tőlük. Azt ajánlotta, hogy ha Endre király biztosítaná hazavonulását és élelmet adna meggyötört seregének, soha Endre királlyal és utódaival nem ellenségeskednék, és attól a naptól fogva soha szóval vagy tettel meg nem bántaná a magyar királyt, sőt utódai is, ha közülök valaki Magyarország meghódítására hadat indítana, azt a mindenható Isten haragja sújtsa és örök átok alá legyen vetve. Leányát Zsófiát is, akit azelőtt szent esküvel a francia királynak ígért el, Endre király fiának, Salamonnak adja nőül az örökérvényű béke nagyobb erősségére. És hogy mindezt híven megtartja, szent esküvel erősítette. Endre király és Béla herceg tehát, minthogy inkább akartak békeszeretők lenni, semmint viszálytámasztók, békét kötöttek a császárral. A császár pedig személyes esküvővel erősítette, hogy amit mondott, mindazt híven teljesíteni is fogja. Akkor Endre király, a magyar királyok szokott bőkezűségét követve, ötven vizát küldött a császárnak, kétezer szalonkát, ezer hatalmas bikát, kenyeret többet, mint amit magukkal vihettek, juhot, ökröt, vagy vágómarhát és bort is bőségesen. S a mértéktelen ivásban és evés-

ben a németek közül sokan holtra ették és itták magukat, a többiek pedig, akiket a magyarok irgalma a halálból kiszabadított, sátraikat, pajzsait és minden holmijukat elhajigálva, olyan gyors futással siettek vissza Németországba, hogy hátra sem tekintettek. És erről az esetről azt a helyet, ahonnan a németek olyan csúfosan megszágyenülve, vértjeiket elhányva, megszaladtak, a mai napig Vértés hegyének hívják.

A következő évben a császár még egyszer megkísérelte a támadást. Hájóhadával *Pozsonyt* vette ostrom alá. Akkor azonban ZOTMUND bűvár éj idején megfúrta hajóit. A serega sötétben összezavarodott és III. Henriknek ismét el kellett vonulnia. Nem-sokára meg is halt, és kiskorú fia helyett kormányzó özvegye, békét kötve, elismerte Magyarország függetlenségét.

4. A KIRÁLYOK ÉS A HERCEGEK KÜZDELMEI.

Nagy győzelmei után Béla herceg volt a nemzet ünnepelt hőse. Nagy népszerűsége gyanakvóvá tette Endrét. Attól félt, hogy öccse a királyi trónra tör és veszélyezteti még csak ötéves kis fiának, SALAMONNAK örökösödési jogát. A németekkel kötött békesség alkalmából Salamont eljegyezték JUDITTAL, IV. HENRIK császár hugával, majd Endre meg is koronáztatta. Endre és Béla közt azonban a bizalom mindinkább megingott, hogy gyanúnak és gyűlölségnek adjon helyet.

Endrét betegség gyötörte. Halála előtt biztosítani akarta fia sorsát. *Várkonyba* hívatta tehát öccsét és koronát és kardot téte-tett eléje, mint a királyság és a hercegség jelvényeit. Az esetre, ha a herceg a koronát választotta volna, elbújtatott híveivel fel akarta koncoltatni Bélát. Az ajtónálló ispán azonban odasúgta Bélának: „Ha kedves az életed, nyulj a kardhoz“. Béla ebből megértette a helyzetet és a kardot választotta. Endre örömeiben lábaihoz borult. De most már Béla sem érezte magát biztonság-ban. Családjával Lengyelországba ment és onnan kért segítséget. Endre viszont a császárhoz fordult segedelemért. Kitört tehát a testvérharc. A seregek valahol a Tiszánál ütköztek meg. Endre csatát veszített és Németország felé menekült, de útközben meg-halt. A *tihamyi* monostorban temették el, melyet ő alapított.

Így lett Béla herceg Magyarország királyává (1060—1063). Trónrajutását a még mindig lappangó pogányság újabb kísérletre használta fel. Vatha fiának, JÁNOSNAK, vezetése alatt, nagy tömeg-ben összegyűltek és követelték a régi vallás visszaállítását. Béla akkor háromnapig meggondolási időt kért, mely alatt összegyűj-

tötte vitézeit és a lázongókat szétverte. Háromévi uralom után, amikor IV. Henrik ellen háborúra készült, *Dömösön* trónja összedült, s a király sérüléseibe csakhamar belehalt.

Három fia maradt: GÉZA, LÁSZLÓ és LAMBERT, akik azonban a határon álló németek elől Lengyelországba menekültek. Így Salamon német csapatok védelme alatt Fehérvárra vonult és ott újra megkoronáztatta magát (1063—1074). Az ország főurai az új királyt csakhamar kibékítették a hercegekkel, akik őt királyokul elismerték. A hercegek, mint egykor apjuk, megkapták az ország harmadát. A bizalom azonban a két fél között soha sem állt helyre teljesen s az ármánykodó tanácsosok az ellentétek kiélesítésén mesterkedtek.

Abban az időben Magyarország-nak új ellensége támadt. Keletről, Erdélyen át a kúnok törtek az országra. Olyan csapás volt ez, mint valamikor nyugaton a magyarok kalandozásai. A *Nyírséget* pusztították, rabolták. Ezalatt azonban Salamon és a hercegek, összegyűjtve csapataikat, a *Meszes kapunál* megelőzték őket és elállták visszavonulásuk útját. Vezérük eleinte nagy elbizakodottságában a fiatalokat küldte a magyar sereg ellen, de amikor megtudta, hogy hatalmas sereggel van

SZENT LÁSZLÓ LEGYŐZI A KÚNT.

Lotz Károly falfestményéről a budavári Mátyás-templomban.

dolga, övéivel a legmagasabb hegyen, a *Kerlés-hegyen* keresett menedéket. Ezt a magyarok három oldalról ostromolták meg. Salamon vitézül küzdött, de legvitézebbül László herceg, aki, ámbár maga is megsebesült, őt kúnt ölt meg. A foglyokat sikerült mind kiszabadítani. A kúnok súlyos veszteséget szenvedtek, nyírott fejeiket a magyarok, mint a tökök, úgy aprították. A menekülők közt László herceg megpillantott egyet, aki egy elrablott leányt hurcolt magával. Utána vágatott, de nem tudta elérni. Rákiáltott tehát a lányra, hogy rántsa le magával a kúnt a lóról. Így azután még ezt is levágta.

Már a kerlési csata is nagy vetélkedésre adott alkalmat a király és a hercegek közt. Három évvel utóbb a bessenyők törtek az országra. Ezeket a nándorfehérvári görög őrség engedte át

a Száván. Hogy ezt a hitszegést megtorolja, Salamon elrendelte *Nándorfehérvár* ostromát. A görögök kénköves tüzet fújtak a magyar hajókra, de ezzel sem tudták átkelésüket megakadályozni. A segítségükre jövő bessenyőket is leverték a magyarok, de a várat megvívni nem tudták. Két hónap múlva végre egy fogoly magyar lány felgyújtotta a várost. Ezt a zavart felhasználta a magyar sereg és betört a városba. A görögök a várba menekültek és néhány nap múlva kénytelenek voltak magukat megadni, de nem a királynak, hanem Géza hercegnek hódoltak meg, aki szabadon engedte őket elvonulni.

Ez az eset végleg megbontotta az egyetértést. A királyt különösen Vid bácsi ispán ingerelte a hercegek ellen, akit bántott az is, hogy elesett a zsákmánytól. Az ellentét olyan éles volt, hogy Géza öccseit, Lászlót és Lambertet, mindjárt elküldte Cseh- és Lengyelországba segítségért. Vid ezt az alkalmat akarta megragadni, hogy Gézát láb alól eltegye. Tervét azonban kihallgatta a szekszárdi apát és értesítette róla Gézát. Géza tehát felkészülhetett a csatára. De a nagy túlerővel szemben nem tudott megállni. Menekült tehát és *Vác* közelében szerencsésen összetalálkozott a László hozta segédcsapatokkal. *Mogyoródnál* vívták az ütközetet. Salamon teljes vereséget szenvedett és maga is csak nehezen menekült el. A gonosz Vid is elesett.

A nemzet ezután GÉZÁT (1074—1077) emelte a trónra. A szelíd herceg nem szívesen fogadta a választást, mert Salamon életben volt, de minthogy a németekhez szító királyról tudni sem akartak, engednie kellett. Salamon csak az ország nyugati részeit tartotta meg, Pozsony és Moson vidékét. Innen hűbérül ajánlotta az országot sógorának, IV. Henrik császárnak. IV. Henrik be is jött és *Nyitra* alá vonult. Ekkor történt, hogy Salamonnak egyik híres vitéze, Bátor Opos, aki már a korábbi harcokban is nagy hírnevet szerzett, hőstetteivel a császár figyelmét is magára vonta. Megkérdezte Salamont, vannak-e Gézának és Lászlónak is ilyen vitézei? „Van még sokkal jobb is!” — felelte Salamon. A krónika szerint erre a császár visszafordult, kijelentvén, hogy akkor Salamon sohasem fogja visszaszerezni trónját. Géza még a császár elvonulása után is hajlandó lett volna az országot visszaadni Salamonnak, folytak is a tárgyalások, de közben Géza 1077-ben meghalt.

II. DUKÁSZ MIHÁLY görög császár küldte neki azt a koronát, mely a mai szent korona alsó része.

5. SZENT LÁSZLÓ URALKODÁSA.

Géza halála után öccsét, SZENT LÁSZLÓT (1077—1095) emelték a trónra. Testvérei között ő örvendett a legnagyobb hírnévnek és szeretetnek. A kerlési csata óta minden újabb küzdelem növelte hírét és tekintélyét. Vele szemben Salomonnak már semmi reménye sem lehetett, hogy a trónra visszajusson. Meghódolt tehát és évdíjat fogadott el Szent Lászlótól, de azért tovább ármánykodott, sőt László életére tört. Ezért *Visegrádon* bebörtönözték. Kiszabadulását utóbb csak a papság közbenjárásának köszönhette. Amikor 1083-ban István királyt szentté avatták és sírját fel akarták nyitni, a hagyomány szerint a sírt borító követ nem tudták fölemelni. Egy kegyeséletű apáca kijelentette, hogy ennek Salomon börtönbüntetése az oka. Szent László tehát szabadon bocsájtotta unokaöccsét, amire elhárultak az akadályok Szent István holttestének fölemelése elől. Salomon azonban újabb hálátlansággal fizetett. A kúnokhoz ment és velük betört az országba. László ugyan leverte őket, de Salomon tovább is köztük maradt és velük kalandozott később Görögországban is.

SZENT LÁSZLÓ.

A győri székesegyházban őrzött ereklyetartó mellszobráról.

Szent Lászlónak általában sokat kellett a kúnokkal küzdenie. Amikor *Horvátországot* 1091-ben meghódította, akkor is vissza kellett térnie, hogy fosztogató csapataikat kiűzze. ZVOINIMIR horvát királynak ugyanis Szent László nővére, ILONA, volt a felesége. Halála után belső küzdelmek támadtak Horvátországban, amely akkor a *Kapella-hegységtől* délre a tengerparton feküdt. (A Dráva-Száva közének nyugati részét, *Varasd*, *Zágráb* és *Körös-Belovár* megyéket akkor Szlavóniának hívták, magyarosan Tótországnak s ez a terület már előbb is magyar fennhatóság alatt állt.) Ilona királyné és a horvát urak egy része Szent Lászlót hívta segítségül, hogy a rendet helyreállítsa. László király rendet teremtett, Horvátországot birtokába vette és kormányzásával unokaöccsét ÁLMOS herceget bízta meg.

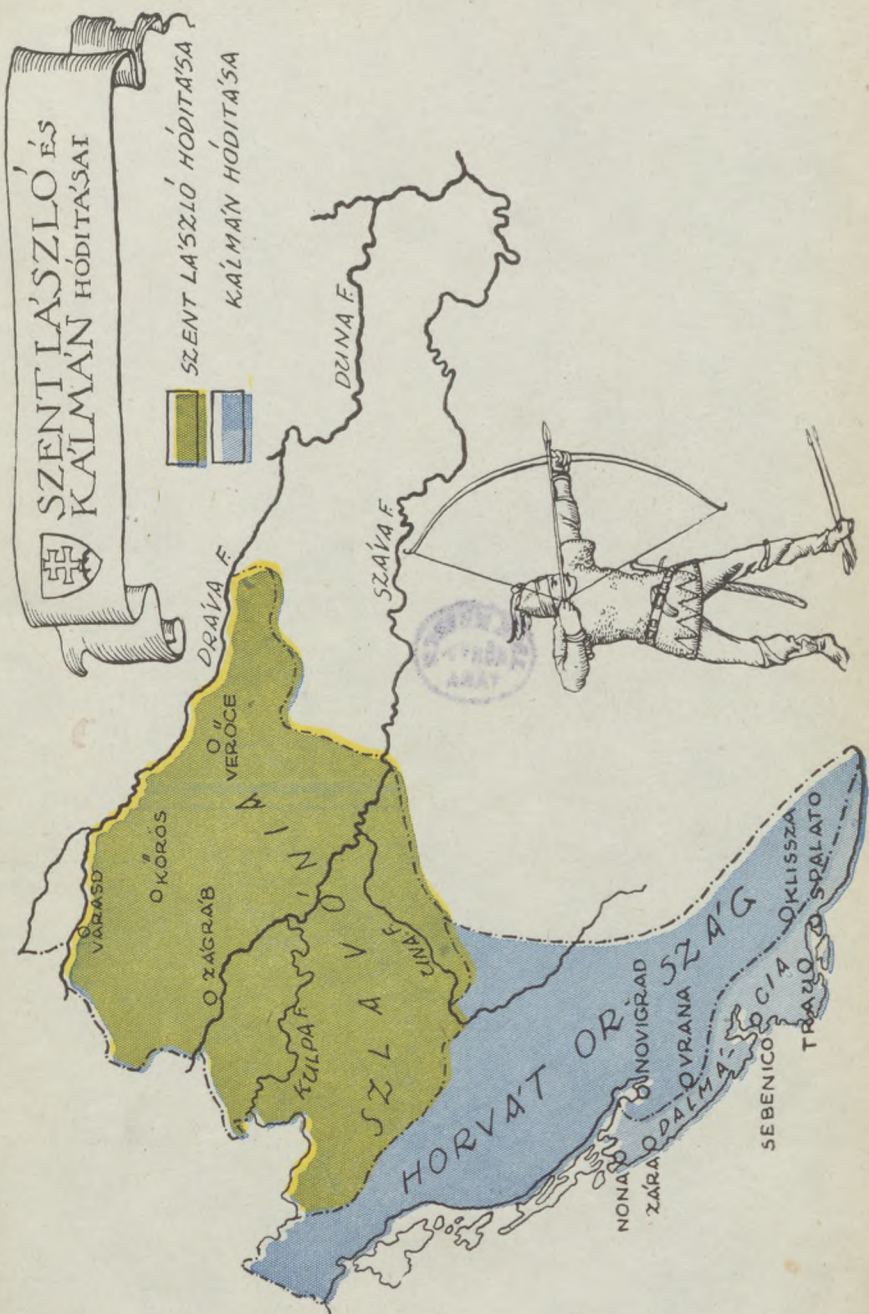

Hadjárata közben hozták a hírt, hogy a kúnok *Kapolcs* vezetésével Erdélyt pusztítják. László még utólérte őket és kiszabadította foglyaikat. Csakhamar azonban délről újabb csapatjuk támadott. Ennek vezérét, Ákost, Szent László párviadalban verte le. Betöréseiktől az ország keleti része, különösen *Erdély* szenvedett sokat. Szent László legszebb sikereit itt aratta ellenük és sokat tett Erdély védelmére és felvirágoztatására, amiért utóbb Erdély védőszentjeként tisztelte. Az erdélyi kún harcokhoz fűződnek a legszebb mondák a szent király kegyességéről. Egyszer *Tordánál* az üldöző kúnok elől nem tudott menekülni, de imájára kettéhasadt a szikla s az üldözők a hasadékbba zuhantak. Máskor imája eltikkadt seregeinek vizet fakasztott a sziklából és szarvascsordákat varázsolt a pusztába, a pestis idején pedig nyila füvet mutatott a betegek gyógyítására. Halálakor a kocsí, amelyre koporsóját tették, magától Nagyvárad felé indult meg, amelynek püspökségét ő alapította. Kívánsága szerint ott is temették el. De még harmadfél század után is, amikor Nagy Lajos idejében a tatárok támadtak Erdélyre, a néphit szerint Szent László kiszállt sírjából, hogy a magyar seregek diadalát biztosítsa.

A személye körül keletkezett sok legenda is bizonyítja, hogy őt nemcsak nemzeti hősként, hanem kegyes keresztény királyként is tisztelték. Ő volt az első király, akinek személyében a nemzeti és a keresztény érdek nem állott ellentétben, hanem összeforrott. Kifelé megvédelmezte az ország teljes függetlenségét. VII. GERGELY pápa követeléseit, amelyekkel az ország ügyeibe beleavatkozott, visszautasította. Így azután sikerült neki a kereszténységet végkép megszilárdítania. Az ő idejében már csak elvétve akadtak titkos pogányok, akik berkekben és kútfüknél áldoztak; ezek ellen is szigorú törvényeket hozott.

Kérlelhetetlen szigorral vetett véget a nomád életmód maradványának, a lopás elharapódzott szokásának is. A tolvajokat halállal büntette s a tolvajhírbe került falvak egész lakosságát felelőssé tette az előfordult tolvajlásokért. De egyházalapításai is nevezeteseek. Francia szerzeteseket hívott be a vallásos élet erősítésére. Határozott és jóságos kormányzásának, bölcs intézkedéseinek köszönhetette, hogy még legszigorúbb törvényei előtt is meghajoltak és föltétlenül engedelmeskedtek neki. Az ő példaadására a csak erejében bízó vad magyar harcos eszményképe az Isten előtt megalázkodó, kegyes lovag lett.

Hogyan hártotta el Géza fejedelem a nyugati népek támadását és gyűlöletét az országról?

Hogyan terjedt el a kereszténység Magyarországon?

Hogyan szervezte Szent István Magyarországon a keresztény egyházat?

Hogy kapott Szent István koronát a pápától?

Milyen pogány lázadásokkal kellett Szent Istvánnak megküzdenie?

Milyen volt Magyarország alkotmánya Szent István korában?

Milyen hadjáratokat viselt Szent István szomszédai ellen?

Milyen volt Péter és Aba Sámuel uralma?

Mi volt a Vatha-lázadás?

Hogyan akarta III. Henrik császár fennhatóságát Magyarországra kiterjeszteni?

Hogyan kapta Béla a hercegséget?

Hogyan tört ki a testvérharc Endre és Béla között?

Miért viszálykodtak Salamon és a hercegek?

Hogyan küzdött Salamon és Szent László a kúnok ellen?

Hogyan történt Horvátország meghódítása?

Minek köszönhetette Szent László nagy népszerűségét?

III.

A KÉSŐBBI ÁRPÁDOK KORA.

1. KÁLMÁN KIRÁLY URALKODÁSA.

Szent Lászlót a trónon ismét bölcs fejedelem követte. Mint-hogy neki fia nem volt, Géza fiaira került a sor. Közülük az idősebbet, KÁLMÁNT (1096—1116) Szent László papi pályára szánta tudós hajlamai miatt, és a fiatalabbat, ÁLMOST nevelte az ország kormányzására. Halála után azonban Álmos elismerte bátyja jogait a trónra, s maga hercegséget kapott, mint egykor Béla, majd Géza és László.

Uralkodásának elején sok baja volt a Szentföldre törekvő keresztesekkel. Akkor nyugaton nagy volt a vallásos felbuzdulás. A nyugati országok lovagjai Jézus szenvedéseinek színterét fel akarták szabadítani a mohamedánok uralma alól. A papok buzdították a népet, hogy vegyen részt a felszabadításban. Sokan olyanok is fölvettek a keresztet, akiknek nem volt meg a módjuk arra, hogy a Szentföldre eljussanak. Ezek többnyire be sem várták a lovagokat, hanem elindultak; de hamarosan mindenből kifogytak és pusztították, rabolták a vidéket, amelyen keresztülvonultak. Egyik csapatjuk *Mosonyt* vette ostrom alá, egy másik a kísérő magyar csapatok felügyelete alatt békésen jutott el *Zimonyig*, de ott az is rakoncátlankodni kezdett. Ezért Kálmán az ilyen gyűlevész hadakat nem engedte be az országba, hanem még a határon szétverte őket. BOUILLON GOTTFRIED lovaghadával persze másként bánt. Elvállalta élelmezésüket, de tőlük is túszoikat kért és csapatokkal kísértette őket.

A keresztesek elvonulása után a horvátok ellen viselt háborút. Ezek László halálának hírére fellázadtak és egyik főurukat királlyá választottak. Kálmán leverte a lázadást és megszüntette az önálló horvát királyságot. Később folytatta is Szent László hódítását. A partmenti *dalmát* városok, mint külön városállamocskák, Horvátországot úgyszólván elzárták a tengertől. Kál-

1096-1116

mán tehát ezeket is birodalmához csatolta. Szívesen is fogadták a magyar királyt, aki megvédhette őket a hatalmas *Velence* önkényétől. Kálmán viszont nem bántotta szokásaikat; minden város kiváltságait külön-külön megújította.

Velence azonban rossz szemmel nézte Kálmán terjeszkedését, aki, hogy Velencét a fegyveres beavatkozástól visszatartsa, Velence ellenfelének, a délitáliei normánnoknak szövetségét kereste és ennek a szövetségnek megerősítésére nőül vette ROGER fejedelem leányát, BUZILLÁT.

Szerencsétlenebbül harcolt az oroszok ellen, akik a kúnok segítségével megverték.

Kálmán uralkodásának jelentősége belső intézkedésein sarkallik. Törvényei a közigazgatás minden ágára, a pénzügyekre és az igazságszolgáltatásra is kiterjeszkedtek. A szabad magyarok közt ő tett először különbséget. Azok, akik mások földjén gazdálkodtak és katonai szolgálatot már nem teljesítettek, az ő rendelkezése szerint ezentúl adót fizettek, hogy szabadságuk épségben maradjon. Innen veszi eredetét az adómentes magyar nemesség.

Uralkodását sokszor megkeserítette a viszály Álmossal. ÁLMOS nem tudott sorsába belenyugodni. Fegyverrel, idegen segítséggel is megkísérelte, hogy váltóztasson rajta. Kálmán ismételten megbocsájtott neki, de a bizalmat köztük helyreállítani nem lehetett. Utóbb Álmos felügyelet alatt élt Dömösön, ahol monostort is alapított. Egy vadászata alkalmával a sólyma varjút fogott. Álmos akkor megkérdezte őreitől: vajjon a varjú megesküdnék-e a sólyomnak, hogy nem károg többé, ha elereszti? Ilyen hírekkel nyugtalanították az akkor már betegeskedő Kálmánt, aki attól tartott, hogy Álmos elüti a koronától még gyermek fiát, Istvánt. Félelmében megvakíttatta Álmost és fiát, Bélát, akit meg is akart öletni, de akit a szerzetesek elrejtettek előle.

Bölcs és tudós fejedelem volt, akit népe KÖNYVES KÁLMÁNNAK nevezett.

Fia, II. ISTVÁN (1116—1131), még gyermekkorban volt, amikor a trónra jutott. Nem volt apjához méltó uralkodó. Gyengeségét először Velence használta fel, hogy Dalmáciában ismét megvesse lábát. Szerencsétlenül küzdött a csehekkkel és a görögökkel is. Az urak meg is sokalták a céltalan háborúkat és amikor II. István *Ladomér* alá vezette őket, kijelentették neki, hogy foglalja el saját hadaival, de ők hazamennek. Önkényeske-

dései miatt nem szerették. Amikor halálát közeledni érezte, mint-hogy nem volt utóda, fölfedték előtte, hogy Álmos megvakított fia még él. Ezért úgy rendelkezett, hogy utóda Vak Béla legyen.

2. KÜZDELEM A GÖRÖG FENNHATÓSÁGI TÖREKVÉSEK ELLEN.

Már II. István háborúba keveredett Komnenos János görög császárral. Ennek okát krónikánk úgy adja, hogy a császár nejét, Szent László leányát bántalmazta, mert az tagadta, hogy a magyar király a görög császár alattvalója volna. János császár fia, MÁNUEL tényleg el is akarta ismertetni fennhatóságát a magyar királyokkal. A következő királyok alatt ez az ellentét okozta a legsúlyosabb bonyodalmakat.

II. vagy VAK BÉLÁTÓL (1131—1141) sokan féltek. Azt hitték, hogy bosszúállással fogja kezdeni uralkodását. Mászt szerettek volna tehát a trónra ültetni. Ép akkor lépett fel trónkövetelőként BORICS. Kálmánnak második felesége az orosz EUFÉMIA volt, akit azonban Kálmán eltaszított magától. Ennek az Eufémiának a gyermeke volt Borics, aki Kálmán fiának vallotta magát és lengyel segítséggel kísérelte meg szerencsáját. Amikor erről a király értesült, Aradra gyűlésre hívta össze az urakat. Ott ILONA királyné szólott hozzájuk, és utalva a király vakságára, követelte, hogy álljanak bosszút azokon, akik a bajt előidézték. Béla hívei akkor ott 68 urat koncoltak fel. Az ő segítségük nélkül Borics nem ért célt, de nem is nyugodott meg sorsában.

Béla különben jó király volt. Kiköszörülte azt a csorbát, amelyet II. István szenvedett Dalmáciában. Sőt tovább is terjesztette a magyar uralmat. Ő hódította meg *Bosznia* egy részét és tőle délre *Rámát*.

Fia II. GÉZA (1141—1162) gyermek volt még, amikor a trónra került, helyette Ilona királyné testvére, a szerb BELUS bán kormányzott. Az erélyes kézre szükség is volt, mert Borics újabb támadásokat intézett az ország ellen és a bajor herceg segítségével el is foglalta Pozsonyt. Ezt ugyan sikerült hamarosan visszavenni, de Borics ekkor a Magyarországon átvonuló második keresztes hadjárat vitézei közé lopódzott és velük sikerült is az országba bejutnia. Géza VII. LAJOS francia királytól, a hadvezértől kiadatását kívánta, de az, arra hivatkozva, hogy Borics az ő oltalmát kereste, ezt megtagadta. Így jutott azután

Borics Mánuel görög császár udvarába, aki jó eszközt látott benne magasröptű tervei végrehajtására.

Géza uralkodása ezután nagyrészt az oroszok és a görögök ellen folytatott háborúkkal telt el. Az apró orosz fejedelemségek viszályaiba orosz hercegnővel kötött házassága vitte bele. Azóta a *halicsi* és *lodomériai* viszályokban a felek többnyire a magyar királyok segítségére támaszkodtak. Így kapcsolódott bele a magyar politika a Kárpátoktól északra fekvő területek sorsának intézésébe. A kétfelé folyó harcok megnehezítették a király helyzetét, de Gézának Mánuellel szemben is teljes mértékben sikerült megvédeni az országot.

Belső kormányzásának nevezetes eseménye az erdélyi *szászok* betelepítése. Ezek Flandriából telepedtek a mai szász földre, ahol a király nagy kiváltságokat adott nekik. Az országnak jó földműveseket, iparosokat és kereskedőket szerzett bennük, akik a határok védelmében is jelentékeny segítséget adtak.

Amikor Géza meghalt, a trónra került fia, III. ISTVÁN (1162—1172) még szintén gyermek volt. Ez jó alkalom volt a görög császárnak. Minthogy azonban Boricsnak nem volt pártja Magyarországon, Mánuel a kis király nagybátyját játszotta ki ellene. Az előző trónviszályok alapján azt az elméletet koholta, hogy itt nem a fiörökösödés a törvényes szokás, hanem hogy a királyt testvérei követik a trónon. Géza testvérei közül az idősebbet, Istvánt, azonban nem szerették. Ezért a fiatalabbat, II. LÁSZLÓT léptette föl ellenkirályul. Vele szemben István az ország nyugati határszéli vidékeire szorult. László félév múlva meghalt. Mánuel akkor IV. ISTVÁNT ültette helyébe, akit azonban hamarosan elűztek. Csak akkor sikerült III. Istvánnak a kormányzást átvennie.

Az ellenkirályok hatalmával összeomlottak Mánuel tervei is. IV. István elűzetése után tehát ő is váltóztatott politikáján. Elismerte III. Istvánt és azt óhajtotta, hogy küldje udvarába öccsét Bélát, akit leányával akar összeházasítani. Azt ígérte, minthogy fia nem volt, hogy Görögországot is reahagyja. Ez az ajánlat nem volt őszinte. A császár, amikor Béla herceg már Konstantinápolyban volt, Dalmácia és Horvátország átadását követelte, mint amelyek Bélát illetik meg, és a Szerémséget is birtokában tartotta. Utóbb, minthogy fia született, Bélának tett ígéreteit is visszavonta és leányával sem házasította őt össze.

III. István 1172-ben 25 éves korában halt meg. Az örö-

kösödés sorrendjében Bélát illette a trón. Itthon azonban tartottak tőle, hogy a görög politikát fogja szolgálni és azért még anyja is állást foglalt ellene és öccsét, GÉZÁT, pártolta.

III. BÉLA (1172—1196) azonban erős kézzel ragadta meg az uralmat. Tetteivel eloszlatta a bizalmatlanok aggodalmait is. Mindjárt Mánuel halála után visszafoglalta Dalmáciát és a Szerémséget. Vitézül és sikeresen harcolt Velence ellen, sőt egy időre *Halicsot* is uralma alá hajtotta.

Görögországi tapasztalatai és ott szerzett nagy műveltsége nagyon javára váltak. Tehetetlen és gyermekuralkodók után benne ismét bölcs fejedelmet nyert az ország. Különösen nevezetes az az újítása, hogy az írásbeli teendők intézésére kancelláriát szervezett az udvarban. Ettől kezdve a fontos ügyeket írásba foglalták, ami a jogrend megerősödésére megmérhetetlen hatással volt. Második házassága a francia király nővérével közelebbi kapcsolatba hozta Franciaországgal. Ő telepítette be a francia *cisztercieket*, akik különösen a földművelés terén szereztek nagy érdemeket. Az ő uralkodása alatt vonult át Magyarországon a harmadik keresztes had a hatalmas BARBAROSSA FRIGYES császár vezetésével. III. Béla utóbb szintén fogadalmat tett, hogy elzarándokol a Szentföldre, de az ország gondjai ettől visszatartották. Alatta Magyarország kifelé ismét hatalmassá lett, az országban pedig annyira megszilárdult a rend, hogy még évtizedek múlva is az ő uralmának állapotait kívánták vissza.

3. IMRE ÉS II. ENDRE URALKODÁSA.

III. Béla bölcs kormánya után ismét testvérharc fenyegette az országot. A koronát IMRE (1196—1204) örökölte, öccsére, ENDRÉRE pedig atyjuk nagy kincset hagyott, hogy beválthassa az ő fogadalmát és elmenjen a Szentföldre. Csakhogy Endre pazarló volt és nagyravágyó. Fegyverrel kényszerítette gyenge bátyját, hogy hercegi részül Horvátországot és Dalmáciát engedje át neki. Majd minden pénzét hívek szerzésére fordította s ismét megtámadta a királyt. Akkor Imre leverte, de megbocsátott neki és hatalmát is meghagyta. Utóbb azonban Endrét gőgös felesége, GERTRUD is, aki mindenáron királynő akart lenni, bátyja ellen izgatta. Ez alkalommal Imre ügye veszve látszott, de a király vakmerő elhatározással fegyvertelenül bement Endre táborába és azzal a kijelentéssel: „Majd meg-

látom, ki meri fölemelni kezét föl Kent királya ellen“ öccsét hívei közepette elfogta és bebörtönöztette.

Rövid uralkodása két eseményről nevezetes. A király felhasználta a *Szerbiában* kitört zavarokat és ezt az országot is fennhatósága alá hajtotta. Ugyanakkor azonban (1202) a velenceiek, akik Dalmáciában hatalmukat nem tudták visszaszerezni, a negyedik keresztes hadjárat vitézeit *Zára* alá vitték és ezt a legfontosabb dalmát várost az ő fegyvereikkel Magyarországtól elragadták.

Amikor Imre haldoklott, fia, III. László (1204—1205) még csak három éves volt. Magához hívatta tehát a börtönből Endre öccsét és őt tette meg gyermeke gyámjává. De reménye hiú volt. Endre úgy bánt Lászlóval, hogy az özvegy királyné a kis királlyal együtt az osztrák herceghez menekült. A komolyabb bonyodalmakat III. László röviddel utóbb bekövetkezett halála hárította el.

II. ENDRE (1205—1235) tehát elérte célját. Hosszú idő után ő volt az első magyar király, akinek trónkövetelőtől nem kellett tartania. De Endre ezt a kedvező helyzetet nem tudta királyi hatalmának erősítésére fordítani. A hercegsége idejében megszőkött pazarlással osztogatta most már nemcsak a ráhagyott kincseket, hanem a királyi birtokokat is, amelyekből a király legfőbb jövedelme folyt, s amelyeknek lakossága szolgáltatta azt a sereget is, mellyel a király szabadon rendelkezett. A királyi várjóságok elpazarlása tehát gazdaságilag aláásta hatalmát és katonai erejét is meggyengítette. A jövedelmek annyira megcsappantak, hogy a király bizonyos jövedelmeket: a sót, a vámokat és a révpénzeket bérbeadta zsidóknak és izmaelitáknak, akik az évi bért előre kifizették, de azután könyörtelenül mentül nagyobb haszonra törekedtek. Emellett az udvar pazarul költekezett. Gertrud királyné testvérei és német kegyencei kapták a legjövödelmezőbb méltóságokat, sőt ezek közül többet is egyesítettek kezükben.

Ezek az állapotok elkeseredést és gyűlöletet keltettek. A magyarság haragja ismét az idegenek ellen fordult. A baj főokának Gertrudot tartották. Amikor II. Endre hadat indított Halics ellen, az urak összeesküdtek és vadászat közben a pilisi erdőben megölték a királynét és elűzték környezetét (1213). II. Endre csak a közvetlen gyilkost, PÉTER ispánt merte megbüntetni, az értelmi szerzők megmaradtak magas állásaikban.

Négy évvel utóbb a király végre elhatározta magát a szentföldi útra. De ez is csak bajt hozott az országra. Pénze nem

lévén, egyházi kincseket zálogosított el, majd ünnepélyesen lemondott Záráról Velence javára, hogy ez seregét a tengeren átszállítsa. A *Szentföldön* sem vitt véghez semmi nevezetese, csak *Akkont* segítette elfoglalni. Annál nagyobb felfordulást okozott az országban távolléte. A fiatal BÉLA herceg nem volt elég erős, hogy a királyi tekintélyt megóvja. Az elkapatott főurak semmibe sem vették a királyi rendelkezéseket. Erőszakoskodtak, foglaltak, még hamispénzt is verettek. És ezek az állapotok a király visszatérése után sem javultak.

AZ ARANYBULLA KIHIRDETÉSE.

Jantyik Mátyás festményéről.

A bajok legérzékenyebben azokat a szabadokat sujtották, akik királyi birtokokon gazdálkodtak, de ezek eladományozása után más urak fönnhatósága alá jutottak, akik azonban szabadságukat nem tartották tiszteletben és szolganépeknek tekintették őket. Leginkább nekik állott érdekükben, hogy a visszaélések megszűnjenek és a király tekintélye ismét helyreálljon. Nagy mozgalmat indítottak tehát és megnyerték maguknak Bélát is. Az ő követelésükre adta ki II. Endre 1222-ben azt a hét példányban kiállított szabadságlevelet, amelyet aranypecsétjéről aranybullának nevezünk. Benne a király megígérte, hogy megszünteti a visszaéléseket, biztosította a „királyi szolgalónépek” szabadságait, sőt az utolsó 31-ik pontban még azt a jogot is megadta a nemességnek, hogy ha a szabadságlevél pontjait nem hajtáná végre, erre hűtlenség bűne nélkül fegyverrel is kényszeríthetik.

Az aranybulla végrehajtásának azonban sok akadálya volt

Az urak ellenszegültek, a királynak pedig sem akarata, sem ereje nem volt. A szegény nemesek tehát egyenként iparkodtak szabadságukat elismertetni és erről királyi oklevelet állíttattak ki maguknak. Így jött divatba a nemeslevél.

Szomszédai közül II. Endrének is az osztrák hercegekkel és az orosz fejedelmekkel volt legtöbb baja. Halicsot meghódította és kormányzását ifjabbik fiára, KÁLMÁNRA bízta. Azóta viselték a magyar királyok a *halicsi és lodomériai* királyi címet. Ez az ország azonban még II. Endre halála előtt ismét elveszett. Az országra fontosabb volt, hogy Endre megszerezte a Kárpátok és az Alduna közt az Oltig terjedő területet, amelyből a határ védelmére a *szörényi bánságot* szervezték.

4. IV. BÉLA URALKODÁSA.

Amikor II. Endre halála után IV. BÉLA (1235—1270) került a trónra, erélyes kézzel látott hozzá a lehanyaglott királyi tekintély helyreállításához. Visszaszedegette a jogtalanul eltulajdonított királyi birtokokat, megkövetelte, hogy az urak a király jelenlétében kellő tisztelettel viselkedjenek, — elégette székeiket, amelyekre a királyi tanácsban ülni szoktak, — és csak írásban előterjesztett kéréseiket intézte el. Ezért azonban a főurak közül sokan meggyűlöltek.

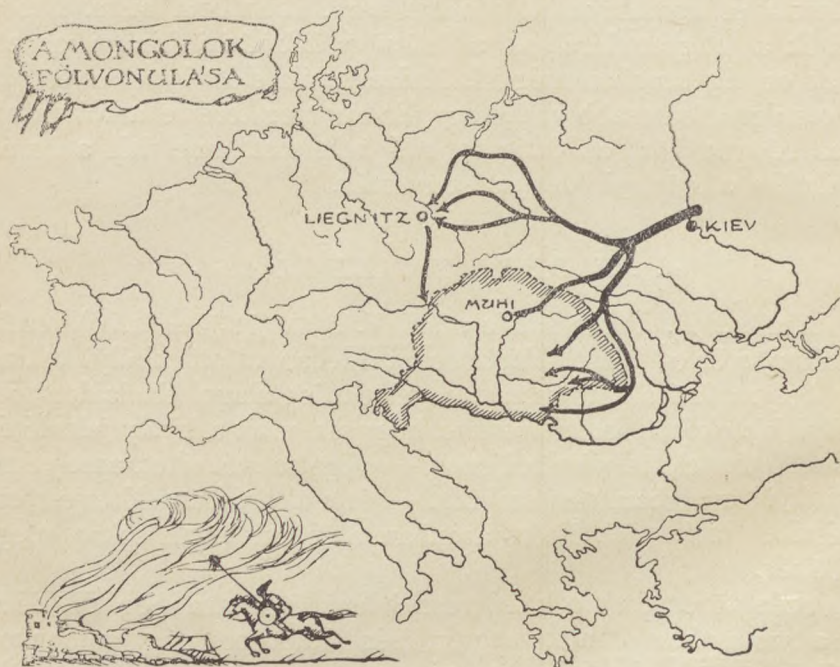
Szép törekvéseit a külső veszedelem hiúsította meg. IV. Béla, aki a szomszédos kúnok megtérítésén fáradozott, négy domonkos barátot küldött el a kelet felé visszavonult magyar testvérek fölkeresésére. Négyük közül csak egy érkezett el céljához, JULIÁN barát, akinek azonban szintén mindjárt vissza kellett fordulnia, mert Ázsiából egy rettenetes hódító nép tört elő, a mongolok. Ő hozta Magyarországra a közelgő veszedelem hírért.

A mongolok TEMUDZSIN vagy DZSINGISZ-KHÁN vezetése alatt akkor alapították meg nagy hatalmukat. Leverték a körüllakó népeket és ezeket is kényszerítették, hogy nekik sereget adjanak. A leigázott népeket maguk előtt hajtották a csatába. Ezért nevezték nálunk támadásukat tatárjárásnak, mert nagyrészt tatár és kún segédcsapataikkal vívták harcaikat.

Béla a rémhírre erélyesen készült a védelemre. II. FRIGYES császártól és IX. GERGELY pápától is kért segítséget, de ők ép egymással álltak ádáz harcban, s így nyugatról Béla nem kaphatott számottevő segítséget. A magyar urak is duzzogva fogadták

a király rendelkezéseit és azt mondták, hogy a tatár veszedelmet csak Béla találta ki ürügyül, hogy hatalmukat megtörje. A király tehát örömmel fogadta KÖTENY kún fejedelem ajánlatát, aki a kúnok le nem igázott részével bebocsáttatást kért az országba és fegyveres segítségét ajánlotta fel. Béla a Duna-Tisza közén,

ahol nagy lakatlan területek voltak, jelölte ki szállásaikat. De ez is csak új bajt szerzett. A kúnok nomád életmódjukkal összeközlésbe kerültek a lakossággal, s mielőtt még erejüket igénybe lehetett volna venni, áthidalhatatlan gyűlölet támadt magyarok és kúnok közt.

A tatárok 1241 elején érkeztek a határhoz. Három nagy seregben vonultak fel. Az északi Lengyelországon át nyomult előre és úgy ereszkedett az északnyugati felföldre. A déli Erdélyen át és az Aldunánál nyomult az országba.

A főszereg, amelyet maga Batu khán fővezér vezetett, a Vereckei-szoroson át tört be. Azt ugyan a nádor csapata az erdő kivágásával eltorlaszolta előttük, de Batunak olyan nagy számban voltak fejszései, hogy a torlaszokat hamarosan átvágta.

Alig érkeztek meg Pest alá a nádor hírnökei, már égő falvak jelezték, hogy a tatárok is ellenállás nélkül nyomultak a Dunáig.

Magyar részről a sereg még nem készült el a felvonulásra. Pestnél csak kisebb összecsapások voltak. Egy ilyenél két kúnt fogtak el. Erre kitört a gyűlölet a kúnok ellen. A tatárokkal való cimborálással vádolták őket. Köteny király sátrát megrohanták és megölték őt, ami népét annyira elkésérítette, hogy az Alföldet végigpusztítva, kivonult a Balkánra.

IV. Béla körülbelül 65.000 emberrel indult meg Batu ellen. Ez visszavonta előtte portyázó csapatait a Sajóig s a Sajón túl foglalt állást. Béla király a *Sajó* és *Héjjó* közt ütött táborn. Állítólag Batu már akkor megjósolta győzelmét, mert látta, hogy a magyar tábor nagyon össze van zsúfolva. Ezért juhakolhoz hasonlította. A küzdelem este a Sajó hídjánál indult meg, de ott UGRIN kalocsai érsek és Kálmán, a volt halicsi király, diadalmasan visszaverték a támadást. Az éj folyamán azonban a tatárok északabbra átkeltek a folyón és ezzel a hidat is hatalmukba kerítették. A meglepett magyar táborban nagy volt a fejetlenség. Közben délről is körülfozták a tatárok a táborn és ezzel eldől a *muhi* csata sorsa. Mindenki csak a menekülést kereste. A pesti országút mentén azután irtóztató mészárlást vittek véghez az üldözők.

A király szerencsére északnak menekült és el is jutott a Morva partjára. Ott fölkereste Frigyes osztrák herceg és magához hívta, de mikor odaért, visszakövetelte tőle azt az összeget, amelyet még II. Endrének fizetett hadikárpótlásul s ennek fejében elszedte kincseit és kényszerítette három nyugati megye elzálogosítására.

Az ország rettenetes sorsra került. A mindenünnen előzőnlő mongol had fölperzselte a lakóhelyeket és kegyetlenül pusztította a lakosságot. Az emberek erdőkbe, nádasokba menekültek és állati módon tengették életüket.

[Olvasmány.] *A tatárjárás történetét leírta egy akkor itt élő olasz származású pap: Rogerius mester. Álljon itt munkájából bujdosásának egyik részlete:*

Kádán kán elfoglalván Radnát, kiválogatott hatszáz előkelőbb német fegyverest, kik a mondott ispán vezetése alatt maradtak.

Mivel pedig ezek az erdőkön és berkeken, sziklákon és meredélyeken át vezetőkül szolgáltak a tatároknak, hirtelen Várad városa közelében termettek. És mert a város nagyon nevezetes volt Magyarországon, számtalan sok nemesember, úri- és parasztasszony gyűlt oda mindenfelől össze. Habár a püspök néhány kanonokkal el is távozott onnan, én mégis

ott voltam a visszamaradottakkal. A vár egyik oldalát, mely el volt rontva, széles fallal kijavítottuk, hogy ha már a várost nem bírjuk megvédeni, elmenekülhessünk a várba.

Mikor pedig egy napon hirtelen megérkeztek, én bizonyos ügyben épen a városban időztem. Nem akartam bemenni a várba, hanem inkább megszöktem az erdőbe és itt, amennyire lehetséges volt, hosszabb ideig elrejtőzve maradtam.

A tatárok pedig gyorsan elfoglalták a várost s nagy részét fölégették és semmit sem hagytak épen, ami a vár falain kívül volt. Miután a zsákmányt összegyűjtötték, úgy a kisebb, mint a nagyobb rendű férfiakat és nőket legyilkolták az utcákon, a házakban és a mezőkön.

Minek a sok szó? Sem nemnek, sem kornak nem kegyelmeztek. Ennek bevégeztével hirtelen visszavonultak onnét és távozásukban mindent magukkal vittek. Azután úgy ötezer lépésnyi távolságban a vártól letelepedtek és sok napon át feléje sem mentek. A várbeliek emiatt azt hitték, hogy a vár erős volta miatt távoztak. Mert a várat mély árkok és a falakon levő fatornyok erősítették meg és sok páncélos vitéz volt benne. És így, mikor a tatárok itt-ott körültekintés végett odajöttek, a magyar vitézek sebes nyargalvást üldözni igyekeztek őket.

Mikor aztán több napon át nem jelentek meg a vár előtt, azt hitték, hogy egészen eltávoztak onnét. Megbízván tehát eltávozásukban, igen sok katona és mások is, kik a várban voltak, kijöttek onnét és visszaköltöztek a megmaradt házakba. És így a tatárok, kikről nem tudhatták, hogy hol vannak, hajnaltajt megtámadták őket és nagy részüket, kik nem tudtak elmenekülni a várba, legyilkolták.

A várat pedig azonnal körülfozták és szemben az új fallal hét gépet állítottak föl és azokból éjjel-nappal addig szórtak köveket rája, míg az új fal egészen össze nem omlott. Aztán, megostromolván a lerontott tornyokat és várat, erőszakosan elfoglalták őket s azokat a katonákat, kanonokokat és másokat, kik a vár ostroma alatt fegyvereiktől el nem estek, fogságba ejtették. Az úriasszonyok és kisasszonyok és a nemes leányok a székesegyházba akartak menekülni. A tatárok pedig odaadatták maguknak a katonáktól a fegyvereiket s a kanonokoktól kegyetlen kínzásokkal kicsikarták mindazt, amivel bírtak. S mivel a székesegyházba nem voltak képesek azonnal behatolni, üszköt vetettek rá s az egyházat az úriasszonyokkal és mindazzal, ami csak benne volt, fölégették.

A polgárokat, nemeseket, katonákat és kanonokokat a városon kívül, a mezőn, minden kémelés nélkül lefejezték. Azután teljesen fölforgatták a szentek sírjait, az ereklyéket bűnös lábaikkal megtiporták, a füstölőket, a kereszteket, az aranykelyheket, az aranyedényeket és egyéb az oltár szolgálatára rendelt eszközöket bemocskolták.

Miután pedig mindent fölforgattak és a hulláktól már elviselhetetlen bűz támadt, elvonultak onnan — s csak a pusztá hely maradt meg.

A körülfekvő erdőkben lappangó emberek összejöttek ott, hogy valami eleséget találjanak. És mialatt a rombadőlt köveket és hullákat emelgették, rájuk törtek a tatárok s az ott talált élők közül egyet sem hagytak életben.

És így, amíg csak emberben tartott, napról napra megújult a pusztítás, s mikor aztán nem volt már akit megöljenek, végleg eltakarodtak onnét.

Mi pedig, kik az erdőkben a gyepük között tartózkodtunk, éjnek idején futásnak eredtünk Tamáshida felé, mely a Körös-folyó mentén fekvő német város. De a németek semmiképp sem engedték meg, hogy átmenjünk a hidon, sőt igen sokan kérték és követelték, hogy velük együtt védjük a jól megerősített várost, ami bizony nekünk nagyon is nem tetszett. És épen azért elmentünk egy szigetbe, melyet az agyai, vajdui, giráldi és más körülfekvő falvakból való emberek erősen elkészítettek a tatárok ellen.

Én, mivel nem mertem továbbmenni, a hely gondnokának és minden lakosának kérésére elkezdtem velük együtt ott időzni. Az említett szigetre senki sem juthatott be másképp, mint egy nagyon szűk és keskeny úton. S az útban egy mérföldnyi távolságon belől három tornyos kapu állott. S ezenkívül köröskörül egy mérföldnyire igen erős gyepük voltak. Mikor tehát láttam, hogy a hely ilyen jól meg van erősítve, megtetszett nekem és ottmaradtam.

De a szigeten az volt a szokás, hogy a bejövetelt ugyan megengedték mindenkinek, de senkinek sem a kimenetelt. S mikor már néhány nap óta időztem ott háznépemmel, hírért vettük kémjeinktől a tatárok jövetelének.

Kimentem titokban a szigetből, hogy utána nézek, megmaradtak-e lovaink? Fölfogadtam egy vezetőt és egy szolgát s mivel mindegyikünknek három lóva volt, éjjel a Maros-folyó mentén fekvő Csanád városa felé siettünk, mely ettől a helytől nyole mérföldnyi távolságban volt, s miután, amennyire csak lovaink vinni bírtak, egész éjjelen át mentünk, hajnalban Csanádra érkeztünk. De ezt előttevaló nap elfoglalták és elpusztították a tatárok, kik más oldalról jöttek be Magyarországra, és az egész vidéket is elfoglalták, úgy hogy nem kelhattunk át a folyón. S mivel lovaink fáradtak voltak és az arról a vidékről való emberek szerte-széjjel el voltak bujva, semmiképp sem vonulhattunk vissza. Azért lovainkat egyik-másik gunyhóban hagyva, magunk kénytelenek voltunk aznap némely gödrökben rejtőzködni. Az éj leszálltával nagy nehézségek között visszaindultunk a tatárok csapatai között előbbi helyünkre s megálázott fejjel és szegyenkezve újra bementünk a szigetbe.

S míg mi ilyen veszedelmek közt időztünk, szolgálaim, kik kint a lovakat őrizték és mások, kik velem voltak, pénzzemmel, amim volt, és ruháimmal megszöktek a szigetről. Szökésük közben azonban rájuk bukkantak a tatárok és leölték őket. Én pedig ott maradtam egy szolgálival a szigeten — majdnem meztelenül.

Ennekutána nemsokára elterjedt a hír, hogy a tatárok hajnalban elfoglalták Tamáshidát, a németek városát és azokat, kiket elfoghattak, rettenetes kegyetlenséggel, keserves kínok között kegyetlenül legyilkolták.

Ennek hallatára éjnek meredtek hajam szálai, testem elkezdett félve remegni, nyelvem keservesen hebegni, mert láttam, hogy fenyeget már az elkerülhetetlen halál kegyetlen szenvedése. Lelki szemeim előtt láttam már a gyilkosokat és testemen kiütött a hideg halálveríték.

Láttam már a halált váró embereket, amint szemeiket földre szegezve, sokáig nem képesek karjaikat kinyújtani fegyverük után s lábukat a menhelyek felé megmozdítani.

Mire való volna a sok szó? Láttam a szerföldről félelemtől félholtra vált embereket, de önkívületemben segélyemre sietett Jézus Krisztus irgalmassága s mint egyike az előkelőbbeknek, összehívtam a sziget népét, hogy a jobb védekezésről tanácskozzunk.

S mikor ez alkalomból a néppel kimentem a szigetről, magamhoz vettem két gyereket, a gondnoknak, ki házigazdám volt, fiait, és azt az egyetlen szolgálmat, kim még megmaradt, s úgy tetetvén magamat, mintha csak messzebb sétálnék, elrejtőztem az erdő sűrűségébe.

Megzüntem a gyerekek atyjának, hogy félelemből nem merek visszatérni a szigetre, úgy gondolkoztam ugyanis, hogy ő, ha magammal elrejtve tartom fiait, ellát a szükségeseikkel.

Alighogy kora szürkületkor megküldték az élelmiszereket, máris odaérkeztek a tatárok s körülvették a szigetet, s mivel azt a látszatot keltették, hogy a folyó felől akarják megostromolni, a sziget népe rászédte magát és annak az oldalnak védelmére fordult. A tatárok pedig megrohanták a másik oldalon az őrségtől megfosztott kapukat, azokat elfoglalták s betörték a szigetre, anélkül, hogy akadt volna a mieink közül valaki, ki rájuk nyilazott, vagy lovon, vagy gyalog ellenök indult volna.

Hogy mit és milyent, mennyi és mily nagy gonoszságokat és kegyetlenségeket követtek ott el, azt nemcsak szemlélni volna borzasztó, hanem még hallatára is elborzadnának az emberek.

S mikor elhurcolták onnan a zsákmányt, ott maradtak a férfiaknak és asszonyoknak ruháktól megfosztott hullái, némelyek darabokra vágva, mások épen.

Igen sokan azok közül, kik elrejtőztek, harmadnapra azt gondolván, hogy már elvonultak a tatárok, visszatértek a szigetre, hogy eleséget keressenek. Ezeket a tatárok, kik ott elrejtőztek, elfogták és csak kevesen menekültek.

Én pedig, mint menekülő, mindenki segélyétől megfosztva, koldulgattam az erdőn keresztül, s az, akinek én azelőtt nagy ajándékot adtam, alighogy alamizsnát nyújtott nekem. Ugyannyira, hogy az éhség és szomjúság szükségétől erősen kényszerítve, kénytelen voltam éjjel bemenni a szigetre és ott a hullákat fölemelgetni, hogy élelmemre az elásott lisztet és húst vagy más ennivalót megtaláljam. S amit éjjel megtaláltam, azt messze elcipeltem az erdőbe.

Ó, figyeljen és lássa, milyen nyomorúságos élet volt ez! Tized vagy huszadnapra mentem be a szigetre, hogy a hullákat fölemelgessem. Gondolják csak meg, milyen nagy gyásznak, mily nagy bűznek, mily nagy félelemnek kellett ott uralkodnia! Nem hiszem, hogy legyen ember, aki a szenvedés e sok nemeit átgondolva, meg ne borzadna.

Barlangokat kellett találnom, vagy gödröket ásnom, vagy odvas fákat keresnem, melyekben elbujhassak, míg ők, mint a nyulakat vagy vaddisznókat felhajtó kutyák, átfutkosták a tüskés bokrok sűrűségét, a berkek sötétjét, a vizek mélységeit s a pusztaságok belsejét.

Csak a Dunántúl menekült meg egyelőre csapásuktól. Amikor azonban a Duna befagyott, oda is átkeltek. IV. Béla akkor a dalmát TRAU várába menekült előlük, de oda is utána mentek. Legborzalmasabb volt pusztításuk az aratás után. A muhi csatában ugyanis kezükbe került a király pecsétje is. Ezzel előhívták rejtekük-ből a népet, de aratás után, hogy kevesebb legyen a fogyasztó, mindenfelé ismét gyilkolni kezdték. Az országot csak a véletlen szabadította meg a rettenetes ellenségtől. Híre érkezett, hogy a nagy khán meghalt. Batu, aki utóda szeretett volna lenni, erre 1242-ben visszaindította hadait.

IV. BÉLA VISSZATÉRÉSE A TATÁRJÁRÁS UTÁN.

Geiger Miklós metszetéről.

Kivonulásuk után a lakosság csak nehezen és lassan tért vissza lakhelyeire. Különösen a keleti részekre nem szívesen mentek. IV. Béla akkor az újjászervezésben mutatta meg uralkodói bölcsességét. Régi terveit föl kellett adnia. A honvédelem megszervezése volt a legfőbb cél, hiszen mindenki attól remegett, hogy a tatárok visszajönnék. Ebben pedig elsősorban az urakra kellett támaszkodnia. Ő indította meg a sziklavárak építését és a városokat is arra ösztönözte, hogy vegyék körül magukat falakkal. Akik e kívánságának engedtek, azoknak külön szabadságlevelet adott. A déli határ védelmére szervezte a *macsói bánságot*, a *szörényit* a *német lovagrend* védelmére bízta, az ettől keletre fekvő területeket

pedig a *János-lovagokra*. A régi királyi szabadokat, hogy megmentse őket a katonai szolgálatnak, falustól megneemesítette. Betelepítette ismét a kivonult kúnokat is a mai *Kis- és Nagykünságba* és az ő szokásaikat is szabadságlevéllel biztosította. E bölcs intézkedéseikért nevezték el a második honalapítónak.

Még a nagy csapás után is kemény kézzel éreztette Magyarország hatalmát a szomszédokkal. Harcias Frigyes életével lakolt gonosz viselkedéseért. Seregeik 1246-ban *Bécsűjhegy*nél kerültek

szembe; ott esett el a herceg. Ő volt az utolsó a BABENBERGEK családjából. Birtokai fölött utóbb IV. Béla és II. OTTOKÁR cseh király tűztek össze. Eleinte IV. Béla megkapta Stájerországot, de ezt csakhamar ismét el is veszítette. II. Ottokárral szemben nem volt szerencséje, 1260-ban a *Morvamezőn* súlyos vereséget szenvedett tőle.

Életének végét fia ISTVÁN keserítette el. IV. Béla még életében megkoronáztatta őt ifjabb királlyá s a keleti országrészeket adta át neki kormányzásra. Istvánt azonban felesége, a kún

ERZSÉBET arra ösztönözte, hogy ragadja ki a hatalmat öreg apja kezéből. Így apa és fiú többször is fegyveresen szembekerültek egymással.

IV. B. 1235-1272

5. AZ UTOLSÓ ÁRPÁDOK.

V. ISTVÁN (1270—1272) vitéz fejedelem volt. II. Ottokár az ő idejében is folytatta támadásait Magyarország ellen. Elfoglalta Pozsonyt és vidékét, de V. István már a következő évben megverte és visszaszerezte tőle foglaltságait. István azonban szerencsétlen volt családi életében. Felesége, aki hatalomra vágyott, elraboltatta a trónörököst. Ez az eset megtörte a király erejét, aki még abban az évben meghalt.

Így ismét gyermek jutott a trónra, a tízéves IV. vagy KÚN LÁSZLÓ (1272—1290). Helyette Erzsébet királyné akart kormányozni, de ő is kénytelen volt a főurak támogatását keresni, s hol az egyik, hol a másik párthoz fordult. Az ország pártharcok martaléka lett. A belső küzdelmekben annyira elszegényedett a nép, hogy az igavonó jószágokból is kifogyott; ezért az emberhúzza kétkerekű talyigát elnevezték Kún László szekérének. De eldurvultak az erkölcsök is, mert a király mindenben fékezhetetlen kúnjainak pártján állott.

72-92

Ezek a belső zavarok II. Ottokárnak kedveztek. Ismét elfoglalta Pozsonyt, sőt Nagyszombatot és Sopront is. Most azonban az ő sorsában is nagy fordulat történt. 1273-ban a német királyi székre HABSBURG RUDOLF grófot emelték, aki, hogy címéhez hatalmat is szerezzen, családjának szerette volna biztosítani a megürült Babenberg-birtokokat. Ezzel azonban összeütközésbe jutott II. Ottokárral. Kún László vele szövetekezett a cseh király ellen, s amikor 1278-ban Rudolf megtámadta Ottokárt, Rudolf seregénél sokkal nagyobb haddal vonult erősítésére. A *Dürnkrutnál* vívott ütközetben a cseheket le is verték és II. Ottokár holtan maradt a csatatéren. Ily módon Magyarországnak fontos szerep jutott a Habsburg-hatalom megalapításában, mert Rudolf akkor ruházta fiára, ALBERTRE, Alsóausztriát és Stájerországot.

Ez volt azonban IV. László egyetlen nevezetes tette, mert egyébként keveset törődött az ország ügyeivel; inkább kúnjaival mulatozott. Botrányos életmódja olyan megütközést keltett, hogy a pápa külön legátust küldött Magyarországba, aki a királyt egyházi átok alá vetette. Végre is a főurak elzárták Lászlót és

így erőszakolták ki tőle azt az ígéretet, hogy meg fog javulni. Ígéreteit azonban nem sokáig tartotta meg. Annyi jó mégis történt, hogy a lázongó kúnokat a *Hód-tavánál* megverte és a tatárok támadását is sikerült kétszer visszavernie. 1290-ben a kúnok közt mulatva, három kún gyilkolta meg.

Minthogy Kún Lászlóval szemben nagy volt az elégtelenség, ellene II. Endre Velencében nevelkedett unokáját, Endrét, léptették fel trónkövetelőül. Endre IV. László halála után álruhában, barátoknak öltözve, jött az országba, mert félt, hogy Albert

KÚN LÁSZLÓ ÉS HABSBURGI RUDOLF TALÁLKOZÁSA A MORVAMEZEI CSATATÉREN.
Than Mór festményéről.

herceg, aki maga is vágyott Magyarország birtokára, megakadályozza vállalkozásában. Rudolf király hűbérként Albertre ruházta Magyarországot, s Albert fegyverrel készült elfoglalására. III. ENDRE (1290—1301) sikeresen mérkőzött meg vele, úgy hogy Albert ünnepélyesen is lemondott igényeiről.

Endre azonban ezzel sem menekült meg az ellenjelöltektől, mert Kún László nővérének fia, az Anjou MARTELL KÁROLY is igényt tartott a trónra. Ennél nagyobb baj volt, a főurak féltelensége. III. Endre meg akarta törni garázdaságukat. Ebben az alsóbb nemességre támaszkodott, amelynek segítségével szigorú törvényt hozott megfékezésükre.

1301-ben halt meg. A krónikás azt írta haláláról, hogy „letört az Árpád-ház utolsó aranygallyacskája“.

Melyek Kálmán király hódításai?

Mit tett Kálmán király Dalmácia birtoka érdekében?

Miről nevezetes Kálmán király törvénye?

Hogy jutottak trónra Álmos herceg utódai?

Hogyan támadt Magyarország ellentéte a görög császárokkal?

Hogyan akarta Mánuel görög császár fennhatóságát Magyarországra kiterjeszteni?

Miről nevezetes III. Béla király uralma?

Milyen zavarok voltak Magyarországon II. Endre uralma alatt?

Mi az aranybulla?

Hogy akarta IV. Béla a királyi hatalmat újra tekintélyének régi polcára emelni?

Hogyan pusztították el a tatárok Magyarországot?

Hogyan szervezte újjá IV. Béla az országot a tatárjárás után?

Mik voltak Kún László uralkodásának nagy bajai?

Milyen volt III. Endre uralma?

Milyen viszonyban voltak az első Habsburgok Magyarországgal?

Milyen ellentétei voltak Magyarországnak II. Ottokár cseh királlyal?

Hogyan terjesztették ki az Árpád-királyok Magyarország fennhatóságát a Balkánon?

IV.

A HÚBÉRISÉG FÉNYKORA.

1. A TRÓNÖRÖKLÉS KÉRDÉSE.

A nemzeti dinasztia kihalta nagy csapás volt az országra. A belső zavaros állapotokat csak feltétlen elismerésnek örvendő uralkodó orvosolhatta volna. Ehelyett mindenki mást akart a trónra emelni.

Igényt emeltek a magyar koronára: VENCEL cseh király, akinek az anyja IV. Béla unokája és WITTELSBACH OTTÓ bajor herceg, akinek az anyja meg IV. Béla leánya volt.

Legközelebbiek voltak azonban a kapcsolataik az utolsó Árpádokkal a nápolyi Anjouknak. V. István király, hogy Magyarország befolyását a Balkánon erősítse, szövetségre lépett ANJOU KÁROLY nápolyi királlyal, akinek szintén nagy tervei voltak a félszigeten. E szövetség megerősítésére a nápolyi király fia, a későbbi II. KÁROLY nőül vette V. István leányát, MÁRIÁT. II. Károly nápolyi király és Mária fia, MARTELL KÁROLY tehát nőágon V. Istvánnak volt az unokája. Ezen a jogon lépett föl még III. Endre idejében trónkövetelőként. Halála után fia, KÁROLY RÓBERT örökölte igényeit. Még III. Endre életében partra is szállt Dalmáciában s a délvidékről törekedett magának hatalmat szerezni.

Egyelőre ez nem sikerült. Az urak Vencel cseh királyt választották meg, aki azonban csak fia, az ifjú VENCEL (1301—1305) részére fogadta el a választást. Csakhogy a fiatal királynak oly kevés hatalma volt, hogy atyja féltette, s ezért sereggel jött érte és hazavitte. Elvitte azonban magával a szent koronát is.

Tőle került az OTTÓ (1305—1308) bajor herceghez, aki álruhában Ausztrián keresztül jött be, de csakhamar LÁSZLÓ erdélyi vajda fogságába került.

Hét esztendőn keresztül tehát Magyarországon senki sem gyakorolt tényleg királyi hatalmat. Legtöbbre még Károly Róbert vitte, aki — ámbár nem a szent koronával — megkoronáztatta

magát, s aki mellett a délvidék híven kitartott. Őt támogatta a pápa is, aki megválasztásának egyengetésére külön követet küldött, GENTILIS bíborost. Az ő sürgetésére az urak végre 1308-ban egyhanguan megválasztották, de hangsúlyozták, hogy ezt szabad akaratukból teszik. A választás után újra, s amikor a szent korona László vajdától megkerült, 1310-ben ezzel még egyszer megkoronázták.

2. KÁROLY RÓBERT URALKODÁSA.

Az új királynak nagyon nehéz föladata volt. A hétéves fejtelenség alatt a közrend egészen fölfordult. Az elhatalmasodott főurak a saját vidékükre a maguk akaratát erőszakolták rá és nemcsak a szolganépet, hanem a kisbirtokosokat is kényszerítették, hogy nekik engedelmeskedjenek. Csák Máté a felvidéken olyan udvartartást rendezett be magának, mint a királyé. Ezt az állapotot KÁROLY RÓBERT (1308—1342) megválasztása után is fenn akarták tartani. Csák Máté csapataival még Buda vidékét is pusztítgatta, Kassa vidékén pedig AMADÉ nádor fiai bitorolták a királyi jogokat. Ilyen viszonyok között nehéz volt rendet teremteni, de a királyt támogatta a papság, az alsóbb nemesség és a városi polgárság. 1312-ben haddal vonult tehát az Amadék ellen, akiknek azonban segítségére sietett Csák Máté. A *rozgonyi* mezőn a János-lovagok és a szepesiek jelentékeny támogatásával a király kemény küzdelemben le is verte ellenfeleit. Az Amadék hatalma meg volt semmisítve, de Csák Máté még haláláig ellenszegült. A hosszú küzdelemben a régi hatalmas családok sorra elvesztették hatalmukat, avagy kipusztultak. Helyükben új hatalmasok fejlődtek, akik Károlyt segítették és szolgálták, s akiket azután a király búsán jutalmazott hűségükért.

Károly Róbert belátta, hogy a királyi hatalmat már úgy nem állíthatja vissza, mint amilyen III. Béla idejében volt, amikor a király fegyvertelen poroszlóval maga elé idézhette a leghatalmasabb urat is. Számolt tehát a hűbéri szellemmel, de olyan megszorítására törekedett, hogy az országnak ne legyen kárára. Kötelezte a birtokosokat, hogy háború esetén birtokuk nagyságának arányában állítsanak a királynak katonákat. Ezeket a csapatokat hívták zászlaikról *banderiumoknak*. A főméltóságok is állítottak ki nagyobb, úgynevezett *tiszti bandériumot*, amelynek fenntartására részt kaptak a sójővedelemből. A hadkötelesek

számának emelésére Károly Róbert is nemesített és divatba hozta a nemesítéssel a *címeradományozást*. A vitéz pajzsára festette azután a kapott címerképet, sisakját is azzal díszítette és általában a címer színeivel ékítette magát, sőt lovát is. Különösen a tornajátékokon, amelyek lovagi gyakorlatok voltak, használták ezeket a jelvényeket.

A II. Endre óta állandó pénzügyi bajt is Károly Róbert orvosolta. Az utolsó Árpádok, ha kellett, rendkívüli adókat szedtek és a pénz évi köteles beváltásakor verési díj (*lucrum camerae*) fizetésére kényszerítették a népet. Károly Róbert eltért ettől a rendszertől s a rendek kérésére a *lucrum camerae* helyett évi adót vetett ki a nemnemesi földre, a telekre. Minden öt jobbágytelek együtt egy aranyforintot fizetett, vagyis egy-egy telek 18 dénárt, mert akkor 90 dénár volt egy forintban. Ezt nevezték *telekadónak*. Firenzei mintára ő veretett nálunk először aranypénzt: a *forintot*.

Reformjai kapcsán fölvirágzott az ország. A kereskedelem a külfölddel, amely a zavarokban egészen megszűnt, ismét megindult és Károly Róbert értett hozzá, hogy a szomszédos fejedelmekkel kötött szerződésekkel azt fölvirágoztassa.

De Károly Róbert olyan nagy tekintélyt szerzett, hogy a szomszédos fejedelmek szívesen vették tanácsait és alávetették magukat döntőbíróságának. 1335-ben Visegrádon fényes fejedelmi kongresszus volt, amelynek határozatai az országra is nagy hatással voltak. Itt békültek ki a lengyel és a cseh király. Csak a Balkánon nem volt szerencsés. Szerbiát kötelezte ugyan a magyar főnnhatóság elismerésére, de Dalmáciában egészen a velenceiek lettek urrá, BAZARÁB MIHÁLY oláh vajda pedig meg is verte hadait, mikor hódolatát ki akarta kényszeríteni. Hódolást színlelve, visszatérésre bírta a királyt, akit emberei szűk szorosokba vezettek, ahol a hegyekről borzasztó pusztítást vittek véghez a seregben. A királyt akarták elsősorban megölni és Károly Róbert csak SZÉCSI DEZSŐ önfeláldozásával menekült, aki kicserélte vele jelvényeit.

Károly Róbert országát ismét nagygyá és hatalmassá tette, de előtte elsősorban családjának érdekei lebegtek. Ifjabbik fiának, ENDRÉNEK, is országot akart szerezni és minthogy rokonának, RÓBERT nápolyi királynak csak nőörökösei voltak, Endrét összeházasította ennek unokájával, JOHANNÁVAL. Minthogy pedig sógorának, KÁZMÉR lengyel királynak sem voltak örökösei, kieszközlte, hogy a lengyel rendek Lajos fiát ismerjék el trónörökösnek.

3. NAGY LAJOS URALKODÁSA.

NAGY LAJOS (1342—1382) apjától jól rendezett országot és nagy tekintélyt örökölt. Nem kellett a belső rend helyreállításával és az ország területének védelmével foglalkoznia. Atyja tervei szerint egy fő alatt kellett egyesítenie Magyar- és Lengyelországot. Ennek megfelelően lovagi nevelésben részesült. A trónra jutva, Szent Lászlót választotta mintaképül és elzarándokolt Váradra, a sírjához. Egész életén át mintaképe volt a lovagnak és ő alatta terjedt ki legmesszebbre a magyar király hatalma.

Atyjának családi politikája azonban szakadatlan háborúkba sodorta, amelyek — épen azok, amelyek leginkább elfoglalták, — az országnak semmi előnyt nem hoztak.

ENDRE herceg ügyei ugyanis már Lajos trónralépte idejében rosszra fordultak. A nápolyi királyi család ifjabb ágai, a DURAZZÓI és TARENTÓI hercegi ágak nem tudtak abba belenyugodni, hogy a magyar Endre legyen a nápolyi király. Róbert királyt halálos ágyán rávették, hogy JOHANNÁT egyedül tegye meg örökösének. Johanna meg is koronáztatta

magát, férjének, Endrének azonban csak hercegi címe volt. A kényes kérdés rendezésére Erzsébet anyakirályné ment Nápolyba, aki, mert semmi jót sem várt Johannától és mert bántotta a mellőzés, amellyel Endrét mindenütt félretolták, vissza akarta hozni fiát. Johanna ígéreteivel végre mégis rávette, hogy ne vigye el Endrét. Amikor két év múlva a magyar udvar követelte a herceg királlyá koronázását, ellenségei *Aversában*, vadászat alkalmával megfojtották Endrét. Éjnek idején szőlították ki hálósobájából és hurkot vetettek nyakába, mert a közhit szerint anyjától kapott gyűrűje tör és méreg ellen védte. Endre vissza akart futni a hálósobába, de azt zárva találta, így aztán áldozatul esett a gyilkosoknak. Nyilvánvaló volt, hogy a gyilkosság a királynő tudtával történt. Johanna csakhamar férjhez is ment TARENTÓI LAJOS herceghez.

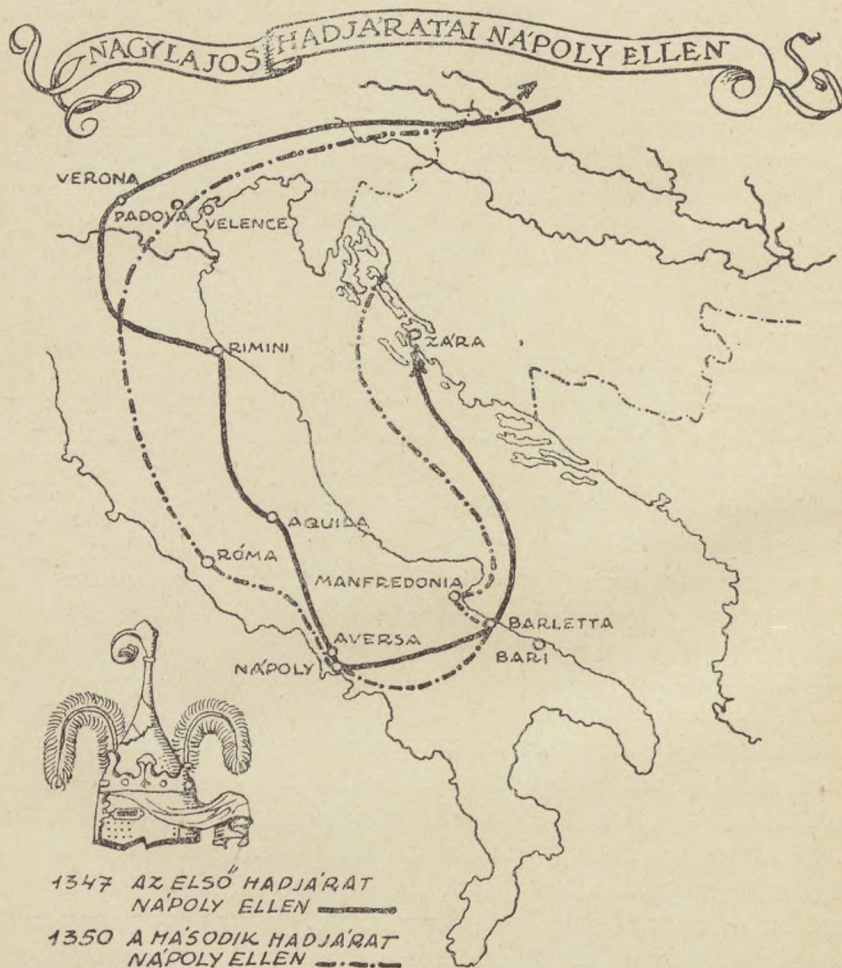
A gyilkosság mélyen megrendítette Lajost, de abban az évben a moldvai tatárok és Velence ellen is háborúja volt. A pá-

NAGY LAJOS.
Matejko képéről.

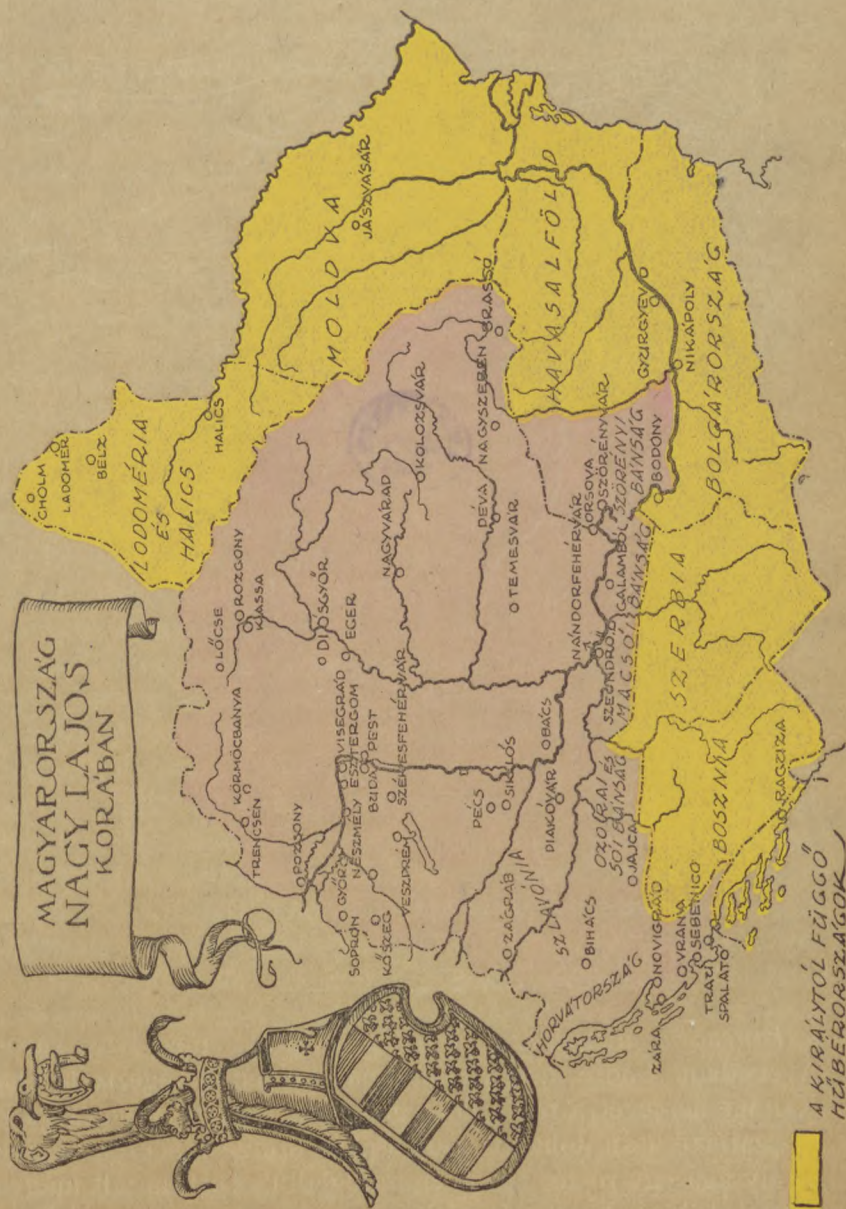

pától kérte tehát a bűnös asszony megbüntetését. A pápák azonban akkor *Avignonban* székeltek, amely Johanna birtoka volt, s így nem mertek erélyesen föllépni ellene. Nagy Lajos tehát 1347-ben Itálián át levitte csapatait a nápolyi királyságba, hogy maga álljon bosszút öccse gyilkosain. Johanna és Tarentói Lajos

a *Provenceba* menekültek előle s a király megvívta városait. Aversában, Endre meggyilkolásának helyén, kivégeztette DURAZZÓI KÁROLY herceget, a többi herceget pedig foglyul Visegrádra küldte. Visszatérte után Johanna zsoldosokat szerzett s ezek segítségével királysága egy részét ismét visszafoglalta az ottmaradt magyar csapatoktól. Nagy Lajos tehát 1350-ben még egyszer elment Nápolyba.

Ez a
men
dalm

a n
herc
had
pótl
kés
Joh
elűz
máv
ő s

Laj
cét
ceie
föln

Ez alkalommal történt, hogy Aversát kikémlendő, nagyon közel ment a falakhoz és nyilat lőttek térdébe, amelyet csak igen fájdalmasan, a tizenkettedik rántásra tudtak lábából eltávolítani.

[Olvasmány.] *Ezt az eseményt János minorita, aki megírta Nagy Lajos életét, így beszéli el:*

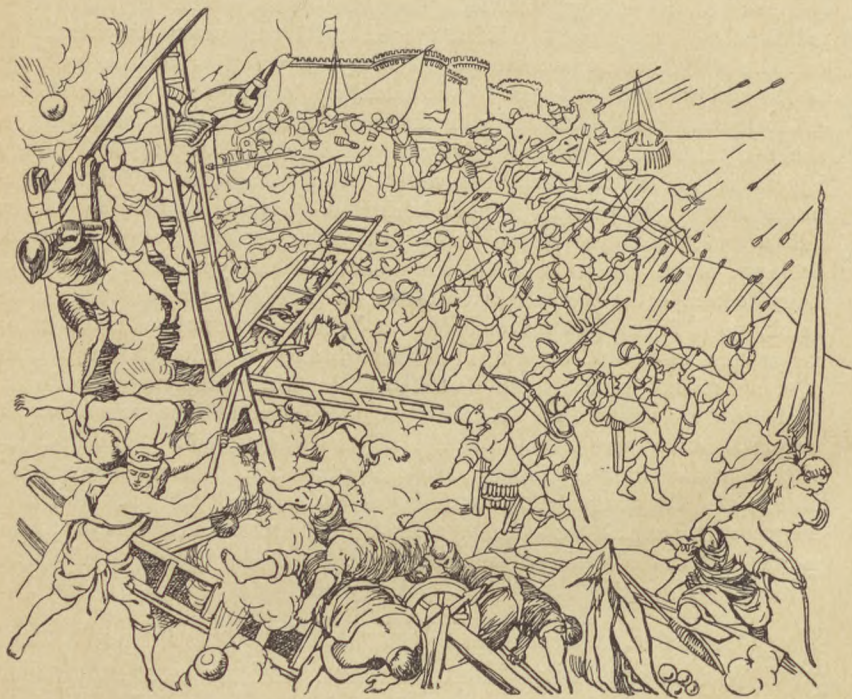
Amidőn a király Aversa városát ostromolta, történt, hogy szent Anna ünnepén (júl. 26.) a város falai alá ment és ahhoz a helyhez ért, ahonnan Endre királyt, illetlenül megölve lehajították. A falon egy laikus állt és megismerte a király személyét, csakhamar rányilazott és ballábán súlyosan megsebesítette. A királyt a vassal a lábában az ispotályba vitték, ahol az egész éjjelt álmatlanul töltötte. Reggelre kelve eljött azután Lacfi István Wolfarddal és a tizenkettedik rántásra nagynehezen kihúzták a vasat. Helyénvaló elmondani, hogy a király nagy jajgatással milyen fájdalmat szenvedett. Amidőn a leghevesebben kizoktatott a vas kihúzásával, jajgatva kérte Lacfi István vajdát: kegyelmez nekem, mert minden rántás húsát szaggatta. Annak pedig, aki fejét átölelve, karjai között tartotta, azt mondta a király: „Isten a tudója, hogy lelkem egészen a minorita testvérek kezében van, ha tehát meghalok, vedd fejemet és szívemet és vidd őket anyámnak, és minekutána keservesen elsiratott, temetess el Esztergomban a minorita barátoknak a szent szűzről nevezett templomában. Béla király koporsója közelében, ahol most és mindörökre síromat megválasztom.” Kihúzatván a vas, a nevezett István megparancsolta a királynak, hogy üljön lóra és körülvitte a város körül és kikiáltóval meghagyta a zsoldosoknak, hogy mondják: „Íme Magyarország, Jeruzsálem és Sicília királya!” Ezt hallva, a magyarok ujjongtak, az ellenség azonban jajgatott. Szent István protomartir testének föltalálása ünnepén (aug. 3.) tehát Pyrata Jakab úr, a város kapitánya, átadta a várost a királynak.

Nagy Lajos Endre kis fia, MARTELL KÁROLY számára akarta a nápolyi királyságot birtokában tartani, amikor azonban a kis herceg Visegrádon meghalt, lemondott hódító terveiről. Kivonta hadait Itáliából, sőt lemondott arról a 300.000 arany hadikárpótlásról is, amelyre a pápa Johannát kötelezte. Harminc évvel később mégis megérte Johanna bűnhődését. Akkor a pápa is Johanna ellen fordult és az ifjabb DURAZZÓI KÁROLYT ismerte el az elűzött Johanna helyett. Ez a herceg az első nápolyi hadjárat alkalmával került Magyarországra, itt Nagy Lajos kedvence lett és az ő segítségével foglalta el a nápolyi trónt.

A nápolyi hadjáratok mellett sokat foglalkoztatta Nagy Lajost a küzdelem *Velencével* is. 1345-ben Zára elpártolt Velencétől és meghódolva Lajosnak, az ő segítségét kérte. A veleneciek ezért ostrom alá vették Zárát. Nagy Lajos sereget vitt fölmentésére, de az ütközetben a délvidéki urak és a bosnyák

bán segédcapatai cserben hagyták, úgy hogy kénytelen volt visszavonulni, amire a velenceiek Zárát hódolásra kényszerítették. A nápolyi hadjáratok után azonban Velence itáliai birtokait támadta meg, vezérei pedig a Dalmát városokat foglalták vissza. Akkor még RAGUZA is elismerte a magyar király fönnhatóságát. Utóbb harmadszor is kitört köztük a háború (1378—1381). Nagy Lajos akkor 1381-ben a *torinoi* békében évi 7000 arany fizetésére

ZÁRA OSTROMA.
Tintoretto festményéről.

kötelezte a köztársaságot. A fizetés napján Szent Márk temploma előtt föl kellett húznia a magyar lobogót.

A velencei hadjáratok tehát az országra fontos eredményt hoztak. Biztosították *Dalmácia* birtokát. Általában Nagy Lajos szerencsés kézzel folytatta azt a politikát, amelyet az utolsó Árpádok indítottak meg a Balkánon. Délről és keletről az országot a hűbéres tartományok egész láncolatával vette körül. Bazaráb Mihály vajda fia a király pusztaságának hírére meghódolt. A *kúnok földjét*, a mai *Moldvát*, LACZFI ANDRÁS erdélyi vajda tartotta féken, majd a kúnok elköltözése után odaván-

dorolt moldvai oláhok vajdája is elismerte Nagy Lajos főnnhatóságát. Csak a nyugati részekben voltak erősebbek a függetlenségi törekvések, *Szerbiában* és *Boszniában*. Nagy Lajos azonban itt is megóvta hatalmát, sőt *Bodonyt* (Viddin) is elfoglalta a bolgároktól. Balkáni hadjáratai közben ő ütközött meg először egy török csapattal. Fölöttük aratott diadalának emlékére építette Mária-Zellben a híres egyházat.

Többször viselt hadat a lengyelek megsegítésére a pogány *litvánok* ellen is. Itt is megsebesült egyszer *Belc* vára alatt. Amikor 1370-ben Kázmér király meghalt, a lengyel rendek királyukká választották, uralma azonban nem vert mélyebb gyökeret. A lengyeleket sértette, hogy a király nem tartózkodott köztük s a Lengyelországba küldött helytartók nem tudták ott megkedveltetni az uniót Magyarországgal.

Benn az országban Károly Róbert reformjai után, a belső béke és a rend nyomában nagy föllendülés következett be. Különösen a városok fejlődtek rohamosan. Nagy Lajos 1351-ben megújította az aranybullát és ennek kapcsán két intézménnyel továbbfejlesztette a hűbéri rendet. A szabad örökösödés megszüntével kimondta, hogy a birtokot csak az egyenes és az oldalági férfi-leszármazottak örökölhetik, — ez az *ösiség*, — és hogy e fiágak kihalta után a birtok visszaszáll a koronára (*fiscalitas*). Ugyancsak ő határozta meg egyöntetűen azt is, hogy a jobbágyok mivel tartoznak földesuraiknak. A papi tized levonása után a termés tizedrészét rendelte az ő részükre is, — ez a *kilenced*. Mindkét intézkedéssel az új honvédelmi rendszert akarta alátámasztani. Ő alapította Magyarországon az első egyetemet is *Pécsett*, amely azonban csakhamar ismét megszűnt.

4. MÁRIA ÉS KIS KÁROLY.

Nagy Lajosnak nem voltak fiúutódai, benne kihalt a magyar Anjouk fiága. Ezért már életében arra törekedett, hogy leányát, MÁRIÁT (1382—1395) ismertesse el örököséül. Ez a magyar szokásokba ütközött. Az Árpádok idején sohasem gondoltak arra, hogy nő örökölje a trónt, III. Endrének is volt leánya, de senkinek sem jutott eszébe, hogy őt válasszák meg királynak. Nagy Lajos iránt azonban olyan nagy volt a tisztelet, hogy akaratának megfelelően Máriát már a temetést követő napon megválasztották és meg is koronázták, pedig még csak 11 éves volt.

A nőuralom bajai azonban hamar mutatkoztak. Lengyel-

ország fölhasználta az alkalmat a gyűlölt unió megszüntetésére és Máriától azt követelte, hogy jegyesével, ZSIGMOND luxemburgi herceggel, IV. KÁROLY császár fiával együtt mondjon le a magyar trónról. ERZSÉBET anyakirályné azután arra vette rá a lengyeleket, hogy Mária helyett hugát, HEDVIGET ismerjék el, amit a lengyel rendek annál szívesebben tettek meg, mert a fiatal királynőt összeházasíthatták az addig pogány JAGELLÓ litván fejedelemmel, ami sok háborútól szabadította meg őket és jelentékeny területekkel gyarapította országukat. Ebből a házasságból származott a Jagelló-ház, amely később több királyt adott Magyarországnak is.

Mária kormányának legnagyobb baja az volt, hogy a hatalmat egészen Erzsébet anyakirályné ragadta magához, aki csak néhány kegyencére hallgatott. Közülök GARAI MIKLÓS nádor volt a legnevezetesebb, akit azonban a főurak nem szerettek. Négy év alatt Erzsébet kormánya olyan nagy elkeseredést okozott, hogy különösen Horvátországban már elpártolásra gondoltak. A HORVÁTI testvérek pedig, a zágrábi püspök és a horvát bán, Durazzói Károly nápolyi királyt hívták meg a trónra. Őt jól ismerték. Nagy Lajos alatt ő kormányozta Dalmáciát, ahol nagyon megszerették.

DURAZZÓI KIS KÁROLY (1386—1387) hallgatott a hívásra, ámbar, amikor Nagy Lajos nápolyi trónjára segítette, ünnepélyesen megígérte, hogy a király leányait örökükben háborítani nem fogja. Útja az országon át valóságos diadalmenet volt; a királynék is eléje mentek fogadására. Budán azonban átvette a kormányt, megválasztatta magát királynak és kényszerítette a királynékat, hogy koronázásán ők is részt vegyenek. Hű embereik ezért bosszúra készültek és már néhány hét múlva a királyi tanácsban rárontottak Kis Károlyra, akit FORGÁCH BALÁZS csapásai súlyosan megsebesítettek. Így került Visegrádra, ahol utóbb belehalt sebeibe.

[Olvasmány.] *Az olasz Monaci Lőrinc, aki Károly királyságának történetét olasz nyelven írt költeményben beszélt el, így írja le a király megöletését:*

Akár kegyeletből

A koronázott hölgyek iránt, — vagy azért, mivel inkább

Óhajtotta szelid és nyájas uralmukat újra:

Most Gara nádor ráveszi a nagy bűnre a nőket

S durva cselét ügyesen ravaszul készíti előre;

Lelt olyat is, ki, ha kell, fegyverrel ront a királyra.

A halak égi jegyében járt a nap, mikoron sok

Fegyveres embertől kísérve a nádor — azon hírt

Terjesztvén, hogy leánya mennyegzőjére vidékre
Távozik, a palotába megyen, mint aki szeretne
Útja előtt búcsúzni királyától, ugyanakkor
Adta hírül Erzsébet is öneki, hogy veje Zsigmond
Új levelet küldvén, vele titkon szólni akarna.
És a szerencsétlen Károly, bekerítve a bűnnek
Sűrű homályától, — odahagyta saját emeletjét
És a terembe vonul, ahol őrá vár a királyné
S várnak az ördögi fegyveröket köpenyökbe
Rejtő cinkosok. Ő sem jött egyedül: magyarok s gróf
Albericoval olasz csapatok követék a terembe.

A magyar értekezést odahagyván mind az olasz nép,
A csevegő Erzsébetnek közelébe figyelve
Ült a király. Eközben a nap nyugalma közelgett.
Most Gara félszemmel hunyorítva Balázusra, ki ott állt
S elvállalta merészen a nagy terv teljesítését,
A megadott jel után a gyanutlan fejedelem ellen
Villogtatja piros kardját. Megijedve a vastól,
Hátrahajolt s arcával visszatekintve, amint volt,
Elkerülé a csapást; hol homlokig ér a halánték,
És szemet ér a szemöldök: a bős kardlap behatol, nagy
Vágást ejtve; felugrik, — a jajt elnyomva vitézül. —
Amint új sebet óhajt ejteni rajta, — a bán nagy
Lármával s kihuzott karddal gátolta meg abban.
Eközben kiszökött s hálótermébe vonult el
Károly nagybetegen s nyomát vérrel jelölé meg.
Néhány nappal előbb (csoda s borzalom érinti mindezt)
Őt Olaszországnak pápája apostoli villám
Által sujtja, amely régtől fenyegette fejét már.
Megmenekülve a fejedelem, életének veszedelme
Nélkül, — a cinkosok ingadozó léptekkel, ijedten
Futnak szerte, híven, hogy sarkukban követik már
A bősüzt olaszok. Majd visszajöven a királynő,
Földre terüle magánkívül a terem közepére.
Kint ezalatt olaszok figyelének az éjjel a várra;
S amint észrevezék, hogy cselbe került a királyuk,
Hogy már vére is omlott, s hogy nincs fegyverük a bős
Ellenségre, a már közel-éjtől fedve, azonnal
Visszavonulnak, karddal akarván visszasietni.
Kis sarkon fordul meg az emberi tett s esemény; ha
Egy kicsikét bátrabban időzik imitt az olasz nép,
Károly a bajtól mentve maradna a trónon; azonban
Úgy lehet, elvonnék a jutalmat a pártosok akkor.
Ámde a szörnyű ítélet az Istent elhidegíti
S meghiusítja a földi segélyt, mert Istenítélet
Sujtván, bűnei súlya a mélybe taszítja le őt és
Most a kemény, bosszus olaszok kivonulva maguktól,
Föltámad s magyar őrizet veszi vissza a várat;

S a hálókamrának az ajtaját beszakítván,
 Elfogják a királyt s foglyul a toronyba rekesztik.
 Hej, a szerencse minő diadalt nyer az emberiségen!
 Most a királynak börtöne egy torony, ahol imént még,
 Hogy hatalom vala része, saját őrsége vigyázott.
 Alberico megjött az olasz néppel; de a várat
 Elfoglalva, a sáncokban pedig magyar őrok
 Szép koszorúját lelte; azért az olasz katonákkal
 Ős Budavárosban Károlyt éltetve barangolt.
 És amikor kívül senkit se vesz észre, kisurran
 Titkosan, éjjel, olasz s honi kísérekkel, akik csak
 Pártolták a királyt. Még hajnal előtt a királynék
 Népeiket szintoly figyelemmel küldik a várba.
 Amint összevonák erejük s elűzé az arany nap
 A hűs aranyat, a boszúlok Budaszerte kiáltják
 S hirdetik azt, hogy Mária ismét a fejedelmők.
 Majd az olasz házakba rohannak s dűlva, rabolva
 Szennyezik a boszút be. Hiúz szeme volt a kegyetlen
 Sorsnak mindig. Akit kedves fátyolba borított
 A jó sors, ím, előtűnik a bajnak tömegében
 Károly; mint a szegény fölserken az álom öléből,
 Kit pihenése alatt gyönyörű képek csalogattak.
 S látja is immár, mennyire múltó árny a hatalma.
 És hogy a pole, az a büszke magaslat is ingatag állás,
 S meghökken, hogy oly nagy a felhő, mely beborítja.

Kis Károly megöletése nagy elkeseredést okozott különösen Horvátországban. A Horvátiak most már nyíltan föllázadtak. Attól kellett tartani, hogy a drávántúli vidék tényleg elszakad. Erzsébet királyné akkor személyes megjelenésével akarta lecsillapítani a lázadókat és Máriával és híveivel kocsin Horvátországba indult. *Diakovár* vidékén azonban a fölkelők körülfogták a kocsit. Garai sokáig védte a királynékat, de végre a kocsi alatt lábát elrántották és Forgáchcsal együtt őt is felkoncolták. A királynékat pedig a tengerparton, *Novigrádban* elzárták, sőt Erzsébetet Mária szemeláttára a börtönben megfojtották.

Ez a fordulat arra indította Zsigmondot, Mária jegyesét, hogy mátkája kiszabadítására siessen. Akkor a rendek Székesfehérvárott Mária mellé őt is megválasztották királynak, de meg kellett ígérnie, hogy Magyarországot nem fogja idegenekkel kormányozni. A lázadás a délvidéken még sokáig elhúzódott, leverése nehezen ment, és Zsigmond hogy a makacskodókat megfélemlítse, az elfogott HÉDERVÁRI KONTOT 32 más nemessel együtt lefejeztette.

5. ZSIGMOND URALKODÁSA.

Mária királyné 1395-ben meghalt, ZSIGMOND (1387—1437) már nyolc éve volt az országban, de ezalatt nem tudta magát megkedveltetni. Szeszéyes, pazarló, könynyelmű volt és ígérete ellenére mindenféle külföldi kegyencekkel: németekkel, lengyelekkel, olaszokkal vette magát körül. Ez kedvetlenséget okozott és a durazzói családnak vált javára. Kis Károlynak volt egy fia, LÁSZLÓ, aki őt a nápolyi trónon követte s akit Kis Károly megöletése után a lázadók jelöltjüknak tekintettek. Amikor Mária meghalt, az volt az általános vélemény, hogy ezzel Zsigmond joga is megszűnt a magyar trónra.

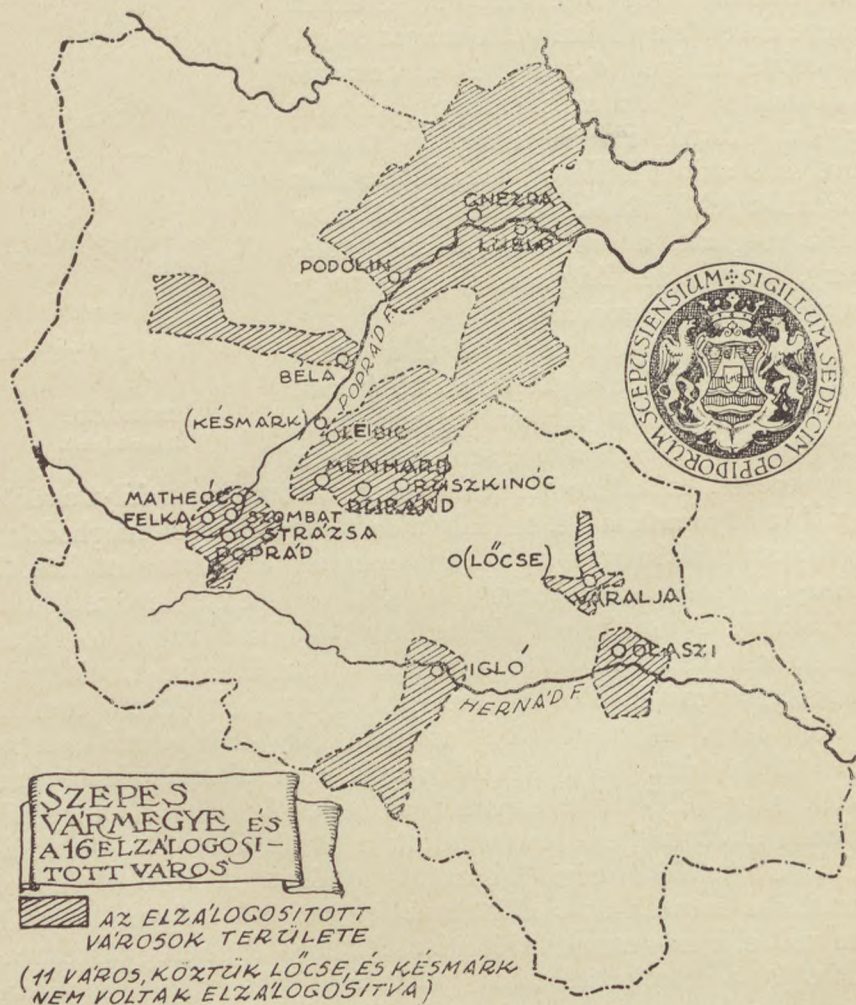
ZSIGMOND.
Dürer képeről.

Hogy akkor nem vesztette el a koronát, csak a török fenyegető terjeszkedésének köszönhetette. MURÁD szultán ugyanis már 1389-ben a *Rigómezőn* megsemmisítette a szerb sereget. Azóta Szerbia nem vethetett komoly akadályt a török további előnyomulása elé. Az oláh vajda is kénytelen volt meghódolni, és BAJAZID szultán már az Alduna mentén fekvő várakat, köztük *Bodonyt*, foglalta el. Zsigmond ezzel a veszedelemmel szemben a nyugati népek segítségét kérte és 1396-ban nagy lovaghad gyülekezett hívására. Jöttek francia, burgundi, német, sőt még spanyol lovagok is. Fényes sereggel, szép reményekkel vonult a szultán ellen. A megütközés azonban *Nagy-Nikápolynál* szerencsétlenül történt. A nyugati lovagok nem akartak lemondani arról, hogy elsőkül vonuljanak az ellenség ellen. Páncéljaik védelme alatt mélyen benyomultak a török állásokba, de kifáradva, a tartalék mégis visszavetette őket. A törökök akkor támadásba mentek át s a könnyű fegyverzetű magyar lovasság nem volt elég erős ennek kivédésére. A keresztény sereg összezavarodott s a török irtózatossá pusztítást vitt végbe soraiban. Zsigmondnak is csak nagynehezen sikerült híveivel egy gályán elmenekülni. Sokáig hírét sem hallották az országban.

A nemtörődömség, hogy Itáliában utazgatva nem is értesítette a rendeket megmeneküléséről és kormányának már régebben is kifogásolt bajai, különösen az idegen uralom, az elégtelenséget 1401-ben ismét kiobbantották. Az urak akkor

berontottak a budai királyi palotába és Zsigmondot elfogták. *Visegrádon*, majd *Siklóson* tartották fogva. Végre is csak azon eskü alatt tett ígérete ellenében bocsájtották szabadon, hogy fogságát nem bosszulja meg s az idegenektől legalább a várakat visszaveszi. A következő évben azonban Zsigmond már a HABS-

BURGOKKAL szövetekezett s arra az esetre, ha utóda nem lenne, nekik ígérte el a koronát. Ez a rendelkezés az országgal a rendek megkérdezése nélkül roppant felháborodást keltett. Az elégtelennek most már határozottan Nápolyi László pártjára álltak, akit IX. BONIFÁC pápa is támogatott. László pártja ez

alkalommal is Horvátországban volt legerősebb. Seregei, míg a király Csehországban tartózkodott, a Dunántúl szívéig nyomultak előre. Végre azonban Garai nádor és STIBOR vajda *Pápócnál* leverték. Ez volt László utolsó kísérlete. Népszerűségét nagyon aláásta, hogy a hatalom elnyerése érdekében bárkivel is hajlandó volt szövetségre vezetett, mert a király, hogy pénzt szerezzen folytatására, a 16 *szepesi várost* elzálogosította ULÁSZLÓ lengyel királynak.

Uralkodásának második felében ugyan Zsigmond nem volt már az a szeszélyes, könnyelmű fejedelem, mint fiatal éveiben, de akkor meg más ügyek vonták el az országtól. Cseh király, majd német-római császár lett. Ez ugyan hatalmát öregbítette, Magyarországnak nagy tekintélyt adott, de Zsigmondot császári teendői mindig kiszóllították a birodalomba. Szerencsétlen összetűzése a cseh nemzeti irányzattal is újabb bajt zúdított az országra. A konstanzi zsinaton hozzájárult Husz János megégetéséhez. Ezért a husziták hosszú éveken át rablóhadjáratokkal pusztították országait. Különösen sokat szenvedtek ezektől a betörésektől Pozsony, Nyitra és Szepes megyék.

Zsigmond példáján indulva, később is sokat foglalkoztak azzal a gondolattal, hogy a magyar és a császári koronát egy főn egyesítve, a védekezés a török ellen könnyebb lesz. Zsigmond azonban nem használta föl ebben az irányban császári hatalmát. Sőt épen a császári teendők teljesen elvonták figyelmét a Balkántól. Így elveszett ott Magyarország egykori fönnhatósága. A szerb deszpota ugyan nagy magyar birtokokat kapott tőle, hogy a dunamenti várakat megvédelmezhesse, de ő is, az oláh vajda is kénytelen volt a török fönnhatóságot elismerni, valahányszor a szultánok erősebben léptek föl. Elesett *Galambóc* is az Alduna mellett, s amikor Zsigmond vissza akarta foglalni a várat, a szultán nagy fölmentő hada elől vissza kellett vonulnia.

A délről fenyegető veszedelem uralkodásának végén arra kényszerítette Zsigmondot, hogy a honvédelem érdekében új intézkedéseket léptessen életbe. Az országot hét kerületre osztotta be és megállapította, hogy az egyes határszéli területek veszedelme esetén milyen banderiumoknak kell védelmükre kivonulniok. Minthogy pedig a török nagy tömegeivel szemben a nemesek fölkelése egyedül nem volt elegendő, a jobbágyságot is bevonta az ország védelmébe. olyan módon, hogy a birtokosok

minden 33 jobbágytelek után kötelesek voltak egy jobbágyot fölfegyverezni. Ezt a katonaságot nevezték *telekkatonaságnak*.

ALBERT.

Az ambrasi gyűjteményben őrzött festményről.

Gyakori távolléte az országtól ismét szertelen hatalomhoz juttatott néhány befolyásos családot. Ezek közt és a köznemesség közt azután áldatlan, elkeseredett ellenségeskedés támadt.

Ámbár Zsigmond másodszor is házasodott, fiörököse nem volt. Úgy intézkedett tehát, hogy a trónt leánya, ERZSÉBET örökölje, akit ALBERT osztrák herceggel házasított össze. A rendek halála után, 1437-ben meg is választották ALBERT herceget (1437—1439) azzal a kikötéssel, hogy az ő beleegyezésük nélkül a császári koronát nem fogadja el és leányait nem fogja hozzájárulásuk nélkül kiházasítani. Ezzel útját akarták állni az olyan ellentétek fejlődésének, amilyenek Zsigmond alatt annyi bajt okoztak. Amikor azonban Albertet német királlyá megválasztották, nem gördítettek akadályt az elé, hogy a választást elfogadja.

Milyen vérségi kapcsolatok fűzték az Árpádokhoz a kihaltuk után föllépett trónkövetelő családokat?

Milyen volt az ország állapota az Árpádok kihalta után?

Hogyan állította vissza Károly Róbert a rendet az országban?

Mi az a bandériális rendszer?

Mi az a telekadó?

Mi volt az a visegrádi kongresszus?

Milyen volt az Anjouk nápolyi politikája?

Miért viselt háborút Nagy Lajos Velence ellen?

Hogyan szerezték meg az Anjouk a lengyel trónt?

Hogyan állították vissza az Anjouk Magyarország hatalmát a Balkánon?

Mi az ősiség és a kilenced?

Milyen zavarok dúltak az országot Nagy Lajos halála után?

Mik voltak Zsigmond uralmának belső bajai?

Hogy küzdött Zsigmond a törökök ellen?

Mi a telekkatonaság?

Mik Albert király uralmának nevezetes eseményei?

V.

A TÖRÖK KÜZDELMEK KORA.

1. HUNYADI JÁNOS ÉS I. ULÁSZLÓ KÜZDELMEI.

Zsigmond csak uralkodása végén eszmélt arra a nagy veszedelemre, amely az országot délről, a félhold részéről fenyegette. Legnevezetesebb reformjait azonban már azzal a céllal hozta, hogy új védelmi eszközöket teremtsen a török ellen. Halála évében a török a határon már *Szendró* várát támadta meg. Akkor ezt a várat megmentette HUNYADI JÁNOS, de két év múlva az mégis elesett, pedig Albert király, aki sok erélyt és bölcseséget mutatott, nagy haddal indult megvédésére. Ez a sereg azonban elkésett és a táborban kitört vérhas miatt a sereg fel is oszlott. Visszatérése közben maga a király is megkapta a bajt és *Neszmélyen* meghalt.

Magyarországon akkor már mindenki látta, hogy a török veszedelem elhárítása minden más kérdésnél fontosabb. Épen ezért el akarták kerülni a gyöngye gyermek- vagy asszonykormányt. A rendek tehát rábeszéltek a királynét, hogy nyújtsa kezét IV. ULÁSZLÓ lengyel királynak. Erzsébet csak nehezen egyezett bele ebbe a tervbe, s amikor közben fia született, a rendek után küldött és kijelentette, hogy a trón a gyermek LÁSZLÓT illeti, és hogy nem hajlandó a házasságra.

A királyné követsége későn érkezett, de a rendek nem is állottak el határozatuktól és behozták az országba I. ULÁSZLÓT (1440—1444). Erzsébet tehát gyermeke jogainak védelmére kis fiát meg akarta koronáztatni. Már korábban készült erre. László még a világon sem volt, amikor hű udvarhölgyével, KOTTANER ILONÁVAL a visegrádi vár kincseskamrájából a koronát elraboltatta. Ulászló érkezésének hírére pedig híveivel a csecsemőt megkoronáztatta.

A rendek nagy többsége azonban kitartott I. Ulászló mellett. A szent korona hiányában a székesfehérvári egyházban

őrzött, Szent István ereklyéit tartalmazó mellszoborról vették azt a koronát, amellyel megkoronázták. Erzsébet fiával *Sopronba* húzódott, majd III. FRIGYES német császárhoz menekült, akit fia gyámjául kért fel. A két párt közt polgárháború tört ki. Magyarországon azonban Erzsébetnek kevés híve volt. Legtöbb bajt okozott Ulászlónak a cseh GISKRA, akit Erzsébet a Felvidék főkapitányává tett meg, és aki cseh zsoldosaival Ulászló összeköttetéseit veszélyeztette Lengyelország felé. III. Frigyes nem annyira a gyermekkirály érdekében küzdött, mint inkább, hogy saját maga szerezzen hatalmat Magyarországon, de 1443-ban ő is fegyverszünetre lépett.

Ezt a fordulatot felhasználva, a hősl elkü fiatal Ulászló támadó hadjáratot tervezett a török ellen.

A polgárháború alatt a török több új támadást intézett az ország ellen és csak HUNYADI JÁNOSNAK volt köszönhető, hogy nem ért el semmi sikert. Hunyadi nem volt előkelő származású; apja Zsigmondtól kapta *Vajdahunyadot*. Hunyadi Jánost meg Albert király tette meg szörényi bánná, amikor a törököt *Szendró* alól visszaverte. Ulászló azután az erdélyi vajda méltóságára emelte és *Nándorfehérvár* várát is rábízta. Így Erdély és az Alduna vidékének védelme az ő vállain nyugodott. Apróbb diadalai olyan hírrel övezték, hogy 1442-ben, amikor MEZID bég nagy sereggel rohanta meg Erdélyt, egyenesen Hunyadi elpusztítását tűzte ki feladatul. A Maros mellett, *Szentimrénél*, Hunyadi kénytelen is volt visszavonulni. *Szeben* falai alatt azonban új küzdelemre indultak. A török fővezér megismertette katonáit Hunyadi jelvényeivel és kiadta a parancsot, hogy mindenki ő reá rontson. Hunyadi megmentésére akkor feláldozta magát KEMÉNY SIMON. Ő öltötte fel a hollós jelvényeket s ezzel magára vont a török támadást. Hunyadi pedig a támadókat oldalbafogta és fényes diadalt vívott ki. Szebentől messzire a török holttestek ezrei borították a csatateret. Elesett Mezid bég és a fia is. Ennek a kudarcnak a megbosszulására az Alduna vidékeről újabb sereg rontott az országba SHEHABEDDIN beglerbég vezetése alatt, de amikor ez a sereg a *Vaskapu-szoroson* át Hunyad megyébe átvonult, Hunyadi a mit sem sejtő Shehabeddint oldalba támadta és ötszörte nagyobb seregét szintén szétverte.

Ezeknek a diadaloknak nagy hatásuk volt. A balkáni fejedelmek bizalma ismét Magyarország felé irányult. Onnan várták a felszabadítást és titokban újra elismerték a magyar fennható-

ságot. A pápa követe, CESARINI JULIÁN tehát az ellenkirályok kibékítésére törekedett. 1443-ban, amikor a fegyverszünet a két király közt létrejött, az összes keresztény népeket felhívta, hogy támogassák Ulászlót. Ámbár külső segítség alig jött, Ulászló őszszel támadott. Hozzá csatlakozott seregével a szerb deszpota, BRANKOVICS GYÖRGY is. Nis felé vonultak. Ott találkoztak a török csapatokkal, amelyeket Hunyadi négy részben támadott meg, és így megosztva, egymásután meg is vert. Azután *Szófián* át a *Balkán-hegységnek* tartottak. A téli hó és fagy segítségével a törökök csak itt tudtak gátat vetni további előnyomulásuk elé.

A hosszú hadjárat egész Európát örömmámorba ejtette. Mindenünnen bíztatták a királyt, hogy a következő évben ismé-

telje meg támadását és segítséget ígértek. Velence megígérte, hogy hajóhadát küldi Konstantinápoly alá. A pápa bízott benne, hogy ez alkalommal a török európai uralmának véget fognak vetni. Magyarországon azonban a szerzett tapasztalatok alapján nem bíztak a külső segítségben és amikor a megrémült szultán nagyon kedvező föltételekkel békét ajánlott, Hunyadi is annak megkötése mellett volt. Így jött létre 1444 nyarán a béke tíz évre. A szultán lemondott Szerbiáról, elismerte a magyar fennhatóságot az oláhok fölött és hadi segítségre is kötelezte magát, ha Ulászlónak háborúja lenne. *Szegeden* a török a koránra, Ulászló a bibliára esküdött meg, hogy a békét megtartják.

Röviddel a békekötés után azonban megjött a hír, hogy a velencei hajóhad elindult, és hogy a szultán a Kisázsiaiában támadt lázadás miatt seregeit kénytelen volt oda átszállítani.

A helyzet nagyon kedvezőnek látszott és Cesarini Julián, hogy a király aggodalmait eloszlassa, feloldotta őt a hitetleneknek tett eskü alól. Ő volt a békeszegés legtüzesebb szószólója.

A sereg, hogy a Balkán-hegységet elkerülje, a tengerpart felé vonult. Már közel volt oda, amikor megtudta, hogy Murad a génuaiak hajóin átszállította seregeit Európába és Nis felé vonulva, a magyar sereg hátába került. A magyar sereg a tengerpart közelében *Várnánál* állott fel olyanképen, hogy hátát egy tó fedezte. November 10-én ütköztek meg, amikor is Hunyadi gyakorlott seregével egymásután a török mindkét szárnyát megverte. A király ezt látva, türelmetlen lengyeleinek tanácsára, ámbár Hunyadi kérte, hogy addig állását ne hagyja el, amíg a csata sorsa el nem dőlt, a szultán megerősített állására rontott. Az ott fejlődött heves küzdelemben azonban leszúrták és fejét lándzsára tűzték. Halála rettenetes rémületet keltett. A sereg összezavarodott és mindenki csak menekülésre gondolt. Hunyadi is a Duna felé vette útját. A táborba menekülteket a törökök másnap körülfogták és lekaszabolták. Közöttük veszett el Cesarini Julián bíbornok is.

[Olvasmány.] Kevéssel később *Chalkokondylas* görög író, aki megírta az oszmán-török birodalom történetét, munkájában így írta le az ütközetet:

Murád pedig, mikor az ellenség egyenest feléje tartott, csatára készült. Maga mellé vette a másik európai hadsereget, mely időközben összegyűlt és mindenfelől hozzá sietett a harcra. Azután a magyar sereg nyomában vonulva, éjjelre tábort ütött ott, ahol a magyarok az előtte való nap táboroztak, virradatkor ismét tovább ment és a magyar sereg közelében ütött tábor. Négy napon keresztül folyvást ezt tette, még pedig azért, hogy megismerje számukat, meg hogy minő érzelem fogja el őket vele szemben, vajjon félnek-e tőle, úgy hogy rövid idő múlva talán vissza is fognak vonulni, vagy vakmerőségükben elbizakodva, semmit sem félnek a harctól, aztán meg, hogy miként áll a dolguk élelmiszerek tekintetében a táborban. Ezeket a dolgokat kémlelgette tehát Murád, mikor négy napon át követte nyomon a magyar sereget. Az ötödik napon, mikor Hunyadi János észrevette, hogy folyton nyomon követi a szultán serege, tanácskozni kezdett a magyar királlyal. Azt fontolgatták, vajjon a helyszínén mindjárt megütközzenek-e, és így a csata után lassan a továbbvonuláshoz, vagy csata nélkül menjenek tovább és szállják meg az országot. A tanácskozásban ekkor elhatározták, hogy megütköznek, hogy üldözőik ne legyenek terhükre és ne zavarják tovább őket. Mikor hát ezt elhatározták és ott maradtak, akkor Murád is tábort ütött a síkon. És először is a janicsárokat állította maga mellé csatarendbe és verőcékkel vette körül magát, úgy hogy óriási vasrudakat tűzött le a földbe. Ezeket ugyanis a szultán, bárhol harcoljon is, mindig

teveháton viszi magával; azonkívül még a janicsárok fegyvereit is tevéken viteti és mielőtt csatára kerülne a sor, kiosztja köztük a fegyvereket. Ezek elé állította tehát a verőcéket, a tevéket pedig közvetlenül a verőcék elé. Ilyen volt az ő udvarának csatarendje. Ennek közepén maga szokott helyet foglalni, családjának és udvarának előkelőivel, akik vele vannak a táborban. Mellette az európai hadsereg állott csatarendbe, melynek vezére a híres Karaziesz volt. Ez is, az ázsiai sereg is csoportokban volt felállítva, melyek mind egészen elől állottak, hogy segíthessék egymást, ha valamelyiket az ellenség részéről baj érne. A magyarok is csapatokban állottak fel nemzetiségek szerint. A magyarok a jobb, az oláhok a bal szárnyon voltak.

Hunyadi János pedig azzal a dandárral, melyet „vitézeknek” szoktak nevezni, az ázsiai sereg vezérét támadta meg. Az ázsiaiaknak nagy része be sem várta a magyarokat, hogy kézi viadalra keljen velük, hanem jóval előbb elfutott és alkalmat adott a magyaroknak, hogy elszéledve üldözzék. A második ázsiai sereget szintén így futamították meg és üldözték. Hátra volt még az európai sereg, amely még nem mozdult ki helyéből, hanem bevárta az ellenséget. Mert világos, hogy ameddig a szultán állott, ez a sereg is állt. Mert még, ha az ellenséget be nem várva, futásnak eredne is, újra vissza szokott térni a szultán táborába. Mert ez a nemzetség olyan, hogy a mi tudomásunk szerint a nomád scythák után ez az, amely leginkább szeret megfutamodni, hogy újra visszajöjjön és ismét könnyűszerrel harcba bocsátkozzék, aztán ismét gyorsan hátat fordítson, ahogy már ez számára jónak látszik. Az oláhok pedig, mikor a csata hevében látták, hogy az ázsiaiak futásnak eredtek, nem bírták magukat tovább tartóztatni, hanem a szultán kincstárára rohantak, elrabolták az értékes tárgyakat és a szultán bálóholmiját, és egymást buzdítva öldökölték a tevéket. Mikor pedig ezzel a munkával voltak elfoglalva és megelégtették a rablást, többé nem mentek vissza a csatába és nem is állottak csatarendbe, hanem a maguk táborába vonultak vissza. Hunyadi János pedig, miután az ázsiai sereget megszalasztotta, Ulászló királyhoz ment és azt javasolta neki, hogy maradjon ott helyben veszteg és ne ütközzék meg, hogy ha őt — mikor a szultán seregét megtámadja — netalán valami baj érne, legyen valami biztos menedékhelye, ahová az ütközetből visszavonulhat. Kérte továbbá, hogy ne engedje meg, hogy környezetéből valaki valamerre elmenjen, hanem maradjanak veszteg és várják meg, míg ő a csatából, az európai hadsereget is megszalasztván, visszatér s akkor majd együttesen támadják meg a szultán udvarát s végzik el ezt az utolsó feladatot. Mert akkor már csak ez vár rájuk. Ezeket mondván, eltávozott, hogy seregét az európai hadsereg ellen állítsa fel, mely a szultántól balra állott. Ezzel ütközött meg és harcolt egyideig. A csata pedig a következő módon folyt le: Mikor a magyarok összezsaptak az ellenséggel és már kézi viadalra került a sor, megszalasztották a törököket és elüldözték, míg csak ezek táboruk közelébe nem értek. Ekkor hirtelen megfordultak a törökök és most ők üldözték jó ideig a magyarokat, míg csak ezek is táborukhoz értek. És valahányszor a magyarok, erőt vévén a törökökön, ezeket üldözték, sűrűn hullottak a törökök, eltaposva a magyaroktól. Viszont

a visszavonulás alkalmával magyarok is sűrűn veszték el, mikor szégyenkezve visszavonultak. Ekkor esett el Karaziesz, az európai sereg vezére, kit egy magyar kard sújtott mellen, még pedig úgy, mintha csak dárda ütött volna rajta sebet.

Ulászló magyar királlyal pedig a következő dolog történt. Voltak környezetében olyan emberek, kik Hunyadira vitézsége miatt folyton irigykedtek és haragudtak. Mikor ezek látták, hogy a harcban milyen sikeresen végzi dolgát, hogy az egész ázsiai sereget már megszalasztotta és most már az európai hadsereg legderekabb részével harcol és megölte Karaziest, annak vezérét, így szóltak a királyhoz: „Királyom, mit állunk itt és várjuk, míg János mindezt elvégzi, mintha csak egyedül ő volna férfi, hogy elűzze az ellenséget. Bizony nagy gyalázatot hoz az ránk, hogy itt állunk és nézzük, mint harcol a te szolgád a törökökkel Igazán illenék, hogy te, királyunk, velünk, a te embereiddel, valami

A VÁRNAI CSATA.
Matejkó festményéről.

jeles tettet vinnél véghez, amiért dícsérnének asszonyaink és polgártársaink, ha meghallják, hogyan történt a csata; sőt még az ellenség is. Hiszen ő, ha ilyen nagy tömeget szalaszt meg, halhatatlan dicsőséget szerez magának. Rád pedig, ha csak itt állsz és bámulsz, gyalázat vár az utókorban. Mert ne gondold ám, hogy ha valamennyi sereget megszalasztja, a szultán és udvara bevárja a mi támadásunkat, hanem tüstént futni fognak, ki merre lát. Rajta hát, támadjuk meg Murád udvarát! Király létedre illik, hogy királyt támadjál meg!” Mikor az ifjú, ki egyébként is nagyravágyó volt, ezt meghallotta, engedett a szónak, azonnal a szultán udvara felé rohant, ahol az csatára készen állott és köröskörül árokkal kerítve be magát, várt, hogy lássa, milyen lesz a csata kimenetele. Mikor pedig Ulászló a janicsárokra tört, a janicsárok pedig, kört alkotva, a verőcéken belül harcoltak, ezek szembeszálltak vele és vitézül harcoltak. Ekkor a magyar király lovát egy bárd lábán megsebesíti, úgy hogy

lebukik róla. Leestét környezetéből senki sem vette észre, se nem látta meg, olyan zürzavar dúlt körülötte. Ekkor a janicsárok letépvén sisakját, levágták a fejét és a szultánhoz vitték. Theridzesz volt annak a janicsárnak a neve, akit Murád szultán ezért a vitézi tettéért fényesen megjutalmazott és mindvégig nagyon megbecsült. Murádról pedig azt mondják, hogy akkor, amikor látta, hogy a magyarok rátörnek és vitézül harcolnak, már futásra készült. De mielőtt még megfutamodott volna, valaki észrevette és szidalmazni kezdte, és szörnyű dolognak tartván, hogy a szultán megfutamodjon, visszatartotta őt. Nem sokkal ezután a magyar király fejét a muzulmánok császárához hozták.

A magyar király környezete pedig, mikor visszavonult, keresni kezdte királyát. Azután pedig mikor észrevették, hogy elesett és meghalt, tüstént újra az ellenségre törtek és megpróbálták kiragadni a holttestet, de az nem sikerült. Ez a dolog ugyanis nagyon feltűzelte a janicsárokat, úgy hogy nagy hősiességgel harcoltak. Azután, hogy nem tudták kiragadni a holttestet, visszatértek táborukba. A király halála hírére, mihielyt az elfutott Hunyadihoz és a többi csapatokhoz, rögtön abbahagyták a csatát. Közben Hunyadi, midőn seregével minden rend nélkül visszavonult, megtudta a részleteket és már nem is a táborba vonult, hanem egyenest a Duna felé haladt maga is, meg az oláhok is. Azok is, kik a magyar király környezetében voltak, minden rend nélkül, amilyen gyorsan csak tudtak, elfutottak.

Murád pedig, miután Ulászló király levágott fejét dárdára szúrva körülhordoztatta és megmutogatta szerteszét az egész táborban, szintén felszedte a sátorfáját és hazament. Ebben a csatában a törökök közül, mint ők maguk mondják, körülbelül hatezren estek el, a magyarok közül pedig még ennél is többen. Nagyrészüket visszavonulás közben az oláhok ölték meg.

2. HUNYADI KORMÁNYZÓSÁGA ÉS V. LÁSZLÓ.

A várnai csata újabb belső küzdelmek oka lett. Sokáig sem a királyról, sem Hunyadiról nem jött hír. Őt a megrémült oláh vajda fogta el és csak a rendek fenyegetéseire bocsátotta szabadon. Ulászlóról sokan azt állították, hogy még látták a csata után. A rendek tehát vártak egy évig, azután 1445-ben hét főkapitányra ruházták a kormányzást. Köztük volt Hunyadi, de köztük volt Giskra is; ahányan voltak, mindenik a maga akaratát szerette volna érvényesíteni, de egyiknek sem volt hatalma a másik fölött. Ezt látva, 1446-ban a köznemesség tömegesen jelent meg az országgyűlésen, és hogy a fejtelenségnek végett vessen, Hunyadit választotta meg kormányzónak.

De az új kormányzó dolga nagyon nehéz volt. A főurak nem tudtak belenyugodni, hogy ő álljon fölöttük, aki alacsony sorsból maga küzdötte fel magát. Hiába választatta meg őket a legfőbb méltóságokra; HÉDERVÁRY nádor, UJLAKY, az erdélyi vajda

és GARAI titokban ellene dolgoztak. GISKRÁT és huszitáit hadjáratlalt kellett megfékezni, amely azonban nem sok eredményre vezetett, mert Hunyadi senkitől sem kapott segítséget. Végre állandó volt a torzsalkodás III. Frigyessel. Amikor ugyanis a rendek Ulászló haláláról megbizonyosodtak, a gyermek V. LÁSZLÓT (1446—1458) ismerték el királyuknak. Hunyadi követelte is kiadatását III. Frigyesről, de fegyverrel se tudta erre rákényszeríteni.

A belső bajok, a viszálykodás a törököknek vált javukra. Hunyadi csak 1448-ban gondolhatott új támadásra. Támadására a szultán is megindította hadait. Hunyadi a *Rigómezőre* vonult. Ott folyt le az elkeseredett csata, amelyet a második napon az oláh segédcsapatok átpártolása döntött el a török javára. Hunyadinak ismét menekülnie kellett és ismételten életveszélybe került. Először két török fogta el, de mikor ezek aranyláncán összevesztek, Hunyadi az egyiket megölte, a másikat meg elkergette. Utóbb Brankovics fogságába került, aki ki akarta adnia a szultánnak.

A főurak ármánykodásai Hunyadi visszatérése után sem szűntek meg. Csak 1452-ben sikerült az osztrák, a cseh és a morva rendek föllépése következtében Frigyes császárt a gyermekkirály kiadására kényszeríteni. V. László akkor megígérte, hogy Magyarországon fog lakni, de ezt nem tartotta meg. Magyarország ügyeit továbbra is Hunyadira bízta, aki most főkapitányi címet viselt. A kis király egészen nagybátyjának, CILLEI ULRIKNAK hatása alatt állott, aki Hunyadinak legelvakultabb ellensége volt és ármánnyal is megkísérelte, hogy a hős vezért láb alól eltegye. Nagy baj volt az is, hogy Cillei maga szeretett volna kormányozni és ezért léha multságokra szoktatta gyámfiát, hogy az országos ügyekről figyelmét elvonja.

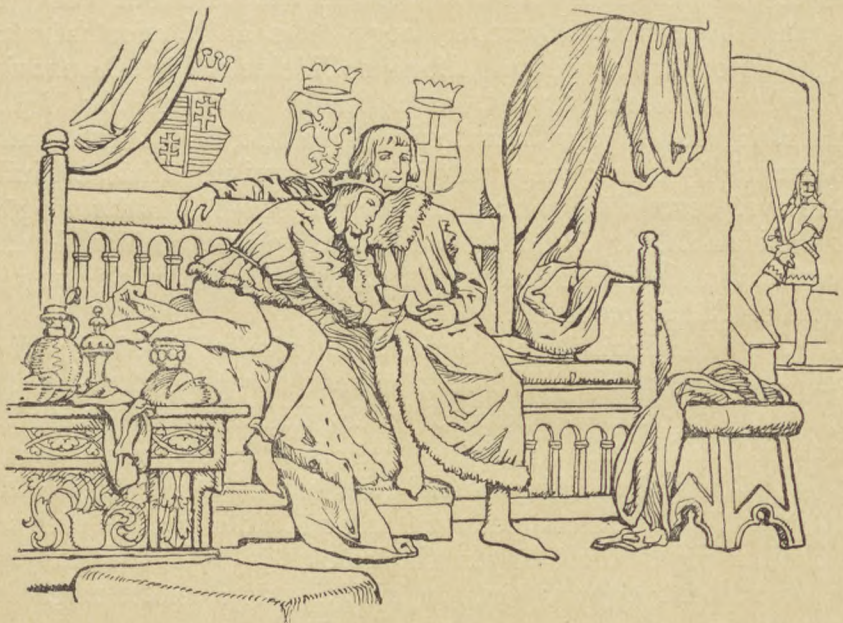
Közben megrendítő esemény történt. A törökök 1453-ban elfoglalták *Konstantinápolyt*. Ezzel megerősödött európai uralmuk. *Drinápoly* helyett Konstantinápoly lett a fővárosuk és észak felé terjeszkedésüket már semmi sem akadályozta. Cilleivel ép akkor voltak legélesebbek Hunyadi ellentétei, aki elkeseredve vissza is akart vonulni a közélettől. Mohamed szultán hadi készületeinek híre tudta csak visszatartani.

1456-ban a szultán tényleg nagy hadat vezetett *Nándorfehérvár* elfoglalására. A hadjárat Európaszerte nagy riadalmat keltett. A pápa kereszteshadjáratot hirdetett. Egy csodálatos

népszónok, KAPISZTRÁN JÁNOS ferencrendi barát lelkesítő szónoklataira a német és magyar parasztok ezrei tódultak a keresztes táborba, de ez nagyrészt csak kaszákkal felfegyverzett gyűlevész nép volt. Ez volt az egyedüli segítség, amely a magyar csapatok támogatására érkezett.

A várat Hunyadi sógora, SZILÁGYI MIHÁLY védte. Hunyadi nem várhatta be a hadak gyülekezését. Minthogy a szultán Nándorfehérvárt minden oldalról erősen szorongatta, amint Kapisztránnal és 2—3 főúr bandériumával egyesült, megindult

V. LÁSZLÓ ÉS CILLEI.

Székely Bertalan festményéről.

Belgrád felé. Hogy a várba segítséget vihessen, meg kellett támadnia a Dunán a török hajóhadat, amelyet több órai küzdelem után sikerült legyőznie. Július 21-ikén Mohamed szultán általános rohamot intézett a vár és a város ellen. A várost a törökök be is vették. Egy török már a várra is fel akarta tűzni a lófarkas félholdat, de Dugovics Tirusz lerántotta magával a mélységbe. A helyzet nagyon veszélyes volt, mert a vár falain mindenütt rések tátongtak, a keresztesek pedig a városon kívül a Száva felé táboroztak, de őket Hunyadi fogatékos felszerelésük miatt nem merte tűzbe vinni. Csakhogy a kereszteseket elra-

gadta a lelkesedés és éjjel megrohanták a városba vonult törököket. Ezt látva, Hunyadi is kirentott a várból. A két tűz közé szorult törökök kemény utcai harcban roppant veszteségeket szenvedtek. Utóbb táborukat is elfoglalták s a szultán maga is megsebesült. E fényes diadallal a veszély el volt hárítva. De Hunyadi megkapta a táborban dühöngő pestist és augusztus 11-én Zimonyban meghalt. Néhány nap múlva követte őt Kapisztrán is.

A királyi sereg csak ezidőtájt indult Nándorfehérvár alá. Hunyadi halála után Cillei a fiain akarta kitölteni haragját. HUNYADI LÁSZLÓTÓL követelte, hogy adja át Nándorfehérvárt. Közben azonban a várban elfogták Cilleinek egy Brankovics Györgyhez intézett levelét, amelyben a Hunyadi-fiúk fejére célozva, ígérgette, hogy hamarosan olyan két labdát küld neki, amilyennel fejedelem még nem játszott. Amikor tehát a király kíséretével bevonult a várba, Hunyadi László felhúzatta mögöttük a hidat. Cilleit felelősségre is vonta, de ez, amikor levelét felmutatta, kardot rántott. A fegyvercsörgésre berontottak Hunyadi vitézei és Cilleit megölték.

A gyermekkirályt ez a fordulat megrémítette. A Hunyadiak hívei *Temesvárra* kísérték, ahol Hunyadi özvegye esküjét vette, hogy nem fog bosszút állani Cillei haláláért. Amikor azonban visszatért Budára, a Hunyadiak ellenségeinek befolyása alá került. Felhívatta magához Hunyadi fiait és házuk több hívével bebörtönöztette őket. Valamennyire kimondták a halálos ítéletet. Ez ellen a pápai követ ugyan tiltakozott, de V. László Hunyadi Lászlót a Szent György téren, a királyi palota előtt, mégis lefejeztette.

A kivégzés hírére az egész köznemesség, amely védelmezőit és vezéreit látta a Hunyadiakban, forrongani kezdett. A király tehát *Prágába* utazott, oda is magával hurcolva a fogoly Hunyadi Mátyást. Alig érkezett azonban oda, hirtelen rosszul lett és meghalt, állítólag megmérgeztetve.

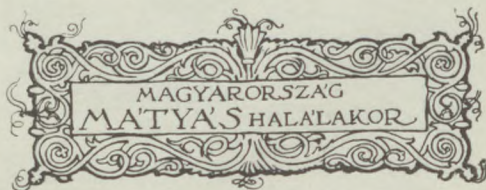
3. MÁTYÁS KIRÁLY URALKODÁSA.

V. László halálakor az egész ország forrongott. A köznemesség nagyon ragaszkodott a Hunyadi-családhoz, mert Hunyadi, mint kormányzó, szembeszállt a Zsigmond ideje óta elhatalmasodott főurakkal és a szegény nemességet védte. Ez nagyon el

 BEKEKÖTESBEN
ATENGEDETT
TERÜLETEK
 HÓDOLT TERÜLETEK

volt keseredve az idegen származású főurak, különösen a stájer Cilleiek ellen. Mint II. Endre és Zsigmond idejében, véget akart vetni az idegen uralomnak. E terveiben a Hunyadi-család és hívei támogatták. A nagy hős népszerűsége örökségkép szállott át fiaira. V. László halála után a köznemesség kijelentette, hogy nem ültet idegen uralkodót a trónra. A Hunyadi nagy érdemeivel szemben tapasztalt hálátlanságot azzal akarta helyrehozni, hogy fiát, Mátyást, választja meg királlyá. Az urak csak nagynehezen voltak erre rávehetők. Mikor hosszú tanácskozásaikkal halogatták a választást, a kemény téli időben a Rákos mezején táborozó köznemesség Szilágyi Mihály vezetésével a Duna jegére vonult s a budai vár alatt éltetni kezdte Mátyást. Így történt megválasztása.

I. MÁTYÁS királyt (1458—1490) követtség hozta haza prágai fogságából. Távollétében anyja és Szilágyi intézkedtek helyette. Szilágyit az urak meg is választották kormányzónak. De a 18 éves király nem tűrt gyámkodást maga fölött. Nagybátyjával is összekülönbözött, aki sértődötten szintén ellenségei pártjára állt. Ezért Mátyás elfogatta őt és *Világos* várába záratta.

HUNYADI MÁTYÁS.
Domborművü arcképéről.

A fiatal király nagy önállósága, hogy atyja ellenségeivel szembehelyezkedett, Garait és Ujlakit annyira felingerelték, hogy III. FRIGYESHEZ vonultak és kikiáltották magyar királynak. III. Frigyes császár régóta vágyott Magyarország birtokára, néhány kezére került magyar várat megszállva tartott és még V. László kiadása után is visszatartotta a szent koronát. Most seregei betörték az országba és egy diadalt is arattak, de utóbb ismét visszaszorultak, amire Garai többekkel meghódolt. Így III. Frigyes is békét kötött. A föltételek Mátyásra elég súlyosak voltak: megkapta ugyan a szent koronát 60.000 aranyért, de a birtokában levő várakat Frigyes haláláig megtarthatta és halála után is csak 40.000 aranyért voltak visszaválthatók. Sőt Mátyás lekötötte III. Frigyesnek és utódainak a magyar trónt, ha neki utódai nem lennének.

A békére ugyanis nagy szükség volt, hogy a még mindig dúló belviszályoknak a király véget vethessen és a törökkel is szembeszállhasson. A béke helyreálltával Garai és Ujlaki ismét

meghódoltak és az ország első főméltóságait nyerték el. GISKRA rakoncátlan zsoldosai garázdálkodásának pedig Mátyás fegyverrel vetett véget. Majd 1463-ban Boszniába vonult, amelyet a törökök megtámadtak. Ott három hónapig vívta *Jajca* várát, míg a törökök azt átadták és kiadták keresztény foglyaikat is. Csak akkor koronáztatta meg magát, amikor Bosznia felszabadítása után győzelmesen tért vissza.

A jajcai diadal után a pápa ismét fölvetette a török ellen indítandó kereszteshadjárat tervét. Segítség azonban nem jött sehonnan. Mátyás tisztaban volt vele, hogy a külföld hathatós segítségével nem számíthat, és idegen fejedelmektől függetlenül akarta az eszközöket megszerezni, amelyek a sikert biztosíthatják. Ezért szervezte nagyrészt a levert cseh zsoldosokból állandó seregét. Ebben is apját követte, aki sok zsoldost tartott. De Mátyás olyan állandó hadsereget alkotott belőlük, amilyenre akkor még másutt nem gondoltak. Hogy pedig a szomszéd országok segítségét megszerezze, a cseh, majd a császári korona elnyerésére törekedett, amelyek Zsigmond idejében már a magyar király fejét díszítették.

Csehországban V. László halála után szintén nemzeti királyt választottak: PODIEBRÁDOT. Mátyás még Prágában az ő leányát vette el, de ennek korai halála után a két uralkodó elidegenedett egymástól. Podiebrád a pápával is ellentétbe került. Ilyen módon a pápa is, a császár is megtagadta tőle az elismerést. Ők ösztönözték Mátyást, hogy lépjen föl ellene. Így indult meg a cseh háború. Morvaország Mátyás pártján volt és a katolikus morva rendek meg is koronázták királyuknak. A háború azonban hosszasan elhúzódott. Mátyás nem szerette kockára tenni seregét s az elért előnyöket diplomáciájának ügyességével aknázza ki. Podiebrád azonban annyira gyűlölte őt, hogy amikor látta, hogy egyedül nem bír Mátyással, hogy Lengyelország segítségét megszerezze, fia mellőzésével KÁZMÉR lengyel király fiát, ULÁSZLÓT ismerte el utódjának.

Mátyás ellen meg saját alattvalói lázadtak fel. Egykori nevelője, VITÉZ JÁNOS esztergomi érsek állott az élükön, amikor a király követelte adókat megtagadták, majd Kázmér lengyel király hasonló nevű fiát hozták be az országba (1470). Mátyás azonban efölött a mozgalom fölött is úrrá lett. Az urak újra meghódoltak, KÁZMÉR nem ért el semmit, Vitéz pedig kegyvesztett lett. A hadviselés szempontjából kedvezőtlenebb fordulat volt, hogy III. Frigyes császár is Ulászlót ismerte el cseh királynak.

Azóta a háború meglehetősen reménytelen volt, de Mátyás még egy fényes eredményt ért el *Boroszlónál*. Ámbár ott a cseh és lengyel hadak ostromolták, mégis olyan helyzetet tudott teremteni, hogy Ulászló és Kázmér királyok személyesen könyörögtek fegyverszünetért. Négy évvel utóbb, ennek a fegyverszünetnek a pontjait ismerte el az *olmützi béke*. A cseh királyi címet mindkét uralkodó megtartotta, de Mátyás élete tartamára megkapta a cseh melléktartományokat: Morvaországot, Sziléziát és Lausitzot. Halála után is a cseh király azokat csak 400.000 aranyon válthatta vissza.

MÁTYÁS BEVONULÁSA BÉCSBE.

Hegedűs László festményéről.

III. Frigyes szőszegő viselkedése a cseh háborúban már a boroszlói fegyverszünet után arra kényszerítette Mátyást, hogy a császár ellen készüljön. Vezérei egymásután foglalták el az osztrák várakat, sőt Bécset is ostrom alá fogták, úgy hogy a császár kénytelen volt menekülni. A pápa közvetítésére jött csak létre a béke, amelyben Frigyes megígérte, hogy Csehországot Mátyásra ruhazza, és lemondott magyar igényeiről is. A császár azonban nem tartotta be a vállalt kötelezettségeket, amiért Mátyás újra hadat indított ellene. Utolsó hadjáratában visszafoglalta tőle a magyar várakat, megszállotta Ausztriát, Stájerországot, sőt Karinthia egy részét is. Bécs városa 1485-ben szintén megnyitotta

előtte a kapuit. Azóta Mátyás király innen intézte a háborút. Nagy céljai keresztülvitelében azonban megakadályozta korai hirtelen halála. Bécsben 1490 április 6-ikán halt meg.

Mátyás nyugati háborúi sokszor magában az országban is megütközést keltettek. Szemére vetették, hogy elhanyagolja a török kérdést. Pedig, ha nyugati háborúi őt magát lekötötték is, a küzdelem a török ellen nem szünetelt s amikor Mátyás szükségét látta, maga is megjelent a csatatéren. Nándorfehérvár zaklatására a törökök a Száva mellett *Szabács* várát építették föl. Ennek a várnak elfoglalására Mátyás személyesen vezette hadait és hosszú ostrom után el is foglalta azt. Persze, amikor utóbb ALI bég nagy sereggel Erdélyre támadt, őt BATHORY ISTVÁN erdélyi vajda és KINIZSI PÁL győzték le a *Kenyérmezőn*, mielőtt még a király a támadásról értesült volna. A küzdelmet ott a később érkezett Kinizsi döntötte el, aki molnárlegényből lett hadvezérré, s akit különösen nagy ereje miatt csodáltak. A Kenyérmezőn mindkét kezében karddal rohant a törökök közé Báthory megsegítésére. Hogy milyen tekintélyt szerzett Mátyás Magyarországnak a török előtt, mutatja, hogy az évtizedeken át nem mert ellene támadó hadjáratot indítani.

4. MÁTYÁS KIRÁLY JELLEMZÉSE.

Magyarország azonban Mátyás király alatt nemcsak hatalmi szempontból élt fényes korszakot. A királyt gyermekkorában kiváló férfiak nevelték. Különösen Vitéz János szerzett magának érdemeket azzal, hogy a klasszikus írók tanulmányozásába bevezette. Akkor egy új művelődési irány, a humanizmus, az ókor íróira és művészetére terelte a figyelmet. Mátyás is ennek az új iránynak hódolt és megnyitotta udvarát a tudósoknak és művészeknek. Sok külföldi tudós és művész kereste pártfogását és ajánlotta neki munkáit; különösen olaszok. A király maga szívesen tartózkodott körükben és vitatkozott velük tudományos kérdésekről. A művészetek meg különösen azóta virágoztak fel, hogy nőül vette a nápolyi király leányát, BEATRIXOT. Azóta nagy fény és pompa jellemezte a budai udvart. A budai királyi palotát is Mátyás építései tették híressé. Ott volt nagyszerű könyvtára a *Corvina* és csillagvizsgálója is.

Igazi népszerűségét azonban Mátyás bölcs kormányzati intézkedéseinek köszönhette. Ha az urak lázongtak is a sok adó miatt,

amelyet az állandó sereg fenntartására fizetniök kellett, a nép nem zúgolódt az adók miatt. Köznemesség, polgárság és jobbágy-ság örült a jó közigazgatásnak és Mátyás új igazságszolgáltatási rendjének, amelyekkel a főurak hatalmaskodásait és visszaéléseit fékezte meg. Sokat beszéltek arról, hogy a király hogyan járta be az országot álruhában, hogy meggyőződjék hivatalnokainak hűségéről, és hogyan szégyenítette meg a dölyfös és a népet zsaroló urakat. Katonái is rajongtak érte. Állítólag valamenynyioeket nevükön tudta megszólítani. Amikor meghalt, a nép közt az a mondás terjedt el: „Meghalt Mátyás király, oda az igazság.“

[Olvasmány.] *Udvari történetírója, az olasz Bonfini, Magyarország történetéről írt nagy munkájában így jellemezte Mátyás királyt:*

Ifjúságától fogva csodálatos volt fürgesége és testi ereje, mérhetetlen nagylelkűsége és ezzel együtt dicsőségvágya; testi és szellemi ereje akkora volt, hogy semmiféle szellemi vagy testi munka sem tudta kifárasztani. Teste fáradhatatlan volt s a hideget, meleget és étlenséget igen könnyen tűrte; semmit sem kedvelt annyira, mint a harci fáradságot, semmit sem gyűlölt annyira, mint ha tétlenül otthon kellett ülnie. Az emberi élvezetekről sem könnyen mondott le. Gyakran sokáig elmulatott barátaival bor mellett, hogy gondjait feledje. Könnyen tett ígéretet, könnyen haragra lobbant; szelleme elfogulatlan volt és nagyra-vágyó és minden kíváló dologra könnyen hajló; nem volt kegyetlen s hiányzott belőle a barbár embertelenség; el volt telve a vágytól, hogy a rómaiakat utánozza, akikkel örökösen versenyzett. Azért örömmel vette, hogy a régi római Corvinus családhoz számították. Megvolt az a hibája, hogy barátait nem szerette állhatatosan s közülök igen sokat elbuktatott. Hanem azért, akit nagyon magasra emelt, sohasem tette le állásából, sőt első ízben hibázó barátait nem is büntette meg, de ha újra hibáztak, annál szigorúbban járt el velük szemben. Barátaiban néha szerencsétlen volt, mert akiket nagy vagyonnal és méltósággal tüntetett is ki, néha még azok is fellázadtak ellene. Sokakat fölemelt alacsony sorsból, ezekkel azután szerencsésebb volt.

Királyi tekintélyét és a szemlélők bámulatát nagyban növelte, hogy Mátyás méltóságát nem gőg, felfuvalkodottság, palotájának elzárása és az ajtónállók szemtelenkedése által iparkodott megszerezni, hanem akkora volt benne a nyájasság, kegyesség és leereszkedés, hogy senki sem járult eléje anélkül, hogy nem csupán ügyének kedvező elintézésétől, hanem pusztá látásától is boldognak ne vallotta volna magát. Beatrix megérkezése után azonban nehezebben lehetett hozzája bejutni s alattvalóival többé nem érintkezett annyiszor.

Jótekonysága mindenkit bámulatra ragadott. Az összes szépművészeteket szeretettel ápolta, a tudós férfiakat a távoli országokban is felerestette; minden kiválóságot nagyon megbecsült. Magyarországon irtotta a műveletlenséget, s a művelt életmód mestereit, akiket csak

találhatott, országába hívta. Szelídebbé tette az ősmagyar szokásokat, megtörte a magyarok szertelen büszkeségét. Attila óta ő volt az első, aki a keménynyakú magyarokat engedelmes szolgálatra tudta kényszeríteni. Ezenfelül nagy volt a vallásossága, sokat tett az istentisztelet fényének emelésére, úgy hogy, mint Nagy Sándor, békében-háborúban jobb kezében az Isten képét, baljában fegyverét tartotta; az égieknek és földieknek egyaránt megadta a magukét. Könnyen hajlott nagyszabású tervekre; bölcsesége, bátorsága és kitartó munkássága nem hiányzott hozzá s a szerencse is híven kísérte.

Mikor egy alkalommal a törökhöz közel tábort ütött, az ellenség erejét a következő módon kémlelte ki. Parasztruhába öltözve, egyetlen ember kíséretében szekérével azok közé lopódzott, akik az ellenség táborba élelmet szállítottak. Amint bejutott a táborba, egész nap árpát árult a vezér sátora előtt. Éjjel azután szerencsésen visszajutott a maga táborába. Másnap megírta a török vezérnek, hogy táborát egészen kikémlelte és parasztruhában árpát árult épen az ő sátora előtt; és nagyobb hitelesség kedvéért azt is leírta, hogy hány fogást és mi mindent ettek. Mikor az ellenség vezére a levelet megkapta, megfélemedett és másnap felszedette táborát, mert attól tartott, hogy Mátyás király nem csupán a tábor sáncánál fog vele megmérkőzni, hanem sátora közepébe is be fog hatolni.

Nem volt meg benne az a királyi gőg, ami századunk oly sok királyát elfogta. Nem hordott örökösen aranyos bíborpalástot, ebédlője és trónterme nem volt állandóan díszben, hogy a belépők szemét elkápráztassa, nem volt palotájában a szolgáltnak és ajtónállóknak egész serege s nem állott mellette száz meg száz íródeák, akik hosszas kérések után is nagynehezen írásbelileg méltóztatnak felelni. Rendesen egyszerű házi ruhában járt, de ha valami különös alkalom követelte, igen gondosan öltözött. Beszéde lassú, komoly, rövid, de mélytartalmú volt, gondolatainak élet arányosan és fokról fokra haladva fejezte ki, izetlenséget soha sem lehetett tőle hallani. Vitatkozás közben ellenfelét röviden szokta megcáfolni és legyőzni. Katonái előtt hévvel beszélt; sok nyelvet tudott: a török és görög kivételével az összes európai nyelveket beszélte. Az élceket és tréfákat nagyon kedvelte; s néha annyira leereszkedő volt, hogy mikor barátaival otthon étkezett, még a főzésnek is utána nézett.

Jótekonyságával nem csupán saját alattvalóit, hanem az idegeneket is lekötelezte. Ifjúságától fogva nagy örömmel vett részt a lovagi játékokban és kocsiversenyekben. Budán és Bécsben gyakran vett részt a küzdőtéren a lovagi mérkőzésekben.

Mátyás mindent mindig nyilvánosan, mindenkinek szemeláttára cselekedett; nyilvánosan, kegyesen meghallgatott mindenkit, nyilvánosan mulatozott és beszélgetett, mert úgy tartotta, hogy csak a rossz cselekedethez való a sötétség, a tisztességes életnek azonban a napfény csak díszeré válik. Mindenkit könnyen bebocsátott magához, ügyeiket azonnal elintézte, nem halogatta a kérelmezők reményeinek teljesítését, és nem az udvari szolgák különféle rendei útján intézkedett, hanem mindent maga végzett. Ellenségeit is, mint barátait, bosszúállás helyett jószívűségével győzte le; szerencséjében nem bizakodott el, hanem hálát

adott az Istennek, mert többet bízott abban, ha szerencséje idején imádkozik, mint ha csupán csak a szerencsétlenség napjaiban tesz fogadalmakat. Szorult helyzetében vidámságot színlelt, szerencséjében komoly és jóságos volt. Nem haragudott, ha valaki nyíltan megmondta az igazat; kinevette a kérkedőket; de a bohócokat és a tudákosokat kelleténél többre becsülte. Csak az igazán megérdemelt dicséretet fogadta el, a bölcseséget inkább tettekkel gyakorolta, mint szóval. Barátaihoz igen jó volt a szíve, ellenségei iránt rettenetes.

A harcban vakmerő katona, békében a kérésre könnyen hajló fejedelem volt; az érdemeseket méltóan jutalmazta. A katonai ügyekben rendkívül jártas volt. Nem csupán a kijelölt napokon, hanem gyakran alkalmadtán, útközben s a legrettenetesebb viharban is rátámadt az ellenségre, amikor ez egészen biztonsággal hitte magát. Hadjárataiban olyan módszereket használt, amelyeket addig mások nem ismertek. Nem lehet eldönteni, óvatossága vagy vakmerősége volt-e nagyobb, mikor rövidebb háborúra vállalkozott; az igaz, hogy semmit sem tett a csillagok állásának megfigyelése nélkül. Hihetetlen rövid idő alatt tett meg nagy utakat. A munkát és éjjelezést nagyon bírta; katonáival szemben a körülmények szerint majd keményen, majd szelíden bánt. A szökevényeket és alattomos cselszövőket súlyosan büntette; másokkal szemben nehezen gyúlt haragra, de ha egyszer haragra gerjedt, nagynehezen lehetett megengesztelni.

Mikor tehát a magyarok az ennyi kiválósággal díszített királyukat elvesztették, hirtelen oly nagy félelem fogta el őket, hogy úgy látszott, mintha fejedelmükkel együtt régi vitézségüket, erejüket, vakmerőségüket és hírnevüket is elvesztették volna. Kitűnt tehát, hogy inkább ők nyertek a királytól erőt, bölcs belátást és bátorságot, mint az őtőlük. Úgy látszott, mintha Mátyással együtt a magyar dicsőség, bátorság és hírnev is veszendőnek indult volna. Az urakat hirtelen oly rémület szállotta meg, mintha valamennyien pásztor nélkül a vadállatok tanyájára kerültek volna. Akik tehát azelőtt a királynak hibájául rótták fel, hogy a népet a jogosnál sokkal nagyobb adókkal terheli, hogy a főurakat és nemeseiket az örökös hadakozással tönkreteszi, hogy háborút háborúra indít és a nyugalmat, a békét egyáltalán nem kedveli, halála után félelmükben valamennyien másképen beszéltek s hosszasan meggyászolták a vitéz és győzhetetlen fejedelmet. Most már a nép és a parasztság is siratja, amely folyton panaszkodott az adók roppant terhe miatt, mert a nagy és többféle háborúk miatt évről évre négyszeres adót kellett fizetnie. Szívesen fizetnének már most hatszoros adót is, csak feltámaszthatnák halottaiból királyukat. A nemesség, amely panaszkodott, hogy a háború tönkreteszi, most a maga és az ország bukásától retteg. Némelyek azt mondják, hogy Mátyás szent holttestét ki kell venni sírjából, végig kell hordani az ország határain s nagy kegyelettel az ellenség elé kell vinni, mert azokat másképen nem lehet visszaverni. Most tehát félnek a szomszédok egyesült seregeitől, amelyeket Mátyás uralkodása alatt annyiszor levertek és ráncbaszedtek. És akik azelőtt mindenkinék félelmére voltak, most azoknak félniök kell mások még oly csekély hadi erejétől is; mindenünnen háború fenyeget és súlyos veszedelmek tor-

nyosulnak; s az annyi bajtól körülvelt magyarok, most mikor látják, hogy minden romlásnak indult, nem restellik bevallani, hogy most már látják, hogy mily nagy királyt vesztek el Mátyásban. Falvanként, városenként meggyászolják tehát általánosan és összes elhunyt és jövőbeli királyuknál nagyobbak tartják.

5. A JAGELLÓK.

Mátyás halála után a főurak, amint ők mondták, véget akartak vetni a „zsarnok uralomnak“. Olyan uralkodót akartak, „akinek üstökét a markukban tarthatják“. Ezért fordultak CORVIN JÁNOS, Mátyás egyetlen, bár törvénytelen fia ellen. Corvin János nem is bizonyult atyjához méltó férfiúnak. A fekete sereggel kierőszakolhatta volna elismerését, de ő alkudozni kezdett és

II. ULÁSZLÓ.
Emlékérméről.

kiadta a hatalmat kezéből. A sok trónkereső közül legjobban ULÁSZLÓ cseh király felelt meg az uraknak, aki mint Jagelló Nagy Lajos leszármazottja volt. Tudták róla, hogy gyenge akaratú, erélytelen ember. Így II. ULÁSZLÓT (1490—1516) választották meg.

Gyengesége mindjárt ki is tűnt. III. Frigyes fia, MIKSA római király is magának követelte a koronát az 1462-iki szerződés alapján. Mátyás hódításai egy csapásra elvesztek. Miksa még a Dunántúlra is bevonult, ahonnan azonban utóbb Báthory István és Kinizsy Pál kiszorították. De Ulászló 1491-ben mégis lealázó békét kötött: lemondott Mátyás hódításairól, ismét átengedte a határszéli várakat Miksának és elígerte neki a trónt, ha örökösei nem volnának, sőt még hadisarcot is fizetett neki. Ezért nagy is volt a felháborodás a következő évi pozsonyi országgyűlésen. A rendek nem akarták elismerni a békét és végre is a király 64 főúrral állíttatott ki oklevelet, amelyben a Jagellók kihalta esetén a Habsburgok megválasztását megígérték.

A főurak II. Ulászló megválasztásakor azt követelték tőle, hogy szüntesse meg a sok pénzt emésztő állandó hadsereget és Mátyás új igazságszolgáltatási rendjét. Ezzel megint visszaállott régi hatalmuk. A király általában nagyon gyenge volt, mindenbe beleegyezett, amiért Dobzse Lászlónak csúfolták. Mátyást utánozva, fényt akart kifejteni, de nem gondoskodott jövedelmekről, tehát hamarosan kiürítette a kincstárt és a legnagyobb pénz-

zavarokkal küzdött, amelyeket még fokozott a sok hűtlen tanácsadó, akinek kezén az országos jövedelmek elsikkadtak.

A köznemesség, amely a kormányzásból egészen kiszorult, mély elkeseredéssel látta ezeket a viszonyokat és heves támadásokat indított a király és a főurak ellen. Bevádolta az országgyűlésen a hűtlen főméltóságokat és közülök többeket el is távolított. Másrészt szerette volna megakadályozni az 1491-iki szerződés örökösödési rendelkezését. Corvin János halála után a gazdag ZÁPOLYAI JÁNOSBAN látta vezérét s azt óhajtotta, hogy a király leányát, ANNÁT, Zápolyai vegye nőül, de a király a kis hercegnőt Miksa császár unokájával, FERDINÁNDDAL jegyezte el. Az elkeseredett köznemesség erre az 1505-iki rákosi országgyűlésen kimondta, hogy ha a király fiúutód nélkül halna meg, nem fognak idegen fejedelmeket a trónra emelni, mert az ország bajainak okát az idegen uralkodókban látják, akik nem ismerik a magyar szokásokat. Egyelőre ugyan legalább ebben a pontban enyhült a feszültség, mert 1506-ban trónörökös született, akit Ulászló kérésére a rendek kétéves korában meg is koronáztak.

A király nemtörődömsége, a főurak hatalmaskodása és a sereg hiánya azonban rohamosan érlelték a belső bajokat. Ezek ellensúlyozására a nemesség keresztülvitte, hogy a szokásban kialakult jogot összegyűjtsék. A nagy munkát a tudós VERBŐCZY ISTVÁN végezte, aki 1514-ben be is terjesztette az országgyűlésnek *Hármaskönyvét*, amely 1848-ig maradt a magyar jogélet alapja.

Ugyancsak 1514-ben borzasztó parasztlázadás dúlt az országot. A hatalmas esztergomi érsek, BAKÓCZ TAMÁS pápává akarta volna magát megválasztatni, hogy a török ellen a nyugati országok segítségét megszerezze. Terve nem sikerült, de az új pápa felhatalmazást adott neki kereszteshadjárat hirdetésére. Az érsek egy vitéz székely hadnagyot, DÓZSA GYÖRGYÖT tette meg a sereg vezérének, de már a gyülekezés alatt sok surlódás támadt az urak és jobbágyaik közt. A kereszt kihirdetése épen a tavaszi munkák idejében történt. Már akkor sokan elleneztek a pápai bulla közzétételét és figyelmeztettek a jobbágyok elégtelenségére. Sokan nem is engedték meg jobbágyaiknak, hogy a keresztesek közé beálljanak, bebörtönözték a szökni akarókat, vagy az eltávozottak családját büntették. Ekkor egy ceglédi pap, MÉSZÁROS LŐRINC szónokolni kezdett a táborban és arra tüzelte az összeverődött nagy tömeget, hogy ne a török ellen vonuljanak, hanem az urak ellen. Dózsa engedett ennek a kívánságnak és a parasz-

tok, szétszéledve, kirabolták és felgyújtották a nemesi kúriákat és gyilkolták a nemeseket. Több urat, aki ellenezte a keresztes hadat, Dózsa kegyetlenül nyársra húzatott. Végre Zápolyai János vajda verte le *Temesvárnál* az erdélyi hadakkal. Kegyetlenségeiket hasonló kegyetlenséggel torolta meg. A vezetőket börtönben éhez-tette, majd Dózsát, mint parasztkirályt, tüzes trónra ültette és tüzesített királyi jelvényeket adatott kezébe; társait pedig kény-szerítette, hogy vezérük pörkölt húsából egyenek. Borzasztó volt az a büntetés is, amellyel az országgyűlés az egész jobbágyságot sújtotta. Meg kellett téríteniök a megöltek vérdíját és az okozott károkat és megfosztották őket szabad költözködési joguktól.

II. LAJOS.

Az ambrasi gyűjteményben őrzött festményről.

Két év mulva II. Ulászló meghalt, a trónon kis fia, LAJOS (1516—1526) követte, akit gyámja, BRANDENBURGI GYÖRGY örgróf léha környezettel vett körül. Az országos bajok mindinkább rosszabbodtak, az ellentét a főurak és a köznemesség közt olyan élessé lett, hogy a királyt fegyveres erővel akar-ták kegyencei közül kiragadni s az országgyűléseken a leghevesebb jelene-tek játszódtak le. Az elégtelenséget utóbb MÁRIA királyné is fokozta, aki németekkel vette körül magát.

6. MOHÁCS.

A Jagellók tehetetlensége és a főurak önzése Mátyás fényes korszaka után rettenetes hanyatlást idézett elő. Elégületlenség, gyűlölködés és pártharc forgácsolták szét a nemzet erejét. A királyi udvar inségben élt és az országnak nem volt semmi-féle hadserege. Még a végvárak sem voltak fölszerelve és őrsé-güket nem tudták fizetni.

II. SZÜLEJMÁN szultánban pedig 1520-ban ismét hatalmas, hódításra vágyó uralkodó került a török trónra. Az ő hódító terveinek az európai helyzet is kedvezett. 1519-ben V. KÁROLY lett a német-római szent birodalom császára, II. Lajos sógorának, FERDINÁND osztrák főhercegnek bátyja. Ő volt Spanyolország királya, a Németalföldek, Burgundia és Milánó ura is. Ezzel

a Habsburgok olyan hatalmat szereztek maguknak, amely megremítette a többi európai uralkodókat. Nagy küzdelmek indultak meg a Habsburg-hatalom megtörésére, és I. FERENC francia király, akinek országát egészen körülfogták V. Károly birtokai, II. Szülejmánt is támadásra ösztönözte.

1521-ben a török hadak már a déli végvárat, *Nándorfehérvárt* és *Szabácsot* támadták meg. A fizetetlen szabácsi őrség hosszú küzdelem után hőiesen esett el a vár védelmében, de Nándorfehérvárt egyik kapitánya elárulta. Az országban nem volt sereg, amely az ostromlottak fölmentésére vonulhatott volna. A déli védőbástyák eleste nagy riadalmat okozott. Az országgyűlés súlyos adót vetett ki, hogy a védelemre felkészülhessen, de amikor a török hadsereg hazatért, az intézkedések ismét félbemaradtak. II. Szülejmán egyelőre Ázsiában volt elfoglalva, s az ország védelmének előkészítését ismét megakasztotta a pártharc. 1525-ben a köznemeselek a hatvani országgyűlésen kényszerítették a királyt, hogy Brandenburi Györgyöt és Báthory István nádort, akiket a bajok legfőbb okozóinak tartottak, bocsássa el. Heves összetűzések után ezt sikerült is elérniök. A köznemesség saját vezérét, VERBÖCZYT emelte a nádori székbe. De a bajokat ő sem tudta orvosolni. 1526-ban ismét felülkerekedtek a főurak és Verböczyt elűzve, Báthoryt visszahelyezték a nádorságba.

Amikor ez történt, II. Szülejmán már útban volt Magyarországra felé. Július végére, kétheti hő védelem után, már *Pétervárad* vára is elesett. Megfelelő előkészületek hiányában nagy kapkodás támadt. A sereg csak nagyon lassan gyülekezett a tolnai táborban, ahova a király is nagy késedelemmel indult el. Mire odaérkezett, a szultán már a Dráván is átkelt. A magyar sereg 28.000 főnyi volt csak. Hiányzottak még Zápolyai vajda erdélyi csapatai és a horvátországiak is, de a sereg el volt bizakodva. Minthogy tapasztalt vezér még nem volt a táborban, TOMORI PÁL kalocsai érsekre bízták a fővezérletet s az ő akarata ellen elhatározták a támadást, anélkül, hogy a többi csapatot bevárták volna.

1526 augusztus 29-ikén páratlan vakmerőséggel támadta meg a magyar sereg *Mohács* mezején a törököket. Halálmegvető vitézségben nem volt hiány, de már a támadás is rosszul indult. A törökök hirtelen félrevonták az ágyúikat leplező csapataikat és számos ágyúval ontották a tüzet a támadókra. Rövid csata

után a magyar sereg meg volt semmisítve. A legelőkelőbb főurak és főpapok és néhány ezer nemes borította a csatateret. Holttesteiket utóbb KANIZSAI DOROTTYA temettette el. A király menekült, de a *Csele-patakon* átugratva, lova visszaesett és maga alá temette a fiatal uralkodót.

Tehetetlenség, pártviszály és önzés így zúdították az országra a legnagyobb csapást; a mohácsi síkon elvesztette függetlenségét.

[Olvasmány.] *Az ütközet lefolyását Brodarics szerémi püspök leírásában igatjuk ide:*

Az ütközet napján, — augusztus 29-én, Keresztelő Szent János fővétele ünnepén, — úgy rendezték el a hadsereget, hogy az lehetőleg nagy területen legyen felállítva; ezt főképen azért tették, hogy az ellenség ne vehessen bennünket körül. Azután az egész hadsereget két csatarendre osztották. A vezérek az első csatarendben voltak, de helyük nem volt meghatározva, hogy mindig ott lehessenek, ahol szükség van rájuk. A jobbszárnyat a horvát bán vezényelte Tahy Jánossal, a balszárnyat pedig, amely az erdélyi vajda számára volt kijelölve, ha megérkezett volna, Perényi Péter. Az ágyúk mindjárt az első csatarend mögött voltak felállítva. A második csatarend, vagyis az a csatasor, amelyet mi helyállónak nevezünk, s amelyben a király is volt, inkább lovasságból állott, csak két oldalt volt egy kevés gyalogság. E között a második és az első csatarend között csak egy kőhajításnyi tér volt. Ebben a csatarendben az előtt a sor előtt, amelyben a király volt, hármassor állott, amely nagyjából a királyi udvarnokokból és főurakból alakult. Ezután a három sor után következett a királyi hadosztály, s ennek a hadosztálynak közepén maga a király.

Jelleme, termete és a vitézség benne csudás volt. Nagy lett volna királyink közt, ha a végzet akarja.

A király jobbján állott az esztergomi érsek és a zágrábi püspök, minthogy az egrit még Báttáról Budára küldte a király; a zágrábi után a pécsi és szerémi püspök; kettő pedig a főpapok közül, a győri és váci, a király baljára volt állítva. A kancellár után a nyitrai és boszniai püspök, a fehérvári prépost s ez után a kamarások és az udvarnokok következtek. Balról a király melletti helyet a nádornak tartották fenn, aki, bár a lába fájt s alig tudott lovon ülni, szorgalmasan forgolódott, hol az első, hol a második csatarendben. Balfelől tehát, minthogy a nádor eltávozott helyéről, a király mellett néhány főúr s az a két egyházfő állott, akikről már szoltunk. A király háta mögött voltak: Czetriz, Majláth és Horváth Gáspár királyi lovászmester. A főurak mögött hasonló rendben állottak azok, akiket kiki mint maga iránt a leghűségesebbeket és legserényebbeket élete megvédésére kiválasztott. Ezekhez csatlakozott a király és a főurak mögött egy igen szép, páncélos lovagokból álló csapat, melyben ezernél valamivel több páncélos volt. A többi páncélos lovag ugyanis az első csatarendben volt elszórva. Ezen csapat közepében volt a király zászlója, melyet Drágfy János országbíró tartott.

Az a hely, ahol a hadsereget felállították, Mohácstól egy, a Duná-

től félmérföldnyire volt. Amint már fentebb is mondtuk, nagy széles síkság terült itt el, amelyet sem erdők, sem bozótok, sem folyóvizek, sem dombok nem szakítottak meg; csupán balra, ezen hely és a Duna között volt egy mocsaras és iszapos víz, sűrű náddal és sással telve, melyben később sokan lelték halálukat. Velünk szemben hosszú félkörben elnyúló domb volt; ezen túl volt a török császár tábora. A domb lejtőjének aljában egy kis falu feküdt templommal. Földvár ezen falu neve; itt helyezte el az ellenség ágyút.

Később, a csata vége felé láttuk csak meg, hogy ezt a helyet egészen ellepte a janicsárságnak nevezett katonaság, amely azon falu házain túl levő területet egészen betöltötte; később kitudódott, hogy ezek közt volt a császár is. Az ágyúk úgy voltak elhelyezve ott, mintha valami völgyben lettek volna, miért is a mi katonaságunknak kevesebbet ártottak, mintha a síkon lettek volna felállítva, s nagyobb rémületet okoztak, mint kárt.

Miután a sereg a mondott helyen és napon kevéssel napfölkelte után ekként fel volt állítva, — tiszta s igen derült idő volt, — a nádor elvezette a királyt arról a helyről, amely számára ki volt jelölve, s mint harmadnapja tette, most is körülvette őt az egész hadseregben, s itt mindenkinek megmutatta, hogy íme, jelen van a király, — néhányan ugyanis kételkedtek ebben, — s kész mindent, még a halált is elszenvedni a hazáért, Krisztus urunknak vallásáért s a seregben levők nejeiért és gyermekeiért. Viseljék tehát ők is magukat vitéz férfiakhoz méltóan s ne feledjék, hogy magyarok; magyarok nemcsak ők, hanem azok voltak apáik is, azok a hősök, a keresztény világ vitéz bajnokai, akik e fölött az ellenség fölött, akivel most akarunk megütközni, annyi fényes győzelmet arattak. Ne rettentse őket az ellenség nagy száma se; hiszen a győzelem nem a nagy számtól, hanem a katonák erejétől függ. Az Isten is segíteni fogja a mennyekből a szent hitért harcolókat. Kezükben van, úgymond, nemcsak a hazának, melynek elfoglalására jött az ellen, hanem az egész keresztény világnak sorsa is. Miután a nádor s a király is az összes hadosztályoknál megfordult s ilyen s hasonló szavakat mondott, a király visszatért helyére.

A napnak nagyobb részét ezután az ellenségre való várakozásban töltöttük. Az ellenség kisebb csapatokat bocsátván előre, akik a mieinkkel csatároztak, még mindig a dombok mögött tartózkodott; nem tudni, hogy azért tette-e ezt, hogy bennünket kedvezőtlen helyre csaljjon, vagy azért, hogy a csatát másnapra halasztva, éjjel váratlanul leljen meg bennünket a táborban, ami katonáinak és ágyúinak nagy száma mellett nem is lett volna neki nehéz, vagy inkább azért, hogy az ütközetre való várakozással kifáraszson bennünket. Erre vonatkozólag az ellenség igazi célját mostanáig sem tudtam meg. Annyi bizonyos, hogy az egész nap feszült várakozásban tartott bennünket.

Ezen várakozásunk közben pillantottuk meg este felé az ellenségnek a tőlünk jobbra, a dombok alatt elterülő völgyben feltűnő csapatait, melyek csendben nyomultak előre, csupán dárdáik hegyének csillogása árulta el őket. Ekkor a barát megsejtén, ami igaz is volt, hogy ezek vagy táborunk elfoglalására, vagy avégett jönnek, hogy bennünket

bekerítsenek, az első csatarendből a királyhoz vágatva, megparancsolta Ráskay Gáspárnak, hogy a másik kettővel együtt, akik a király személynének őrizetére voltak rendelve, menjen és tudja meg, hogy mit akarnak azok a csapatok, s ha lehet, szorítsa őket vissza. Ráskay azonban, a már előbb rábizott feladatra való tekintettel, visszautasította e megbízást, de mikor látta, hogy a barát mennyire sürgeti s a király sem mond ellent a barát parancsának, nehogy gyávaúságra és félenkségre magyarázzák azt, amit pedig nagyon is alapos okból tett, sarkantyúba kapta lovát s társaival s az egész nekik alárendelt csapattal elvágatott oda, ahova küldték. Azt remélte, s ez kétségtelennek is látszott, hogy könnyen visszatérhet onnan kellő időre, amikor a királynak szüksége lesz rá.

Még akkor is, mikor ezek elindultak oda, ahová mondtuk, bizonytalan volt, hogy alkalmat ad-e aznap az ellenség a csatára; pedig már délután 3 óra körül járt az idő. A főurak közül némelyek a hosszú várakozást megúnva, azt ajánlották, hogy visszavonulót kell fuvatni s vissza kell térni a táborba. Mikor ezt a barát megtudta, társával gyorsan a királyhoz sietett s figyelmeztette őt, hogy az ütközetet semmi esetre sem szabad elhalasztani, mert kisebb veszedelemmel jár most az ellenség csapatainak egy részével, mint holnap az egész sereggel megütközni: most a győzelem kétségtelen. Ezen szavakra a király rögtön jelt adott a támadásra. A trombiták és kürtök harsogásába vegyült a katonák csatakiáltása, vagy inkább harci éneke, akik szokás szerint a megváltó Jézus nevét hangoztatták. Ugyanazon pillanatban nagyszámú ellenséges csapatokat láttunk a velünk átellenes dombról lassan leereszkedni; ott volt a török császár is. Most azután feltették a sisakot a király fejére; a király arcát ekkor nagy sápadtság borította el, mintha előre látta volna a jövőendő veszedelmet.

Amint a támadásra jelt adtak, az első csatarendben állók hevesen összecsaptak az ellenséggel; elsütötték az összes ágyúkat. A támadás nem sok kárt okozott az ellenségben, bár sokkal hevesebb volt, mitsem katonáink számától várni lehetett volna; az ellenség részéről többen estek el, mint a mi részünkről. Végre is az ellenség vitézül küzdő katonáink elől hátrálni kezdett, vagy azért, mert a mieink támadása visszaszorította őt, vagy azért, hogy közelebb csaljon bennünket ahhoz a helyhez, ahol ágyúi voltak felállítva. Ekkor sebes vágatva érkezett a királyhoz Báthory András és jelentette, hogy az ellenség meghátrált s miénk a győzelem; előre kell nyomulni s támogatni kell az ellenséget üldöző csapatokat. Erre árkon-bokron át mi is előre siettünk, s mikor arra a helyre értünk, ahol kevéssel előbb folyt a harc, ott láttuk a mieink közül sokaknak, az ellenség közül még többnek a holttestét a mezőn szerteszét heverni; némelyek még életben voltak s még leheltek. Vitézeink még mindig keményen helyt állottak s hőiesen küzdöttek az ellenséggel. Míg azonban a király csatarendje nagy sietséggel nyomult előre, már amennyire a páncélosokkal sietni lehetett, a jobb szárny hátrálni kezdett és sokan futásnak eredtek erről a szárnyról; azt hiszem, hogy az ellenség ágyúi rémíthették meg őket, amelyek csak ekkor kezdtek működni. Ez a körülmény, s azonkívül a gyors tüzelés — a lö-

vegek már nekünk is, akik a király mellett voltunk, fejünk fölött röp-
ködtek, — nagy rémületet keltett mindenkiben.

A király ekkor már nem volt a mi hadosztályunknál, vagy az
előtte álló sorok egyikébe ment át, minthogy már előbb úgy határozták,
hogy a király ne maradjon egy helyen, vagy azok ragadták őt ki a sereg-
ből, akiről mondtuk, hogy a király háta mögött álltak. Mindkét eset
lehetséges. Némelyek azt állítják, hogy csatarendjének első sorát is
elhagyva, egészen az első csatarendig előre ment s ott vitézül küzdött
az ellenséggel. Abban bizonyos vagyok, hogy sorainkból akkor tűnt el,
mikor az ellenség ágyúi megszólaltak s a jobb szárny futásnak eredt.
A másik, akiről észrevettük, hogy csaknem ugyanakkor eltűnt abból a

II. LAJOS HOLTTESTÉNEK FÖLTALÁLÁSA.

Székely Bertalan festményéről.

sorból, az esztergomi érsek volt, s vele együtt még egy páran azok
közül, akik a király mellett állottak.

Bár a király serege erősen megzavarodott s futásnak eredt, még
azután is tovább folyt a harc, de már nem a széles síkságon, hanem
közvetlenül az ágyúk előtt; ezek már annyira közel voltak hozzánk, hogy
alig tíz lépésnyi távolság választott el bennünket tőlük. Ekkor azután
nemcsak a rémület, hanem az ágyúk füstje következtében is, amely min-
dent betöltött s a látást is akadályozta, a sereg nagy része kénytelen
volt az említett mocsarak mellett elterülő völgybe ereszkedni, míg a
többiek vitézül küzdöttek tovább az ágyúk előtt. Mikor azonban azok,
akik a völgybe húzódtak, ismét visszatértek s harcolni kezdtek, az ágyú-
zás és a füst annyira elviselhetetlenné vált, hogy a sereg nagy része
futásnak eredt s az ágyúknál harcolók is kénytelenek voltak menekülni.

Egytől-egyik mindenki futásban keresett tehát menedéket; futott, ki merre látott, jobbára azokon a helyeken át, amelyeken az imént győzelmet remélve jöttünk, s a tábor helyén keresztül, amelyet az ellenség annyira feldúlt és elpusztított, hogy csak romjai maradtak; akik a táborban maradtak vissza, azok holttesteit szerteszéjjel heverték.

Mikor az ellenség futásunkat látta, azt hitte, hogy ez csak cselből történik, ezért, vagy talán mert a harc kifárasztotta őket, sokáig csatarendben maradtak s az éj sötétjének leszállta előtt tartózkodtak az üldözéstől.

Ez a körülmény s az éjjel nemsokára meginduló sűrű zápor sokaknak lehetővé tette a menekülést.

A csata körülbelül másfél óráig tartott. Sokakat az említett feneketlen mocsár temetett magába. A király testét, akiről pedig némelyek azt állítják, hogy szintén itt pusztult el, Mohács fölött fél mérföldnyire, a Csele nevű falutól egy mély földszakadéokban találták meg utóbb; ebben a szakadéokban a Duna kiáradása következtében akkor a rendesnél nagyobb víz volt, ebbe fult bele lovastúl együtt, úgy, amint volt, teljes fegyverzetben. A barát állítólag az első sorban esett el vitézül küzdve; törzséről levágott fejét, dárdára szúrva, másnap diadalmasan hordozták körül az ellenség táborában; azt mondják, hogy később a szultán sátra elé tűzték ki. A csatát követő napon a foglyul esettek közül ezerötszázat, köztük a főurak nagyrészét, körbe állítva, a győztes sereg szemeláttára lefejezték. A szultán ezeknek vérével áldozott isteneinek. A foglyok közül csak keveset hagytak életben, hogy a szultán és Ibrahim basa kitudhassa ezektől a szükséges tudnivalókat.

Hogyan és miért választották meg I. Ulászlót Magyarország királyává?

Mit tett Erzsébet és III. Frigyes császár a gyermek László érdekében?

Melyek voltak Hunyadi első nagy diadalai a török fölött?

Milyen reményeket keltettek Európában Hunyadi diadalai?

Mi volt a szegedi béke és a várnai hadjárat?

Hogy lett Hunyadi kormányzó és mik voltak kormányzóságának akadályai?

Mit tett Hunyadi a gyermekkirály kiadása érdekében?

Mi volt a rigómezei csata?

Hogyan folyt le Nándorfehérvár ostroma?

Hogyan történt Hunyadi László kivégeztetése?

Hogyan választották Mátyást királlyá?

Melyek Mátyás nevezetesebb eredményei a törökök ellen?

Mik voltak Mátyás nyugati politikájának indító okai?

Mit tett Mátyás a műveltség érdekében?

Milyen volt az ország igazgatása Mátyás idejében?

Hogyan omlottak össze Mátyás halála után uralmának nagy eredményei?

Hogyan történt II. Ulászló megválasztása?

Mit tettek III. Frigyes és Miksa, hogy Magyarországot megszerezzék?

Mik voltak II. Ulászló uralmának bajai?

Mi volt a parasztlázadás?

Mi a hármaskönyv?

Milyenek voltak az ország állapotai a mohácsi vész előtt?

Hogy hatott a Habsburgok és Franciaország ellentéte Magyarországhelyzetének alakulására?

Hogyan folyt le a mohácsi csata?

VI.

A TÖRÖK HÓDÍTÁS KORA.

1. I. FERDINÁND ÉS JÁNOS KIRÁLY KÜZDELMEI.

A mohácsi csata után II. Szülejmán elfoglalta Budát, de arra nem gondolt, hogy seregeivel megszállja az országot. Az ősz beálltával ismét kivonult. Az ország így is sokat szenvedett a török pusztításaitól. A lakosok ezrei Konstantinápoly rabszolga-piacaira kerültek. Buda csak rom volt. Mátyás büszke palotájának kincseit elhordták.

ZÁPOLYAI JÁNOS.

A Mausoleum Potentissimorum
Regum képeről.

A legnagyobb baj azonban az volt, hogy II. Lajosban a Jagellók családja kihalt és sírja fölött a köznemesi és a főúri párt újult elkeseredéssel szállt szembe: hogy kit emeljenek a trónra? A köznemesség Zápolyai Jánost akarta. A magyar urak közül őt ajánlotta multja, hatalma, összeköttetései és vagyona. Régóta volt már a köznemesség vezére; mint vajda, hatalmas sereg fölött rendelkezett; a lengyel királynak sógora volt és neki voltak a legnagyobb birtokai. Ellenségei Mária királyné testvérét, Ferdinándot, Anna hercegnő férjét akarták megválasztani.

Csak hogy Ferdinánd örökjogon követelte elismerését, amihez saját hívei sem járultak hozzá.

Zápolyai pártja ezzel időt nyert. Székesfehérvárott (november 9-ikén), hivatkozással az 1505-iki rákosi határozatra, JÁNOST királlyá (1526—1540) választották és két nappal utóbb meg is koronázták. Így FERDINÁND (1526—1564) is kénytelen volt magát választásnak alávetni. Hívei Pozsonyba hívták össze az országgyűlést. De ezen az országgyűlésen csak kevesen jelentek meg. Választásuk (december 17-én) mellett azt hozták fel, hogy Ferdinándot a csehek is megválasztották, hogy többi országainak és bátyjának, V. Károly

császárnak segítsége jelentékeny támogatást jelent a török ellen, míg ellenkező esetben a német birodalom és Csehország ellen is föl kellene venni a harcot. A választás előtt Ferdinánd ünnepélyes írásban ígérte, hogy az ország szokásait és törvényeit tiszteletben fogja tartani és hogy azt nem kormányoztatja idegenekkel.

A két király közül egyiknek sem volt kellő hatalma, hogy a másikat leverje. V. Károly császárt küzdelmei a franciák ellen annyira lekötötték, hogy eleinte semmit sem tudott tenni öccse érdekében; de János király is csak biztatást kapott a Habsburgok ellenségeitől. Zápolyai tehát békealkudozásokat kezdett. Közben azonban Ferdinánd erősen készült a fegyveres mérkőzésre és alattomban János király több hívét is rábírta, hogy pártoljanak át hozzá. Amikor 1527-ben Ferdinánd serege bevonult, Jánost hívei elhagyták és serege az északkeleti felvidékre szorult vissza. PERÉNYI PÉTER koronaőr átvitte a szent koronát Ferdinándnak, akit újra megkoronáztak. Ősszel a császári kapitányok János utolsó csapatait is megverték, úgy hogy a király kénytelen volt Lengyelországba menekülni.

I. FERDINÁND.
Lautensack metszetéről.

Velence már régebben is arra bízatta János királyt, hogy a Habsburgok ellen szövetkezzék a törökökkel. Kiűzetése után tehát rászánta magát erre a lépésre. Egy ravasz lengyel urat küldött Konstantinápolyba, LASZKI JEROMOST, de ott azt követelték tőle, hogy ura kérje a szultántól Magyarországot hűbérül és fizessen érte évi adót. Laszki állhatatos ellenállásával mégis elérte, hogy az adófizetést nem kívánták és a szultán szövetségesének nevezte Jánost.

Még a szultán be sem jött, amikor János király már ismét hatalmába kerítette az ország nagy részét. Ebben a fordulatban nagy része volt MARTINUZZI UTIESENICS GYÖRGY pálos barátnak, akit közönségesen FRÁTER GYÖRGYNEK neveztek. Vele menekülésekor találkozott János király. Felismerte nagy eszét és műveltségét, szívesen hallgatott rá s idővel Fráter György lett legkiválóbb tanácsadója. A fordulatot a Konstantinápolyból érkező hírek mellett az idézte elő, hogy Ferdinánd fizetetlen zsoldosai semmit sem tettek a török ellen, de a lakosságot nyomorgatták és zsarolták.

Szülején csak 1529 nyarán jött az országba. János királynak épen a *mohácsi* mezőn kellett hódolatát bemutatnia. Onnan a szultán *Buda* alá vitte pártfogoltját s a várat hamarosan elfoglalva, átadta neki. Azután *Bécs* alá vonult, amelyet azonban sikertelenül ostromolt. Ez az ostrom úgy elfoglalta a szultánt, hogy mást nem is végezhetett és ősszel ismét visszatért seregével. Ferdinánd tehát már a következő évben vissza akarta foglalni a fővárost. ROSENDORFOT küldte Buda alá, de NÁDASDY TAMÁS és a budaiak visszaverték támadását.

Vállalkozásának az lett a következménye, hogy a szultán 1532-ben ismét Bécs ellen készült. Ezt a hadjáratot *Kőszeg* várának hős védője, JURISICS MIKLÓS hiúsította meg. A vár ugyan rossz karban volt és a kapitánynak alig volt néhány katonája,

FRÁTER GYÖRGY.

A trakostyáni várban őrzött egykorú festményről.

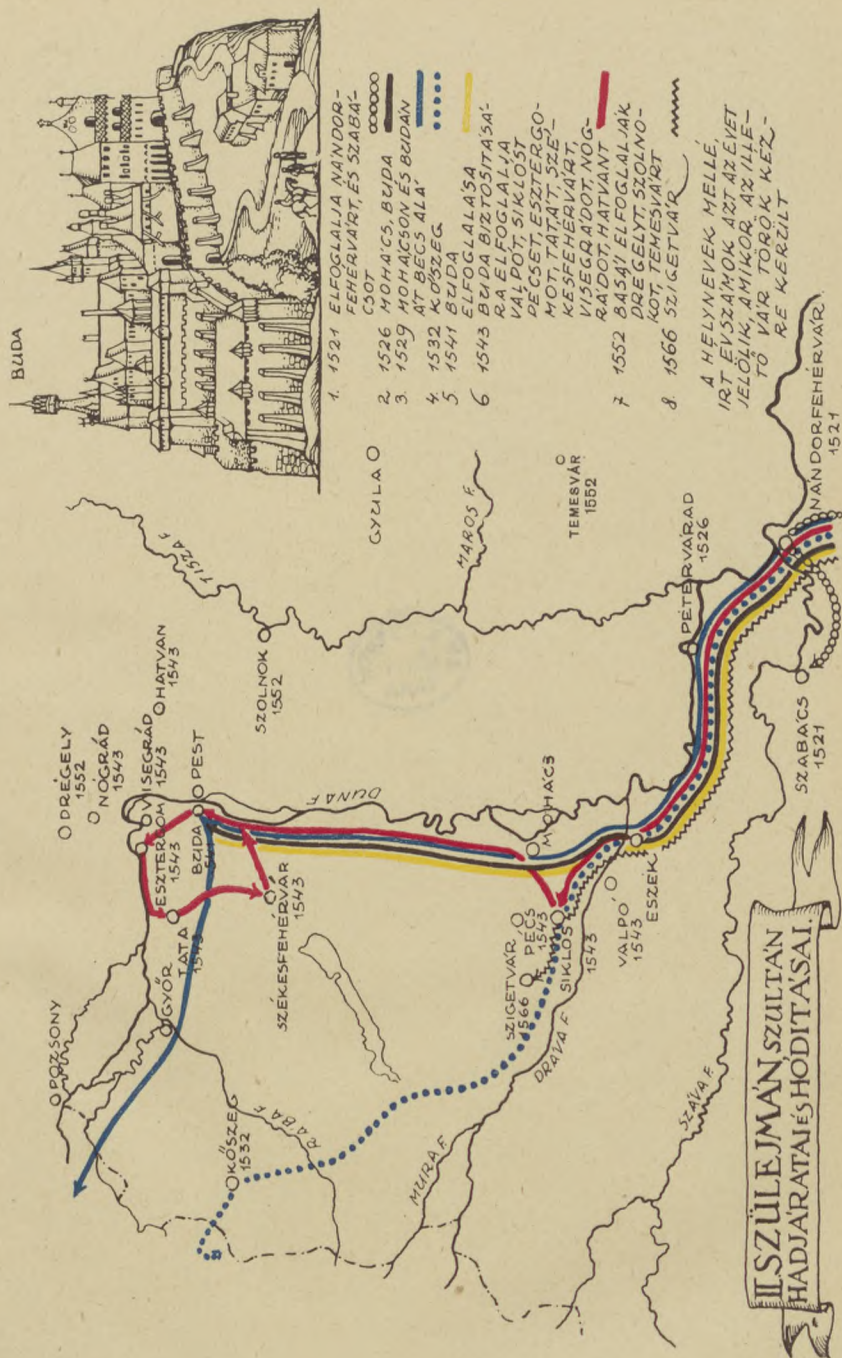
Jurisics mégis heteken át feltartóztatta a szultánt ellenállásával. Ezzel az idő eltelt és a törökök még egy újabb ostromra nem is gondolhattak. Elpusztították tehát Stájerország határszéli területeit és azután újra elvonultak.

Az 1532-iki hadjárat után az a vélemény alakult ki, hogy a két király közt a török sem tudja a küzdelmet eldönteni. Ferdinánd már megelégedett volna azzal, ha a szultán elismeri a kezén lévő terület királyának, sőt adófizetést is ajánlott. Az ország pedig

megelégedte a sok szenvedést: a török és a német zsoldoshad pusztításait és a főurak rettenetes garázdálkodását. Ezek, amióta Ferdinánd egy részüket magának megnyerte, ide-oda pártoltak. Hatalmaskodtak, foglaltak, raboltak, hamispénzt vertek, és ha bíróság elé akarták őket állítani, újra átpártoltak. Mindegyik fél területén voltak a másik híveinek is váraik, amelyek körül állandóan folyt a háború.

János király küzdött a területi egységes fenntartásáért, de utóbb neki is le kellett erről mondania. A portán az ő hatalmas szószólója a velencei GRITTI volt. Gritti ezen a réven János király kincstartója, majd az ország kormányzója lett. Nagyravágyásával szemben János király tehetetlen volt. Végre is a szultán azzal bízta meg, hogy ossza meg az országot a két király közt. Laszki már korábban átpártolt, most Grittit is mindenki áruló-

nak nézte. Amikor CZIBAK IMRE váradi püspököt megölette, az erdélyiek *Medgyesen* ostrom alá fogták és lefejezték. Ez János királyra veszedelmes helyzetet teremtett, mert félnie kellett a török bosszújától. Fráter György tehát 1538-ban *Váradon* kierőszakolta, hogy a két király békét kössön. Magyarországból mindenik azt tartotta meg, ami kezén volt; Erdélyt János, Horvátországot és Szlavóniát Ferdinánd kapta. János király, halála esetére, még ha fia születnék is, lemondott a saját országrészéről is Ferdinánd javára. A török ellen pedig szövetségre léptek, ami miatt azonban az egész egyezséget titokban kellett tartani.

2. FRÁTER GYÖRGY ÉS A TÖRÖK HÓDÍTÁS.

A váradi békének nem voltak meg a kívánt következményei. A szultán megtudta az egyezséget és bosszúálló hadjáratot akart indítani, amit Fráter György csak nagy nehézséggel hárított el az országról. János királyt ez annyira elkésérítette, hogy nőül vette a lengyel király leányát, IZABELLÁT, ami azt jelentette, hogy nem sokat ad a nagyvárad megállapodásokra. Ferdinánd tehát felbízta MAJLÁTH ISTVÁNT, hogy Erdélyben fölkelést szervezzon. János király leverte Majláthot, de mindjárt ezután Erdélyben meghalt. Halálos ágyán vette a hírt fia születéséről, akit Fráter György és néhány más híve oltalmába ajánlott.

Fráter György rendületlen híve volt az ország egységének, de a János-párti urak egy részével úgy gondolkodott, hogy Szülejmán nem fogja eltűrni, ha Erdélyt Ferdinándnak átadják és ezért a Rákoson a kis JÁNOS ZSIGMONDOT, János király fiát, kiáltották ki királynak. Mellette az ügyek vezetése Fráter György kezébe került, aki nagyeszű, erősakaratú államférfiú volt. Önzetlen működését azonban nagyon megbénította sok személyes ellensége, akik mindenütt bizalmatlanságot és gyűlöletet szítottak ellene.

Amikor Ferdinánd követelte a váradi béke végrehajtását, azt kívánta, hogy gondoskodják előbb Izabella és János Zsigmond kárpótlásáról és Erdély védelméről, és óva intette minden elhamarkodott, erőszakos lépéstől. Ferdinánd azonban ROGENDORFOT ismét *Buda* elfoglalására küldte. Ez a lépése nagy veszedelmet zúdított az országra. II. Szülejmán a történetek után bizalmatlan volt és elhatározta, hogy az ország egy részét megszállja. Buda alá felmentő hadat küldött és maga is megindult a város felé.

Fráter György közben visszaverte a németek ostromát, de akkor Rogendorf csellel akarta a várat elfoglalni. Német polgárok éjnek idején bebocsátották egy csapatát a Vizivárosba, ahol azonban észrevették őket, úgy hogy tervüket még meg tudták akadályozni. A felmentő török sereg elől Rogendorf vissza is vonult. A szultán csak ezután érkezett. Látni kívánta pártfogoltját, a csecsemő János Zsigmondot, akit fényes menetben vittek sátrába. A városból is sokan csődültek a tábor láttára, a janicsárok pedig Buda nevezetességeit bámulták, majd megszállták az őrhelyeket, amire a szultán kijelentette az uraknak, hogy Budát és az ország középső részét megszállja. Izabellának és János Zsigmondnak Erdélyt

JÁNOS KIRÁLY HALÁLA.

Than Mór festményéről.

jelölte ki birtokául, amiért azonban évi 10.000 arany adót kellett fizetniök. Buda híres Boldogasszony-templomát pedig maga a szultán avatta mecsetté. Ezzel kezdődött Magyarországon a török uralom és az ország három részre szakadt szét.

Buda török kézre jutása felrázta az egész Európát. Fráter György újra megkísérelte az ország egyesítését, de mindenekelőtt azt sürgette, hogy a király szervezzen sereget, amellyel megvéddesse alattvalóit. Ez alkalommal még a német birodalom is támadó hadjáratra készült, hogy Szülejmánt közvetlen szomszédságából kiszorítsa. 1542-ben az egyesült birodalmi és magyar csapatok meg is indultak Buda visszafoglalására, de a hadvezér, BRANDENBURGI JOAHIM örgróf, Buda helyett oktanul a hadi szempontból jelentéktelen *Pestet* vette ostrom alá. Hadai ott harcoltak

még, amikor a fölmentő sereg közeledéséről értesült. Ezzel nem merte szembeállítani jórészt fizetetlen zsoldosait és minden eredmény nélkül visszavonult. Kudarca még szomorúbb következményeket vont maga után. 1543-ban ismét nagy török had jött Magyarországra és elfoglalta *Valpót, Sikkózt, Székesfehérvárt, Tatát, Pápát* és *Esztergomot*. Ezek a várak Budát mintegy körben védelmezték, úgy hogy elestük után visszafoglalására már gondolni sem lehetett. Még a császári kapitányok is békét kötöttek a velük szemben álló basákkal, akik csak kisebb csapatokkal folytatták a hódítást. V. Károly császár nemcsak hogy nem segíthette öccsét, hanem tőle kért segítséget a német protestánsok ellen. Szerencsére II. Szülejmánnak is Ázsiában volt háborúja s így Ferdinándnak 1547-ben mégis sikerült békét kötnie a portával, amely évi 30.000 arany adó fizetése ellenében öt évre elismerte a kezén volt terület birtokosának.

Nyugalmasabb évek következtek tehát. Ferdinánd király az utolsó években nagy eredményeket ért el a belső rend helyreállításában. Fráter György ekkor alkalmasnak ítélte az időt arra, hogy Erdélyt átadja a királynak. Ezt annál inkább óhajtotta, mert Izabellával és néhány főúrral mind nagyobb nehézségei voltak. Fráter György elsősorban az ország érdekeit nézte, az ő érdekeiket ezeknek alárendelte, amiért gyűlölték és szerették volna félretolni. De így volt vele Ferdinánd is, aki szempontjait nem tudta megérteni. Végre Martinuzzi mégis rávette a királyt, hogy Izabellát kárpótolja és János Zsigmondnak adja át Sziléziában az *oppelni és ratibori* hercegséget. 1551-ben Izabella fiával elhagyta az országot. Fráter György azonban el akart kerülni minden feltűnést, míg a király megbízottai: NÁDASDY TAMÁS és a nápolyi CASTALDO Erdély erősségeit át nem veszik. A szultán sejtett valamit, nagy sereget küldött Erdélybe, de Fráter György oly ügyesen áltatta ennek vezérét, hogy török kézen levő várakat is szerzett vissza. A császári zsoldosok, elsősorban Castaldo, azonban azt hitték, hogy Martinuzzi áruló. Bevádolták őt Ferdinándnál és felhatalmazást kértek megöletésére. A gyilkosságra Fráter György titkárát,

II. SZULEJMÁN SZULTÁN.
Hopfer rajzáról.

FERRARIT bérelték föl. Ez *Felvincen* egy levelet adott át urának, s amikor ez olvasott, le akarta szúrní. Fráter György lefogta Ferrarit, de akkor berontottak PALLAVICINI és zsoldosai és megölték a nagy államférfiút.

Ez végzetes ballépés volt. A török 1552-ben rettenetes hadjáratral felett. A császári kapitányok, különösen CASTALDO és

IZABELLA BÚCSÚJA AZ ORSZÁGTÓL.
Wagner Sándor festményéről.

ALDANA tehetetlenek és gyávák voltak. A zsoldosok a legfontosabb pontokat feladták s a török csak ott akadt komoly ellentállásra, ahol a várakat magyar parancsnok alatt magyar csapat védte. LOSONCZY ISTVÁN *Temesvárott*, SZONDY GYÖRGY *Drégelyt*, Egerben pedig DOBÓ ISTVÁN és az egri nők adtak példát a hősiee önfeláldozásra. De a várak többnyire rossz karban voltak, a sürgetett segítség nem igen érkezett s a vitéz kapitányok haláluk árán sem tartóztathatták fel a törököt.

Egy-egy várral együtt elesett a környező kis palánkok öve és az egész vidék kénytelen volt meghódolni.

[Olvasmány.] *Temesvár és Drégely ostromát így beszéli el német nyelven száz év előtt írt tizkötetes magyar történetében Fessler Aurél Ignác:*

Ahmed basa erős sereggel Temesvár felé közeledett. Öt mértföldnyire onnan, a zombolyai mezőn táborozva, Szent János napján 15.000 lovaszt küldött előre, hogy a várat kémleljék ki. A parancsnok, Losonczy István, távol volt, hogy segítséget szerezzen. Alkapitánya, a rác Milák, visszaverte Ahmed hírszerzőit és huszat elfogott közülük, anélkül, hogy egy emberét is elvesztette volna. Tőlük tudta meg Losonczy, aki éjjel ismét visszaérkezett, az ellenség terveit, erejét, hadfölszerelését. A helyőrség 2210 emberből állt, közülük 500 spanyol volt Perez Alfonz és Don Castelluvio Gáspár vezetése alatt, 300 cseh, 100 német, 150 városi zsoldos; a többiek magyarok Viczay Sándor, Serédy György és Forgács Simon alatt.

Már a következő napon Losonczy és Perez szerencsésen vívtak

meg Ahmed elővédjével. Péter Pál estéjén a basa egész seregével megindult és táborát ütött Ulicia mezején, éjjel a falak alá vontatta ostromágyúit és hajnalhasadtakor megkezdődött a szüntelen tüzelés délről a

AZ EGRI NŐK.

Székely Bertalan festményéről.

városra, keletről a várra. Mikor a verseci és prajkói kapuk előtt újonnan készült erődítések szét voltak rombolva, a janicsárok rohamot kívántak. Ahmed beleegyezett, de a spanyolok és a magyarok bátran visszaverték.

Debel Musztafa nikápolyi bég elesett, 2000 a legbátrabb ostromlók közül is részben ott lelte halálát, részben megsebesült, ami súlyos veszteség volt az ellenségre. Még jelentékenyebb volt Losonczyé, Castelluvio spanyol vezér eleste, akit, mikor az erődítés romjairól a menekülő törökök után nézett, lelőttek.

A temesvári ostrom tizedik napján vívta ki magának Hont megyében a magyar Szondy György a dicső halált és a hervadhatatlan dicsőséget. A Börzsönyben, meredek sziklaesúcon állt Drégely vára. Míg ez magyar kézben volt, a budai és az esztergomi basák nem kalandozhattak a bányavárosokba: Selmecre, Bakabányára, Bélabányára és Korponára. Míg Ahmed basa Temesvár alatt küzdött, Hali basa 10.000 emberrel Drégely elfoglalására vonult ki. A rosszul égetett téglákból épült falak nem sokáig állhattak ellent ágyúiknak. Amikor nagyrészüket ledöntötték, a várkapu fölött emelkedő magas torony is bedőlt és bátor védője, Zoltay János elesett, a basa Mártont, a nagyoroszi papot, küldte Szondyhoz, hogy szólítsa fel a vár átadására, minthogy az úgy sem tartható. A basa kipróbált bátorságú vitéznek ismeri el őt és sajnálná, ha a végsőre szánná el magát és a várral együtt életét is vesztené. Szondy a pappal két fiatal török foglyot küldött vissza, akiket pénzzel és skárlát ruhával dúsan megajándékozott. Velük üzente: nem kíván mást a basától, mint hogy őket, akiknek neveléséről ő már nem gondoskodhatik, szolgálai közé vegye föl és a hadviselésben jól képezze ki; elhatározása, hogy a várat tartja vagy meghal. Legénysége, amelyben nem volt idegen, ugyanúgy gondolkodott. A vár udvarán tüstént pénzt, ruhákat, eszközöket, élelmet és fegyvereket egy halomba hordatta és azt maga felgyűjtja. Lovait mind leszúrja. Azután rohamra vezeti embereit a csapatostul már betóduló janicsárok ellen. A legelső sorban küzd. Egy golyó szétzúzza térdkalácsát, féltérdre esik, de tovább küzd. Végre fején és mellén megsebesül és holtan esik az ellenséges hullákra, akikkel hatalmas karja végezett. Levágott fejét diadalmas jelül a basához vitték. Ez tiszteletből ritka hősiessége iránt, a holttesttel együtt ünnepélyesen temettette el a szemben lévő domb tetején. Egy lándzsa és egy zászló, melyeket a sírdombra tűzött, jelölték meg néhány éven át a hős nyughelyét. Legénységéből senki sem futott meg. Akik a makacs küzdelemben fogságba jutottak, azokat a nagylelkű győztes szabadon bocsátotta.

Losonczy István közben már 22 napja védte bátran Temesvárt. Néhány nap óta puskapor és golyó híján Ahmed basa kénytelen volt a vár ágyúzását beszüntetni. Ezeket most Hasszan, az anatóliai beglerbég nagy bőségben szállította neki. Ahmed azonnal a város és vár közti erős vizitoronyra irányította tűzokádóinak pusztító viharát. Losonczy, akit pénz- és hadiszerhiány és zsoldosainak követelései szorongattak, már előbb elküldte írnokát, Földváry Istvánt, feleségéhez, Pekry Annához, és birtokainak intézőihez, az előbbinek utolsó akaratát, az utóbbiaknak meghatalmazásokat küldve. Ezek értelmében tekintélyes összegeket kellett fölvenni, birtokait el kellett zálogosítani, zsoldosokat kellett fogadni és hadiszert vásárolni. Néhány nap alatt Földváry ezer gyalogost toborzott és több fuvar puskaport és golyót szerzett. Egyik részüket Tót Mihály vezette előre, a másikkal Varkocs Tamás nagyváradi várnagy követte.

Miután azonban amaz a Maros balpartján, Temesvártól csak öt mérföldnyire a legénységnek megmondta rendeltetését, az zsoldja fölemelését kívánta, felmondta a szolgálatot a várban és megtagadta a továbbvonulást. Csapatostul vonultak el. Akiket még össze lehetett tartani, azokat megrohanta az ellenség és megsebesült vezérével megfutamította. A menekülők szerencsétlenségre összetalálkoztak a felvonuló Varkoccsal. Egy embere sem követte tovább. Losonczyt segítség nélkül sorsára hagyták.

Jakab napján (július 25.) a vizitorony romokban hevert. Ahmed rohamot rendelt el. Ez 3000 emberébe került. Öt órai küzdelem után a magyarok drágán vásárolták meg a győzelmet. 113 legvitézebb emberük elesett, még nagyobb volt a gyógyíthatatlan sebesültek száma, köztük Mendoza Diego, a spanyolok legvitézebbike. Másnap Ahmed új rohamot parancsolt erősített sereggel és azzal a borzasztó fogadással, hogy aki legyőzve tér vissza, azt kinzóbb halálnak veti alá. Mindkét oldalon hősie kitartással küzdenek és öldökölnek. Ott az utolsó erőt végsőig feszítik. Itt az ellankadók utánuk kergetett új csapatok támogatják. Csauzok nyargalnak a sorok között, dicsérrel és ígéretekkel tüzelik a dühöngőket és vasbuzogányokkal kergetik az ellanyhulókat. A magyarokat és spanyolokat övéik holttestein át viasszorítják. A sáncok és a torony romjai az ellenség hatalmában vannak, a város és a vár legerősebb védelme elveszett, közlekedésük megszakadt, az élelem úgyszólván mindkettőben elfogyott, mindenütt csak néhány font puska-por van még. Ahmed hírnökei megadásra intenek: szabad, tisztességes elvonulást ígérnek; ezt becsületükre és hitükre fogadják. A város őrsége ellenséges fedezet alatt követséget indít Losonczyhoz a várba. Kérik, kegyelmezzzen nekik, feleségeiknek, gyermekeiknek, önmagának. A vár vitézei a szükség kegyetlen törvényére hivatkoznak, ellenzik, hogy az ellenséget, aki életet és szabadságot íger, végsőig ingereljék. De az ellankadók, a csüggedők, a kétségbeesők közepett Losonczy habozás nélkül áll megingathatatlanul, elhatározva, hogy kitart és utolsó lehelletéig küzd. Diego Mendoza dicséri állhatatosságát, inti népét, hogy tartson ki a magyar hős oldalán, hogy válasszák inkább a dicsőséges halált a küzdelemben, mint a szégyenletes arasnyi létet. Eközben meghal sebeiben. Élete utolsó lehelletével a spanyolok bátorságának utolsó szikrája is kialszik. Vakmerőn fenyegetőztek, hogy Losonczy akarata ellen is tárgyalni fognak a vár átadásáról. A németek hozzájuk csatlakoztak. Nem várt elpártolásuk Losonczy határozottságát is megtörte, megengedi a tárgyalást. Ahmed szabad elvonulást íger fegyverestül és podgyászostul.

Július 30-ikán Losonczy kivonul a városból, abban a rendben, ahogy a basa előírta. Elöl két szakaszban a kocsik a podgyással, a betegekkel és sebesültekkel, azután a hős a magyarokkal lóháton; a spanyolok és a többi gyalogosok és a polgárok, hátukon batyuikkal zárják be a sort két szűken és sűrűn fölállított janicsársor között. A prajkói kapun kívül a polgároknak balra, a kocsiknak jobbra jelölnek ki helyet. Losonczyt a beglerbég és Karzun barátságosan üdvözlík és közrefogva vezetik el a fegyveres sorok közt. Mögötte a janicsárok erőszakos rablásba fognak. A magyarok ellentállnak, láрма, fegyveresörgés, küzdelem

keletkezik és jut el egészen az ő közelébe. Szemei előtt rántják le lováról Tomory Andrást, aki a hős aranyozott mellvértjét és sisakját viszi. „Fegyverre testvérek, — kiáltja Losonczy — ne vesszünk el és haljunk meg a török hűtlensége miatt bosszúlatlanul.” Azzal kardot ránt, leteríti a beglerbég kapitányát, a sorok közé vág, szétugrasztja őket és helyet teremt övének a halálos viaskodásra. Magyarok, spanyolok és németek csak magas árért adják oda életüket vagy szabadságukat, senki sem gondol futásra, egyik sem esik el, míg a hitszegést néhány ellenséggel nem törleszti. Sok nemes vitéz borítja már a teret, Losonczy még hiába küzd a halálért. Fején és baloldalán súlyosan megsebesítve, leszúrt lovával a földre zuhan és elfogják. Ahmed elé viszik. Életének utolsó erejét összeszedve, veti a basa szemére hitszegését. Ez lefejezteti és fejét néhány fogollyal Konstantinápolyba küldi. Így kellett Temesvárnak elpusztulnia, nem a magyarok hibájából, hanem mert a király országát cserben hagyta és Castaldóra, a gonosz idegenre bízta. Ettől számított 164 éven át a török igát nyögte.

3. AZ ERDÉLYI FEJEDELEMSÉG.

1552 után évekig folyt a háború. Ferdinándot azonban mindinkább elvonták Magyarországtól a birodalom ügyei.

DOBÓ ISTVÁN.

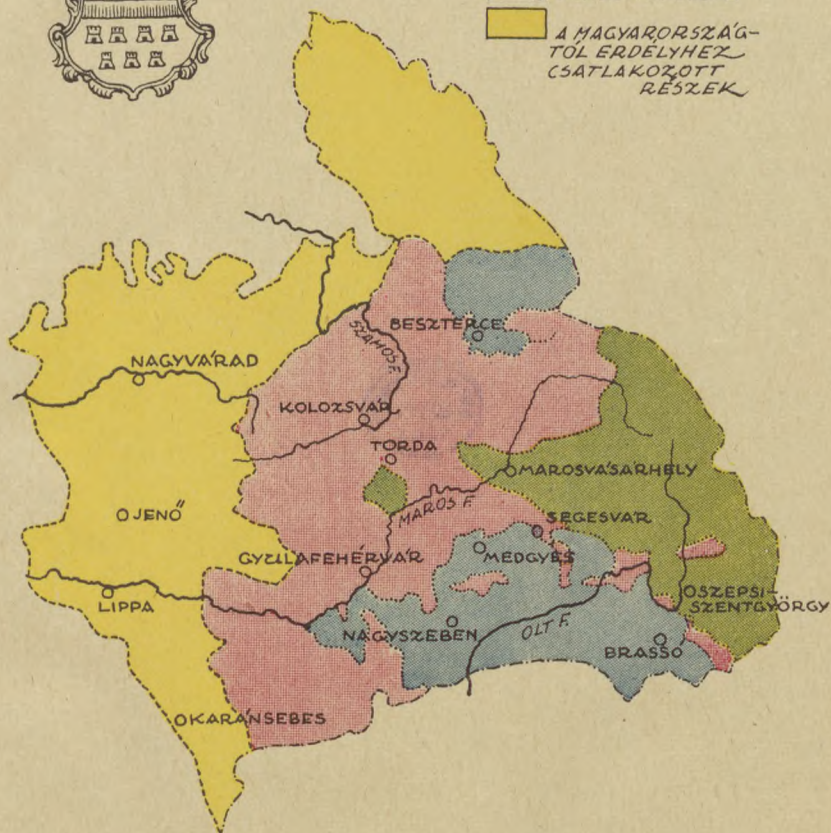
Síremlékéről az egri várban.

1556-ban ő lett a császár. Hogy a birodalom ügyeivel foglalkozhassék, már előbb békealkudozást kezdett a portával. Csakhogy ez nem vezetett eredményre, mert Ferdinánd azt kívánta, hogy Szülejmán ismerje el Erdély urának is. Ott Fráter György megöletése után a császári kapitányoknak és zsoldosoknak nagy bajaik voltak. Ferdinánd tehát visszahívta Castaldót és az egri hőst, Dobót küldte vajdának; de János Zsigmond híveivel ő sem boldogult. Izabella is visszavágyott, mert Ferdinánd nem tartotta be a kárpótlásra vonatkozó megállapodásait. Panaszait előadta a szultánnak, aki egyszerűen ráparancsolt az erdélyiekre, hogy fogadják vissza János Zsigmondot. 1556-ban Izabella fiával vissza is tért, amire Ferdinánd uralma Erdélyben összeomlott. JÁNOS ZSIGMOND (1556—1571) még a magyar királyi címet is használta. Ferdinándnak végre be kellett látnia, hogy Ausztriából a távoli Erdélyt, amelyet tőle török terület választ el, nem tudja megtartani, és amikor 1562-ben, lényegében az 1547-iki békefeltételek alapján, Szülejmánnal ismét békére lépett, ebben átengedte ezt az országrészt János Zsigmondnak.

- A MAGYAR MEGYÉK
TERTÜLETE
- SZÉKELYFÖLD
- SZÁSZOK FÖLDJE
- A MAGYARORSZÁG-
TÓL ERDELYHEZ
CSATLAKOZOTT
RÉSZEK

Erdély védelme a keletről és délről jövő támadások ellen mindig nagy feladatokat rótt a Dunántúlon székelő királyokra. Ezért volt szükség itt a határon különös katonai terheket vállaló népeket telepíteni: a *székelyeket* és a *szászokat* és az országrész élére egy nagyobb katonai hatalommal felruházott méltóságot állítani: a vajdát. 1541 után azonban Erdély már magára volt utalva. Akkor 1542-ben Fráter György a három nemzetet: a magyart, a székelyt és a szászt *Tordára* országgyűlésre hívta össze, amelyen az ország védelméről és pénzügyeiről intézkedtek és a kormányzat módját is megállapították. Akkor még nem gondoltak arra, hogy ezek a megállapodások hosszú időre megszabják Erdély kormányzatát, de Martinuzzi erős és bölcs kormánya ezt 9 év alatt annyira megerősítette, hogy az az ő halála után is ugyanabban az alakban maradt fenn.

1564-ben meghalt Ferdinánd király és utóda, még életében megkoronázott fia, Miksa (1564—1576) lett, aki újabb kísérletet tett Erdély megszerzésére. Ez újabb bosszuló hadjáratot vont maga után. II. Szülejmán a békeszegésen felháborodva, 1566-ban ismét nagy sereget indított útnak, amelynek maga állott az élére. Basái már az ő érkezése előtt megindították a harcot és elfoglalták *Gyulát*.

A szultán serege *Szigetvár* alá vonult, amely már egyszer ellentállott támadásának. Védője, ZRINYI MIKLÓS, az ostrom megindulásakor összehívta az őrséget és megeskette, hogy vele fognak élni, vagy meghalni. Bízott benne, hogy a király serege fölmenti a várat, de Miksa az országos haddal Győrnél állott fel az örökös tartományok védelmére és onnan nem mozdult. Szigetvár védőire pedig nagy veszedelem volt a török tüzérsége, amely gyorsan törte a falakat. Egymásután kellett feladniok az újvárost, az óvárost és a külső várat. De ezalatt eltelt egy hónap, a török elvesztegette az időt. Közben meghalt az agg szultán is. A nagyvezér eltitkolta halálát, mert akkor az őrség már csak néhány napig tarthatta magát. Mikor már a belső vár is égett, Zrinyi díszbe öltözött, 100 aranyat varrt a dolmányába, aztán maga köré gyűjtötte megmaradt hű vitézeit és rohamra vezette őket. Kinyitották a kaput, egy ágyút sütöttek

ZRINYI MIKLÓS
a szigetvári hős.
Zündt metszetéről.

el az ellenségre és annak füstjében rohantak ki, hogy valamennyien ott leljék hősi halálukat. A töröknek is borzasztó veszteségei voltak, rövidesen vissza is vonta züllött seregét. II. Szülejmánt ott temették el a csatatéren.

A hadjárat után Miksa már nem követelte Erdélyt, az újonnan elfoglalt várakról is lemondott és 1568-ban *Drinápolyban* nagyjából ugyanazon az alapon kötött békét, mint azelőtt atyja.

János Zsigmond még 1566-ban is bízott benne, hogy a szultán Magyarország trónjára fogja segíteni. A drinápolyi béke után ezek a remények szertefoszlottak. János Zsigmond egyik

ZRINYI MIKLÓS UTOLSÓ KIROHANÁSA.

Székely Bertalan festményéről.

tanácsadója, BÉKÉS GÁSPÁR tehát 1570-ben *Speyerben* egyezséget hozott létre Miksa császár és ura közt. Ennek értelmében János Zsigmond lemondott a magyar királyi címről és titkon elismerte a magyar király fensőbbiségét. Viszont Miksa elismerte ellenfelét Erdély fejedelmének és átengedte neki az Erdéllyel szomszédos megyéket, amelyeket Bécsből úgysem kormányozhatott.

A fiatal fejedelem már a következő évben meghalt. Utódává az erdélyi rendek a hatalmas BÁTHORY család egyik tagját, ISTVÁNT (1571—1576) választották meg. Báthory a speyeri szerződés értelmében titokban hűséget fogadott Miksának, akiben azonban újra feltámadt a remény, hogy Erdélyt megszerezheti, és ezért

Békés Gáspárt támogatta ellene, de Báthory a lázadást leverte. Uralma különben jó hatással volt Erdélyre. Az ország műveltsége és gazdasági élete szépen felvirágzott. Magyarország három része közül akkor ez volt a legboldogabb. 1575 végén azonban a lengyelek Báthoryt királyukká választották és ő kénytelen volt elhagyni az országot. Lengyelországnak is legkiválóbb királyai közé tartozott. Egyelőre a távolból is tovább vezette az erdélyi ügyeket, testvérét, KRISTÓFOT ismertetve el vajdának (1576—1581).

Kristóf vajda halála után, Báthory István beleegyezésével, az elhunyt vajda fiát, ZSIGMONDOT (1581—1598) választották fejedelemmé. Az ő szeszélyes, kapkodó uralkodása azonban nagy csapások sorát indította meg.

BÁTHORY ISTVÁN.

Az ambrasi gyűjteményben őrzött, festményről.

4. I. FERDINÁND ÉS I. MIKSA KORMÁNYZÁSA.

Ferdinánd, amikor uralma megerősödött, mindent elkövetett a rend megszilárdítására. A lakosság különösen annak örült, amikor a bíróságok tekintélyét ismét helyreállította. Az igazgatás régi módja azonban már nem felelt meg a változott viszonyoknak. Ezen már Mátyás király segíteni akart, különösen hadügyi téren, de az ő újításait a Jagellók az urak kívánságára megszüntették. Ferdinándnak tehát újra kellett kezdenie a munkát. Legtermészetesebb volt, hogy az osztrák tartományokban már kipróbált hatóságok mintájára szervezte a magyarországiakat is. Ebben azonban nagy veszedelem rejlett a magyar fejlődésre. Minthogy Ferdinándnak nem sikerült megszereznie az egész Magyarországot, az a csík, amely nyugaton és északon a kezén maradt, egyéb birtokai mellett nem volt neki különösebben becses. Nem volt ez már a régi, hatalmas ország, amely jelentékeny erőforrásokkal rendelkezett, hanem csak amolyan sokat szenvedett végvidék az osztrák örökös tartományok könnyebb védelmére. Önálló intézményei iránt csökkent a tisztelet s a császár tanácsában ülő idegen urak, akik ezeket nem is ismerték, mindig azt kívánták, hogy Magyarországot is osztrák mintára kormányozzák. Ferdinánd ugyan nagyjában tiszteletben tartotta az alkotmányt, a török

veszedelem elhárítására sok országgyűlést tartott, de az igazgatásban mégis nagy változások történtek. BÁTHORY ISTVÁN nádor halála után negyedszázadig nem volt betöltve a nádori szék. Azután NÁDASDY TAMÁST választották nádorrá, de az ő halála után ez a méltóság ismét betöltetlen maradt. A király nádor helyett helytartót nevezett ki. A pénzügy igazgatására az ország új fővárosában, Pozsonyban, kamarát állított fel, amely azonban csak a bécsi udvari kamara magyarországi szerve volt. Az ország önállóságán tehát észrevétlenül nagy csorbák estek.

A magyar urak ezeknek a változásoknak a jelentőségét csak I. Miksa alatt ismerték fel. Miksa nem ismerte a hajdan erős Magyarországot; a nemzettel ridegebben bánt, az országgyűlést csak akkor hívta össze, amikor már elkerülhetetlen volt. A rendek panasza, hogy a király idegen tanácsosokra hallgat és a zsoldosokat nem tudja megfékezni, még fokozták ellenszenvét a magyarok iránt. Kijelentette, hogy a belső igazgatásban szívesen alkalmaz magyarokat, de a hadügyet és a pénzügyet nem választhatja el többi országainak ügyeitől. Tanácsosai is csak fokozták bizalmatlanságát a magyarok iránt.

A nép meg a zsoldosok féktelensége miatt volt elkeseredve. A bizalmatlan udvar nem szívesen alkalmazott magyar katonákat. Pusztulni hagyta a háborúban koldusbotra jutott kisnemeseket és jobbágyokat és idegen katonákat hozott be. Ezek a bécsi, Horvátországban és Kanizsa vidékén a gráci haditanács alatt állottak. Kapitányaik is idegenek: németek, olaszok, spanyolok voltak. Az idegen zsoldos azonban dicsőséget és vagyont akart szerezni, ami a várháborúban alig volt lehetséges. A zsold is minduntalan elmaradt. Így az idegen katonaság az ország legnagyobb csapása lett. Zsarolta, fosztogatta a lakosságot, de ostrom esetén nem állotta meg helyét a törökkel szemben.

A király pedig nem tartózkodott az országban. S ha a rendek panaszait elő akarták adni, nem fogadta el feliratukat. Ha sérelmeiket törvénnyel akarták orvosolni, ezeket a pontokat kihagyatta a törvényből, mert a törvény végső szövegét a királyi kancelláriában állapították meg.

5. A TÖRÖK HÓDOLTSÁG.

A három részre szakított országban rettenetes volt a magyarság élete. A királyi területen saját uralkodója bizalmatlan volt iránta,

idegen katonákat és idegen hivatalnokokat hozott a nyakára, akik nem ismerték gondolkodását és érzelmeit, nem értették meg küzdelmeinek céljait s mindig csak meghiúsítására törekedtek. Erdélyben is mindig azt kellett figyelniök, ki a hatalmasabb, a szultán-e vagy a király, hogy egyikkel se kerüljenek összeüt-közésbe és a hatalmasabbat a gyengébbik segítségével féken tartásák.

Az állandó háborúban elpusztult az ország, lehanyatlott a török hódítás elején is még magasan virágzó műveltsége. A török foglalással a földbirtokos-osztály a legtermékenyebb vidéken vesztette el birtokait s mindenfelé elszegényedett. A közbiztonság hiánya megbénította a kereskedést és ezzel elakadt a városok fejlődése, amelyek a XVI. század elején még pompás építkezéseket kezdtek. Akkor az előkelők és a gazdagok közt gyakori volt a tudománnyal, klasszikus irodalommal, költészettel foglalkozó, de a sanyarú viszonyok közt ez is fölösleges fényűzéssé vált. Az életet állandó hadakozásra kellett berendezni; a műkincsek, a vagyon csak támadásra ingerelték az ellenséget.

A legtűrhetetlenebb volt a helyzet a török területen. Ott csak a jobbágyság és a legszegényebb nemesség maradhatott meg. A török ugyanis vallásos harcot folytatott. Aki áttért az iszlámra azt magával egyenlőnek tekintette. A balkáni szlávok akkor már többnyire ezen a módon segítettek magukon, úgy hogy a XVII. században a legelőkelőbb török férfiak sorában is sok volt a szláv eredetű. A magyarok azonban mélyen megvetették a *renegátokat* s itt a törökösség általában ritka volt. Aki nem lett muzulmánna, annak fejét rendes adózással kellett megváltania. Csakhogy a nagy hódított területeket a törökök nem tudták benépesíteni, csak uralkodtak fölötté. Ők maguk kizárólag a várakban és a városokban laktak. Onnan sanyargatták a népet, amely adóival eltartotta őket. A földbirtokos és a polgárosztálynak menekülnie kellett. A törökök azután a földet katonáik közt osztották szét. Ez a ranggal, a hivatallal járt. A tulajdonos azt el nem adhatta, fia nem örökölhette. Mindenki csak arra törekedett, hogy nagyobb ranggal, nagyobb birtokot érhessen el. Ezt nem is maga mívelte. Földesúrnak csak annyiban volt nevezhető, hogy az osztályrészül jutott föld lakosaitól adót szedett s jövedelme után katonákat állított.

A török katona-földesurat a magyar lakosság annyira gyűlölte, hogy az nem igen mert kimenni közéjük. Csak hamarosan, mielőtt

nagyobb birtokba jut, mentől több jövedelmet akart kisajtolni alattvalóitól. Így a birtokos gyakori változása rablógazdálkodásra vezetett. A török kifogyhatatlan volt új adók kitalálásában. Nemcsak a föld és a termés után szedett adót, hanem megadóztatott minden mesterséget, adót rótt az esküvőkre s a vérédiát is magának szedte. Rossz termésű években is úgy szedte az adót, mintha jó termés lett volna, és ha a súlyos terhek elől egyesek elmenekültek, a visszamaradottaknak az ő részüket is be kellett szolgáltatniok. Az agyonsanyargatottak többnyire a kincstári, az ú. n. *khász*-birtokokon kerestek menedéket, ahol a gyorsan váltokozó földesurak zsarolásától mentesek voltak. Ilyen volt pl. *Kecskemét*, *Nagykőrös*, *Cegléd*, *Szabadka*, amelyekben rohamosan nőtt a lakosság száma, különösen, amikor később egész falvak lakossága az adóbehajtás ideje előtt egyszerre elhagyta faluját. Az ilyen falvakba egyezséggel iparkodtak visszatelepíteni a parasztokat, de minthogy ezeket sem tartották meg, azok ismét elnéptelenedtek. Határukat legeltetésre vagy kaszálásra a közeli *khász*-birtokok parasztjai bérelték ki, majd az illető község határához tartozónak is tekintették.

De nemcsak gazdaságilag volt elviselhetetlen a török uralma. A keresztényt nem is vette emberszámba. Az a muzulmán mellett lovon el nem mehetett, díszesebben nem öltözködhetett. Különösen zöldet — ami a próféta (Mohamed) színe — nem volt szabad hordania, de a török többnyire eltiltotta minden élénkebb szín viselésétől és a szürkére és a sötét színekre korlátozta ruházatát. Aki turbánt tett föl, annak, ha életét meg akarta menteni, át kellett térnie az iszlámra. Általában a hódolt lakosságnak mindenben el kellett szenvednie a hódítók megalázó bánásmódját s velük szemben jogorvoslásra alig számíthattak.

Csak egy helyütt állt egyenlő jogon egymással szemben a magyar és a török, a küzdőtéren. Végesvégig a határok mentén a békeidőben is folyt a csatározás. A török földbirtokosok zsoldos katonái rosszul voltak fizetve s azonfelül a töröknek sok fizetetlen, önkéntes katonasága is volt. Ezeknek szükségük volt a zsákmányra. Velük szemben, a várak közt apró magyar, cölöpökből és földhányásból készült erődítések, *palánkok* keletkeztek. Ezekben a magyar katonaság is szükségét szenvedett. Rajtütöttek tehát egymáson, a közeli vásárokon vagy az utas emberen. Foglyaikat mindegyik csak magas váltságért adta ki. Cselt vetettek egymásnak és néha nagy mészárlást vittek végbe az ellen-

ségben. Vitézi erényeiket azonban leginkább a bajviadalokban fitogtatták. Kihívták az ellenfél híresebb vitézeit levéllel vagy kitűzött megcsúfoló jelvényekkel páros viadalra. Különösen a kapitányok vívtak ilyen bajokat egymással egész fegyveres népük jelenlétében, de akárhányszor utóbb ezek is egymásnak mentek. A basák sokat is panaszkodtak emiatt, de a viszonyokon változtatni nem tudtak, sőt kénytelenek voltak magyar íródeákokat tartani, hogy a szomszédos kapitányokkal és főkapitányokkal levelezhessenek.

A török nemcsak a békét nem tartotta meg, de a békealkukban megállapított határra sem volt figyelemmel. A határszéli területek nyomorult lakossága, akiknek termését minduntalan elpusztították, barmaikat elhajtották, végre úgy védekezett, hogy behódolt és adót vállalt. Így támadt a hódított, közjogilag török terület mentén egy széles *hódított* csík, amely a magyar király fennhatósága alá tartozott, ahol megmaradtak a magyar földesurak, de a nép a töröknek is adózott. Még így is elmocsarasították a vidéket, hogy a martalóc portyázásokat akadályozzák vele. Mert a király tehetetlen volt ezekkel az állapotokkal szemben. Ha nem akart nagy háborút, komoly hadjáratokat, szemet kellett hűnynia a portyázások fölött. Ő is csak panaszkodott Konstantinápolyban.

De a szegény nép viselte hősiesen a hódítás, az idegen uralom és az állandó ellenségeskedés rettenetes csapásait másfélszáz esztendőn keresztül. Még a közjogilag török területen sem tekintette magát török alattvalónak. A török négy *elajetre*, ezeket összesen 25 *szandzsákra* osztotta, de a keresztény alattvalókkal nem igen törődött. A hódított terület paraszti és kismemes lakossága tehát maga szervezkedett és gondosan őrizte kapcsolatait a királyi és az elmenekült megyei hatóságokkal. A városokban külön magyar bíróságokat állítottak, amelyek főbenjáró ítéleteiket az elmenekült hatóságok elé terjesztették. A jobbágy elismerte távollevő földesurát; ha tehetett, még adót is fizetett, neki is, a királynak is. És ha az elmenekült megye királyi területen határozatokat hozott, azok előtt meghajoltak.

Példátlan az a szívósság és az az önfeláldozás, amellyel a török terület magyar lakossága a magyar királyság mellett kitartott és az ország egységének helyreállítását várta. Elsősorban az ő kitaratásának köszönhető, hogy a honfoglalók letelepedési területe oly rettenetes csapások után, annyi idő múltán is magyar maradt.

A pusztulás azonban így is rettenetes volt. Csak a szegénység maradhatott meg. A városok egészen lesüllyedtek, különösen *Buda*, amelyet — pusztulása előtt — még a németek is szépek neveztek.

[*Olvasmány.*] *Bocaius*, aki 1605-ben járt ott, így írja le:

A hajóból kiszállva, a kapunál egy hosszú, bolthajtásos, faragott kövekből készült épületet láttam, amelyben Mátyás királynak nagy költséggel épített istállóját ismertem meg. Mellette a vár falai felé egy hasonló, nem kevésbé hatalmas és hosszú, de magasabb épület állott. Emberek és állatok járnak erre-amarra s a falakhoz vezető kanyargó hegyi utat látok. A kapuhoz érek. Nevét nem tudom. Ki van téve a pesti ostromgépeknek és sövényekkel és földtöltésekkel annyira körülvéve, hogy szekerek nem, csak gyalogosok és lovasok járhatnak rajta. Mindenütt szanaszét belek, döglött állatok, mocsok, ganaj és hulladék hevernek. Belépek Budára. Légy üdvöz — mondom — Buda! valamikor a magyarok királyi városa, most, oh gyász és nyomorúság! ami először szemembe ötlük, szenny és sár. Tovább megyek fel a hegyen és az utcán. Balra tekintek. A piacokon itt is, ott is bódék, szatőcsboltok, lacikonyhák, kocsmák, borbélyműhelyek. Föltekintek, nézem a házakat. Egy részük rongált fedelű, a másik fedetlen. Az ablakok sárral, téglával, szalmával vannak kitömve. Azt hittem Tróját, Pergamumot látom, hitvány külsejű, omladozó, bemoskolt, mohtól, füsttől és nedvességtől eléktelenített házakat látok. Kérdelem, hogy ez-e a piac? És azt a választ kapom, hogy igen. Odalépek a kereskedőkhöz, kérek ezt, kérek amazt. Azt válaszolják, hogy nincs, amit kívánnék. Árulnak selymet, de semmi sincs, ami szükséges volna. Minden leghitványabb dolog ára is magas. Árulnak színes főzőkanalakat, tentatartókat és kevés mást. Találkozom egy keresztény magyar pappal. Az ottani keresztények állapotáról és viszonyairól kérdezem. Egy szóval felel: nyomorúság és szolgaság! Panaszkodik, hogy nem régen keresztény templomukat elvették. Házaikat börtönnek nevezi. — Hol az iskola? — Ime, mondja, öt gyerekre mutatva! — A többiek? — Nincsenek! — Folytatom útamat, hogy a várost megnézzem, következtetek abból, amilyennek leírják, mondják. Sehol semmi kiváló sincs már, mindenütt csak piszok. A házak falai mindenfelé összefirkálva. A templomok romokban, barmoknak szolgálnak lakóhelyül. Egy új zsindelyt vagy léceket sem látsz sehol. A márványsíremlékek a temetőből az úton hevernek, padnak vagy zsibárusasztalnak használják. Oh pusztulás, oh pusztítók! kiáltottam fel. Az emberek annyira dísztelenek és piszkosak, hogy a mi dísznaink inkább látszanak embereknek, mint ők. Az úton holttestek hevernek. Ami, ahol eltört, ott marad. Lovászok jönnek szembe, a lovak egyenkint két piszkos nagy tömlőt visznek. Vízet árusítanak és tömlőjét — mint mondják — 7—8 oszporáért adják. A felső város ugyanis magas fekvésű és a kemény szikla miatt nélkülözi a kútát és a vizet. Az alsó város romokban hever, lakosok nélkül, alig áll még épülete két vagy három török templomon kívül, amit mecsetnek neveznek.

Keresem a bástyát és ráakadok. Először egy ágyúállásra bukkanok sok ágyúval, török és császári felírásokkal. Egy újabban hozottat köze-

lebből megvizsgálók: urát nézem és az évszámot: „Anno MDCII. Rudolphus II.” Semmi gondjuk sincs rájuk, Isten szabad ege alatt állanak, tengelyeikkel a földet érik. Nagy tömeg golyó hever ott rendetlenül, összevissza. Aztán egy másik bástyához megyek és a belső várba kérek bebocsátást. Megtagadják. Az őrk azt mondják, hogy fejvesztés terhe alatt el van tiltva, hogy valakit beeressenek. Rájövök, hogy miért? A palota kapuján át nagyszerű és kiváló oszlopokat látni. De mikor három év előtt a keresztények a Gellérthegyet elfoglalták és megszállták, ágyúikkal azon a részen, amint még látszott, összelőtték a várat. Láttam fehérítő tornyokat és megrongált, golyótépte tetőket. Nem lévén mit megnézni, a vár kapujától leereszkedem. Közben két török asszonyal találkozom (többet nem láttam az egész városban) fátyolozott arccal, amint a vár alatt fakadó meleg fürdőből jönnek. A hegy meredeken lejt. Egy török holtteste fekszik az ösvényen, martalékul a kutyáknak. Oh borzalom! Ismét egy csomó golyó. Amint mondják, a császári táborból lőtték ide őket. Kimenve társaimmal, ott holmi keresztény török-magyarok árulnak kenyeret, sajtot, rizst, kerti gyümölcsöket. A hajóba lépek és átvitetem magam. Azután Pestre megyek. Oh szerencsétlen Pest! inkább pestisnek kellene nevezni. Nincs ott ép ház, majdnem mind földig lerombolva: gyér embersöpredék és mocsok. Benn, közepén át a törökök árkot húztak és vesszőfonatból és sárból falat emeltek. Templom vagy torony sehol sem látható. Egy házsártos vén török, barátságosan hozzánk csatlakozva, megörült jelenlétünknek. Nemde — mondá — szép, kedves dolog, hogy ti, magyarok, a mi városunkban szabadon bolyonghattok, kereskedhettek, árúsíthattok, menjeteek és folytassátok utatokat. Isten vezérelje törekvéseiteket. De nem fogjuk tűrni, hogy a németekhez húzzatok és ők titeket elvonjanak, mert csalfák ők! Isten veled Pest, Isten veled Buda, elég egyszer látni benneteket!

6. A TIZENÖTÉVES HÁBORÚ.

Azokat az ellentéteket, amelyek a kormányzás kérdéseiben a rendek és a király közt támadtak, még kiélesítette homlokegyenest ellenkező véleményük a török politikát illetőleg. Magyarországon Szigetvár óta látták a félhold katonái hatalmának fokozatos hanyatlását és merész föllépést óhajtottak volna. Az uralkodóház azonban európai tervei érdekében békét óhajtott, a magyar végvidék óhajjaival nem sokat törődött, a támadó fellépés sikerében nem bízott. Miksa utóda, fia, RUDOLF (1576—1608) is megújította elődeinek a portával kötött egyezségeit.

Az ellenségeskedés tehát a végeken folyt a megszokott mederben, de fokozódó elkeseredéssel. A nyolcvanas évek végén több nagyobb portyázó török sereget felkoncoltak. Ezek a sikerek izzóvá tették a hangulatot. Mindenki támadó háborút óhajtott. Még Erdély fiatal fejedelmét, BÁTHORY ZSIGMONDOT is

arra buzdították tanácsosai, hogy lépjen szövetségre Rudolf magyar királlyal és verjék ki egyesült erővel a törököt.

Az öreg SZINÁN nagyvezér tehát, hogy elhárítsa a veszedelmet, még mielőtt a keresztények komoly előkészületeket tehetek volna, maga üzenté meg a háborút Rudolf királynak. Ebben a háborúban magyar részről különösen PÁLFFY MIKLÓS aratott szép babérokat. Mindjárt az első évben visszavette a töröktől *Füleket*, majd megverte a budai basát *Székesfehérvárnál*. A lelkesedés áttért egész Európára és mindenünnen pénzbeli és katonai segítséget helyeztek kilátásba. De csakhamar nagy veszteségek is következtek; HARDEGG gróf *Győrt*, Bécs kulcsát is feladta, amiért a haditörvényszék halálra ítélte.

RUDOLF
Egykorú metszetről.

Ekkor lépett közbe Erdély. Ott Báthory Zsigmondot rávették a háború megindítására. Az erdélyi rendek ugyan nem helyeselték a támadó fellépést és a törökkel a jó viszonyt nem akarták felborítani, de ezt az ellenzékét kegyetlenül elnémították és fejeit, köztük a fejedelem unokatestvérét, BÁTHORY BOLDIZSÁRT is kivégezték. A szövetség létrejött és Rudolf király, hogy azt bensőbbé tegye, Mária Krisztina főhercegnővel házásította össze a fejedelmet.

Az 1595-ik évben az erdélyi hadak fényes sikereket értek el. Oláhország és Moldva elismerték az erdélyi fejedelem fennhatóságát, az erdélyi hadak az oláh területre betört Szinán basát *Gyurgyevónál* megverték és kiűzték, sőt a temesvári basa hadait is legyőzték és elfoglalták *Lippa* és *Jenő* várakat.

Ezek a kudarcok III. Mohamed szultánt a következő 1596-ik évben nagy erőfeszítésre ösztönözték. Hatalmas sereggel vonult *Eger* ostromára, amelyet három hét múlva meg is vett, mert idegen zsoldosai fellázadtak. Mire MIKSA főherceg felmentő serege megérkezett, a város már a töröké volt. A két hadsereg tehát nyílt síkon, *Mezőkeresztesnél* szállt szembe egymással. A küzdelem a keresztényekre kedvezően kezdődött. Heves támadásuk megfutamtotta a törököket, de a keresztény táborban gyenge volt a fegyelem, az ellenség futását már győzelemnek vették és a

katonák, megbontva a rendet, nekiestek a szultán táborának és fosztogattak. Ez időt adott a törököknek, hogy felbomlott csapataikat újra rendezzék és a támadást megújítsák. Az eredmény a királyi sereg iszonyatos veresége lett, amelynek leg-szomorúbb következménye az volt, hogy Rudolf király is, főként azonban az ingatag, szeszélyes Báthory Zsigmond elvesztették minden bizalmukat és erélyük megtört.

Minthogy a töröktől csak nehezen tellett ez az erőfeszítés, a szultán sem vette diadalának semmi hasznát és új támadást nem kockáztatott. A háború tehát a felek elernyedésével elpos-ványosodott, de még tíz évig folyt tovább.

Keresztény részen főképp az okozott bajt, hogy Báthory Zsigmond elvesztette lelki egyensúlyát. Két-ségbeesve lemondott trónjáról Rudolf javára, aki az oppelni és a ratibori hercegségekkel kárpótolta.

1598-ban azonban egy vitézi tett új fordulatot látszott előidézni. SCHWARZENBERG és PÁLFFY MIKLÓS éjnek idején meglepték Győrt, felrobbantották a kapuját és elfog-lalták a várat. Sikerük nagy lelkesedést keltett, de megfelelő erők híján elszige-telt jelenség maradt.

Báthory Zsigmond ez időtájt várat-lanul ismét Erdélyben termett és újra át-vette az uralmat, de már a következő évben átadta az országot a kivégeztetett Báthory Boldizsár testvérének, BÁTHORY ENDRE bíbornoknak. Ez a fordulat sértette Rudolfot, aki a bíbornok ellen fordult. A zavart felhasználta Oláhország vajdája, a nagyralátó MIHÁLY. Most ő akarta fennhatóságát Erdélyre kiterjeszteni. Betört Erdélybe s a székelyek segítségével *Schel-lenbergnél* leverte Endrét, akit menekülése közben megöltek. De Mihály vajda kegyetlen ember volt, vad uralmával maga ellen ingerelte az erdélyieket, akik, mielőtt az év letelt, Rudolf felvidéki kapitányát, az olasz BÁSTA GYÖRGYÖT hívták be és a *Miriszlói* csatával véget vetettek a vajda uralmának. Az erdélyiek ekkor újra visszahívták Zsigmond fejedelmet, aki félévre (1601) vissza is tért. Rudolf király azonban nem nyugodott bele Erdély különválásában és egykori szövetségesének visszatérésébe és Bástá

BÁTHORY ZSIGMOND.
Sadeler metszetéről.

megsegítésére inkább behívta Mihály vajdát. Ketten együtt kikergették Zsigmondot, majd röviddel utóbb Básta Mihály vajdát is megölette. Önkényük az Erdély önállóságaért küzdő pártot ismét cselekvésre ösztönözte. Zsigmond török támogatással negyedszer is visszatért, majd SZÉKELY MÓZES vette föl a harcot a császáriakkal, de kétszer is legyőzték; s ő maga is elesett. Halálával Erdély ki volt szolgáltatva Bástának, aki Rudolf nevében szörnyű önkényuralmat teremtett. Idegen zsoldosaival és magyar hajdúival a nemességet irtotta és a népet példátlan nyomorba döntötte. Erdélynek ez volt a legszomorúbb korszaka, amikor a békés lakosságot mészárolták, az emberek, mint egykor a tatárok elől, az erdőkbe menekültek, a nyomor minden képzeletet felülmut, úgy hogy a piacokon még emberhúst is árultak.

Szép kezdet után ez lett az eredménye a közös felszabadulási kísérletnek, mert a vezetőkben nem volt kitartás és bölcs belátás helyett pillanatnyi érzelmek hatása alatt cselekedtek.

Az erdélyi események a király figyelmét is elvonták a magyarországi harctérről. 1600 őszén a törökök elfoglalták *Kanizsát* és vidékét. A két fővárosért folyt küzdelmek is csak múló sikereket termettek. *Buda* visszaszerzése egyáltalában nem sikerült. A hadjáratok apró, összefüggéstelen kísérletek voltak, amelyek maradandó eredményt nem teremthettek és a nemzetközi viszonyokon lényegeset nem változtattak, csak a belső bajokat és a nyomort fokozták.

Miért választották meg királynak Zápolyai Jánost?

Miért választották meg királynak I. Ferdinándot?

Hogy avatkozott II. Szülejmán szultán a két király küzdelmébe?

Milyen alkudozásokat folytatott a két király egymással?

Hogy történt az ország fölosztása?

Milyen küzdelmek folytak Buda körül?

Hogy szervezte Fráter György Erdélyt?

Hogy történt Erdély átadása?

Melyek voltak II. Szülejmán hadjáratai?

Hogy hódítottak a basák?

Kik voltak Erdély urai 1604-ig?

Milyen sérelmek ellen panaszkodtak I. Ferdinánd és I. Miksa korában?

Mi a hódított és mi a hódolt terület?

Hogy éltek a magyarok a török területen?

Hogyan szövetezett Báthory Zsigmond Rudolf királlyal?

Mi történt Erdéllyel Báthory Zsigmond lemondása után?

Mi volt a 15 éves háború? Melyek a kiemelkedő eseményei?

VII.

A FÖLKELESEK KORA.

1. A REFORMÁCIÓ ÉS AZ ELLENREFORMÁCIÓ.

A török és az erdélyi kérdés körül támadt ellentéteket még elmérgesítette egy másik is: a felekezeti.

Az a hatalmas mozgalom, amely a XVI. század huszas éveiben Németországból indult ki, a reformáció, csakhamar hozzánk is átcsapott. Az északi népek, különösen a germánok már korábban is tettek kísérleteket, hogy magukat a latin népek szellemi uralma alól függetlenítsék. LUTHER eredetileg a pápaság intézményét és az egyház egyes tanait támadta, de mozgalmát a német fejedelmek segítették diadalra és annak erősen nemzeti jellege is volt.

Hozzánk a városok németajkú polgárai hozták el Luther tanait. Ők fiaikat német egyetemekre küldték tanulni és Luther föllépése óta ezek a wittenbergi egyetemre tódultak. De érdeklődött Luther tanai iránt II. Lajos felesége, MÁRIA királyné is. Mindez akkor népszerűtlenné tette nálunk a reformációt. Itt is erős nemzeti mozgalom volt észlelhető a Habsburg befolyás ellen és csak természetes, hogy különösen a köznemesség a „német vallás“ ellen fordult. 1525-ben az országgyűlés ki is mondta, hogy a luteránusokat meg kell égetni, amit azonban — néhány elvett esetet leszámítva — nem hajtottak végre.

Mohács után megváltozott a helyzet. Mindkét király a protestántizmus ellensége volt. FERDINÁND bátyjával, V. Károly császárral, mindvégig küzdött a reformáció ellen. ZÁPOLYAIT pedig az előző évek politikáján kívül Fráter György is erősítette, hogy álláspontján megmaradjon. Még akkor is kitartott mellette, amikor a Habsburgok kívánságára a pápa kiátkozta. Pártharcukban azonban egyikük sem merte a felekezeti kérdést fölvetni. Különben is a határok a felekezetek közt akkor még nem voltak megvonva. Sokan azt hitték, hogyha Luther egyik vagy másik

tanát elfogadják, azért még hű fiai maradnak az egyháznak. Az új tanok tehát észrevétlenül terjedtek. Ez annál könnyebb volt, mert a mohácsi síkon elesett a főpapság nagy része. A következő években pedig mindent alárendeltek a hadi szempontoknak. A király sok püspökséget nem töltött be, hogy jövedelmét seregére és a háborúra fordíthassa. Így azonban senki sem ellenőrizte, hogy az alsó papság milyen elveket vall.

Mire az egyház a *tridentí zsinaton* meghatározta azokat a hitelveket, amelyeknek vallását hívóitól megkívánja, Magyarország lakosságának jórésze már elszakadt a katolicizmustól. Luther tanai nyomában csakhamar KÁLVINÉI is terjedtek. A magyar nép szellemének ezek inkább feleltek meg s a magyar vidékek át is pártoltak a kálvinizmushoz.

Erdély már a XVI. század közepén törvénnyel is biztosította a katolikusokon kívül a luteránusoknak, a kálvinistáknak és az unitáriusoknak vallásuk szabad gyakorlását. A török területeken pedig még könnyebben terjedt a reformáció, mert a török a keresztények vallási kérdéseivel nem törődött.

A reformációval nagy szellemi vívmányok is jutottak az országba: a népművelés és a nyomdászat. A protestáns papok, különösen a városokban, latin iskolákat alapítottak, amelyek közül sok nagy hírre emelkedett, a főurak pedig, hogy a bibliát a nép nyelvén terjesszék, nyomdákat rendeztek be.

A katolikus egyház csak akkor tudott föllépni a reformáció terjedése ellen, amikor ezeket az eszközöket maga is alkalmazta. Harcát az elvesztett területek visszahódítására a spanyol LOYOLA IGNÁC indította meg a Jézus-társasággal vagy *jezsuita-renddel*, amely prédikációival, kitűnő iskoláival és irodalmi eszközökkel vette föl a harcot. Magyarországra először OLÁH MIKLÓS esztergomi érsek hívta a jezsuitákat, de akkor még nem sikerült itt gyökeret verniök. Az országgyűlések ismételten kiűzték őket.

Az ellenreformáció RUDOLF uralmával indult meg. Őt Spanyolországban nevelték. Kormányzatában a vallási kérdések léptek előtérbe. Más államügyekkel nem szeretett foglalkozni. Nagyműveltségű férfiú volt, aki korának divatja szerint a régiségek, a technikai mechanizmusok és az alchymia iránt érdeklődött, de alapjában kedélybeteg, zárkózott, bizalmatlan ember volt, aki az államügyeket testvéreire bízta, csak vallási ügyekben nem ismert megalkuvást.

Trónralépése óta a protestánsok mind nagyobb zaklatásoknak voltak kitéve s panaszaik rohamosan szaporodtak. A legnagyobb felháborodást az okozta, amikor BELGIOJOSO, a felső-magyarországi kapitány, *Kassán* ágyúkat vontatott a templom elé és kényszerítette a városi tanácsot, hogy azt adja át a katolikusoknak, majd a protestáns papokat is kiűzte a városból és megtiltotta, hogy akár magánházaiban is protestáns istentiszteletet tartsanak.

A protestánsok tehát 1604-ben az országgyűlésen felpanaszolták sérelmeiket és azok orvoslását, a vallásszabadság helyreállítását kérték. Az országgyűlés alkotta 21 törvénycikkhez azonban a király a kancelláriában egy 22-iket függesztetett, amely szigorúan megtiltotta, hogy az országgyűléseken a vallás kérdését szóvá tegyék. Ez végleg elkésérítette a rendeket, akiknek többsége akkor még protestáns volt. Az egész ország forrongott, mert Erdély romlásán kívül még sok más intézkedés is okot adott a kétségbeesésre.

2. BOCSKAY ISTVÁN FÖLKELESE.

A XVII. század első éveiben gyászos viszonyok uralkodtak Magyarországon. Erdélyre Básta rémuralma nehezedett. Akik ott az önálló fejedelemség mellett foglaltak állást, Székely Mózes leveretése óta, a fiatal BETHLEN GÁBORRAL élükön, török területen bújdosnak. A török ellen a háborút az udvar a legszánalmasabb eszközökkel vezette. Az alkotmányon egymásután újabb és újabb sérelmek estek és Rudolf nemcsak a panaszkodó rendeket, de már a kormányt vezető testvéreit sem igen fogadta. A pozsonyi és a szepesi kamarák pedig egészen a bécsi udvari kamara vezetésének kiszolgáltatva, törvénysértő módon, a lakosságot sanyargatva, iparkodtak az udvar pénzzavarán segíteni. A magyar örökösödési törvényeket figyelembe sem véve, a fiörökös nélkül elhaltak birtokait lefoglalták, sőt egyszerűen birtokelkobzásokkal szereztek pénzt.

A legvagyonosabb protestáns urak egyike ILLÉSHÁZY ISTVÁN volt. Tőle még a király is vett fel kölcsönt és *Szentgyörgy* és *Bazin* városokat kötötte le neki zálogul. Amikor azonban a városok ki akarták magukat váltani és Rudolf szabad királyi városokká tette őket, Illésházy ez ellen tiltakozott és ellenállt. Ezért fel ségsértési pört indítottak ellene. Ügyét rendkívüli bíróság elé

vitték. Az udvar a bíróság vonakodása ellenére is kieroszakolta a fej- és jószágvesztést, amire Illésházy Lengyelországba menekült.

Hitsorsosai az ellene hozott törvénytelen eljárásban felekezeti üldözést láttak. Ezek után történt a kassai templom elfoglalása, majd az országgyűlés törvényeinek megtoldása a 22. cikkellyel, ami az elkeseredést a végsőkéig fokozta.

Erdélyben még azok is, akik korábban kívánták Rudolf királlyal a szövetséget, a török segítségével látták az egyetlen menekvést a borzasztó viszonyokból. Közülök Bocskay István, aki Zsigmond fejedelem legkiválóbb hadvezére volt s valamikor Prágában Rudolfot szolgálta, levelet írt Bethlennek, nem tudná-e valahogy a törököt beavatkozásra bírni. A bujdosó Bethlen táborát azonban ép akkortájt meglepték és kifosztották a császáriak. Ott megtalálták Bocskay levelét és Belgiojoso mindjárt útnak indította zsoldosait, hogy Bocskay biharmegyei birtokait elfoglalja. Ezzel a kocka el volt vetve.

Bocskay fölvette a harcot. Megnyerte a Básta zsoldjában szolgáló magyar hajdúkat, akik Belgiojoso német katonáit meglepték és lemészárolták, őt magát pedig megfutamították. Belgiojoso *Kassára* akart menekülni, de a város nem engedte be, hanem Bocskayt hívta. Így tört ki a fölkelés.

Básta egyelőre még erősebb volt, de Kassával nem boldogult, Erdélyben pedig a magyar és a székely nemzet 1605 február elején fejedelemmé választotta Bocskayt. Példájukat két hónap múlva az északkeleti felvidék is követte. Bocskay *Szerencsre* országgyűlést hívott egybe, amely Magyarország fejedelmévé kiáltotta ki. Csak az erdélyi szászok tartottak ki Básta mellett. Míg a fejedelem ellenük harcolt, vezérei meghódították a felvidéket és Bécs alá és Morvaországba is elkalandoztak.

A siker, amelyet Bocskay olyan hamar ért el, a törököt is megmozdította. Hosszú erőtlenség után elfoglalta *Esztergomot* és *Visegrádot*. Foglalásait Bocskay meg akarta akadályozni és Pest közelében össze is jött a nagyvezérrel, Lolla Mohameddel, aki ekkor elhozta neki a jelvényeket, amelyekkel a szultán az erdélyi fejedelmeket beiktatta és egy koronát a magyar király-

ILLÉSHÁZY ISTVÁN.
Egykorú festményről.

ság jelképéül. Ezt az utóbbit azonban Bocskay kifejezetten csak ajándéku! fogadta el, kijelentve, hogy Magyarország! van koronás királya.

[Olvasmány.] *Bocaius, aki jelen volt ennél a jelenetnél, azt így beszéli el. Bocskay fényes kísérettel szállt Pest alá, ahová a budai basa is legelőkelőbbjeivel jött le. Ott folyt le a találkozás.*

A fejedelem a vezér hozzá intézett kérdéseiből észrevette, hogy az gyanakszik rá. Ezért fölfedte az okokat, hogy miért kellett neki a viszonyok miatt és mert alacsonyabbrendű volt, beleegyeznie Báthory Zsigmond politikájába, aki fiatalon, koránál fogva és rossz tanácsadói miatt a német uralomban bízott. Azóta a dolgok nemcsak Erdélyben, de az egész Magyarországon régen megváltozván, hűséget ígért a maga és a lakosság részéről. Erre a vezér is több intéssel és ér!vvel bíz!tatta, szemei elé tárva az erdélyi fejedelemséggel történt felruházását. Figyelmeztette, hogy a szövetséget, amelyet egykor a török Zsigmonddal és az erdélyiekkel kötött, szenttül tartsa meg, mert akik azt szerencsájuk jobbrafordultával vakmerően megszegik, nem bűnhődnek méltatlanul. „Akkor arany, — mondhatnám saturnusi idők voltak és Erdély a boldogság szigete volt; utóbb a német iga alatt nyomorultul elpusztult és végszükségbe jutott. Ezt megfontolva, a magyarok bizonynyára óvatosab!bak és okosabbak lettek és bőséges tapasztalatok alapján megtanulták, hogy német királyuk alatt milyen kitűnően vannak megvédve és mennyire bővelkednek vagyonban és sikerekben. Az a nemzet sohasem volt a magyar iránt őszinte. A védelem örve alatt évenként háborút zúdított az országra. Bizonyára örvendhetnek a magyarok, hogy végre a törökökkel kötött barátság és szövetség révén már nincsenek ennek a nemzetnek kiszolgáltatva, hanem védelmet kapnak minden ellenségük ellen, bárhol és bármikor, ha azt a szükség megkívánja; hogy jóakarattal és szeretettel övezik őket, akárcsak hitre, eredetre és fajra törökök voltak. Óvakodjanak a németek üres ígéreteiből és bármily néven nevezendő ősi szabadságaikból, amelyek épen és sértetlenül megőrzendők, semmit el ne hagyjanak. Az Ottomán-ház nem esik abba a bűnbe, hogy kötéseit és szövetségét megszegje, mikor a másik fél a tartozó hűséget megtartja és kötelességében megmarad. A németeknek és királyuknak rendes és kiváló szokásuk ígérni és meg nem tartani, hamisan esküdni, csalni és hazudni. A török olyan jóságos, igazságos és bátor, hogyha a magyar nemzet az egyszer megkötött barátságban megmarad és azt megerősíti, rövidesen tapasztalni fogja, hogy a magyar királlyságra és koronára mekkora boldogság vár, ha a megkezdett úton tovább halad, a németeknek, — még ha aranyhegyeket ígérnek is — nem hisz, és ezentül magát nyomorultul félrévezetni nem engedi.“ Ilyeneket beszélt egy félórán át, amit részben hallottam, részben nem; a továbbiakat, mert fejeiket sűrűbben összedugták, a körülállók, sem a törökök, sem a mieink nem hallották és nem értették meg, különösen amikor a vezér azt kívánta a fejedelemtől, hogy a háború folytatásáról, annak eszközeiről és módjairól nyilatkozzék. Ez akkor először a kíméletesség ellen szólott, a továbbiakat meg a török császár, a vezér, és a többiek böl-

csességére és elhatározására bízta. Majd a vezér intésére, hogy a mellette és mögötte állók kissé hátrább vonuljanak, a fejedelem ezt tudtunkra adta; ő maga pedig, visszatartva két tolmácsát, akik parancsot kaptak a maradásra, megbeszélést folytatott a vezérekkel, a janicsáragával, a budai basával és még két basával. Mi tehát vagy nyolc lépést hátráltunk és hangjukat ugyan hallottuk, de nem értettünk semmit és csak szemlélők maradtunk.

Nemsokára a tárgyalók halk beszéde hangosabb szóba csapott át. Előre megyünk, visszatérünk. Koronát hoznak és kardot, aranytokban, gyöngyökkel és drágakövekkel kirakva, súlyosat, amint a korona is az. Megszólítják a fejedelmet, aki már fölállt. A vezér és egy másik basa felövezik azzal a fejedelmet, üdvözlík őt és fogadalmat tesznek, kiemelik a dolog jelentőségét. Más ruhát adnak rá, cobolyprémes bíborosat, arany- és ezüstsálakkal átszőve. A koronát is fejére teszik és megmagyarázzák ennek értelmét. A fejedelem átveszi, megköszöni, de ünnepléses tiltakozással elhárítja az adott korona fenségét, kijelentve a vezérnek, hogy ajándékképen fogadja a hatalmas török császártól, de nem viselésre, mert a német császár, akit a törvények, szabadságok és szokások szerint rendesen, törvényszerűen és a hazai szokás szerint választottak, még él, ő pedig semmit nem tesz lelkiismerete és a hazai törvények ellenére. A koronát átveszi és Szécsy úrnak adja át. Szokás — azt mondja, — hogy az ilyen koronát valamelyik magyar mágánál őrizze, akinek hűsége világos. Azután hozzánk fordulva, magyar nyelven mondja, hogy vigye el, és esküvel is tiltakozva ígéri, hogy semmit sem fog Magyarország régi kiváltságai ellen tenni. A drága ajándékot semmikép sem utasíthatja vissza, de nem akar a koronával úgy visszaélni, hogy mások jogait megsértse s a hazai törvényeket megszegje. Kölsönös ölelések, üdvözlések és köszönések után a fejedelemmel, a janicsárokkal és más törökök sorfala közt, akik az előttünk haladó zenészek kivételével mindenfelől kiáltják: éljen, éljen a magyar király! a vezértől elvonultunk. A fentemlített koronát pedig a fejedelem sátrában eltették.

BOCSKAY.

Egykorú metszetről.

Sikerei után Bocskay mindjárt megkezdte az alkudozásokat a királyiakkal. Megbízottja a tárgyalásoknál Illésházy volt, aki visszatért Lengyelországból. Mindketten csak arra törekedtek, hogy a királytól az alkotmányjogi sérelmek orvoslását és a szabad vallásgyakorlat biztosítását elérjék. Rudolf és környezete azonban nem akart hallani ilyen feltételekről és Bocskaynak a magyar rendekkel is baja volt, akik sokkal többet követeltek, mint amit a fejedelem megvalósíthatónak tartott.

Nagy huzavonák után mégis sikerült megegyezni Mátyás

főherceggel és 1606-ban *Bécsben* aláírták a békét. Ez gondoskodott az alkotmányos sérelmek megszüntetéséről, megígérte a nádorválasztást és a pénzügyek vezetésében a visszatérést a régi magyar rendszerhez, hogy a király az országot magyarokkal fogja kormányozni, és hogy az idegen zsoldosokat ki fogja vonni onnan. Elismerte a vallásszabadságot is és eltörölte az 1604: 22. t.-cikket. Az erdélyi fejedelemség erősítésére Rudolf még átengedte Bocskaynak *Szatmár, Bereg, Ugocsa és Szabolcs* vármegyéket.

Néhány hónappal utóbb Bocskay közvetítésével létrejött a béke a törökkel is a *Zsitva* torkolatánál. Mindkét fél megtar-

II. MÁTYÁS.
Egykorú metszetről.

totta azt, ami épen a kezén volt. Ekkor folytak a tárgyalások először a két ország határán és ekkor történt először, hogy a török elismerte a magyar királyt egyenrangú félnek. Megszűnt az évi adófizetés is és Rudolf csak a békekötésnél adott a szultánnak 200.000 forint „ajándékot”.

Hat hétre rá Bocskay Kassán hirtelen meghalt. Prágában akkor még egyszer megkísérelték a bécsi béke megghiúsítását. A megállapodás szerint a királynak országgyűlést kellett volna összehívnia a békepontok becikelyezésére. Rudolf azonban még másfél év után sem tett semmit az országgyűlés összehívására. Már attól kellett tartani, hogy az ellenségeskedés kiújul, amikor Mátyás főher-

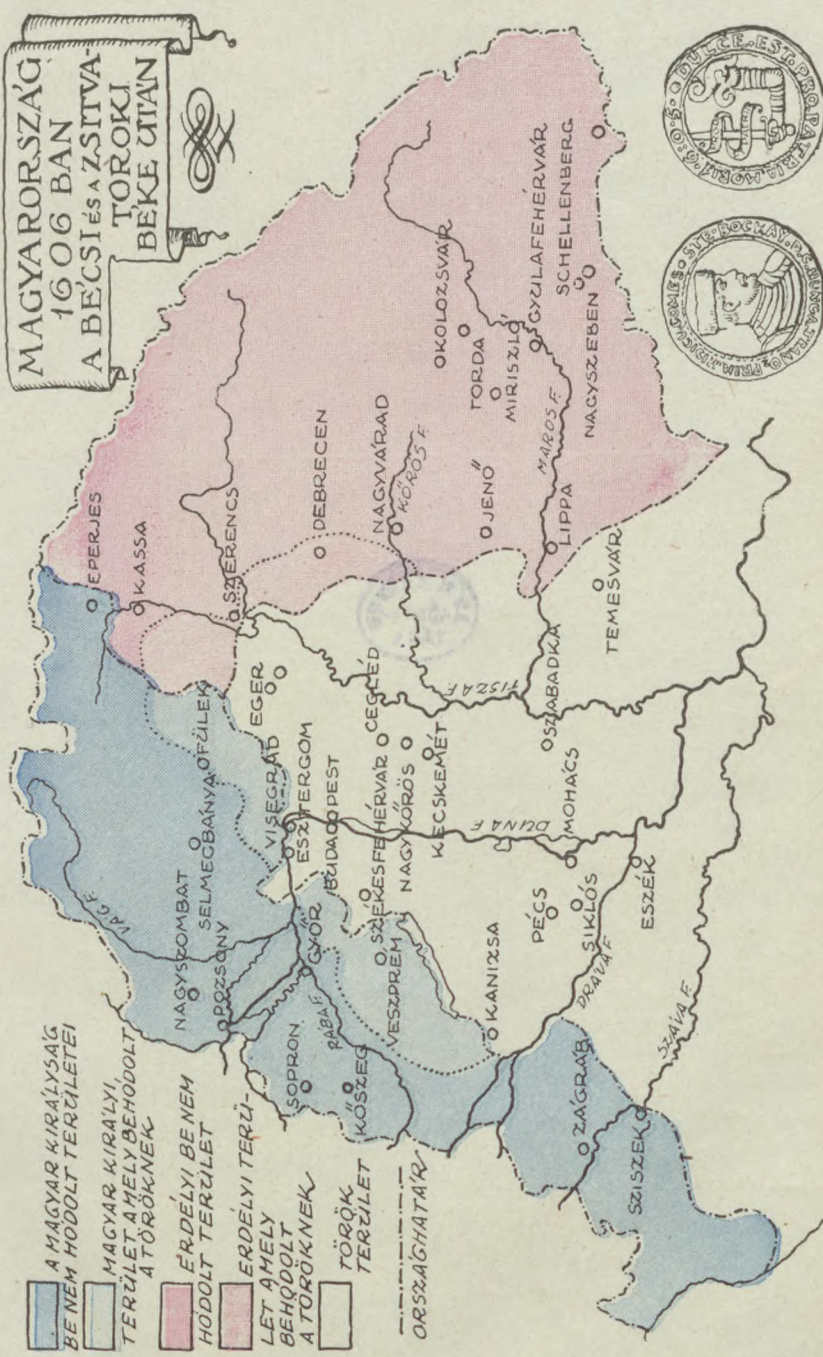
ceg, 1608 elején, kiírta az országgyűlést és a szövetkezett magyar, osztrák és morva rendekkel Prága alá vonult és kényszerítette Rudolfot, hogy mondjon le a magyar trónról.

Ott átvették a rendek a magyar koronát, melyet Rudolf Prágába vitetett és Pozsonyban Mátyás megkoronázására készültek. Mielőtt azonban a koronázás megtörtént volna, az úgynevezett koronázáselőtti törvénycikkelyekben törvénybe foglalták a bécsi béke pontjait. A koronázáson II. MÁTYÁS (1608—1619) király már ezekre is letette az esküt. Másnap nádorrá megválasztották Illésházy Istvánt.

3. BETHLEN GÁBOR FEJEDELEMSÉGE.

A bécsi béke Erdélyt tette meg a magyar alkotmány és a magyar vallásszabadság védelmezőjének. A következő évtizedek-

ben ez a kis ország nagy szerepet játszott a magyarság történetében.

II. Mátyás ugyanis mindjárt koronázása után azon fáradozott, hogy a békekötés és az 1608-iki törvények rendelkezéseit megghiúsítsa. A király mindenható tanácsosa a bécsi püspök, KHLESL bíboros volt, aki urát az ellenreformáció támogatására és a rendek hatalmának megtörésére ösztönözte. A várak tehát mégis idegen kapitányok kezén maradtak s a pénzügyi igazgatás átszervezése is elmaradt.

A primási székre is FORGÁCH FERENCCEL olyan férfiú került, aki az ellenreformáció érdekében nem riadt vissza az erőszakos eszközöktől. Még nagyobb sikereket aratott azonban utóda, PÁZMÁNY PÉTER. Őt is Forgách állította a küzdőtérre. Protestánsnak született, de jezsuitává lett és kitűnő képzés után kiváló tudóssá nevelkedett. Ő már nem olyan nyers eszközökkel folytatta a harcot a protestánsok ellen, mint előde. Kitűnő író és nagyszerű szónok volt. Munkái sok hívet szereztek vissza a katolikus egyháznak. Még nagyobb hatásuk volt szónoklatainak és rábeszéléseinek. A főúri családokat egymásután meghódította. Ők azután jobbágyaiknak is megparancsolták, hogy a katolikus egyház kebelébe térjenek vissza.

PÁZMÁNY PÉTER.
Egykorú festményről.

Erdély pedig egyelőre nem volt képes annak a föladatnak megfelelni, amelyet Bocskay szánt neki. Az ő halála után RÁKÓCZI ZSIGMONDOT (1607) választották meg fejedelemmé, aki azonban agg kora miatt csakhamar lemondott. Utódát, BÁTHORY GÁBORT (1608—1613), hízelgő udvaroncok kalandos vállalkozásba vitték. Szeretett volna lengyel király lenni s ezért az oláh vajdával is háborúba keveredett, hogy segítségét kierőszakolja. Az ország belső békéje is felborult s a fejedelem szeszélyével és önkényével sokakat elidegenített magától. A bécsi udvar tehát ismét megpróbálta, hogy Erdélyt a maga hatalma alá hajtsa. Ettől a támadástól török segítséggel csak Bethlen mentette meg az országot, de végre a török is Báthory ellen fordult, akit menekülése közben haragosai megöltek.

Az erdélyi rendek akkor BETHLEN GÁBORT (1613—1629) választották fejedelmükké, de Bécsből ő ellene is folytatták a küzdelmet. Még három évvel megválasztása után is HOMONNAI DRUGETH GYÖRGYÖT küldték ellene.

Mindez nagy aggodalmat és izgalmat okozott az országban, különösen a protestánsok között. Akkor az egész Európában mindenekelőtt a vallási kérdések foglalkoztatták az embereket s ezek a politikaiakat egészen háttérbe szorították. A hatalmak is vallási alapon csoportosultak. II. Mátyás uralma pedig nemcsak a magyar protestánsokat keserítette el, hanem a cseheket is.

PÁZMÁNY PÉTER ÉS TUDÓSAI.

Lotz Károly falfestményéről a Magyar Tudományos Akadémiában.

Még nagyobb aggodalmat okozott, hogy utódává 1618-ban unokatestvérét, II. FERDINÁNDOT (1619—1637) választatta, aki Stájerországban a protestantizmust kiirtotta. Néhány nappal utóbb az elkeseredett cseh rendek a prágai királyi vár ablakából kidobták a király helytartóit. Ilyen körülmények között vette át a kormányzást II. Mátyás halála után az új király, aki ellen a csehek mindjárt fellázadtak és Bécsig nyomultak előre. Csak akkor határozták el magukat Bécsben Bethlen elismerésére.

Tizenegy éve volt, hogy a bécsi békét törvénybe iktatták, és pontozatai közül sok még mindig nem volt végrehajtva.

Mindaz, ami azóta történt, azt bizonyította, hogy nem is akarják végrehajtani. Bethlen tehát az általános bonyodalmat, a király szorongatott helyzetét alkalmasnak találta arra, hogy fegyveres erővel kényszerítse az 1606-iki eredmények tiszteletben tartására. 1619 őszén támadott és az egész felvidéket meghódítva, Pozsonyig terjesztette ki hatalmát. A cseheknek is segítséget küldött, sőt Bécs ostromára is készült. Ezt csak Homonnay György újabb támadása Lengyelország felől hiúsította meg. Bethlennek vissza kellett térnie, hogy Homonnayt kikergesse. Közben *Pozsonyban* az országgyűlésre összehívott rendek Bethlent Magyarország kormányzójává választották, a vallásügyet rendezték és a jezsuitákat kiűzték. II. Ferdinánd végre is kénytelen volt több hónapi fegyverszünetet kötni, hogy a békét előkészítsék, amely célra Bethlen *Besztercebányán* új országgyűlést tartatott. Ezt egész Európa nagy érdeklődéssel kísérte. Több ország követi jelentek ott meg, de a béke nem jött létre, mert Bethlen a vele szövetséges csehek kívánságait is el akarta ismertetni, ami pedig Csehország elszakadását jelentette volna a Habsburgoktól. Így az országgyűlés Bethlent királlyá választotta. *Alvinczy Péter* prédikátor kínálkozott is, hogy Bethlent a szent koronával megkoronázza, de Bethlen elutasította ajánlatát azzal, hogy nem ő az esztergomi érsek.

Bethlen hatalma még akkor sem csorbult, amikor a csehek teljes vereséget szenvedtek és a törökök a zsitvatoroki béke ellenére elfoglalták Vácot. A császári tábornokok hiába próbálkoztak vele s így az udvar a kedvezőbbre fordult helyzetben is kénytelen volt új alkudozásokat kezdeni. 1622 elején *Nikolsburgban* meg is kötötték a békét. Tulajdonképen a bécsi béke pontjait újították meg benne, de Bethlen még újabb területeket kapott Erdély erősítésére: *Zemplén, Abaúj és Borsod* megyéket, a *tokaji*, a *munkácsi* és az *ecsed*i uradalmakat, sőt az *oppelni* és a *ratibori* hercegségeket is.

Ezek után Bethlen közeledni próbált Ferdinándhoz, de visszautasítva, ismét bizalmatlanná lett. A cseh háborúból európai bonyodalom lett, a harmincéves háború, amelyben a Habs-

II. FERDINÁND.
Sompel rézmetszetéről.

burg császárok ellen összefogtak az összes protestáns hatalmak. Ez még kétszer adta a fegyvert Bethlen kezébe, de mindkét alkalommal hamarosan békét kötött, amint a király a nikolsburgi föltételeket elismerte; 1624-ben *Bécsben*, 1626-ban *Pozsonyban*. Az utóbbi nyomában II. Ferdinánd a törökkel is megújította a békét 1627-ben *Szönyben*.

A császár nagy hatalma még ezután is arra ösztönözte Bethlent, hogy a hős svéd királlyal II. GUSZTÁV ADOLFFAL lépjen szövetségre, de még a tárgyalások közben 1629-ben meghalt.

Erdély alatta élte fénykorát. Bethlen mint hadvezér is, mint diplomata is kiváló volt és nagy tekintélyt szerzett ország-

ának. Azok a területek, amelyeket megszerzett, a kis fejedelemség erőit lényegesen fokozták. De Bethlen bölcs kormánya nemcsak hatalmat szerzett Erdélynek. A néhány év előtti borzasztó pusztulást és nyomort nagy anyagi föllendülés váltotta föl. A kereskedelem és az ipar, a béke áldásait élvezve, fölvirágzottak. *Gyulafehérvár*, a fejedelmi székhely, szép várossá fejlődött. A fejedelem nagy építkezéseket kezdett és a szellemi erők kifejtésére ott főiskolát is alapított, amelyen híres külföldi tudósok is tanítottak. A jólét, az ország felvirágzása volt uralmának erős támasza és népe szeretetének megingathatatlan alapja.

BETHLEN GÁBOR.

Kilián Farkas rézmetszetéről.

[Olvasmány.] *Az egykorú Szalárdi János Siralmas krónikájában így ír Bethlen alkotó tevékenységéről, amelyet mindjárt uralomra jutása után megkezdett:*

Bethlen Gábor fejedelem azonnal az ország megcsendesítésére, a békességre, a törvénynek helybenállatására, végházainak, várainak építetésekre fordítá elméjét, és mind a moldvai, havasalföldi vajdákkal, a lengyelekkel jó szomszédságot, barátságot szerezvén, s az országot a sok kóborlóktól, nyüző-fosztóktól megtisztítván, azonnal hogy tárháza valamit gyarapodni kezdte, az Isten tiszteletire nézendő szorgalmatos gondja után, mind székes helyén Fehérváratt, Radnóton, Alvincen, Balázsfalván, Fogaras és Várad váraiban nagy friss fejedelmi pompás épületű házakat építtetett vala. A végházaknak minden külső-belső szükséges épületeket, fogatkozásokat nagy szorgalmatossággal dicséretesen igyekeztvén helybenállítani, megorvosolni, és oly fundálásokat, pompás épületeket indított volt, némelyek csak félig, vagy annyira sem mehetvén végbe,

mint az alvinci, balázsfalvi, radnóti és váradi is, hogy azokhoz képest láttatnék mintegy halhatatlanságot ígérni önnön-magának. A fizkus jószágaiban való majorkodásokra, oekonomiára praefectusokat, jó gondviselőket, udvarbírákat állittatván mindenütt, a sóaknák, az arany-, ezüst-kénese- és rézbányáknak műveltetések ottan jó helyben állattatta és azoknak műveltetésekre messzünnen is nagy költséggel azokhoz jól értő, tudós főmestereket hozatott vala.

De mindenekfelett az Isten tiszteletit minden tehetsége szerint nagy szorgalmatossággal igyekezte az hazában felállítani, scholákat építtetni, azokban a deák széptudományokat taníttatni, az belgiumi, angliai akadémiákban tudós ifjakat nagy költséggel szakadatlanul feljáratni és taníttatni, a hazát református tudós keresztyén tanítókkal, tudós professorokkal megékesíteni fő gondja volt. Mely jóindulatjából három becsületes és az egész kereszténységben nagy hírű-nevű tudós professorokat: Joannes Henricus Alstedius, Joannes Henricus Bisterfeldius, ki annak veje is vala, Philippus Piscator, sok irogatási költségei által hazájokból, magok házaktól arra felindítván, az országba nem kevés költséggel behozatta és Fehérváratt tisztességes házakba szállíttatván és nékiek tisztességes fizetéseket rendelvén, az ott való schola és collegium épületire nagy haszonnal megtartaná, azokon kívül is jó, tudós, hasznos mestereket tartatván szakadatlanul a kollégiumban. Melyben, hogy az ifjúság annyival jobb móddal a széptudományban épülhetne, gyarapodhatnék és az alumniában számosabban is lakhatnának, ugyan számos és jövedelmes szép jószágokat is szép majorkodó helyekkel, a miriszlói vendégfogadóval örökös jussal rendelt és fordított vala hozzája. Mely collegium jövedelméhez Debrecen városa esztendőnkint való adóját is, kétezer forintot, ahhoz adta és toldotta vala. A collegiumot pedig alkalmasabb és derekasabb épülettel akarván ugyan Fehérváratt fundamentomból építeni, el is fundálta volt; de mivel életében sok gondos dolgai, kinn való hadakozásai miatt végbe nem vihette, testamentomában húszezer forintot hagyott vala annak építésére.

Bibliothekát, külön-külön tudományokhoz tartozó gyönyörűséges jó könyvekkel rakottat, olyat szerzett vala ugyanazon kollégium szükségére, amelynek is megszerzése sok ezer tallérokban kerülhetett. Melynek gondviselésére, erős hit alatt egyik ott való káptalan hűségére bízván, regestrum szerint, amikor minemű könyveket a mesterek kívánnak vala, kiadnák és azokat ismét az ő idejében beszédnek szorgalmatosan, minden kár nélkül, melyre a bibliothekariusnak ugyan fizetése is jár vala. Sőt azt is megkísérlette vala a portán, hogy a Mátyás király híres neves bibliothekáját Budáról ki szerezhette volna, arra nagy summát is ígervén, de a babonás nemzettől meg nem nyerhette volt.

Ugyan Fehérváratt az öreg templom és fejedelmi kapuja előtt faragott kőből építtetett igen szép magas torony az romlásokban megégyvén, pusztában állott; azt fejedelemsége kezdetében mindjárt nagy szépen megépíttetvén, abban órát harangjával helyezettett. Azon torony másikat is, azon egyház éjszakra való szarvánál, az másik mellett levőt, mely régi időktől fogva félig való romlásban állott, igen friss épülettel.

folyosósan, szép csúcsosan, pléhesen megépíttetvén, oly harangokat öntetett volt belé hatot, s Váradról is vitetett volt hetediket, mineműek együtt annyi számmal alig hallattatnak; az öregebbik nyomott száz mázsát, másik hatvan mázsát, a váradi negyven mázsát. Az többi is mind igen szép szavú közepszerű harangok voltak, ki nagyobb, ki kisebb, mind különb-különb zengésűek, úgy hogy midőn mind egyszersmind megvonszák vala, nem kevésbé gyönyörködtetnék elméjét is az embernek. Mely tornyot is nem akart vala óra nélkül hagyni, hanem az öreg harangra igen szép fertályos órát, hogy a másik toronybéli csengetyűs volna, állíttatott.

Ezek alatt naponkint erősödvén és tárháza is épülvén, az fejedelmi házakat és udvart itt is székeshelyen nagy, friss és pompás épülettel, kívül olasz fokoson, belül különbnél-különb szép képirásos, aranyos és mészmetszésbeli mesterséges menyezetekkel és azokat sok ezer tallér-érő különbnél-különb velencei drága kárpitokkal megékesítvén, melyekben holmi római és Julius császár históriái voltak csudálatos szép mesterséggel szőttetve.

És hogy ezen fejedelmi székeshely is ugyan derekas bástyákkal, árkokkal megerősíttethetnék, nagy szorgalmatossággal vala rajta, és a városnak dél felől való két szegletin, melynek napnyugot felől való szegletiben az fejedelmi udvar és házak foglaltatnak vala, két igen nagy hosszú szárnyas bástyákat téglából meg is építtetett vala, árkát is az részől nagyon kihányatván; de hogy fundálása és igyekezeti szerint végbe vitethette volna, a szomorító halál nem engedte vala.

A napnyugot felől való nagy hegyekből pedig a szőlőhegyeken által csökön a föld alatt igen szép bő forrásvizet vitetett volt be, mely elsőben a konyhaudvarban a megírt tornyok ellenében öntötte ki szép bőséggel magát, onnét pedig a templom oldala mellett elővivén, az város belső piacára deriválódott és a várnak azon piacrul az fejedelem istállóí udvarára bemenő alsó kapuja előtt, nem messze az öreg templomnál öntődött ki.

4. A KÉT RÁKÓCZI GYÖRGY KORA.

Bethlen még életében elismertette feleségét, BRANDENBURGI KATALINT (1629—1630) utódának. Katalint azonban rávették, hogy legyen katolikussá és adja át Erdélyt II. Ferdinándnak. Ezért az urak lemondatták és fejedelemmé Bethlen egyik legkiválóbb vezérét, I. RÁKÓCZI GYÖRGYÖT (1630—1648) választották meg. Erdély tekintélyét ezek a zavarok ismét meg-ingatták. Bethlen halála után a neki átengedett megyék közül is a hét felsőmagyarországi visszaszállt a királyra és onnan újabb próbálkozások indultak meg, hogy tovább is hódítsanak. Rákóczi azonban irgalmatlan eréllyel védte meg fejedelemségét. Az udvar tehát már egy év mulva elismerte, fészkelődő alattvalóit pedig az elégtelennek fejeinek bebörtönzésével némította el.

Uralkodásában Bethlent utánozta. A béke áldásaiban részesítette országát. A Bethlentől kezdeményezett intézményeket továbbfejlesztette, amivel meg is nyerte alattvalóit. Erdély tehát alatta is megmaradt virágzásának előbbi fokán.

Ez a jólét erős védelmezője volt trónjának, amelyet sok veszedelem fenyegetett. Magyarország akkori nádora, ESTERHÁZY MIKLÓS nagy ellensége volt a fejedelemség önállóságának. Minthogy pedig Esterházy az alkotmánynak szigorú őre volt és a királyt a még I. Mátyás király idejében elzalogosított nyugati várak visszacsatolására is rávette, Erdélyre nem volt kedvező, hogy a nagytekéntélyű nádor a maga elveit a királyság magyarjai közt mind jobban terjesztette.

1636-ban a török is Rákóczi ellen fordult és seregeket vezetett ellene. Ezeket azonban *Szalontánál* nagy dobolással és lövöldözéssel éjnek idején egy hajdúcsapat megijesztette és menekülésük közben nagyrészt fel is koncolta.

Az óvatos fejedelmet ezek a körülmények visszatartották attól, hogy országa sorsát kockára tegye. Pedig a protestánsoknak volt elég panaszuk II. Ferdinánd ellen. Pázmány Péter működésének eredményei már mutatkoztak. A katolikus egyház kebelébe visszatért sok főúr protestáns alattvalóinak templomát egyszerűen elfoglalta és katolikus papnak adta át. Ezen Rákóczi felszólalásai nem tudtak segíteni. De azért Francia- és Svédország szövetségét is csak hosszú megfontolás után fogadta el.

ESTERHÁZY MIKLÓS NÁDOR.
Egykorú metszet után.

I. RÁKÓCZI GYÖRGY.

A Magyar Történeti Képcsarnokban
őrzött egykorú festményről.

Az ő ösztönzésükre Erdély 1644-ben még egyszer beleavatkozott a harmincéves háborúba. Rákóczi hamarosan el is foglalta a Felvidéket, de a háború mégis változó szerencsével folyt. Föllépésének nyomatékot csak az adott, hogy 1645-ben TORSTENSON svéd vezérrel *Brünnt* vette ostrom alá.

Akkor III. FERDINÁND (1637—1657) *Linzben* békét kötött vele. Ez a békekötés a vallásszabadság szempontjából annyiban nevezetesebb az előzőknél, hogy a jobbágyok vallásszabadságát is

III. FERDINÁND.
Soudtman metszetéről.

megvédelmezte és vagy 90 elfoglalt templomot juttatott vissza a protestánsoknak. Alkotmányos tekintetben ez is az 1608-iki törvények alapján állott és Rákóczi élete tartamára ismét megkapta a hét északi megyét.

I. Rákóczi György bölcs mérsékletének köszönhetette Erdély, hogy még fiának II. RÁKÓCZI GYÖRGYNEK (1648—1657) uralma alatt is tovább tartott virágzása. Neki már nem kellett azokkal a nehézségekkel küzdenie, mint trónrajutásakor apjának. Anyjának, LÓRÁNTFFY ZSUZSÁNNÁNAK kegyes jótekonysága szintén növelte a Rákóczi-család népszerűségét. És a királyságban is elnémultak azok a hangok, amelyek Erdély önállósága ellen hallatszottak. Esterházy nem élt már, de élete végén ő is ellentétbe került III. Ferdinánddal, aki az alkotmánnyal keveset törődött, úgy hogy a nádor, elkedvetlenedve, le akart mondani méltóságáról.

5. ERDÉLY PUSZTULÁSA.

A XVII. század első felében Magyarország története az erdélyi fejedelmek állásfoglalásától függött. A királyokat megbénította a harmincéves háború. Nyugati háborúik fontosabbak voltak rájuk, mint a magyar ügyek. A magyar alkotmányos élettől sohse tudtak megbarátkozni, de a kényszerítő körülmények közt nem is tudtak ellene erőszakkal föllépni. Ebben pedig főképp Erdély akadályozta őket. A harmincéves háború befejezése után annál fontosabb lehetett volna tehát Erdélynek a szerepe, ha II. Rákóczi György hirtelen, könnyelműen kockára nem teszi.

II. Rákóczi György szép sikereket ért el. Moldvára és Oláhországra is kiterjesztette fennhatóságát. Azután azonban, elvakulva, Báthory István dicsőségére vágyott és lengyel király akart lenni. A svéd király, X. KÁROLY, aki akkor Lengyelországért harcolt, amikor küzdelmei közben a dánok hátbatámadták,

ERDELY I. RAKÓCZY GYÖRGY KORÁBAN

ERDELY
I. RAKÓCZY
GYÖRGY
KORÁBAN

- A TULAJDONKÉPENI ERDÉLY
- A CSATLAKOZOTT MAGYAR-
ORSZÁGI RÉSZEK
- A BÉKEKÖTÉSEKBE
SZERZETT MAGYAR TERÜLET

e
I
a
l
e
e
a
E
b
ő

sz
(1
is
G
kő
bo
A
M
La
pe
vé
el
irt
kö
bo

(1
az
ro
ese

ke
cs
Be
ve
fog
len
ség
for

elfogadta Rákóczi szövetségét és az ország nagyrészét neki ígérte. De a török, aki félt a Rákócziak nagy hatalmától, eltiltotta a fejedelmet a hadjárattól. Rákóczi, a tilalommal mit sem törődve, 1657-ben mégis megindította hadait. Csak Lengyelországban eszmélt rá, hogy ott magára maradt, és hogy a lengyelek mind ellene vannak. Közben a törökök is rászabadították a tatárokat, akik hazavonuló seregét elfogták és tatár rabságba hurcolták. Erdélyre ismét szomorú napok szakadtak. A tatárfogságból kétségbeesett levelek jöttek. A foglyok könyörögtek, hogy váltsák ki őket, de a fejedelem nem tett értök semmit.

A török pedig megparancsolta az erdélyieknek, hogy válaszanak új fejedelmet. Így lett fejedelemmé RHÉDEY FERENC (1657—1658), aki azonban csakhamar ismét átadta az országot II. Rákóczi Györgynek, mikor azt tőle visszakövetelte. Ez a meggondolatlanság borzasztó csapást zúdított Erdélyre. A törökök két oldalról is megtámadták. Magyarország felől elfoglalták *Jenő*, *Lugos* és *Karánsebes* várát. Közben pedig keletről a tatárok száguldottak végig a Maros völgyén, azt teljesen elpusztítva és magyar lakosságát kiirtva. Gyulafehérvár is elpusztult, könyvtára elégett és a fejedelmi sírboltokat kifosztották.

II. RÁKÓCZI GYÖRGY.
Rembrandt festményéről.

A porta most BARCSAY ÁKOST (1658—1660) ültette a trónra, de Rákóczi tőle is visszakövetelte az országot. Nem hallgatva Barcsay intéseire, meggondolatlanul rohant a veszedelembé. A *gyalvi* csatában hősieles küzdelemben esett el.

Rákóczi makacs ragaszkodását a fejedelemséghez Erdély keservesen fizette meg. Az 1658-iki tatárdulás után már Barcsaytól a török az előbb fizetett adó négyszeresét követelte. Benn az országban pedig a különböző nézetek elkeseredett, szenvedélyes pártharcot idéztek föl. Rákóczi halála után a tatárfogságból visszatért KEMÉNY JÁNOS fordult Barcsay ellen. Barcsay lemondott, de ezt a török nem tekintette érvényesnek és segítséget küldött neki. Kemény (1661—1662) tehát a török ellen fordult, ami annál népszerűbbé tette, mert a török az előző

évben hosszú ostrom után elfoglalta *Nagyváradot*. A küzdelemben végre mégis a török diadalmaskodott. Kemény helyett **APAFY MIHÁLYT** (1662—1690) ültette a fejedelmi székbe, míg Kemény, aki hiába várta a bécsi udvar segítségét, *Nagyszőlősnél* elesett.

I. APAFY MIHÁLY.
Sandrart metszetéről.

Erdély hatalma, amely a XVII. század első felében olyan nagy volt, s amely akkor a királyságban is a nemzeti érdekek és a vallásszabadság érdekében olyan sokat tett, ezzel rombadőlt. Apafy már csak árnyék-fejedelem volt, aki kénytelen volt a török parancsainak engedelmeskedni. Nagyváradról az ottani basa már erdélyi területen is mind tovább hódoltatta be a vidéket. Elvesztek a királyság részéről átengedett megyék és uradalmak. Területileg összezsugorodva, négyszeres adóteher alatt nyögve, a fejedelemség nem védelmezhetette tovább a magyarság érdekeit a királyságban.

Hogyan terjedt el a reformáció hazánkban?

Hogyan indult meg az ellenreformáció?

Mik voltak Bocskay fölkelésének vallásos indító okai?

Hogyan került Bethlen Erdély fejedelmi székébe?

Hogyan akarta Bethlen biztosítani a bécsi békét?

Mit ért el Bethlen ismételt fölkeléseivel?

Mit jelent Bethlen uralma Erdélyre?

Hogyan folytatták a Rákócziak Bethlen politikáját?

Mi okozta Erdély romlását?

Milyen volt II. Mátyás és II. és III. Ferdinánd uralma?

Kik voltak a királyi Magyarország vezérférfiai ebben a korszakban?

Hasonlítsd össze a bécsi, a nikolsburgi és a linzi békék eredményeit!

Hogy alakult Magyarország viszonya ebben az időben a törökhöz?

VIII.

I. LIPÓT URALMA ÉS AZ ORSZÁG FELSZABADÍTÁSA.

1. A TÖRÖK ÚJABB TÁMADÁSA I. LIPÓT ALATT.

A magyar urak már a XVI. század második felében észrevették, hogy a török katonai hatalma hanyatlik. Azért is sürgették a támadó fellépést. A bécsi udvar politikáját azonban nem a kis magyar királyi terület kívánságai szerint irányította. A Habsburgok a német birodalomban akarták császári hatalmukat megerősíteni. A harmincéves háborúban is a vallási szempontok mellett mindig erre törekedtek. Végre már csak politikai célokért folyt a küzdelem s a német protestánsokat a császár ellen a katolikus francia király támogatta. A harmincéves háború lezajlása után tehát a Habsburgok a francia királyban látták legnagyobb ellenségüket.

1657-ben új uralkodó került a trónra: I. Lipót (1657—1705). Őt eredetileg papnak nevelték és bátyja IV. FERDINÁND már meg is volt koronázva Magyarország királyának, de IV. Ferdinánd meghalt még apja előtt s így Lipót került a trónra. Ő és Franciaország nagy királya, XIV. LAJOS (1643—1715), akit napkirálynak neveztek, egy félszázadon át küzdöttek egymással az elsőségért Európában.

Ez Lipót figyelmét is elvonta Magyarországról. Magyar hívei hiába sürgették, hogy segítse meg Erdélyt a török ellen. Amit a király e cél érdekében tett, nem volt elegendő arra, hogy sikert érjen el.

A törököt viszont felháborították az erdélyi események.

I. LIPÓT.
Kohl metszetéről.

Konstantinápolyban épen akkor, amikor I. Rákóczi György hadait Lengyelországba indította, egy nagyralátó, erélyes nagyvezér került az ügyek élére: KÖPRÜLI MOHAMED. Amikor támadó fellépése sikerült, ez a basákba is új bizalmat öntött. Nagyvárad elfoglalása nagy dicsőség volt nekik, annál nagyobb fájdalom és bánat a magyaroknak. A végeken a békében is folyó háború megélénkült.

A támadó fellépésnek akadt egy lelkes apostola, ZRINYI MIKLÓS, a horvát bán. Családjában hagyomány volt a törökgyűlölet, amelyet a család tagjai Szigetvár óta megőriztek. Zrinyi, mint bán sem kapott akkora erőket, hogy a határt sikeresen megvédezhette volna. Minden módon arra törekedett tehát, hogy a szerencsétlen vallási meghasonlást kiküszöbölje, a katolikusok és a protestánsok közt a békét biztosítsa s erejüket a török ellen fordíthassa. Írásban és szóval tüzelt a török háborúra. Hőskölteményben ünnepelte ősének elestét Szigetvárnál. Azt szerette volna, hogy a magyarok egy nemzeti sereget állítsanak fel és azzal törjék meg a félhold hatalmát Magyarországon, mert attól félt, hogy ha a császári csapatok szabadtanák fel az országot, az udvar ezt az alkotmány elkobzására használná fel. Elkésérítette, hogy a császári hadvezér, a híres Montecuccoli gróf elkésett a Kemény Jánosnak küldött segítséggel és kiadta a jelszót: „ha rövid a kardod, toldd meg egy lépéssel“.

[Olvasmány.] „*A török áfium ellen való orvosság*“ című munkájából álljon itt érvelésnek néhány helye:

Míg az mi militaris disciplinánk in flore (virágában) volt, Corvinusok (Hunyadiak) alatt és más vitéz királyok alatt, nem igaz az, hogy markunkban szakadt volna soha is szándékunk. Teliek a históriák a mi magyar nemzetünknek dicsőségével, teli a világ azoknak emlékezetével és Európának egy szeglete sincs, aki az mi eleinkről becsülettel ne szólna; soha muzulmán vér nagyobb befolyásokkal nem folyt, mint a magyar kard miatt, soha ennek a pogány holdnak betöltését senki úgy nem késlette, mint mi magyarok. De meg kell vallanunk, noha nyögve és pironkodva, mert: Dedecori est fortuna prior (gyalázatunkra van előbbi szerencsénk), olyan messze estünk mi mostani magyarok a régiektől, hogy ha előljönnének mostan másvilágról azok a mi vitéz eleink, sem mi őket, sem ők minket meg nem ismerhetnének. Mert nyelvünkön, szólásunkon kívül mivel hasonlítjuk mi magunkat azokhoz? és bizonyára mondhatnák nekünk: Vox quidem vox Jacob, manus autem Esau (a hang ugyan Jákób hangja, de a kéz Ezsaué). Csúfsága lettünk a nemzeteknek és magunknak, ellenségünknek pedig, valahonnan jön reánk, prédájává. Miért? a vitézségnek disciplinája meg nem tartásáért,

a részegségért, a tunyaságért, az egymásgyűlölésért és ezer ilyen vétünkért. Én nem hízelkedhetem, édes nemzetem, tenéked, hogy hazugsággal dicsérjelek, mert a prófétaként: *Popule meus, qui te beatum praedicant, ipsi te decipiunt* (én nemzetem, akik téged boldognak hirdetnek, rászédnek); hanem im megmondom magadnak fogyatkozásodat, olyan szívvel és szándékkal, hogy, megismervén magad is, vedd ki ezt a mocskot lelkedből, reformáld vétkeidet, öltözzél igazságban, övedzzél erősséggel, hidd segítségédre a Jehovát, resolváld magadat, avagy ajándékozd magad az Isten nevének, és magadnak oltalmára kössünk kardot a pogány ellen. Ha azért a magunk fogyatkozását megismerjük előbb, könnyebben az orvosságot is fellelhetjük azután.

Szükséges azért, hogy a magyar nemzet, ha ettől a fenforgó víztől meg akar szabadulni, ha magának, posteritásának (utódainak) megmaradást kíván, tartson fegyvert kezében; de nem úgy mint eddig, hanem jóval is másképpen. Mert nem elég az, hogy minden particularis (egyes) embernek legyen fegyver házában, noha annak is úgy kell lenni, hanem, hogy az ország tartson egy armádát lábon készen, aki mindenfelé, minden órában, minden szempillantásban, télen, nyáron, oda mehessen, ahová szükség kívánja. Ez minden fundamentomja a mi megmaradásunknak, azért erről többet is kell szólanom.

Impendimentuma (akadálya) a mi nemzetünknek, amint mondtam, a felettébb való szabadságnak vélekedése. Azt tartják a mi magyarink: *non bene de toto libertas venditur auro*. (Még aranyért sincs jól eladva a szabadság.) Igaz bizonyára az, nincs a szabadságnál szebb dolog, de viszont, aki az ilyen militáris disciplinát (katonai fegyelmet) szabadsággal ellenkező dolognak tartja, vagy bolond, vagy tunya, rossz és rest. Mert én azt valloim és assecurálom (biztosítom) az én magyarimat, hogy ha jó militáris disciplinát instituálnak, semmi ez világon nem leszen, ami az ő libertásokat jobban megtartsa s conserválja, mint az. Amely hajdu vagy katona nem akar beléállani ebben az iskolában, ne törődjél rajta, hadd ott, hidd el, hogy rossz, hidd el, hogy tunya és röst, ő a szabadságnak a vesztését obtendálja (ürügyül hozza föl), s penig a dologrul fél, fél a strázsátul, fél a harctul, tudniillik szabad akar lenni attul, szabad akar lenni prédálni, szabad részegeskedni, szabad urat, hadnagyot válogatni, ott hadni ha elunja; ez az ő szabadsága. Én penig azt mondom, valamig ez a szabadság a köz-rendben Magyarországon leszen, addig jót ne reménljünk a mi dolgainkból, aboleálni (kiirtani) kell nekünk minden erőnkkel a szabad legénységet, amely semmire nem jó, sem országának, sem urának, sem magának; aki vitézkedni akar, álljon be az megmutatott hadi rendben, aki nem akar, legyen úr, legyen fő ember, legyen polgár, legyen mesterember, de szabad legény ne legyen, mert ez corrum-pálja (megrontja) a többit is. Azért mutaték módot, hogy az országban militia instituáltassék (sereg szerveztessék), hogy akinek kedve vagyion hozzá, álljon oda s ne hazudjon, hogy nincs hová menni emberséget tanulni.

Ámbár a béke értelmében új várakat nem volt szabad építeni, a kanizsai basa fékentartására a Mura balpartján felépítette *Új-Zerint*. Ezzel el is érte célját, hogy a nagyvezér meg-

üzente a háborút. 1603-ban a törökök Új-Zerin ellen fordultak, de sikertelenül. A császári csapatok tétlensége miatt azonban fontos eredményt értek el a Vág vidékén. *Érsekújvárt* a zsoldosok nem tudták megvédeni s a császári sereg nem mozdult el az ország határáról, hogy a várat fölmentse.

Az itteni eseményektől eltekintve, a háború Zrinyi körül forgott. Ő és testvére, Péter, késő ősszel és a tél folyamán is folytatták a küzdelmet. A Dráva mentén két török erődítést foglalt vissza: *Babocsát* és *Berzencét* és fölégette az *eszéki híd*at, amelyen a török csapatok a Dráván átkeltek.

A nagyvezér a következő 1664-ik évben ezért nagy sereggel vonult fel. Ez alkalommal Bécsben is komolyan készültek a hadjáratra. Európai segítség is jött. Még XIV. Lajos is küldött katonákat. A fővezér ismét MONTECUCCOLI volt, aki azonban, mert haragosa volt Zrinyinek, veszni hagyta *Új-Zerint*. Az osztrák határ közelében, *Szent-Gothárdnál* várta be a törököt. Ott meg is mutatta a nyugati harctereken annyiszor bevált hadvezéri képességeit. Olyan diadalt aratott a török fölött, amilyenre századok óta nem emlékeztek.

ZRINYI MIKLÓS, A KÖLTŐ.
Hofmann metszetéről.

Nagy volt az öröm az országban, de Európában is. Annál megdöbbenőbb az, ami azután történt. Montecuccoli nem üldözte az ellenséget, hanem békealkudozást kezdett. A nagyvezér tehát még *Érsekújvár*hoz is küldhetett felmentő sereget s a császáriak kénytelenek voltak a vár ostromát abbahagyni.

Megint csak a nyugati politikára gondoltak és *Vasvárott* lealázó feltételek közt kötöttek békét. A török megtarthatta mindazt, amit az utolsó években elfoglalt. *Új-Zerint* nem volt szabad felépíteni. Az erdélyi határon a török kedvéért még le is rombolták *Székelyhida* várát.

Iszonyatos volt az elkeseredés a békekötés hírére. Az urak azon gondolkodtak, hogy a királyt a háború folytatására kényszerítsék. Csak a francia segédcsoport tisztjei sejtették az igazi okot, siettek is az elégtétlenséget szítani. Zrinyi csalódottan és megbántva visszavonult a közélettől. Röviddel utóbb vadászaton egy vadkan oltotta ki életét. Nem csoda, hogy mindenütt arról rebesgettek, hogy meggyilkolták.

2. A WESSELÉNYI-ÖSSZEESKÜVÉS.

Lipót uralma elejétől fogva nem volt népszerű. Első éveiben nemcsak az korbácsolta fel a szenvedélyeket, hogy Erdélyt veszni hagyta, hanem a protestánsok sérelmei is. A királyt pedig a vallási kérdések mindenekfölött foglalkoztatták. A linzi béke pontjait nem vették figyelembe s a király nem engedte, hogy az országgyűlésen a sérelmeket tárgyalják. Nemcsak Montecuccoli, hanem Lipót tanácsosai is gyűlölték a magyarokat. A protestantizmussal, úgy mint Ausztriában történt, a rendek alkotmányos hatalmát is meg akarták törni. Erdély lehanyaglása óta nem is akadályozhatta ezt senki.

A vasvári békével kitűnt, hogy az udvar semmibe sem veszi a magyar érdekeket, hogy a tanácsosok az alkotmányos életet el akarják fojtani. Ez a megismerés egy táborba egyesítette a katolikusokat és a protestánsokat. Ámbár eddig a Dunántúl urai mindig híven kitartottak az udvar mellett, Vasvár után épen ők voltak leginkább elkeseredve. Az ország legelső méltóságai: WESSELÉNYI FERENC nádor, NÁDASDY FERENC országbíró, ZRINYI PÉTER, a bán, és más előkelő urak, így II. Rákóczi György fia, Ferenc, azon tanácskoztak, hogy mi módon lehetne segíteni a bajon. Hivatalos hatalmuknál fogva fel akarták szólítani a királyt az alkotmány betartására, s ha ez nem vezetne eredményre, az aranybulla záradéka alapján őt erre fegyveresen kényszeríteni. Tárgyaltak Erdéllyel is. Családi ünnepeken és fürdőhelyeken jöttek össze, de véleményeik szétágaztak. A fegyveres fellépés esetére egy részük török segítséget akart kérni, mások, különösen Zrinyi Péter, ezt ellenezve, a francia segítségben bízott.

Közben meghalt Wesselényi (1667). A mozgalom fej nélkül maradt. Nádasdy nádor szeretett volna lenni, Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelem. Önzés és egymásiránti bizalmatlanság mindent elrontottak. Zrinyi Péter elhamarkodottsága is sok bajt okozott. A törökkel folyt alkudozások a bécsi udvar bizalmasa, PANAJOTTI tolmács elárulta. Az udvar azonban hagyta a dolgot tovább fej-

GR. WESSELÉNYI FERENC.
Egykorú metszetről.

lődni és valósággal csapdát állított az összeesküvőknek. 1670-ben Zrinyi fegyvert fogott, vele együtt sógora FRANGEPÁN FERENC is. A császári csapatok azonban mindjárt ott termettek, amire a két fölkelő úr kegyelemre megadta magát. Nádasdy nem is mozgult, de őt is elfogták.

Lipót tanácsosai felhasználták az ügyet arra, hogy a magyar nemesség és az alkotmány ellen föllépjenek. Az elfogott urakat Bécsújhelyre, Nádasdyt Bécsbe vitték és a magyar törvények ellenére idegen bíróság elé állították. Ez Zrinyire, Frangepánra

ZRINYI ÉS FRANGEPÁN A SIRALOMHÁZBAN.

Madarász Viktor festményéről.

és Nádasdyra kimondta a halálos ítéletet. Le is fejezték őket. Bármily nagy megdöbbenést keltett kivégeztetésük az országban, még nagyobb riadalmat okozott egy másik törvényszék, amely Pozsonyban működött. Célja az összeesküvés részeseinek földerítése volt. Ilyenek azonban alig voltak. A büszke főurak nem avatták be terveikbe a kisebb nemeseket, közülük kevesen tudtak arról, hogy mi készül. A pozsonyi vértörvényszék nem is sokat törődött azzal, hogy tud-e a vádlottak ellen bizonyítékokat felhozni. A cél az volt, mint Rudolf idejében, hogy birtokaikat elkobozzák. Százával fosztották meg őket javaiktól, ami sokakat arra kényszerített, hogy Erdélybe meneküljenek.

∞
MAGYARORSZÁG
1683 ELŐTT

Később SZELEPCSÉNYI GYÖRGY érsek a protestáns papokat és tanítókat idézte Pozsonyba. Csak azoknak kegyelmeztek közülük, akik hajlandók voltak áttérni vagy kivándorolni. A vezetőiktől megfosztott községekben azután mindent elkövettek, hogy lakosságuk visszatérjen a katolikus egyház kebelébe.

De a katolikusokat is sújtották a bécsi udvar kegyetlen gazdasági intézkedései. Az ország nyugalmanak helyreállítására sok idegen katonaságot hoztak be, amelyet a népnek kellett el-tartania. Ehhez rettenetes adók járultak. A király országgyűlést nem hívott össze, a Wesselényi halála óta megüresedett nádori eséket nem töltötte be, hanem 1673-ban egy tanácsot állított lfz a magyar ügyek vezetésére, amelynek élére egy idegent, AMPRINGEN GÁSPÁRT, a német lovagrend nagymesterét nevezte ki. Ezzel az alkotmányos élet teljesen megszűnt.

A leigázott ország sehonnan sem várhatott segítséget. Csak a pozsonyi törvényszék elől elmenekült bujdosók folytatták a harcot Lipót önkényuralma ellen. Őket titokban Apafy is támogatta. Mindenható tanácsosát TELEKI MIHÁLYT küldte segítségükre. De a bujdosók nem voltak szervezve. Több csapatjuk is volt, amelyek, amikor alkalom kínálkozott, megleptek egy-egy német csapatot és felkoncolták azt. Kurucoknak nevezték magukat, a császáriakat pedig labancoknak csúfolták. A császáriakkal éveken át a legkegyetlenebb vadsággal vívták harcaikat. Eredményt azonban nem tudtak elérni. Szervezettség és a megfelelő eszközök hiányában csak hirtelen meglepetéssel boldogulhattak. Ezek azonban csak veszteséget jelentettek az ellenségnek, a helyzeten nem változtattak.

A nép szenvedett, túrt, kegyelettel őrizte a kivégzettek emlékét, s ahol lehetett, lopva segítette a kurucokat.

3. THÖKÖLY IMRE FEJEDELEMSÉGE.

Öt évi vitéz, de eredménytelen harc után új vezér állott a bujdosók élére: THÖKÖLY IMRE, aki hirtelen sikereivel nagyot fordított a helyzeten.

Thököly családja nagyon gazdag volt. Apja összeköttetésben volt az összeesküvőkkel. Árva várában ostrom alá fogták és várait, birtokait és kincseit elkobozták. Fiát meghitt embereire bízta, akik Erdélybe vitték anyja birtokaira. Árván, Apafy felügyelete alatt nekedett. Kitünően tanult, de az enyedi kollégiumból is a bujdosókhoz kíváncszott.

1677-ben a franciák, akik akkor háborúban voltak Lipóttal, segítséget küldtek a bujdosóknak. A 20 éves Thökölyt akkor nem lehetett tovább tartani. Az év végén a bujdosók közt termett, akiket egy nagyobb diadal amúgy is föllelkesített, az élükre állt és vakmerően nyugat felé fordult. Megtámadta és elfoglalta a bányavárosokat, ahol sok kincs került a kezére, amelyeknek elveszte nagy csapás volt a császáriakra.

Először történt, hogy Lipót fegyverszünetet kötött, sőt a következő évben az alkotmányt is visszaállította és országgyűlést

THÖKÖLY IMRE BÚCSÚJA ATYJÁTÓL.

Székely Bertalan festményéről.

ígért. A nem várt siker nagy népszerűséget szerzett a fiatal vezérnek. Amikor a háború 1680-ban újra kitört, a kurucok őt választották fővezérükké. Csapatái akkor Pozsonyig kalandoztak.

Lipót tehát, aki megint XIV. Lajos ellen készült, 1681-ben *Sopronba* országgyűlést hirdetett, amely nádorrá megválasztotta ESTERHÁZY PÁLT, Miklós nádor fiát. Lipót hívására Thököly is elküldte oda követeit, de meghatalmazás nélkül. A vallásügy rendezésének módja miatt békéről úgy sem lehetett szó. A soproni országgyűlés ugyanis nem volt tekintettel a bécsi és a linzi békére s a protestánsoknak csak megyéenként két kijelölt helyen engedte meg vallásuk szabad gyakorlását.

A háború tehát újra megindult. A törökök Erdélyt is utasították a fölkelés támogatására. Segítségükkel Thököly 1682-ben egymásután vette meg *Kassát, Eperjest, Lőcsét, Füleket* és a bányavárosokat.

A diadalok a törököt annyira lelkesítették, hogy Thökölynek is megvitték a királyi jelvényeket, Lipót pedig újabb alkudozást kezdett. Így vette fel Thököly a Magyarország fejedelme címét és lett az északkeleti felvidék ura, amelyet Lipót a Garamig átengedett neki. Mint Erdély, ez a terület is a török pártfogása alatt állott, amiért Thököly évi 40.000 arany fizetésére kötelezte magát.

A következő évben a török a Dunántúl meghódítására gondolt. A nagyvezér, KARA MUSZTAFA egyenesen Bécs ostromára készült s oda Thökölyt és az erdélyi hadakat is kirendelte. Thököly azonban keresztülvitte, hogy ahol seregeivel az országon átvonul és a lakosság a Thökölyhez való csatlakozás jeléül fehér zászlót tűz ki, ott senkinek se legyen bántódása. A dunántúliak nagyon jól tudták, hogy a császári sereg mindig csak az osztrák határon áll fel és a lakosságot nem védelmezi meg, mindenki örömmel behódolt tehát Thökölynek.

A török akadály nélkül jutott Bécs alá, ott azonban kitűnt nagy seregének gyöngesége. A polgárok a vitéz STAHRMBERG RÜDIGER vezetésével hőiesen ellentálltak, s amikor LOTHARINGAI KÁROLY a birodalmi, SZOBIESZKI JÁNOS lengyel király pedig lengyel seregeivel megérkezett, ezek döntő diadalt arattak Kara Musztafán. A török had hanyatt-homlok menekült, Lotharingiai Károly *Párkánynál* még egyszer megverte és nagy részét a Dunába szorította.

Ez az esemény olyan éles ellentétben állott a húsz év előtt Szentgotthárdnál történetekkel, hogy a nemzetben felébredt a remény, hogy a király kiűzi a törököt. Thököly is alkudozásokat kezdett Lipóttal a lengyel király közvetítésével, de Lipót a török veresége után már nem volt hajlandó alkudozni.

A vitéz fejedelem hatalma, pártja tehát hamarosan szét-

THÖKÖLY IMRE.

Egykorú festményről.

foszlott. Amikor a felszabadítás reménye feltűnt, ez minden mást háttérbe szorított. Thököly önzetlensége, vitézsége, a határozottság, amellyel a kuruc-labanc kegyetlenkedéseknek véget vetett, eltörpültek a rég óhajtott nagy cél mellett. Vitézei siettek át Lipóthoz, hogy kivegyék részüket a felszabadítás dicsőségéből.

4. A FELSZABADÍTÓ HÁBORÚ.

Bécs felszabadítása után a nemzet nem csalódott reményeiben. Lipótot most már minden oldalról a háború folytatására ösztönözték; a hős lengyel király mellett különösen XI. INCE pápa kívánta a török kiűzését. Szövetségükhöz a velencei köztársaság is csatlakozott.

A párkányi diadal után a törökök mindjárt elvesztették *Esztergomot*. A következő két évben azonban kevés történt. *Buda* alatt még kudarcot vallottak, de *Érsekújvárt* sikerült visszavenni. Lipót különben is először Thökölytől akart szabadulni és kapitányai e két év alatt a felvidéki városokat és várakat foglalták vissza. Thökölyt még a török is elhagyta. A nagyvezér azt remélte, ha kiszolgáltatja a fejedelmet, jó békét köthet Lipóttal; kiadta tehát a parancsot Thököly elfogatására. A nagyvárad basa ebédre hívta magához, de ebéd után vasraverette és elküldte Konstantinápolyba. Csak hősl elküldte ZRINYI ILONA védte még három évig Munkács várát a császáriak ostromló seregei ellen.

LOTHARINGIAI KÁROLY.
Egykorú metszetről.

A felszabadító hadjárat nagy eseménye, *Buda* visszavétele 1686-ban következett be. Az előző kudarc után ez alkalommal nagy előkészületeket tettek. A pápa hívására mindenünnen jöttek segítőcsapatok: franciák, spanyolok és olaszok is. A vár északi végén LOTHARINGIAI KÁROLY herceg, a délin, a Gellérthegy felől MIKSA EMÁNUEL bajor választófejedelem vezette az ostromot, amely két és fél hónapig tartott. A szultán még felmentő hadat is küldött, amely azonban nem tudta a várat megközelíteni. Augusztus havában a sok roham és ágyúzás rombadöntötte a város nagy részét s a királyi palotát is. Végre szeptember 2-án az általános roham eredményre vezetett. A parancsnokló ABDURRAMÁN basa az utcai küzdelemben esett el. *Buda* vissza

volt víva, de a régi szép városból csak romok kerültek az ostromlók kezére.

[Olvasmány.] *A roham a vár két, déli és északi végében indult meg. A magyarok az északi végén küzdöttek. Lássuk tehát az itt történeteket. Károlyi Árpád: „Buda és Pest visszavévése 1686-ban“ című munkájában így írja le a szeptember 2-ikán délután 5 órakor megindult rohamot:*

A roham rövid, de véres volt.

A rózsélépcsőkről az esztergomi rondella gerendaboltjára hágott középső rohamoszlopnak csak egy-két lépést kellett tennie, hogy a bástyán vert török cölöpsort elérhesse. A gránátosok bevetették gránátjaikat, nyomukba jöttek a fürgé hajdúk magyar tisztjeik, így a többi közt eörményesi Fiáth János vezetése alatt, s egy csomó bátor önkéntes, hogy a félig ledöntött cölöpkerítésen egy merész ugrással bent teremjenek, de a janicsárok irtózatossortüze megállítá a vakmerőket. Egy pillanat alatt ide futott össze a törökség színe-java, s mire a lövés füstje eloszlott, megvillant az 5—6. sor cölöp tetején az egymást biztató janicsárok suhogó szablyája. Oly emberfölötti elszántsággal védte a kényes pontot a törökség, hogy a gránátosok, a hajdúk és az önkéntesek nagyobb része elhullott csapásai alatt s a rohamoszlop hősz vezére, báró d'Asti Mihály alezredes is két golyótól s több lándzsadöféstől találva, össze-rogyott. Azon mértékben, amint a rohamoszlop hátulsó része előrenyomult, futott össze a török is a veszedelmes vonal mögé, hol maga a vén, ezüstsakállú parancsnok, a hősz Abdurramán, szóval és példával biztatta elszántan küzdő katonáit. De új nép lépett a kidőlt helyére s fölhangzott vértesei, dragonyosai élén a derék Pálffy Ferenc, fölküzdöttek magukat a bakává tett magyar huszárok, följutott az árok töltött részén a baloldali rohamoszlop s a küzdelem újult erővel vette kezdetét. Már Pálffy Ferenc is két sebet kapott; már-már az elesett hőszök hullái képeztek újabb válaszfalat a küzdő felek között, midőn a jobboldali rohamoszlopnak sikerült a kőgránátzápor dacára az új rés magasságáig jutni.

A küzdelem most új stádiumba lépett.

A jobboldali rohamoszlop a védő törököt oldalba fogta s Abdurramán kénytelen volt a harmadik fal romjai mögött készült elsáncolás baloldali részére szorítkozni és a jobboldalit a három rohamoszlop egyesült erejének átengedni. A sűrű, de mégis aránylag gyenge tüzelés nem akadályozhatta most már a támadókat, hogy a legbelső falrészlet mögött emelt cölöpzetten keresztül ne ugorjanak és ott sorrendbe ne álljanak, hogy azután a szemközt álló s a brandenburgiak rohamoszlopa által már-már baloldalán szorongatott janicsárok tömege ellen rohamot intézen. De erre nem lőn szükség. A janicsárok csak egy sortüzet adtak a zárt rendben ércfallanx gyanánt közelgő kereszténységre s azután gyorsan meghátráltak.

A török e gyors mozdulatának oka a brandenburgiak benyomulása volt, mellyel a küzdelem ismét új stádiumba jutott. A brandenburgiaknak az árok nehézségei s a török állhatatos védelme dacára sikerült rövidesen elérniök a cölöpsort s miután néhány elszánt tiszt példájára

első soraik karddal s lándzsákkal a kezükben átvették magukat a cölöpökön, a balfelől amúgy is szorongatott török engede, s a brandenburgiak, rohamoszlopuk vezetőjének, a hős Fritzscher ezredesnek halálán elkeseredve, tömegesen nyomultak be a harmadik fal mögé. A török akkor az egyesült császáriak, magyarok, brandenburgiak elől gyorsan meghátrált s a mai Verbőczy-, Fortuna-, Országház- és Üri-utcák végében előre elkészített utcatorlaszok mögé vonult, hogy mellvédjeik mögül, meg a körülök fekvő házak ablakaiból megkezdjen egy kétes kimenetelű, véres és hosszú utcaharcot, míg az éj beáll s az ostromlókat visszavonulásra, a harc beszüntetésére készíti.

BUDAVÁR VISSZAVÉTELE 1686-BAN.

Benczúr Gyula festményéről.

Csakhogy ember tervez, Isten végez. Amint a török hátrafordult, a keresztények ércfallanxa egy pillanat alatt felbomlék, a győzelem kéjétől s a bosszú vágyától ittas ostromló csapatok nem parancsszóra, hanem ösztönszerűen ugrottak a hátráló törökre, vele együtt, vegyest nyomultak a torlaszok mögé s megakadályozták nyilásaiknak a nyársbakokkal való elzárását.

A várbeliek sorsa e momentummal eldőlt. Azoknak lelkét, akik harmadfél hó óta a bátorság annyi csodával határos példáját nyújtották, a félelem szállotta meg; az a vasfegyelem, melynek fönntartására elég volt Abdurramánnak egy bűvös tekintete, most hogy utcák és házak csoportja választá el a védőket egymástól, egy pillanat alatt ezer darabra

szakadt: a törökök fölbomolva megfutottak. A győzelem bódító italától megrészegült kereszténység utánuk.

A fővezér, aki az eseményeket a sarki rondellából figyelte, e körülmények közt megálljt kiáltott. Souches altábornagynak megparancsolta, hogy az üldözésben nagyon is előrenyomult katonaságot vonja vissza s a rések és cölöpsorok mellé helyezze el; egyidejűleg Croy herceg tábornagynak megbízást adott a vár fontosabb pontjai megszállására. Alig állott ki Croy herceg a bécsi kapu előtti kis téren a csapatok élére, már látta, hogy a Zsidó-utcában — mai Verbőczy-utcában — egy nagy tömeg török katona nyomul elő, melyet a hőselkű parancsnok, Abdi basa, gyűjte egybe, hogy még egyszer, utoljára szembeszálljon a győzőkkel. Croy tehát ez ellen a tömeg ellen indult s egyidejűleg rajokat bocsátott az Iskola-térre bal- és jobbfelől meg hátulról nyíló utcákba is, hogy ekként a basát teljesen körülkerítse. A törökök ezt a mozdulatot észrevették és futásnak eredtek. Csak egy kis csapat maradt az Iskola-téren, méltó a világ legnagyobb festői ecsetjére. A leghívebb, a legkitartóbb török tisztek, annyi dicsőség és annyi szenvedés osztályosai térdeltek ott egy galambósz férfi körül, göresösen kapaszkodva megrongyolódott kaftánja foszlányaiba. Az egyik térdét ölelte át az aggastyánnak, a másik lábafejéhez tette vérző homlokát, a harmadik lecsüngő balkarját fogta körül összekulcsolt kézzel. A véres, löportól füstösarcú, marcona hadfiak rimánkodva kérték, könyörögtek az élő szoborhoz: jöjjön velük, meneküljön, mentse meg drága életét a romok közül, hisz Konstantinápoly és Jeruzsálem kulcsa, a megalázott Buda, örökre veszve van! De az ősz ember tagadólág intett: „Ha nem tudom megvédeni ezt a rám bízott várat, haljak én meg itt!” Mellétverő ezüst szakállára lepergő könnyeseppjeivel összefolyt piros vére, kirántá magát az esdők kicsiny köréből, megsuhintá feje fölött azt a győzelemhez szokott szélesvégű görbe kardot s kitárt mellel rohant a rájövő ellenségre. S midőn a vesztett csata ez elbúsult istene összerogyott a diadalittas keresztény fegyverek halált osztó csapásai alatt, a lehunyó nap mártir-koszorút font utolsó sugaraiból az eleső Abdurramán feje köré s aztán elkábulva a nagyszerű jelenet látásától, a Jánoshegy mögé bukkott...

A következő évben Lotharingiai Károly nyílt síkon aratott fényes győzelmet *Nagyharsánynál*, az egykori mohácsi csatatér tőszomszédságában, majd Miksa Emánuel és Badeni Lajos vezetésével folyt tovább a háború. BADENI LAJOS *Belgrádot* is elfoglalta (1688) és a császári csapatok meghódították Szerbia és Bosznia egy részét is. Ezek az eredmények azonban a kilencvenes évek elején megint elvesztek. Tehetetlen hadvezérek eljátszották a nagy eredményeket. Magyarországon azonban már csak Temesvár körül tartotta magát a török.

Új dicsőséggel lobogott fel ismét a háború, amikor a császári seregek vezetését SAVOYAI JENŐ herceg vette át. 1697-ben *Zentánál* ép akkor támadta meg a szultán seregét, amikor az

átkelőben volt a Tiszán. Ez volt a török legvéresebb veresége. 30.000 harcosa veszett ott.

Utána a török is békét áhítozott. Lipót pedig újabb háborúra készült XIV. Lajos ellen. 1699 elején *Karlócán* kötötték meg a békét, amely Magyarországot a Tisza-Maros közének, a később temesi bánságnak nevezett területnek kivételével felszabadította.

A ZENTAI CSATA.
Eisenhut festményéről.

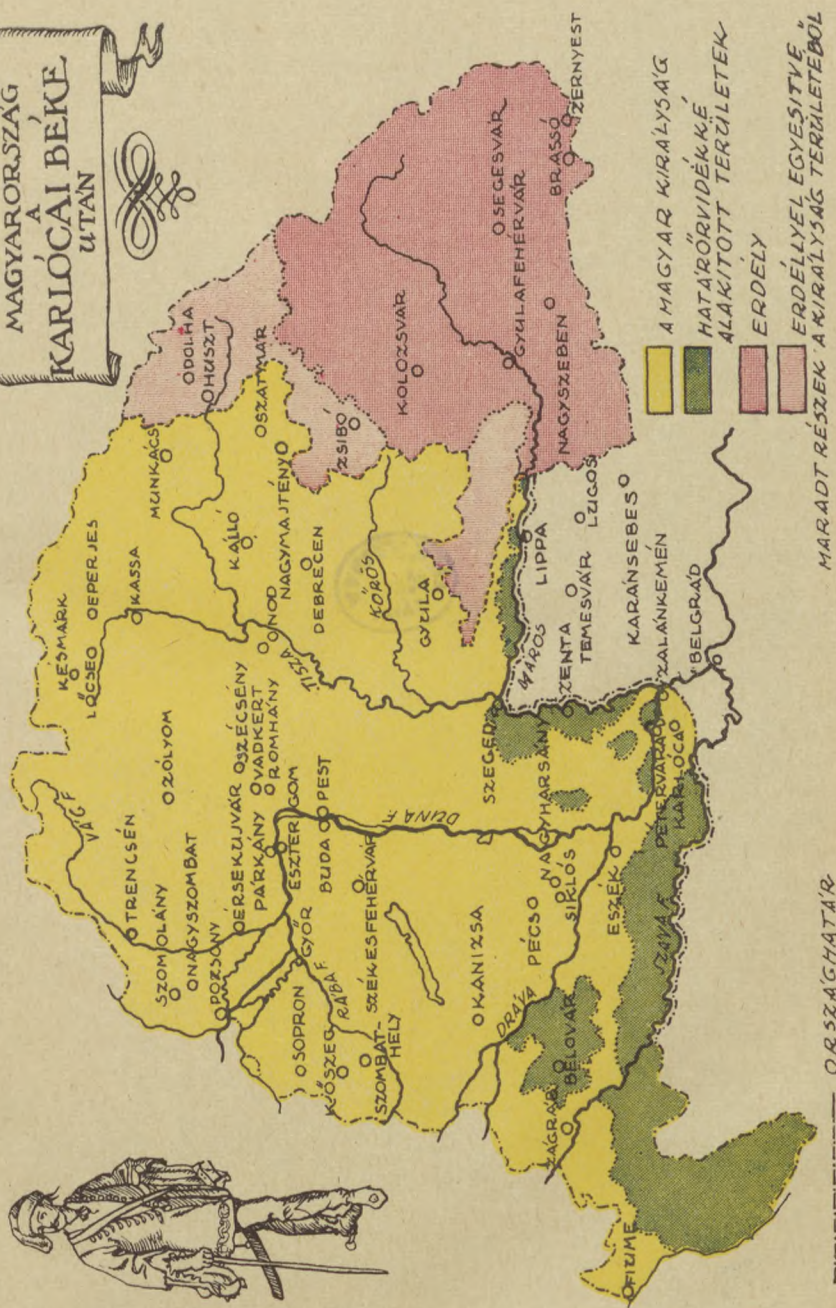
5. I. LIPÓT ÖNKÉNYURALMA.

A felszabadítás után majdnem az egész ország megint a magyar király fennhatósága alá került.

Még Erdély is meghódolt Lipótnak. TELEKI már Bécs ostrománál sem támogatta a törököt és vereségei után mindent elkövetett, hogy Lipót fennhatósága alatt Erdélyt régi állapotában tartsa meg. A három nemzet és a négy vallás szabadságát s a fejedelmválasztás jogát szerette volna elismertetni. A király azonban a felszabadító seregeket Erdélybe küldte téli szállásra s e katonai erővel maga diktálta a föltételeket. Apafy kénytelen volt váraiba német katonaságot befogadni és Lipót csak fiának trónutódlási jogát ismerte el. Őt is Bécsbe hívták és ott olyan léha életmódra szoktatták, hogy II. APAFY MIHÁLY meg-

MAGYARORSZÁG
A
KARLOCAI BÉKE
UTÁN

ORSZÁGHATÁR

elégedett a pusztai fejedelmi címmel. Lipót kormányzóságra (gubernium) bízta az ügyek vezetését, amely sok új teherrel keserítette el az erdélyieket. Ezért a törökök, amikor a Balkánon ismét diadalokat arattak, 1690-ben THÖKÖLYT küldték be Erdélybe, hogy azt újra a portához kapcsolják. Thököly az ország határán, *Zernyestnél* fényes diadalt aratott. Az erdélyi rendek örömezt választották meg fejedelmüknek, de BADENI LAJOS rövidesen megint kiszorította az országából. A karlócai békekötés után a török Izmidbe internálta őt. Erdélyben pedig Badeni Lajos győzelme után helyreállt a császári uralom. Lipót legalább annyiban okult, hogy az erdélyi alkotmány sarkalatos pontjait, a fejedelemválasztás kivételével, ünnepélyesen megerősítette.

Erdély azonban visszakerülve is külön fejedelemség maradt s a bécsi udvar egyáltalán nem akarta Magyarország területi egységét elismerni. A töröktől felszabadított területről meg azt hirdették, hogy azon a magyar törvények nem is érvényesek.

Az udvar bizalmatlansága különösen az északkeleti megyékkel szemben volt nagy, ahol a fölkelővezéreket mindig szívesen fogadták, s ahol Thököly hívei is makacsul kitartottak. 1687-ben, Munkács ostroma még folyt, a spanyol származású CARAFFA tábornok azt jelentette Eperjesről Bécsbe, hogy összeesküvésnek jött nyomára, hogy Thököly hívei fel akarták szabadítani a várat. Ezen a címen összefogatott egy csomó felvidéki nemest és előkelő polgárt, akinek bűnösségét kegyetlen kínzásokkal akarta bizonyítani s az *Eperjesen* felállított vértörvényszékkel huszonkettőt halálra is ítéltetett és kivégeztetett.

Csak az időközben, 1687-ben összeült országgyűlés sürgetésére szüntették meg ennek a törvénytelen törvényszéknek a működését. Ezt az országgyűlést különben Buda visszafoglalása után azzal a céllal hívta össze a király, hogy tőle fontos változtatásokat követeljen az alkotmányon. Amitől Zrinyi félt, bekövetkezett. Az udvar úgy tüntette fel a dolgot, mintha a felszabadítás egyedül a császár erőfeszítésével történt volna. Hála gyanánt a nemzettől azt kívánta, hogy ismerje el a Habsburg-ház fiágának örökösödését, mondjon le királyválasztó jogáról, és hogy törölje el az aranybulla 31-ik pontját, amivel az esetleges fölkelések törvényes színét akarta megszüntetni. A rendeket ez a kívánság nagyon megdöbbentette. Nem bíztak Lipót alkotmányos kormányzásában, de a felszabadítás után hálátlanok sem akartak lenni és teljesítették a király óhaját.

Akiknek panaszra leginkább okuk volt, a protestánsok voltak. Az udvar a felszabadított területre még az 1681-iki törvényt sem tartotta érvényesnek, és ott, ahol a lakosság túlnyomó nagy zöme protestáns volt, a vallásszabadságot egyáltalán nem ismerte el.

De sok panaszra volt oka a birtokos nemességnek is. A felszabadított terület birtokügyeinek rendezésére bizottságot alakítottak, amely arra törekedett, hogy mentől kevesebb birtok kerüljön vissza jogos magyar földesurának kezére. Ha a földesúr sok akadékoskodás után mégis kétségtelenül bebizonyította birtokjogát, azt kívánták tőle, hogy magas áron váltsa azt meg, mintegy megtérítse a költségeket, amelyeket a király a felszabadításra fordított. Ami pedig nem került vissza a régi birtokosok kezére, azt potom pénzen idegeneknek adták, akik nagy birtokaik alapján a felső tábla tagjai lettek és ott az udvar terveit segítették.

Lipót leggyűlöltebb tanácsadója KOLLONICS LIPÓT gróf volt, aki nyitrai, majd győri püspök, végre esztergomi érsek lett. Ő nagy munkálatot készített, hogy hogyan kell Magyarországot kormányozni, s ezt néhány Bécsbe hívott főúrral akarta elfogadtatni. SZÉCHENYI PÁL kalocsai érsek azonban nyíltan megmondta a királynak, hogy erre csak az országgyűlés volna illetékes. Kollonics tehát csak terveinek egy részét tudta megvalósítani. Az elnéptelenedett országba idegen telepéseket hozott: németeket, szerbeket stb., hogy a magyar lakosság arányszámát csökkentse. Ettől az időtől kezdték kétségbevonni azt, hogy a magyar faj van hivatva az ország ügyeit vezetni. Vallásüldözéssel, új és nagy adókkal, a nép nyakára küldött katonasággal, amelynek eltartásáról is a föld népének kellett gondoskodnia, nyomorba taszították a nemzetet. Nem csoda, ha azt a mondatot adták Kollonics szájába, hogy szegénnyé, azután németté és végre katolikussá teszi az országot.

A sok zaklatás különösen az adózó népet sujtotta és keserítette el. Ez most a királyi adóteher elől úgy szökdösött, mint valamikor a török elől. A Hegyalján az elkeseredettek már 1697-ben meg is rohanták *Sárospatakot* és a németeket agyonverték. Mozgalmukat hamar elfojtották, de az elkeseredés nőttön-nőtt és a menekülők nagy csoportokban bolyongtak a hegyekben.

A felszabadítás tehát nem hozta meg a remélt megnyugvást. A nemzeti létért tovább kellett folytatni a küzdelmet.

II. RÁKÓCZI FERENC FÖLKELESE.

Bécsben azt hitték, hogy a magyar nemzeti mozgalmakat elfojtották, de a pápai követ azt jelentette Rómába, hogy a sok gyúlékony anyag lángra lobban, amint a tömegnek vezére akad. Ezt a vezért a nemzet meg is találta II. RÁKÓCZI FERENC BEN.

1697-ben a bécsi udvar már gyanúsította, hogy ő szította a mozgalmat, mert az ott keletkezett, ahol az ő birtokai voltak.

II. Rákóczi Ferenc 1676 március 27-ikén született. Anyja révén a Zrinyiek, nagyanja révén a Báthoryak vére folyt

ereiben. Apját alig ismerte. Mostohaapjának, Thökölynék oldalán a fölkelés több fontos eseményét élte át. Anyja oldalán végigszenvedte Munkács hároméves ostromát. Azután elszakították hőslélkű anyjától. Kollonicsot tették meg gyámjává és Csehországba, a *neuhausi* jezsuita kolostorba vitték. A családi hagyományokat azonban már nem irthatták ki belőle.

Katonapályára lépett és a Rajna mentén küzdött XIV. Lajos ellen. Azután nőül vette SAROLTA AMÁLIA hesseni hercegnőt és magyar birtokaira vonult. Békés természetű volt s hogy az udvar haragját magára ne vonja, tartózkodott a politikától és a német katonák társaságát kereste.

1697-ben, amikor a hegyaljai mozgalom kitört, Bécsbe sietett és még arra is hajlandó volt, hogy birtokait külföldiekkel cserélje el, de az udvarban csak fenyegetéseket hallott. A bizalmatlanság, az üldözés elkeserítette. BERCSÉNYI MIKLÓS, az ungi főispán, egy szenvedélyes ember, még szította benne ezeket az érzelmeket. Jobbágynai szomorú sorsa is elhatározó hatással volt rá.

Közben I. Lipót Anglia és Hollandia szövetségében a megürrült spanyol trónért ismét háborúba keveredett XIV. Lajossal. A nagy bonyodalomban XIV. Lajos figyelme ráirányult Rákóczira is és segítséget ígért neki, ha az elégületlenek élére áll. Egy belga származású százados, LONGUEVAL, akkor Eperjesről épen szabadságra hazájába utazott. Rákóczi vele küldte el levelét a francia királynak. Longueval [azonban a levelet, majd a választ

II. RÁKÓCZI FERENC.
Mányoki Ádám festményéről.

is Bécsbe vitte és az udvar éjnek idején nagysárosi kastélyában elfogatta Rákóczit. *Bécsűjhelyre* vitette ugyanabba a börtönbe, amelyből nagyatyja a vérpadra lépett. Mialatt azonban pöre folyt, a felesége áruhában megszöktette börtönéből.

Bécsűjhelyből Rákóczi Lengyelországba menekült. Ott rejtőzködött jóakarói váraiban. Senki sem tudta, hogy hol van, de a Felvidék kurucái követeket küldtek felkutatására és kérték, hogy álljon az élükre. Rákóczi türelemre intette őket, míg külföldi

II. RÁKÓCZI FERENCZ ELFOGATÁSA A SÁROSI VÁRBAN.

Benczúr Gyula festményéről.

segélyt szerez. A Beszkidekben akkor már vagy ezer kuruc volt együtt. Amikor megkapták Rákóczi zászlait, nem vártak tovább, hanem megindultak. Az elnyomott parasztok nagy csapatokban csatlakoztak hozzájuk. A német katonaságot, az idegeneket és a kegyetlenkedő földesurakat támadták. Ezért a szatmári főispán, KÁROLYI SÁNDOR *Dolhánál* útjukat állta és szétverte őket.

Eleinte sokan azt hitték, hogy parasztlázadás tört ki. Károlyi is a dolhai diadal után Bécsbe sietett és erélyes rendszabályokat kívánt, de kinevelték és kicsúfolták. Ott is azt remélték, hogy a parasztok uraik ellen fordulnak és a belső küzdelem majd ismét a magyarság erejét fogja gyöngíteni. A dolhai vereség

után azonban Rákóczinak cselekednie kellett. Hazasietett tehát és nemsokára megjött Bercsényi is 800 lengyel vitézzel.

[Olvasmány.] *Bejöveteletét önvallomásaiban így beszéli el maga Rákóczi:*

Az 1703. év áprilisában voltunk, midőn szokott munkánkat és az akkori vadászatokat befejezve, hazatértem. Ekkor tudomásomraadtak, hogy két paraszt jött Magyarországból, akik keresztül-kasul járták a város házait és engem kerestek. Az otthon időző Bercsényi az első pillanatban ezt üldözőink ravaszságának tulajdonította ugyan, de miután jobban meggondolta a dolgot, elhatározta, hogy jövetelük okát újból kifürkészi. Megbízta ezért lovását, egy alacsony helyzetben lévő, de elég eszes ifjút, hogy mivel egyébként is lengyel ruhában van, nyelvöket ismeri, keressen alkalmat arra, hogy velők beszédbe ereszkedhessenek. Miután a lovász urának szándéka szerint járt el, megtudta jövetelüknek okát, mely sokkal nagyobb jelentőségű volt, mint látszott. Különben is beszédjük, tekintetük és cselekedetüknek egyszerű módja az engem keresők őszinteségére vallott. Meghagyta ezért a gróf, hogy hozzám vezessék az embereket. Így, midőn a vadászatról visszatértem, őket szobámban találtam. Amidőn ők beszédemről felismertek, szemükből könnyek hullottak, szívükből az öröm miatt sóhajok törtek elő, lábam elé borultak és szakadozott beszédben üdvözöltek. Majd baltát kérnek, kettéhasítják botjaikat, melyeket paraszt módra a kezökben hordottak, s onnan küldetésükről szóló levelet húztak elő. Pap Mihály és Bige László nemések voltak, akik a németek zsarolása következtében teljesen elszegényedtek, s inkább a jobbágyok, mint a nemések sorába számították őket. A levelet jobbágyaim írták, akik miután meghallották az én megmenekülésemet és azt az elterjedt hírt, hogy én Lengyelországban rejtőztem el, megesküdtek egymásnak, hogy az országot addig fogják bejárni, míg fel nem találják engem, hűségükről bizonyosságot nem tesznek s el nem mondják az egész magyar nemzet helyzetét, amely sóhajtva tűri az idegeneket, s amelynek szabad lélegzete egyedül az én intésemtől függ. Azt állították, hogy ezen nincs mit csudálni, mert az egész nép, mint a pásztor nélküli nyáj ide-oda kóborog és végső kétségbeeséstől hajtva, falunkint nyilvános gyűlésbe jön össze, s ott utánam sóhajtozik, rólam beszél és bennem reménykedik, továbbá, hogy az országból kivonult a német katonaság, csak annyi maradt benn, amennyi az őrségekhez szükséges, de ezek nem tudnak majd ellenállni az elkeseredett nép sokaságának.

Hogy a nép hangulatát ébren tartsuk, időt nyerjünk és hogy az előadók beszédjeinek igazságáról meggyőződjunk, kölesönös egyetértéssel azt határoztuk el, hogy a nevezett lovászt ez emberekkel el fogjuk küldeni, ez majd bejárja velők az ismerősöket, biztosítja őket életbenlétemről és jóakarató érzelmemről, mert általában azt hitték Magyarországon, hogy engem a fogságban titokban megölték, és hogy csak ártatlan halálom eltitkolására terjesztette el azt a hírt az udvar, hogy megszöktem. Megbíztuk, figyelje meg a nép lelkiállapotát, a német katonák számát, az őrségek helyzetét és más ehhez hasonlókat.

Május hónap vége felé visszatért a lovász s meggyőződött engem arról, hogy nem csak az igaz, amit hírül hoztak nekem, hanem életben

lételemnek híre oly nagy reményt öntött a nép lelkébe, hogy azt már hosszabb ideig féken tartani nem lehet. Itt van már az ideje tehát, hogy akaratomnak feltűnőbb jeleit adjam és biztosítsam őket arról, hogy nem hagyom őket magukra. Miután a többi dolgokról is, melyeket a követre bíztam, tudomást szereztem, elhatároztam, hogy azokat, kik a lovással jöttek, nyílt parancsal fogom visszaküldeni és végakaratom s elhatározásom jeleként néhány nevemmel ellátott zászlót adok nékik, amelyeket adott parancsra ki kell majd tűzni: hadd tudja meg a nemzet, hogy ezek nem fosztogató vágyból fogtak fegyvert, hanem az én parancsomból.

Alig terjedtek el a nép között nyílt parancsaim és zászlóim, már zavarogni kezdtek a tovább várakozni nem tudó emberek és a parancs szellemével ellenkezőleg a nemesi kúriákat és az utazó nemeseket kibontott zászlók alatt megtámadták. A zászlók alá — amint később tudomásomra jutott — hatezer ember gyűlt egybe és nevükben Majos Istvánt, egy jó nemesi családból származó ifjút, több más emberrel együtt hozzám küldötték, hogy hírül hozzák a történeteket s megsürgették, hogy jöjjenek már, ha az átalakulásra és felkelésre vágyó nép lelkesedését ki akarom használni. Ezek Holesicsben találtak engem.

Június 9-én indultam útnak, elhatározva magam arra, hogy lassan haladok előre, de Te (t. i. Isten) másképen intézkedtl. Két napig voltam úton, midőn valamelyik kis városkában, épen ebéd idején, ama szomorú hír jutott hozzám, hogy a nép teljes vereséget szenvedett. A nép ugyanis zajongani kezdett és ész nélkül dühöngve és rabolva a határhegyekbe jött elém. A zászlók legnagyobb része a győzők hatalmába került, a megmaradt zászlók alatt alig maradt kétezer ember együtt, míg a többi nép eloszlott. Most már sürgetett az idő, hogy segítségökre menjek s az ingadozó, helyesebben mondva a haldokló lelkesedést személyes jelenlétemmel feltámasszam. Így változtak meg a Te intézkedésedre az emberek azon tervei, melyeknek nem Te vagy a szerzője és segítője, Uram. Igaz, hogy megerősítettél, megedzettél engem ilyen szerencsétlenségekre. Éreztem, hogy kifeszített vitorlákkal mertem a szelek ellen menni. Tanácsul hívtam az okosságot, de bármit sugalmazott is az, a fenyegető veszedelem felforgatta, s miután elvesztettem minden megfontolást, s csak azon úton kívántam haladni, melyet esküm és kötelességem számomra kijelölt, gondviselésed és irgalmad mélységébe vetettem bizalmamat.

Sokkal gyorsabban haladtam most ezért, mint eddig, s ha nem csalódom június tizenharmadikán átléptem a Rubiconon. Egy rendeletet küldtem előre, hogy a futókból megmaradt sereg a határon várjon reám.

Ezzel a sereggel a hazám határára való érkezésemnek 14-ik napján találkoztam. E sereg 500 puskából és ugyanannyi botokkal és baltákkal felfegyverzett emberből állott; és itt, miután a kiovi palatinusnak tett ígéretem szerint hazabocsátottam az ő lovasait, magam maradtam; oldalam mellett csak hűséges komornokom, Pázmán, és két lovászom volt.

Addig a kuruc-had csupa parasztból és kisnemesből állott, akiknek kardjuk, puskájuk is alig volt, mert az utóbbi években

a katonaság a lakosságtól minden fegyvert elkoboztatott. Rákóczi a nemességet is megnyugtatta és egy kiáltványban közzétette a nemzeti sérelmeket, amelyek orvoslásáért fegyvert fogott. Erre a nemesség is csatlakozott a mozgalomhoz, többek között Károlyi Sándor. A Tiszavidék könnyen kezükbe került, *Zólyomnál* az ott összevont császári csapatokat is megverték, úgy hogy azok Pozsonyig kénytelenek voltak visszavonulni.

Amikor Károlyi már Bécs alá kalandozott, az udvar megijedt. Csapatai nagyrészt a nyugati harctereken voltak lekötve. Békealkudozásokat kezdett tehát és SZÉCHENYI PÁL kalocsai érseket bízta meg vezetésükkel. Közben Károlyi elfoglalta a *Dunántúlt*, ahol néhány határszéli város kivételével szintén örömmel fogadták. Erdély *Gyulafehérvárott* fejedelmévé kiáltotta ki Rákóczit. Ott csak a szászok maradtak hűek az udvarhoz. A békekötésre jó is lett volna az alkalom. A megegyezésnek mégis volt egy nagy akadálya. A békepontok betartásának garantálására Rákóczi az önálló erdélyi fejedelemség visszaállítását és külső országok jóátállását kívánta. Maga hajlandó lett volna lemondani a fejedelemségről, de e két ponttól nem állott el. Viszont Lipót ezeket nem fogadta el.

A küzdelem különösen a Dunántúlon folyt változó szerencsével és vad kegyetlenséggel. A császári fővezér, HEISLER, *Veszprém* elpusztításával szerzett magának szomorú hírt. Bercsényi és Ocskay azonban *Szomolánynál* nagy diadalt arattak és a császári sereg vezérét is elfogták. Ezzel megint megnyílt az út Bécs felé. Az év végén Heisler még egyszer nyílt csatát kockáztatott a Kiskárpátok aljában, *Nagyszombatnál*; meg is verte Rákóczit, de maga is annyit vesztett, hogy üldözésére nem gondolhatott.

1705-ben azonban meghalt I. Lipót, és fia, I. JÓZSEF (1705—1711) új béketárgyalást kezdett. Rákóczi akkor *Szécsénybe* országgyűlésre hívta össze a rendeket. Itt a rendek lengyel szokás szerint fegyveres szövetséget kötöttek a szabadság védelmére és vezérlő fejedelmükévé választották Rákóczit, aki mellett 24 tagú tanácsot alakítottak. Kiküldték a békeköveteket is, de a tárgyalások megint eredménytelenek maradtak, mert az udvar szövetségeseinek, Angliának és Hollandiának támogatására sem volt hajlandó engedni az erdélyi fejedelemség kérdésében.

Áthidalhatatlan volt az ellentét a két fél között. Az udvar azért a rendért küzdött, amelyet a felszabadítás után teremtetett, a nemzet meg a korábbi állapotot akarta visszaállítani. Rákóczi tudta, hogy seregének sok hiánya és baja van, azért is kért segítő-

csapatokat XIV. Lajostól, de a nemzeti harcmodort hirtelen megváltoztatni nem tudta. A rendezetlen, rosszul felszerelt kurucok a meglepetés, a portyázás mesterei voltak. Ezzel aratták legfényesebb diadalaikat KÁROLYI, OCSKAY LÁSZLÓ, BEZERÉDI IMRE, BÉRI BALOG ÁDÁM, VAK BOTTYÁN. A nyílt nagy ütközetekben azonban nem tudták helyüket megállni, sem eredményeiket biztosítani. Így aztán hiába harcolt Rákóczi oldalán nemes és pór, katolikus és protestáns, magyar, német, tót és rutén, a rendezett császári katonaság mégis előnyben volt.

AZ ÓNODI ORSZÁGGYŰLÉS.

Dudits Andor festményéről.

Már 1705-ben HERBEVILLE *Zsibónál* megverte a kuruc hadat és diadalával Erdélyből egészen kiszorította. A Dunántúlon is évenként újra kellett kezdeni a hódítást.

Egyes rajtütések, portyázások az erőknön nem változtattak. Rákóczi hathatósabb támogatást kért tehát XIV. Lajostól, akit azonban ellenségei már nagyon szorongattak. Azt kívánta tehát Rákóczitól, hogy a nemzet mondja ki az uralkodóház trónfosztását, mert csak az esetre köthetne vele forma szerint szövetséget. Ezért hívták össze 1707-ben *Ónódra* az országgyűlést. Ott azonban Túróc megye követei a háború ellen szólaltak fel. Felszólalásuk nagy vihart keltett, amelyben felkoncolták őket és kimondták a trónfosztást.

Ez a lépés, amely ellentétben állott a hagyományokkal, nagyon szerencsétlen volt. A franciák ügye már rosszra fordult

és I. József új seregeket hozhatott Magyarországra. 1708-ban a fölkelők döntő vereséget szenvedtek *Trencsénnél*, ami az egész országot lehangolta. A kurucok nagy része szétszaladt. Ocskay árulóvá lett. Bezerédi is követni akarta példáját, de elfogták és lefejezték. Vak Bottyán meghalt és halálával a Dunántúl is elveszett. A nép kifáradt, a remény elhagyta, a pestis tizedelte. 1710-ben *Romhánynál* még győztek, de ezt sem tudták javukra fordítani. A fölkelés így az északkeleti vidékre szorult vissza.

I. József ekkor PÁLFFY JÁNOST tette meg magyarországi fővezérnek, aki újabb alkudozásokat kezdett. Rákóczi nem bízott sikerükben és Lengyelországból NAGY PÉTER cár segítségét kereste. A tárgyalások folytatásával Károlyit bízta meg. Ez már nem hitt az idegen ígéretekben, látta, hogy a nép kimerült és hogy Pálffy komolyan akarja a békét. 1711 április 29-ikén *Szatmárt* aláírta a békét, amely a sérelmek orvoslására országgyűlést, a fölkelőknek, ha hűségesköt tesznek, kegyelmet ígért. Két nappal később a *nagymajtényi* síkon kurucaival együtt felesküdt az új királynak, III. KÁROLYNAK (1711—1740), mert az alkudozások alatt I. József váratlanul meghalt. Rákóczi, Bercsényi és néhány társuk nem fogadta el a kegyelmet, mint száműzöttek éltek Franciaországban, majd Törökországban, ahol Thököly sorsára jutottak. A porta internálta őket Rodostóban. Földi maradványaikat, valamint Thökölyét és Zrinyi Ilonáét a nemzet 1904-ben ünnepélyesen hozta vissza, hogy hazai földben pihenjenek.

Mit hódított a török 1660-tól 1664-ig?

Mik voltak Zrinyi Miklós elvei?

Miért volt lealázó a vasvári béke?

Hogyan derült ki a Wesselényi-féle összeesküvés és mit akart elérni?

Mi a pozsonyi vértörvényszék?

Hogyan küzdöttek a bujdosók?

Mit ért el Thököly fölkelése?

Miről nevezetes az 1681-iki országgyűlés?

Hogyan történt Bécs fölmentése?

Hogyan szabadult fel az ország a török járom alól?

Hogyan akarta I. Lipót Magyarországot kormányozni?

Hogyan került Erdély ismét a magyar királyok kezére?

Mi volt az eperjesi vértörvényszék?

Hogyan tört ki II. Rákóczi Ferenc fölkelése?

*Hogyan választották II. Rákóczi Ferencet Magyarországon
és Erdélyben fejedelemmé?*

Hogyan foglalták el a kurucok az országot?

Hogyan szorultak ismét vissza?

Miről nevezetes az ónodi országgyűlés?

Hogyan kötötték meg a szatmári békét?

ze
ki
me
A
A
ny
fol
dot
mű
be,
han
az
a t
azo
Hog
sági
kár
arán
nem

oszt
híve
után
küzö
száll
öntu
beles
más

IX.

AZ ORSZÁG ÚJJÁSZERVEZÉSE.

1. III. KÁROLY URALKODÁSA.

A török kiűzése után Magyarország nagyon szomorú helyzetben volt. A török terület déli részén a lakosság majdnem kipusztult. A Bácska, Tolna, Baranya néptelen volt. A határok mentén is megfogyatkozott a lakosság. A gazdaság épen csak hogy tengődött. A Tiszántúl is a legkezdetelegesebb viszonyok között élt. A másfél századon át folyt háborúban a lakosság elparlagiasodott. Épen akkor, amikor nyugaton a műveltség nagy föllendülése következett be, Magyarország műveltsége visszahanyatlott. Egynehány főúr: Pázmány, az erdélyi fejedelmek, Zrinyi pártolták a tudományt; a vallásos iratokon kívül azonban az irodalom is lehanyatlott. Hogy az országot ebből az elmaradottságból kiemeljék, hosszú, türelmes munkára volt szükség. Szerencsére az ország közel egy századon át aránylag békés életet élvezett. De az újjászervezést Bécsből nem nemzeti szempontok szerint irányították.

A szatmári béke megmentette az országot attól, hogy olyan osztrák tartomány legyen, mint a többi, de mégis az udvar hívei kerekedtek felül. A fölkelés alatt ők sokat szenvedtek, utána ők akarták az ügyeket kezükben tartani. Az alkotmányért küzdő nagy családok is sorra kihaltak, birtokaik az udvar híveire szálltak. A köznemességet, amelyben erősebben élt a nemzeti öntudat, amely a Rákóczi-fölkelés vezetőit adta, nem engedték beleszólni az ügyekbe. A régi ellentét fennmaradt, de a két fél más fegyverekkel küzdött egymás ellen.

III. KÁROLY.
Egykorú metszetről.

Az 1712-ben összeült országgyűlés három évig tanácskozott. Eredményeként a király hatalma nagyobb lett, mint valaha is volt. Kimondták azonban, hogy Magyarországot nem kormányozhatja az örökös tartományok módjára és hogy a visszafoglalt területek az országhoz visszacsatolandók. Az alkotmányos életet azzal akarták biztosítani, hogy a király minden harmadik évben hívjon össze országgyűlést, de ezt már Károly nem tartotta meg. Közel három évtizedes uralkodása alatt csak három országgyűlést tartatott. Új intézmények is gyarapították majdnem korlátlan hatalmát. A Rákóczi-fölkelés után be kellett látni, hogy a régi hadszervezet elavult. Az országgyűlés tehát elhatározta, hogy Magyarország is tartson állandó sereget. De csak magyar ezredeket állítottak, amelyek a császári sereg alkotórészévé lettek. A katonai ügyeket tehát bécsi hatóság, a haditanács intézte. Igazi nemzeti seregnek továbbra is a fölkelést tekintették. Az állandó sereg fenntartására új adót is szavaztak meg, amelynek összegét csak az országgyűlés emelhetette föl. Az udvar minden tekintetben arra törekedett, hogy a magyar intézményeket osztrák mintára alakítsa át és függő viszonyban tartsa. A legfontosabb ügyeket a titkos tanács döntötte el, amelybe csak alkalmilag hívtak magyart is. A bányajövedelem és a bányavárosok, a vám és a posta egyenesen a központi udvari kamara alatt állottak. Szóval a hadügybe és a pénzügybe a magyar hatóságoknak nem volt beleszólásuk.

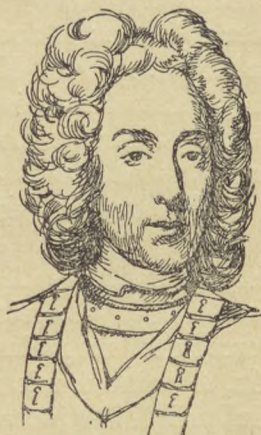
Hogy Magyarország önállóságát még sem veszítette el teljesen, az a megyének volt köszönhető. Ott a köznemesség vezette az ügyeket. A hivatalnoki kar, élén az alispánnal, az ő bizalmából viselte hivatalát és időnként újra választották. A főispánság csak cím volt. A politikai ügyeket a megyei közgyűléseken megvitatták s az olyan rendeleteket, amelyek a nemzet, vagy a nemesség jogait csorbították, „tisztelettel félretették”. A kormánynak pedig nem volt eszköz a kezében, hogy végrehajtásukat kikényszerítse.

Elénkebb elégtelenség csak a protestánsok és az adózó szegény nép részéről volt tapasztalható. Az országgyűlés a vallásügyben a fennálló nagy ellentétek miatt nem tudott határozni, a döntést tehát a királyra bízta. Károly végre 1731-ben kiadott rendeletével még az 1681-iki törvénynél is szigorúbban korlátozta a protestánsok vallásgyakorlatát és a hivatalnokok részére olyan esküt írt elő, amely kizárta, hogy protestáns közhivatalt viselhessen.

Az adózó népet pedig az új állandó sereg keserítette. A kor szokása szerint a katonákat életfogytiglan, vagy 15—20 évig tartották katonasorban. A toborzások tehát nem vezettek kellő eredményre, amire erőszakal kezdték fogdosni a legényiséget. Sokan megszöktek a szolgálat elől és szegénylegény életre adták magukat. Az új hadiadó és a katonaszállásolás is sok bajt okozott. A görögkeletieket pedig az keserítette, hogy erőszakkal a görög katolikus egyházba akarták őket terelni. Köztük tört ki a lázadás, amelyhez azután a magyar parasztság is csatlakozott. Vezetőjük a rác PÉRO volt, akit néhány társával együtt kivégeztek.

A törökkel a háború újra kitört, de nagyrészt Magyarországon kívül játszódott le. 1716-ban Velence keveredett küzdelembe a törökkel. Károly a régi szövetségestársat nem hagyta magára. SAVOYAI JENŐ herceg fényes diadalt is aratott *Péterváradnál*, majd megvette *Temesvárt* és *Belgrádot*. Így a porta 1718-ban a pozseraváci békében kénytelen volt lemondani a *temesi bánságról*, sőt az egykori melléktartományok egy részéről is. Húsz évvel később még egyszer kitört a háború, de akkor tehetetlen vezérek vezették a császáriakat. Belgrádot ismét elfoglalta a török, sőt magyar területre is betört. 1739-ben a belgrádi békében tehát Károly kénytelen volt a melléktartományokról újra lemondani.

SAVOYAI JENŐ.
Merian képéről.

Magyarországra nagy esemény volt a temesi bánság felszabadulása. De ezt a területet nem csatolták vissza az országhoz. Katonai kormányzatra bízták. MERCY tábornok nagy eredményeket is szerzett az egész elpusztult vidék betelepítése és felvirágoztatása körül. De az a nemzeti szempontok teljes mellőzésével történt. Hozott oda svábokat, szerbeket, oláhokat, bolgárokat, de magyarság csak kevés települt. A XVII. század vége óta a délvidékre általában sok szerb vándorolt be. Ők lakták legsűrűbben azokat a területeket, amelyeket a Maros, a Tisza, a Duna és a Száva mellett szintén katonai igazgatás alá rendelték s amelyből a *határőrvidéket* szervezték.

Károly legfőbb óhaja az volt, hogy halála után leányágának

biztosítsa a trónt. Ő volt ugyanis a Habsburg-ház utolsó férfitagja. József bátyja leányainak férjeit le is mondatta trónigényeikről, majd az örökös tartományokban ismertette el az új örökösödési rendet, amelyet *pragmatica sanctionak* neveztek. Magyarországon az 1722/23-iki országgyűlés fogadta ezt el. Ez teremtette meg a szoros kapcsolatot Ausztriával, kimondva, hogy Magyarországon csak az lehet a király, aki ugyanakkor az örökös tartományokban is uralkodik. Ezzel együtt azonban újra kötelezték a királyt és utódait, hogy a magyar alkotmányt tartsák meg.

2. MÁRIA TERÉZIA URALKODÁSA.

Amikor III. Károly 1740-ben meghalt, leányának, MÁRIA TERÉZIÁNAK (1740—1780) trónja mégis veszélyben forgott. A sok szerződés, az ünnepélyes lemondások még nem biztosították hatalmát. ALBERT KÁROLY bajor választófejedelem megválasztatta magát császárnak és az osztrák tartományok elfoglalására készült. Még határozottabban lépett föl II. FRIGYES porosz király, aki mindjárt elfoglalta Sziléziát.

Pozsonyban épen folyt a koronázó országgyűlés, amikor a fiatal királynő ellenségeinek sikerei következtében válságos helyzetbe jutott. A rendek új törvényekkel akarták biztosítani az alkotmányos életet és a királynő férjének, LOTHARINGIAI FERENC hercegnek megválasztását kormánytársul is föltételekhez kötötték. A miniszterek már ezért sem bíztak a magyarokban, de a királynő 1741 szeptember 11-én magához hívatta a rendeket és, nyíltan feltárva előttük a veszedelmet, támogatásukat kérte. E lépésnek mély érzelmi mozzanatai nagy lelkesedést keltettek. A jelenlevők közfelkiáltással életüket és vérüket ajánlották, az országgyűlés egybehívta a nemesi fölkelést, a főurak saját költségükön ezredeket állítottak és Magyarország a már a harctéren küzdő csapatain kívül még 60.000 embert állított síkra, terményeket és pénzt szavazott meg.

[Olvasmány.] *Horváth Mihály „Magyarország történelme“ című nagy munkájában így írja le ezt a jelenetet:*

A királynő helyzete napról napra kétségbeejtőbb lett. Ő tehát, túl-emelkedve német miniszterei és tanácsosai kisszerű bizalmatlanságán s ezeknél jobban méltányolva a magyar nemzet jellemét, szeptember 10-ikén, épen nevenapján, a legkitünőbb főrendeket értekezletre hívatta s bővebb meghányás után elhatározta, hogy másnap a nemzet összes képviselőivel szemben személyesen fedezendő fel nekik a maga veszélyes állapotát, személyesen szólítandja őket segélynyújtásra.

Szeptember 11-ikének eseményei a magyar történelem legfényesebb lapjainak egyikét képezik. Az országgyűlésnek minden Pozsonyban lévő egyházi és világi rendei, meghívatra, a várba mentek, hol őket a királynő gyászba öltözve, fekete szőnyeggel bevont trónon fogadta. A királyi kancellár, gróf Batthyány Lajos, előadá meghívásuk okát: a veszedelmeket, melyek a trónt fenyegetik; a reményt, mely a magyar nemzet támogatásába helyeztetik s melynél fogva őfelsége magát és magas családját a hű magyarok védelmére bízta. „Oda jutottak az ügyek — mondá egyebek közt —, hogy az egymással feloszthatatlanul összekapcsolt örökös országok és tartományok annyi oldalról történt igazságtalan megtámadtatása következtében a századok óta virágzó monarchiát e pillanatban nagy veszély fenyegeti. Maga őfelségének székvárosa is minden órán megtámadtatásnak van kitéve; a bajor választófejedelem alaptalan igényei minden örökös tartományait, magát Magyarországot is háborgatják biztonságában... Őfelsége a veszélyek közt nem szándékozik elhagyni az országot; ... sőt biztosítja a rendeket, hogy minden eshetőségben az ő hűségükre bízta saját felséges személyét, udvarát, koronáját... Őfelsége tehát azon reményben hívatta maga elé az ország rendeit, hogy ők a hűséges szeretet buzgalmaival, egységes erővel és értelemmel oda irányzandják minden törekvéseiket: hogy az ellenségek igazságtalan célzatainak gát vettessék, szentséges személyének, felséges udvarának s királyi koronájának, nemkülönben mint az országnak biztonságáról haldék nélkül gondoskodva legyen s ekként a magyar nemzet ősi dicsősége a világ előtt újra feléledjen.”

A kancellár beszédére az érsek-primás válaszolt, mondván az ország nevében, hogy a hű magyar nemzet kész a királynő személyét és jogait minden erejéből védelmezni. „Az ország a test, és Felséged csak annak lelke, mely amattól el nem válhatik, — mondá egyebek közt. Felségednek igazságtalanul megtámadt jogai Isten és a világ előtt oly kétségtelenek, hogy lehetetlen harag nélkül látni, miként merészlik irigyei e jogokat megtámadni. Azért ismételtem, hogy ezen ország rendei készek Felségednek minden erejüket és tehetségüket, tanácsukat s javaikat, vérüket s életüket felajánlani.”

Végezván beszédét a primás, maga Mária Terézia, szomorú de nyugodt arccal, melynek szépségét a fájdalom s a gyászöltözöt elragadólag bájolóvá tette, sajátos érchangján a következő értelmű latin beszédet mondá: „Ügyeinket mindenfelől veszély fenyegeti, melyet, mivel általa kedves Magyarországunk is érdekeltetik, nem akaránk tovább a nemes rendek előtt eltitkolni. Veszélyben forog ezen ország koronája, veszélyben saját személyünk és kedves gyermekeink. Elhagyatva mindenektől, a magyaroknak annyi történeti emlékek által híres fegyveréhez, ősi vitézségéhez és hűségéhez folyamodunk: hűségükre bízuk magunkat és gyermekeinket, bennök helyezzük minden reményünket, erősen bízva, hogy ezen semmi késedelmet nem tűrő körülmények és veszélyekben tanácsukat s minden kitelhető segedelmeket tőlük meg nem vonják.” A királynő szemeit, midőn gyermekeit említette, könnyek boríták el, szava elfogódék úgy hogy beszédét alig tudta bevégezni...

A szenvedő szépség varázsa, a nemzet iránt kifejezett bizodalom villanszerű hatással ragadta meg a királyának bizodalomára mindig

büszke nemzet képviselőinek szívét. Eltűnt lelkök elől a százados sérelmek és nemzeti megaláztatás gyakran oly sajtó emlékezete; és a királyi szózat alatt a harcias tekintetű férfiak szemei elborulának, arcaikat könnyek nedvesíték, majd a lelkesedés lángja futotta át tagjaikat, gyulasztá fel kebleiket; és a fellobogó indulat százak ajkán egy hangon e szózatban tört ki: „Vitam et sanguinem! Életünket és vérünket fel-séges asszonyunkért, koronánkért és hazánkért!”

A nagylelkűség, a lelkesedés ezen gerjedelmei közé a bosszúság és harag indulata vegyült a német miniszterek és tanácsosok ellen, kik a magyar nemzet iránt ápolt alaptalan bizalmatlanság és gyűlöletből, a veszedelmet előttük mindedig titkolgatták s ily nagyra hagyják vala nőni anélkül, hogy elhárításáról annak idején kellőleg gondoskodtak volna.

Nyolc évig tartott az osztrák örökösödési háború, de a királynő Szilézia kivételével megtartotta országait és férje is elérte a császári koronát. Sziléziáért utóbb még egyszer meg-

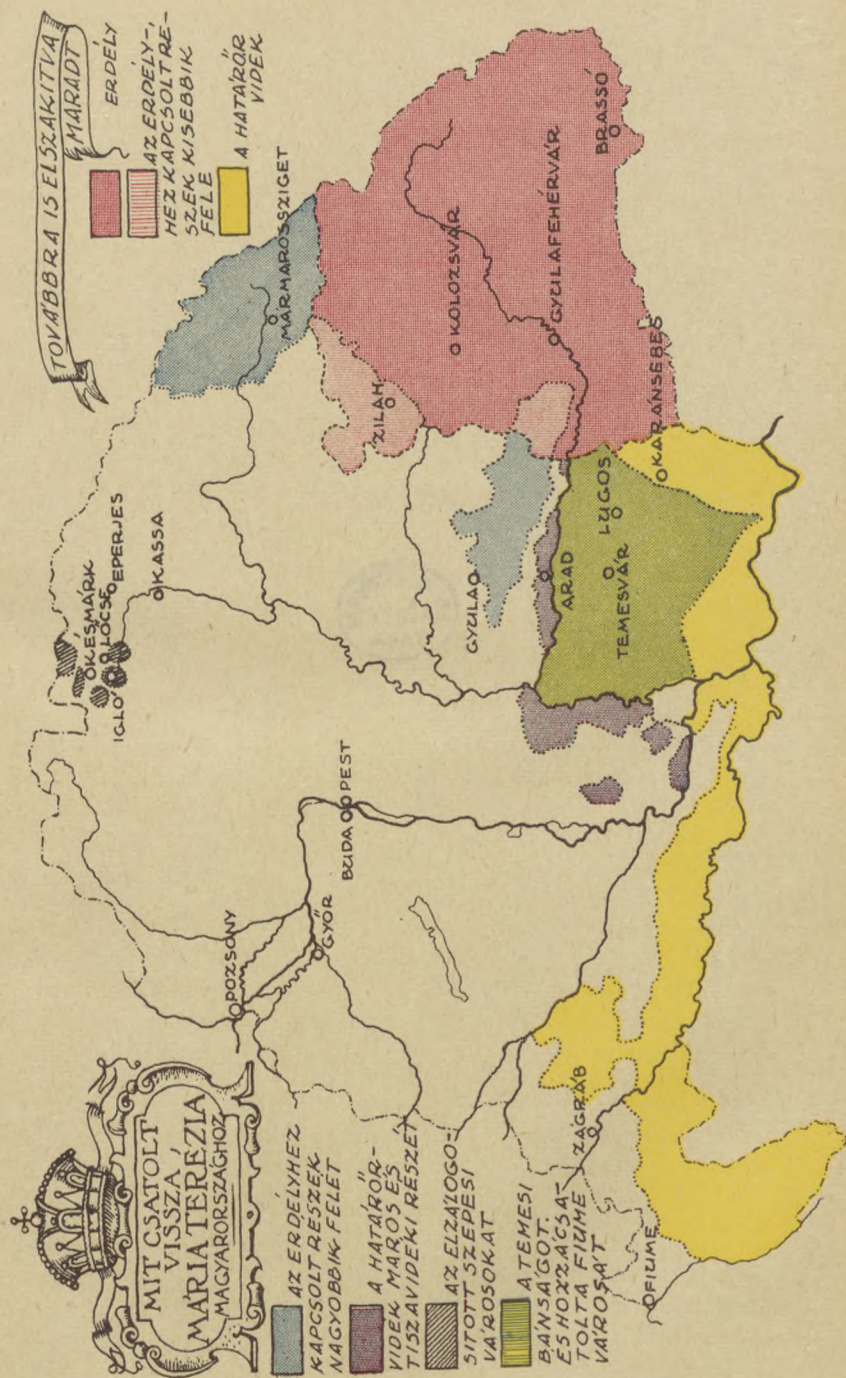
NÁDASDY FERENC.
Egykorú metszetről.

indította a háborút Poroszország ellen. Nagy Frigyes ebben a háborúban, amelyet hétévesnek (1756—1763) neveznek, igen veszedelmes helyzetbe is jutott, de Szilézia visszaszerzése még sem sikerült. Az ország áldozatkészsége mindkét alkalommal nagy hatással volt az eseményekre s a háborúban a magyar lovasság hősiek bravurjaival mindenfelé csodálatot keltett. Akkor lett Európában rettegetté a magyar huszárok neve. Elfoglalták *Münchent*, NÁDASDY FERENC a Rajnáig hatolt. A hétéves háború alatt meg HADIK ANDRÁS megsarcolta *Berlint*, majd ESTERHÁZY MIKLÓS a porosz király kastélyát, *Potsdamot* szállta meg.

A királynő hálás is volt a nemzetnek azért a segítségért, amelyet az oly nagy lelkesedéssel adott meg neki és még az 1741-iki országgyűlésen nagy ígéreteket tett, hogy helyreállítja az ország területi épségét, hogy az országot függetleníti az osztrák kormányhatóságoktól és magyarokkal kormányoztatja, sőt, hogy az országban fog lakni.

Amikor a lelkesedés elmúlt, ez nem mind valósult meg úgy, ahogy a rendek szerették volna. Később a királynő el is hidegedett a rendektől. Nagy háborúi II. Frigyesel arra indították, hogy hadseregét fejlessze. Erre azonban nagyon nehéz volt a rendektől a szükséges költségeket megszerezni. Az emelés

ne
Az
sze
ne
áld
ho
ela
gy
Ez
töb
és
me
töb
AL
hel

is
ors
ap
má
kif

7

a M
Fü
ker
Leg

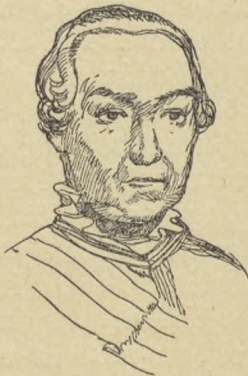
nem volt olyan mérvű, mint ahogy Mária Terézia szeretete volna. Azt belátta, hogy a jobbágyságot nagy terhek sújtják, de azt szeretete volna, hogy a nemesség is vállaljon adót, amiért a nemesi fölkelésről szívesen lemondott volna. A fölkelés nagy áldozatai után viszont a rendeket sértette az, hogy ezt az intézményt meg nem felelőnek, elavultnak nevezte, s az 1764-iki országgyűlés a nemesi adómentességet fenntartotta. Ez a királynőt annyira megharagította, hogy több országgyűlést már nem is hívott egybe és amikor 1765-ben BATTYHÁNY LAJOS nádor meghalt, a nádori széket sem töltötte be többé, hanem az ország kormányzását vejére, ALBERT szász-tescheni hercegre bízta, akit helytartóvá nevezett ki.

Uralkodásának második felében tehát ő is letért az alkotmányos útról, de azért az ország helyzete mégis sokkal jobb volt, mint apja idejében. A királynő tiszteletben tartotta a rendi kormányzat szerveit, ami Magyarország különállását annál inkább kifejezésre juttatta, mert osztrák örökös tartományaiban a legszigorúbb központosítást hajtotta végre és kinevezett hivatalnoki karral igazgatta őket. Igaz, hogy a fontos ügyek elbírálására államtanácsot állított fel s annak véleményét magyar ügyekben is kikérte, de legalább névleg Magyarország nem állott az államtanács alatt.

Mária Teréziának a magyaroknak tett ígéretei tárgyában még tanácsosai ellen is küzdenie kellett, mert ezek nem tudtak beletörődni, hogy az ország különállása érvényesüljön. A visszacsatolások elé is sok akadályt gördítettek. A királynő fokozatosan mégis visszacsatolta az Erdélyhez került terület egy részét, azután

MÁRIA TERÉZIA.
Meytens festményéről.

HADIK ANDRÁS.
Egykorú metszetről.

a Maros melletti határörvidéket, később Magyarországhoz csatolta *Fiumét*, hogy az országnak tengeri kikötőt adjon (1776). Vissza-kerültek a Lengyelországnak elzálogosított szepesi városok is. Legnehezebben a temesi bánóság visszacsatolása ment, mert ebből

Bécsben külön fejedelemséget akartak szervezni, de egy évvel halála előtt ez is visszakerült az országhoz. Akkor szervezték belőle Torontál, Temes és Krassó-Szörény megyéket. Csak *Erdély* volt továbbra is különálló és katonai igazgatás alatt maradt a déli *határőrvidék*. Erdélyt a királynő nagyfejedelemséggé tette, de elismerte róla, hogy Magyarországhoz tartozik.

Budán felépítette ugyan a királyi palotát, de tényleg nem költözött ide, sőt a palotát a Nagyszombatból ide áthelyezett és újjászervezett egyetem céljaira rendelte. Sokat tett az ország művelése érdekében és nagy újításokat léptetett életbe az oktatásügyben. A főurakat maga köré gyűjtötte és Bécsben magyar nemesi testőrséget állított fel. Ezek a nemes testőrök tették azután az első kísérletet a tespedő magyar irodalom új föllendítésére. A műveltség azonban, amely ily módon terjedt, idegen volt, az urak az udvar környezetében elnémetesedtek, sokan elfelejtették anyanyelvüket és érzésben is elidegenedtek az országtól.

Amióta a rendek a nemesi adózást megtagadták, tanácsosai részéről mindig azt hallotta a királynő, hogy Magyarország nem járul hozzá a birodalom terheihez olyan arányban, mint egyéb országai. Ezzel olyan intézkedésekhez eszközölték ki hozzájárulását, amelyek gazdaságilag kedvezőbb helyzetet teremtettek az örökös tartományoknak. Azt mondták, hogy így közvetve veszik meg az országon, amit közvetlenül megadni nem akar. Ez a politika Magyarország gazdasági életére nagyon veszedelmes lett; megakadályozta itt az ipar fejlődését és a kereskedelmet.

Jellemző azonban a királynőre az a törekvése, amellyel a jobbágyság sorsán segített. *Úrbéri szabályzatával* megállapította, hogy mi az a legmagasabb szolgáltatás, amit a földesúr jobbágyaitól követelhet. Ezt az intézkedést azonban sok helyt félremagyarázták, vagy csak félszegen hajtották végre.

Ő alapította a *Szent István rendet* és ő vette föl az „*apostoli király*” címet. Az ő uralkodása alatt Magyarország jólétnek örvendett és nagy elmaradottsága után hatalmasat fejlődött.

3. II. JÓZSEF URALKODÁSA.

Mária Teréziát a trónon fia II. JÓZSEF (1780—1790) követte. Népei nagyon sokat vártak tőle. Mindenki tudta róla, hogy az akkor terjedő felvilágosodás híve, hogy elítéli a vallási türelmetlenséget, hogy segíteni akar a szegény nép sorsán, hogy ki

akarja küszöbölni a közigazgatás bajait. II. József nagy lelkesedéssel is fogott céljának megvalósításához. Át volt hatva az emberszeretet magasztos eszméitől és úgy gondolkodott, hogy amit ő alattvalói javának ismert föl, azt minden akadály leküzdésével meg kell valósítania. Az ellenállás ingerelte, makacssá tette, ami olyan ellentéteket idézett föl, hogy sok jó szándékát meghiusította.

Anyja szerette az embereket a katolikus vallásra téríteni. Ez nem csak a protestánsok részéről adott sok okot panaszra, hanem különösen a görög keletiek részéről, akiket minden módon meg akart nyerni a görög katolikus egyháznak. II. József ép ebben a pontban akarta leginkább kimutatni, hogy ő alattvalói lelkiismeretét szabadon engedi érvényesülni. Híres türelmi rendelete a protestánsoknak is, a görög keletieknek is megengedte, hogy mindenütt, ahol az építés és fenntartás költségeiről gondoskodni tudtak, templomot építhessenek és iskolát állíthassanak. Csak a tornyot és a harangot tiltotta el a protestánsoknak. Az állami hivatalokban is felekezetre való tekintet nélkül alkalmazta a megfelelő képzettségűeket és nem kényszerítette őket olyan esküre, amely hitelveikkel ellenkezett volna. Megszűntek tehát III. Károlynak a protestánsokra sérelmes intézkedései. Nagy hálával is voltak tehát a királynak, ámbár vele szemben is hangoztatták, hogy az 1608-iki törvények után nem nevezhetők megtérteknek.

II. JÓZSEF.
Egykorú metszetről.

II. József azonban nem csak a türelem elvét hirdette, hanem meg akarta fosztani az egyházat hatalmától. A papságot eltiltotta a Rómával való érintkezéstől. Összeíratta az egyházi vagyont és annak nagy részét az alsó papság helyzetének javítására fordította, vagy új parochiákat állított fel belőlük. Eltörülte mindazokat a szerzetesrendeket is, amelyek nem foglalkoztak tanítással vagy betegápolással és lefoglalt vagyonukból a vallásalapot létesítette. VI. Piusz pápa maga utazott Bécsbe, hogy a császárt szándékaitól eltérítse, de ez is hasztalan volt. Pedig ezek az intézkedések a nép vallásos érzületét is sértették és sok elégtelenségre adtak okot.

Emberbaráti eszméit érvényesítette a jobbagysággal szemben is. Újabb intézkedésekkel arra törekedett, hogy Mária Terézia úrbéri szabályzatát a királynő szándékai szerint hajtsák végre

A kamarai igazgatás alatt álló jószágokon elrendelte azt is, hogy a jobbágymunkakötelezettségét megválthassa. Igazságosabb adózási rendszert akart életbeléptetni és hogy ezt előkészítse, fölmérette a földeket és összeíratta és megszámoztatta a házakat. De ezen a ponton is az volt a hibája, hogy jóindulata az alsó néposztályok iránt, a földesurak, a nemesség elleni gyűlöletté alakult. Nem tudta elhinni, hogy a nemesnek is legyenek bajai és sérelmei, hogy a földesúr ne legyen alattvalóinak sanyargatója. Ebből azután nagy baj lett az erdélyi oláh parasztok lázadásakor.

Az oláhokat elvakították az egyházuknak és a jobbágyságnak adott új jogok. Köztük az erdélyi határon azelőtt is sok rablóbanda garázdálkodott. Ezeknek sok összetűzésük volt a hatóságokkal. Egy ilyen alkalommal HÓRA azt kezdte hirdetni a népnek, hogy az ő ellenségük a magyar nemesség, és hogy a császár is velük van. A nép egészen műveletlen papjaira, a pópákra hallgatott, akik szintén izgatták. HÓRA és KLOSKA a fellázított oláhokat azután a nemesek ellen vezették. Gyilkoltak, raboltak, gyújtogattak. A rendek a császárhoz fordultak, de ő nem hitte el panaszait. A katonaság tehát tétlenül nézte pusztításait. Még akkor sem lépett föl erélyesen, amikor II. József már parancsot adott erre. Alkudozni kezdtek, amire Hóra már dák királyságról kezdett ábrándozni és ezen a néven Erdélyt el akarta szakítani az országtól. Csak két hónapi garázdálkodás után tudtak a veszedelmes mozgalomnak véget vetni. Horát és Kloskát kivégezték, de a katonaság szerencsétlen viselkedése elhitette a nemességgel, hogy a császár segítette a lázadókat uraik ellen. Ez bizalmatlanságukat II. József ellen nagyon felszította.

A nemesi adómentesség ellen irányuló törekvései mellett, elkeseredésüknek különösen az alkotmány ellen intézett támadások voltak az okai. II. József nem szerette a ceremóniákat és nem volt érzéke a hagyományos jelképek iránt. Mint II. Frigyes porosz király Poroszországot, ő is összpontosítani akarta sokféle országának kormányzását. Ebben a magyar törekvésekre csak az volt jó, hogy Erdély igazgatását beleolvasztotta Magyarországaiba. De II. József nem akart külön magyar királyságot. A királyi pompát megvetette, egyszerű katonai ruhát öltött. A magyar koronát, mint valami családi ékszert Bécsbe vitette. Nem is akarta magát megkoronáztatni, hogy esküvel és hitlevéllel aka-

dályokat ne gördítsen az összpontosítás elé. Országgyűlést sem hívott össze. Sőt megszüntette a megyéket, helyettük tizenhárom kerületre osztotta az országot, ezek élére királyi biztosokat küldött s a választott tisztviselők helyébe újakat nevezett ki. A latin hivatalos nyelvet is eltörülte és helyette a németet tette hivatalossá. Az iskolákban a tanítás is németté lett. Hivatalt is csak az viselhetett, aki jól tudott németül.

Mindaz, amiért a nemzet annyit küzdött: az alkotmány, a megyei élet, a nemesi kiváltságok, az ország önállósága, sőt a nemzeti nyelv is meg voltak támadva. Eleinte csak kalapos királynak csúfolták, de amikor Oroszország szövetségében háborút indított Törökország ellen, kitört az elégtelenség. A háborúnak nem látták célját. Szerencsétlenül is viselték. A törökök betörték a déli országrészekbe. A francia példa is hatott. Franciaországban t. i. akkor tört ki a forradalom, amely a királyi hatalmat szűk korlátok közé szorította. A súlyos háborús terhek, a vereség és a francia hírek hatása alatt egyszerre megmozdult az egész ország. Országgyűlést, koronázást, az alkotmány visszaállítását követelték. Ezt hangoztatták az ország főméltóságai is II. József előtt, aki betegen tért vissza a harcterről. Az ő kívánságukra 1790 január 28-ikán a császár visszavonta összes rendelkezéseit a türelmi rendeletet, a jobbágyság és az alsó papság helyzetének javítására vonatkozókon kívül. A koronát nagy ünnepségek közt hozták haza az országba. II. József az országgyűlést is összehívta, de már nem érte meg, 1790 február 20-ikán meghalt.

Milyen volt az ország állapota a karlócai béke után?

Milyen volt a király hatalma a szatmári béke után?

Mi történt III. Károly alatt az ország újjászervezése érdekében?

Mi az a temesi bánság és a határőrvidék?

Mi a pragmática sanctio?

Mit tett a magyar nemzet Mária Terézia trónjának megmentésére?

Milyen területeket csatolt vissza Mária Terézia az országához?

Hogy került szóba Mária Terézia alatt a nemesség megadóztatása?

Mit tett Mária Terézia az ország felvirágoztatására?

Milyen kormányzási elveket vallott II. József?

Hogyan akart központosítani?

Mi volt II. József intézkedéseiben sérelmes Magyarországra?

Hogyan keletkezett a visszahatás II. József rendszere ellen?

fél
a
elh
ez
ny
sá
szé
mé

val
azt
ron
tör
is
fen
dás
a n
az

(17
ors
hely
sok
kim
tart
lépt
tatn
fiát,

X.

A NEMZETI IRÁNYZAT ÚJRAÉBREDÉSE.

1. A FRANCIA HÁBORÚK KORA.

II. József erőszakos újításai, az, hogy az alkotmánytegeszen félredobta és a nemzeti érdekeket semmibe sem vette, fölkellette a szunnyadó nemzeti érzést. Mária Terézia idejében már egészen elnémetesedőben volt az ország, főurai el is németesedtek. Akkor ez nem keltett megütközést. II. József rendeletei azonban felnyitották a szemeket. Egyszerre mindenki tüntetett magyarságával, magyarul beszélt, magyar ruhában járt. Bandériumokat szerveztek a korona hazahozatalára s azokat az alkotmány védelmére fenn is akarták tartani

Mire 1790 júniusában Budán megnyílt az országgyűlés, valóságos forradalmi hangulat uralkodott. A tiszai megyék követei azt vitatták, hogy az uralkodóház örökösödési jogait II. József rombadöntötte azzal, hogy az alkotmányt, amelyet az 1723-iki törvény biztosított, nem tartotta meg. Még a porosz királlyal is összeköttetésbe léptek, aki a török háború miatt támadással fenyegetődött. De még azok is, akik nem gondoltak elszakadásra, az alkotmányt gyökeresen át akarták alakítani, hogy a rendelkezés egészen a nemzet kezébe jusson és az ügyek ne az osztrák érdekek szerint irányíttassanak.

Nagy terveikből azonban alig értek el valamit. II. Lipót (1790—1792), II. József öccse, hamarosan megegyezett Poroszországgal, majd békét kötött a portával. Kimenekülve aggasztó helyzetéből, nem akart semmit sem hallani gyökeresebb változásokról, melyek felségjogait korlátozták volna. A X. t.-c. mégis kimondta, hogy Magyarország nem kormányozható az örökös tartományok módjára. Törvénybe iktatták, hogy a királyok trónra léptük után hat hónapon belül kötelesek magukat megkoronáztatni. A nádori széket is betöltötték, nádorrá a király egyik fiát, SÁNDOR LIPÓT főherceget kiáltva ki. Az ő segítségével sok

olyan intézkedést hiusítottak meg, amellyel Bécsből az elért nemzeti vívmányok meghiusítására törekedtek. Minthogy alapelveiben az alkotmányt meg nem változtathatták, országos bizottságokat küldtek ki, hogy azok a különböző ügyekben a jövő országgyűlésre reformjavaslatokat dolgozzanak ki. Ezek hamarosan el is készültek, de a bekövetkezett háborús időkben az udvar nem engedte meg tárgyalásukat.

II. Lipót hirtelen halt meg. Őt fia, FERENC (1792—1835) követte, aki mindjárt meg is koronáztatta magát Budán. Mindjárt trónralépte után kitört a háború Franciaországgal. Ferenc meg akarta menteni XVI. Lajos francia királyt. A szövetséges

I. FERENC.
Egykorú metszetről.

osztrák és porosz hadak azonban szerencsétlenül küzdöttek, a francia királyi párt lefejezték s a forradalmi kormány eszméit a többi európai országba is át akarta ültetni. E célra felhasználták azokat a kalandorokat, akik érvényesülésükkel nem voltak megelégedve és a jóhiszemű rajongókat.

Magyarországon is a kor divatja szerint titkos társaság alakult, amelynek élén egy nyughatatlan pap, MARTINOVICS IGNÁC állott. Ez Lembergben egyetemi tanár volt, írt egy csomó röpiratot, de szertelen hatalomvágygal az udvar körébe kíváncszott, hogy a király bizalmasa lehessen. Ferenc király nem szívelhette; ez a terve tehát meghiusult. Ezért kísérelte meg, hogy forradalommal szerezzen magának hatalmat. LACZKOVICS JÁNOSSAL, a szolgálatból elbocsátott huszárkapitánnyal, a szélsőséges SZENTMARJAY FERENCCEL, a megfontolatlan SIGRAY JAKAB gróffal és a tudós HAJNÓCZY JÓZSEFFEL szervezte meg társaságát, amelynek tagjai többnyire azt sem tudták, hogy ismeretlen vezetői mit akarnak. Martinovics ugyanis két társaságot szervezett. Az egyikben azt hitette el a tagokkal, hogy az alkotmány átalakítására szervezkednek, ezért is nevezte ezt a reformátorok társaságának, a szűkebb társaságban azonban már egy további célra törekedtek, hogy Magyarországot francia mintára köztársasággá alakítsák át.

Tervük kitudódott, a társaság igazgatóit és összes tagjait elfogták és bíróság elé állították. Az öt igazgatót és a társaság

két tagját hosszú vizsgálat után lefejezték, a tagok nagy részét, köztük annak a kornak kiváló költőit, pl. KAZINCZY FERENCET is, bebörtönözték.

A szerencsétlen mozgalom, amelynek igazi célját csak Martinovics és néhány elvakult társa ismerte, rettenetes hatással volt az események további fejlődésére. Martinovics, hogy ezzel kegyelmet eszközöljön ki magának, mindent még túlozva adott elő. Vallomásának hatása alatt SÁNDOR LIPÓT nádor is gyanúval kísérte azokat a magyar urakat, akikre addig hallgatott. Ferenc király pedig, akit már a francia forradalom vérengzései is elkedvetlenítettek, szembefordult minden alkotmányos és újító törekvéssel. Sándor Lipót nádor halála után már a nádori széket sem akarta betölteni. Csak nagynehezen sikerült öccsének, JÓZSEF főhercegnek, nádorrá megválasztása.

A király minden figyelme a francia háborúra összpontosult. 1797-ben és 1800-ban a nemesi fölkelés is táborba szállott, de nem került szembe a franciákkal. Ferencnek kétszer is, 1797-ben *Campoformióban*, 1800-ban *Lunevilleben* országai egy részéről le kellett mondania. Franciaország élére akkor dicsőséges tábornoka, BONAPARTE NAPOLEON állott, ki 1804-ben császárrá koronázta magát. Akkor vette föl Ferenc az osztrák császári címet. Magyarországot azonban egyidejűleg biztosította, hogy ez nem érinti Magyarország jogait.

JÓZSEF NÁDOR.

Ender rajzáról.

A háborús gondok hatása alatt Ferencnek nagy szüksége volt Magyarország támogatására. Mégis országgyűléshez folyamodott tehát, amelytől pénzsegélyt és újabb katonamegajánlást kért. Az ország nagy áldozatokat hozott, de arra József nádor sem tudta rávenni a királyt, hogy a rendek kívánságát teljesítve, az országos bizottságok által kidolgozott reformmunkálatokat tűzze ki tárgyalásra.

1805-ben Napoleon Bécsbe is bevonult és Ferenc és szövetségese, SÁNDOR cár, *Austerlitznél* döntő vereséget szenvedtek. A *pozsonyi* békében Ferencnek Dalmáciáról is le kellett mondania, amelyet néhány évvel korábban cserekép a magyar korona jogán szerzett meg. Magyarországon a franciák csak Pozsonyt

szállták meg. A nemesi fölkelés nem is tudott kivonulni, mert a király a nádor sürgetése dacára sem gondoskodott idejében felszereléséről.

A magyar kívánságok ismételt elutasítása — még a gazdasági kérdéseké is — 1807-ben az országgyűlésen ismét lángra lobbantotta az ellenzéket, amely VAY JÓZSEF, DESEWFFY JÓZSEF gróf és FELSŐBÜKKI NAGY PÁL vezetésével a nemzeti állam kiépítésén fáradozott. Már 1802-ben elhatározták magyar tiszt-képző-akadémia felállítását. Most magyar színházat és tudós társaságot akartak és megalapították a Nemzeti Múzeumot, amelynek céljaira SZÉCHENYI FERENC gróf az országnak adományozta nagyszerű, Magyarországra vonatkozó, könyv- és kézirat-gyűjteményét. Ha a reformmunkák tárgyalásával intézményesen nagyobb eredményeket nem is tudtak elérni, legalább ilyen módon akarták a nemzeti irányzatot erősíteni.

1809-ben azután újra kitört a háború. Napoleon ismét megszállta Bécset. Akkor kiáltványt is intézett a magyar nemzethez, amelyben felszólította, hogy szakadjon el az uralkodóháztól és válasszon új királyt. Ez a felszólítás azonban hatás nélkül maradt. A nemzet hű maradt királyához, a rosszul felszerelt nemesi fölkelés Gyórnél meg is ütközött a franciákkal, de vereséget szenvedett. A békében Ferenc újabb magyar területekről volt kénytelen lemondani: *Fiuméről* és *Horvátországnak* a Szávaig terjedő részéről.

[Olvasmány.] *Annak jellemzésére, hogy milyen hűen kitartott a nemzet uralkodója mellett, álljon itt egy egykorú szereplőnek, Hunkár Antalnak naplójából a következő eset:*

Napoleon, megértvén János főherceg visszavonulását, 1800 embert hat ágyúval Kőszeg felé rendelt, hogy oldalunkon alkalmatlankodjanak. Ennek hallatára János főherceg ama híres vitéz József-husárok ezredesét, báró Gerambot küldötte 170 emberrel, hozzáadván engemet is századommal, mely 223 emberből áll, oly végre, hogy tudnók meg a Kőszeg körül járó ellenség állását. Ennek felette megörültem, mert csak a próbált embertől lehet a szolgálatot jól megtanulni, amint is igen előrelátó, szép és gondos elrendezésénél nagyon felfogtam az előrsi szolgálat csinját. Menénk tehát Pusztarádóc felé Szombathelynek és azonfelül a kámondi csárdánál megállapodánk, az első száguldókat, mintegy legyező, jobbra-balra kiállítva. És amint másod éjjel táborozunk, jött egymásután három ember Kőszeg felől, kik tudtunkra adták, miszerint egy francia alezredes, mint spion felöltözve, jövend erre minden órán, vigyázzunk tehát és ötöt fogjuk meg. Arra én mindjárt lóra szállok és az őrköt megduplázom, ígérvén annak, aki megfogja, 25 forintot, a többinek

egyenként 10 forintot ajándécul és magam sem távoztam többé tőlük, főkép azon az oldalon, melyen akkor a gabona nagy gazdagon állott. Így, amint a dülő vala, két tábla magas rozs között, mintegy reggeli fertályháromra egyszer elkiáltja magát a legényünk: „Megvan ám!” és már fogva vala; t. i. a malomban vevé magára az álsruhát, egy ácsöltözetet. És egyik a feladók között ugyanaz a molnár vala, ki valaha mint katonafogoly Franciaországban lévén, ott a nyelvet megtanulta. Amint a spiont elibém hozták, franciául mondtam neki: „Jó napot barátom! Hol késett oly sokáig? Jöjjön csak be a kommandánshoz fölöstökömre.” Arra ő németül felel, mondván: „Gottlob, dass ich von den Spitzbuben Franzosen befreit bin. Ich will den guten Kaiser Franz lebenslänglich dienen, denn ich bin ein Elsasser.” Bekísértem őt báró Gerambhoz és ő elküldé őt a főkvártélyba. A főherceg átadá Simbschoen generálisnak és midőn kérdéseire felelni tétozott, két káplárral padot hozatott, hogy majd megvereti, mire a francia kiegyenesítvén magát, azt mondá: „Tábornok úr, megverni nem hagyom magam. Tiszt vagyok és francia!” Csak egyet kért tőle, eszközölné ki azt a főhercegtől, hogy ne akasztaná fel, hanem csak golyóval végeztetné ki, ő minden kérdésre egyenesen felelend. Elbeszélé, hogy ő, mint spion 1807-ben és 1808-ban már kétszer volt Komárom várában és annak rajzát Napoleon császárnak meg is vivé, hogy ők Magyarországon sehol spiont nem kaphattak, ki a főhercegről és a magyar insurrectióról nekik tudósítást adott volna, hozzátévé, mily boldog az a fejedelem, kinek országában harmincezer forintért, amit ígértek, még a zsidók között sem lelhetni árulót.

Ezen történetet és ezen szavakat 1812-ben, midőn a Leopold-rend keresztjét Ferenc császár ő felségének Bécsben megköszöntem, nékie egészen elbeszélém, miszerint tudja meg, a magyar mily igaz híve az Ausztriai-háznak és koronás fejedelmének és pedig ép akkor, midőn Napoleon Schönbrunnban kelt kétrendbeli proklamációban a magyar nemzetet arra szólítá fel: gyűljön össze ősi szokás szerint a Rákos mezején és, elhagyva az ausztriai házat, válasszon magának más királyt és hozza helyre az annyira törpített konstitúcióját. A kegyes fejedelem nagy meglepéssel hallgatá szavaimat és, vállamra téve kegyes kezeit, biztatott a további hívségre és azzal eresztett el, miszerint ő a magyaroknak hívségéről tökéletesen meg van győződve.

A spion agyonlövésre ítéltetett. Midőn a kommandó e végett kiment, szemeit be sem engedte köttetni és csak ezredünk káplánja tudá arra rávenni, melyért nékie a nyakában zsinóron függő 7 aranyat érő darab pénzt emlékül átadván, agyonlövetett.

Amikor azonban 1811-ben az országgyűlés újra összehűlt, a király megint csak pénzázdozatokat követelt. A húsz éve tartó háborúk a pénzügyeket összezilálták. A papírpénz értékét vesztette és ez sokakat nagy nyomorba taszított. Végre 1811-ben úgy akartak segíteni a bajon, hogy értékének ötödére szállították le és Magyarországtól azt kívánták, hogy az osztrák államadósság egy részét vegye át. A korábbi országgyűléseken a rendek mindig

sürgették a pénzügyi baj orvoslását, de ez a mód elkésérítette őket. A szenvedélyes viták 1812-ben is tovább folytak. Akkor Napoleon, aki időközben szövetségre lépett Ferenczel, Oroszország ellen készült háborúra és ebben a helyzetben maga is arra ösztönözte a királyt, hogy szakítson Magyarországon az alkotmányos kormányzattal.

Ferenc tehát feloszlatta az országgyűlést és 13 éven át rendeletekkel kormányozta az országot. József nádor minden igyekezte, hogy az alkotmányos életet megmentse, hajótörést szenvedett. A kilencvenes években kidolgozott reformterveket pedig eltemette ez az újabb abszolutizmus.

2. SZÉCHENYI ISTVÁN ÉS A REFORMKOR.

Az új abszolutizmus is a megye ellen fordult, épúgy, mint II. József, de burkoltan, hogy ellenállást ne keltsen. Hogy ott a bécsi kormány többséget szerezzen a maga terveinek, etetésselítatással becsődítette a megyegyűlésekre a nemesség legszegényebb, teljesen műveletlen, de számra jelentékeny részét, az ú. n. bocskoros nemességet. Az ő segítségükkel olyan tisztikart választottak, amely megfelelt az udvari köröknek. De ez a rendszer is úgy járt, mint II. Józsefé. 1820-ban Itáliában forradalmi mozgalmak támadtak. METTERNICH herceg, aki akkor az osztrák külpolitikát irányította, ezekbe a bonyodalmakba be akart avatkozni. Erre a célra rendelettel akart toboroztatni és adót szedtetni. Az elégtelennek azonban a megyékben szervezkedtek és az ellenállás, az 1789-iki példa után indulva, megtagadta a rendeletek végrehajtását és országgyűlést követelt. A mozgalom sikerrel is járt, és minthogy Ferenc király esküjét megszegni nem akarta, az országgyűlést 1825-ben ismét összehívták.

Az erőt a küzdelemhez a rendek az időközben hatalmasan megerősödött nemzeti mozgalmából merítették. Az irodalom a régmúlt dicsőítésével lelkesített. Az országgyűlés munkálatai elé nagy akadályt gördített, hogy a rendek el akarták ismertetni az előző 13 éves kormányzat törvénytelenységét. Két évi szenvedélyes vita után is csak keveset értek el. A reformokra nem is került sor, de minthogy a harminc év előtt kidolgozott munkálatok nem feleltek már meg a kor igényeinek, újabb bizottságokat küldtek ki átdolgozásukra. Az országgyűlés jelentősége tehát az, hogy ezek a bizottságok dolgozták ki a reformjavaslatokat, és

hogy akkor lépett föl gróf SZÉCHENYI ISTVÁN, aki a nemzetnek programmot adott és a következő évtizedekben vezette is.

Széchenyi, akkor fiatal huszárkapitány, a felső táblán jelent meg, ahol ő mondott először magyar beszédet. November 3-ikán Nagy Pál a kerületi tábla ülésén a magyar nyelv művelése s az e célra felállítandó Akadémia érdekében szólalt föl. Széchenyi ezt a hallgatóság soraiban hallgatta végig: a beszéd végeztével előlépett és egy évi jövedelmét ajánlotta fel az Akadémia alapítására. Ezzel a tettel vonta magára az ország figyelmét.

1792-ben Bécsben született. Mint mágnásaink abban a korban általában, korán katonai pályára ment és ismételten kitűnt. Később a nevezetesebb európai országokat utazta be, hogy műveltségét kiegészítse. Angliában testi-lelki jó barátjával, WESSELÉNYI MIKLÓS báróval keseregték hazájuk elmaradottságán. Akkor határozta el, hogy politikai pályára lép. Visszatérve, Debrecenbe került, ahol annál élesebben látta a nagy ellentétet Magyarország és Anglia viszonyai közt. A magyar parlagot akarta feltörni, hogy gazdaggá és műveltté tegye nemzetét. 1830-ban megjelent könyvében a „Hitelben” állást foglalt a nemesi birtok megkötöttsége ellen és azt kívánta, hogy rendre való tekintet nélkül mindenki birtokot szerezhessen, hogy az így felszabadult birtokot hitel igénybevételével az eddiginél jobban művelhesse meg. Majd „Stádium” című munkájában fejtette ki egész politikai programját. Követelte, hogy mindenki egyenlően szerezhessen birtokot és egyenlő elbánásban részesüljön a törvény előtt, hogy a nemes is vállaljon adót, hogy a gazdasági kérdéseket az országgyűlés intézze s a gazdasági életet bénító kiváltságokat törölje el. Csak a gazdag nemzettől remélte, hogy függetlenségét kivívhatja. Ettől várta a műveltség terjedését is. Mindaddig a társadalmi kérdést nem akarta kiélezní és amikor a jobbágyság érdekében cselekedett, nem annak felszabadítását hangsúlyozta, hanem azt, hogy a nemesség vállalja át a jobbágyság terheit.

Elveit a való életbe is átvitte. Ő indította meg a rendes gőzhajóforgalmat Bécs és Pest között, ő kezdte meg a *Vaskapu*

GR. SZÉCHENYI ISTVÁN.
Amerling festményéről.

szikláinak repesztését és a *Tisza* szabályozását és ő kezdeményezte a *Lánchíd* építését.

Emellett erősen hangoztatta a nemzeti nyelv jelentőségét. S az ő példáján indulva, a társadalom új alkotásokat létesített: pl. a *Nemzeti Színházat*.

Széchenyi gazdasági és társadalmi tevékenysége ismét Pestre vonzotta az elidegenedett főurakat. A sűrű társadalmi érintkezésből kialakult a közszellem, amely Széchenyi programjának megvalósításán dolgozott.

1832 óta az országgyűléseken, legalább az alsó táblán már többségben voltak a reformok hívei. DEÁK FERENC vezette őket.

WESSELÉNYI MIKLÓS.
Egybl. könyvmatáról.

A szép tervek megvalósulását azonban Bécsből akadályozták. Metternich ellensége volt a korszerű reformoknak. A felső táblán a mágnások az ő utasítására hallgattak. Ott az új eszméket Széchenyin kívül csak néhány főúr vallotta. Az alsó tábla javaslatait tehát a felső leszavazta és visszaküldte. Amit meg elfogadtak, azt Bécsből küldték vissza. Eltekintve tehát attól, hogy ez az országgyűlés befejezte a magyar nyelv érdekében 1790 óta folyt küzdelmet és azt most már az egész vonalon jogaiba iktatta, kevés volt az eredmény.

Ferenc király halála 1835-ben még bonyodalmat is idézett fel. Utód, fia, V.

FERDINÁND (1835—1848), aki mint osztrák császár első volt, mint magyar király is elsőnek akarta magát nevezni és hosszú küzdelemre volt szükség, hogy az új uralkodó erről a szándékáról lemondjon.

Az országgyűlés után pedig Bécsből megindult a hajsza a reform s a nemzeti törekvések szószólói ellen. Pörbe fogták az erdélyi ellenzék vezérét, báró WESSELÉNYI MIKLÓST és várfogságra ítélték, ahonnan csak súlyos szembajának gyógyítására bocsátották ki. Az ifjúság Pozsonyban olvasókört alapított; ennek vezetőit is bebörtönözték. Minthogy az újságok nem írhatták le az országgyűlésen történeteket, KOSSUTH LAJOS kézzel írott *Országgyűlési Tudósításokat* szerkesztett, az országgyűlés berekesztése után pedig a megyei ülésekről folytatta tudósításait *Törvényhatósági Tudósítások* címen. Ezért őt is elfogták.

Amikor 1839-ben az országgyűlés újra összetűlt, az erőszakosságok ellen erélyesen fölemelte szavát és kieszközölte a kegyelmet az elítélteknek. Ezen az országgyűlésen a felső táblán is szervezkedtek már a reform hívei BATTYÁNY LAJOS gróf vezetése alatt. Így azután legalább azt keresztülvitték, hogy a jobbágy az úrbéri terhek alól örökre megválthatta magát. Sokan a nemesek közül, mert a nemesség megadóztatását nem sikerült keresztülvinni, önként íratkoztak be az adózók lajstromába.

Így hódítottak Széchenyi elvei. A maradiak makacsságával szemben is a reform hívei egészen átalakították a nemzet gondolkodását.

3. KOSSUTH LAJOS ÉS AZ 1848-IKI ALKOTMÁNY.

A magyar nemzet és a bécsi kormány közt mindig az élesztette ki az ellentéteket, hogy a rendek az országgyűléseken az alkotmányos sérelmek orvoslását követelték. Széchenyi, hogy a reformok megvalósítása könnyebben menjen, azt óhajtotta, hogy ezeket a kérdéseket lehetőleg kerüljék, mert ezek mindig bizalmatlanságot keltettek az udvar körében. Ezt az álláspontot a közönség nem értette meg és sokan elidegenedtek Széchenyitől. Így jutott a vezetés KOSSUTH LAJOS kezébe.

KOSSUTH LAJOS.
Eybli könyvmatáról.

Kossuth már az előző országgyűléseken is jelen volt, de mint távollevő főrend követte ott föl nem szólalhatott. Míg Széchenyi könyveivel és nagy alkotásaival ragadta magával nemzetét, ő a toll hatalmát Tudósításaiban érvényesítette. Hogy cikkeiket ellenőrizhessék, a kormány 1841-ben megengedte neki egy napilap, a *Pesti Hírlap* szerkesztését. Ennek hasábjain Kossuth a rábeszélés ellenállhatatlan erejével szállt síkra a reformokért, a jobbágyság felszabadításáért, az alkotmány átalakításáért. Cikkeinek éles hangja Széchenyit megdöbbenettette, amiért *Kelet Népe* című munkájában elítélte harcmódorát. A két nagy férfiú közt vita támadt, s ámbár ebben Kossuth Széchenyit a „legnagyobb magyar“-nak nevezte el, a sok akadémikuskodás miatt türelmetlen közönség már egészen Kossuth vezetésére bízta magát.

Az 1843/44-iki országgyűlés sem hozott lényeges változást. Nagy elkeseredést keltett különösen az, hogy amikor a nemzet védővámokkal akart az országban ipart teremteni, még a vámok megváltoztatását is megakadályozták. A társadalom azzal ellensúlyozta ezt a szomorú ténytet, hogy maga alapított takarékpénztárt (Pesti Hazai Első Takarékpénztár), bankot (Kereskedelmi Bank), iparegyesületet és kereskedelmi társaságot. Az országgyűlés után az ipar föllendítésének kérdése nyomult előtérbe. Ekkor alapították Kossuth és BATTYÁNY LAJOS és KÁZMÉR grófok a *Védegyletet*, amelynek tagjai fogadalmat tettek, hogy 1850-ig olyan cikkből, amelyet az országban is készítenek, csak hazai gyártmányt vesznek. Ezzel akarták ellensúlyozni azt az utolsó száz év alatt kifejlesztett, az országra káros vámrendszert, amely a magyar gazdasági élet érdekeit egészen kiszolgáltatva Ausztriának. Természetes volt, hogy a kormány a védegyletet — ahogy csak lehetett — akadályozta működésében.

De egy más körülmény is nagy izgalmat keltett. Bécsben végre belátták, hogy nem az ellenzéknek, hanem magának a kormánynak kellene az újításokat kezdeményeznie, amikor azok olyan mértékben volnának keresztülvihetőek, ahogy a kormány óhajtja. Az elhatározást örömmel is fogadták volna, de Metternich már a megyékben biztosítani akarta a többséget javaslatainak és újabb támadást intézett ez ellen az intézmény ellen. Kötelezte a főispánokat, akiknek fizetést adott, hogy ők vezessék a megye ügyeit a kapott utasítások szerint. Akik erre nem vállalkoztak, azok helyére adminisztrátort küldtek, amiért ezt a rendszert *adminisztrátori rendszernek* nevezték.

Akkor már az ellenzéknek is volt egy kis, de kiváló férfiakból álló pártja, akik a megye önálló hatalmát meg akarták törni, a *centralisták*. Legkiválóbbjaik: báró EÖTVÖS JÓZSEF, CSENERGY ANTAL és SZALAY LÁSZLÓ voltak. A felháborodás az adminisztrátori rendszer ellen mégis általános volt. Azt a centralisták sem akarták, hogy a központosítást a nemzet ellen használják fel. Mielőtt tehát 1847-ben az országgyűlés ismét összetült, Deák egy közös programot dolgozott ki az összes egyesült ellenzéki pártok részére, a *függetlenségi nyilatkozatot*.

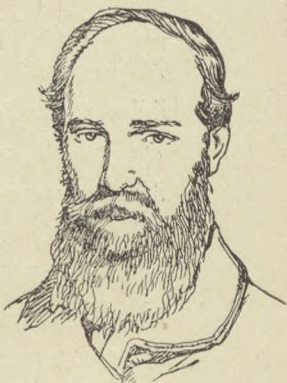
Az új országgyűlést V. Ferdinánd király néhány magyar szóval nyitotta meg, ami leírhatatlan lelkesedést keltett. Ez azonban nem enyhítette az ellentétet. Az országgyűlés Kossuth szónoklatainak hatása alatt állott, akit ez alkalommal Pest

megye választott meg követének. Nagyon heves viták fejlődtek, de a nagy ellentétek miatt nem tudtak előre jutni.

1848 elején azonban a külső események nem várt lökést adtak a reformoknak. Február végén Párisban kitört a forradalom. LAJOS FÜLÖP királyt elűzték. Ennek a hírnek a hatása alatt Kossuth az alkotmányos kormányzás érdekében Ausztriának is alkotmányt követelt. Az országgyűlés pedig bizottságokkal dolgoztatta ki azokat a törvényeket, amelyeket a függetlenségi nyilatkozatban célul tűztek. A legfontosabb volt, hogy független felelős kormányt követeltek.

Közben március 13-ikán Bécsben is forradalom támadt. Metternich elmenekült és Ferdinánd alkotmányt ígért Ausztriának. Pesten is nagy mozgolódás indult meg. Az írók és az ifjúság vezetői a *Pillvax*-kávéházban szervezkedtek. Amikor 14-én este a bécsi hajó meghozta a bécsi események hírét, 12 pontban megszövegezték kívánságaikat és március 15-én felhívták az ifjúságot, hogy szabadítsa fel a sajtót. LANDERER nyomdájában lefoglaltak egy gépet, amelyen, mint első szabad sajtótermékeket, kinyomták a 12 pontot és Petőfi *Nemzeti dalát*. Délután PETŐFI, JÓKAI, IRINYI a Múzeum lépcsőjéről szónokoltak a néphez, majd a városi tanácsülésre vonultak és végre felvonultak a várba, ahol a helytartótanácsból a politikai foglyok szabadonbocsátását is kieszközölték.

GR. BATTHYÁNY LAJOS.
Eybl könyvmátáról.

Az országgyűlés kívánságait pedig egy küldöttség vitte Bécsbe, ahol V. Ferdinánd néhány napi habozás után az 1847 elején elhalt József nádor fiát, ISTVÁN nádort hatalmazta fel a minisztérium kinevezésével, aki viszont BATTHYÁNY LAJOS grófot bízta meg a kormányalakítással. Az első felelős magyar kormány kinevezése április 7-én történt meg. A belügyi tárcát SZEMERE BERTALAN, a pénzügyit KOSSUTH, a közmunka- és közlekedésügyit SZÉCHENYI, az igazságügyit DEÁK vállalta, ipar- és földművelésügyi miniszter KLAUZÁL GÁBOR, kultuszminiszter báró EÖTVÖS JÓZSEF, honvédelmi miniszter MÉSZÁROS LÁZÁR és király személye körüli miniszter ESTERHÁZY PÁL herceg lett.

Április 11-én a király szentesítette az 1848-iki törvényeket, amelyek új alkotmányt adtak az országnak és berekesztette az

utolsó rendi országgyűlést. Az új alkotmány alapján az évenként Pesten tartandó országgyűlésre már népképviseleti alapon küldte követeit. Az ország függetlenségét a külön felelős minisztérium felállításával érték el. Erdély egyesült az anyaországgal. A jobbágságot felszabadították, az ősiséget megszüntették, kimondták a közteherviselést és a törvény előtti egyenlőséget és felszabadították a sajtót. Mindazok az elvek, amelyekért Széchenyi és Kossuth küzdöttek, egy csapásra váltak valóra.

Miről nevezetes az 1790/91-iki országgyűlés?

Mire törekedett II. Lipót?

Mi volt a Martinovics-összeesküvés?

Hogyan vett részt Magyarország a francia háborúkban?

Mire törekedtek a magyar rendek 1790 után?

Hogyan függesztette fel I. Ferenc az alkotmányt?

Miről nevezetes az 1825-iki országgyűlés?

Milyen célokat tűzött ki Széchenyi a nemzet elé?

Hogy erősödött meg a reformok pártja?

Hogyan akarták elfojtani a reformokat 1836 után?

Mire törekedett Kossuth?

Mi volt a Védegylet?

Mi volt az adminisztrátori rendszer?

Hogyan alakította át az alkotmányt az 1848-iki országgyűlés?

Hogy nevezték ki az első felelős minisztériumot?

XI.

A SZABADSÁGHARC ÉS AZ ÖNKÉNY- URALOM.

1. A SZABADSÁGHARC KITÖRÉSE.

Az új alkotmányt már szentesítése előtt nagy veszedelem fenyegette. Bécsben csak kényszerűségből teljesítették a nemzet követeléseit és várták az alkalmat, hogy a nemzeti vívmányokat meghiusítsák. A támogatást ehhez a nemzetiségektől remélték. A magyar nyelv elismertetése hivatalos nyelvül megmozdította a nemzetiségeket, először a horvátokat. Köztük GÁJ LAJOS indított, Széchenyit utánozva, nemzeti mozgalmat, az ú. n. illír mozgalmat. Ép ezért még mielőtt a magyar kormány kinevezése megtörtént volna, horvát bánná kinevezték a magyarság legnagyobb ellenségét JELLASICS JÓZSEF ezredest. A bán tehát nyíltan ellenszolgált a magyar minisztérium rendelkezéseinek és április 25-én kijelentette Horvátország elszakadását a magyar koronától. A Batthyány-kormány minden fáradozásával is csak azt tudta elérni, hogy egyelőre tárgyalásokat folytatott a bánnal, hogy tehát a nyílt szakadás elodázódott. A horvátokhoz csatlakoztak azután a szerbek. Májusban pedig, Erdély egyesülése után az anyaországgal, SAGUNA püspök az oláhokat is elszakadásra lázította.

Az osztrák kormány meg különösen a magyar pénzügy és hadügy önálló intézését nem fogadta el. Nem tudtak hozzá szokni ahhoz a gondolathoz, hogy ezekben az ügyekben Magyarország maga intézkedjék. A király ugyan kiadta a rendeleteket, amelyek a Magyarországon állomásozó katonaságot a nádor és a magyar minisztérium alá rendelték, de Bécsből titokban mindent elkövettek, hogy a katonaság a magyar kormány rendeleteivel szembehelyezkedjék.

A minisztereknek úgyis sok gondot adott az újonnan felállított minisztériumok felállítására, az új alkotmány életbeléptetése, különösen a jobbagyság felszabadítása. A nemzetiségek zavar-

gásai és a hadsereg ellenkezése minden erejét megbénította. Ahol zavargások voltak, oda királyi biztosokat küldtek, de a katonaság nem engedelmeskedett nekik.

Alig ült össze az első népképviselési országgyűlés, amikor július 11-én a szerbek megrohanták a magyar községeket és gyilkolni, gyűjtogatni kezdtek. Kossuth ekkor nagyhatású beszédben 200.000 honvédet és 42 millió forintnyi hitelt kért az országgyűléstől, hogy a belső rendet helyreállíthassák, amit az összes pártok egyhangúan, nagy lelkesedéssel meg is szavaztak. Bécsben azonban ezt a törvényt nem akarták szentesíteni. Ellenkezőleg azzal a követeléssel léptek föl, hogy Magyarország váljalja el az osztrák államadósság egy részét és küldjön csapatokat Itáliába, ahol az osztrák uralom alatt álló tartományokban kitört a forradalom. Ez nagy izgalmat keltett és az országgyűlés tudni sem akart arról, hogy innen még csapatokat elvigenek, mielőtt a borzasztóan kegyetlenkedő szerbeket meg nem fékezték. Augusztus 31-én még azzal a követeléssel álltak elő Bécsben, hogy a magyar kormány egyezzen meg Jellasiccsal és alakítsa át az 1848-iki alkotmányt az összm monarchia érdekeinek megfelelően.

Minthogy Bécsben mindig újabb kívánságokkal léptek föl, a kormány pedig a július 11-iki határozatok szentesítését sem tudta keresztülvinni, a minisztérium szeptember 11-én lemondott. Batthyányt ugyan megbízták új kormány alakításával, de ezt már nem nevezték ki. Ugyancsak szeptember 11-én Jellasics átkelt a Dráván és megtámadta az országot. Ebben a helyzetben az országgyűlésen a radikálisok kerekedtek felül, akik az 1848-iki alkotmánnyal sem voltak megelégedve. Hozzájuk csatlakozott Kossuth is. Elhatározták, hogy a július 11-iki határozatokat szentesítés nélkül is végrehajtják, Kossuth pedig a következő napokon bejárta az Alföld nagy városait, fegyverbe szólította a népet és az újoncokat a Dunántúlra küldte Jellasics ellen.

Jellasics támadása meggyusult. Fehérvár közelében, *Pákozdnál* (szeptember 29.) vereséget szenvedett és kénytelen volt Bécs felé visszavonulni. Tartalékhada RÓTH és FILIPPOVICS tábornokok vezeteése alatt még fegyvereit is kénytelen volt letenni GÖRGEY ARTÚR és PERCZEL MÓR seregei előtt.

Időközben a kedélyeket még inkább felizgatta, hogy István nádort Bécsből nem engedték vissza, hanem teljhatalmú királyi biztosul LAMBERG grófot küldték Pestre, hogy a konzervatív

főurak segítségével állítsa vissza a régi alkotmányt. Ugyanekkor az országgyűlést is elnapolták. A képviselőház ez ellen éjjeli ülésben tiltakozott s amikor másnap (szeptember 28.) Lamberg bevonult a városba, a felizgatott tömeg a lánchídon felkoncolta. Ezért az országgyűlést Bécsben feloszlottnak nyilvánították. Minthogy azonban a külső veszedelem ellen védelemre volt szükség, az országgyűlés elhatározta, hogy együtt marad és a vezetést egy Kossuth elnöklete alatt kiküldött *honvédelmi bizottmányra* ruházta (október 8.). Ezzel a király és a nemzet közt a törvényes viszony megszakadt és megkezdődött a nyílt küzdelem a nemzet szabadságáért.

Bécsben akkor már elhatározták, hogy fegyverrel verik le a magyar nemzeti törekvéseket. Az oláhok is Erdélyben fel lázadtak és vérfagyasztó kegyetlenséggel mészárolták a magyarokat. A békéltetésnek tehát már nem volt helye. A mérsékeltek visszahúzódtak és a honvédelmi bizottmány nagy eréllyel szervezte a védelmet. A polgárok nagy áldozatkészséggel ajánlották fel vagyonukat. Az idegenben szolgáló magyar katonák hazaszök-döstek, LENKEI Galiciából egész századát hazahozta. Az újoncok közé még gyermekek is beálltak.

Amikor október 6-án Bécsből Magyarország ellen új csapatokat akartak indítani, ott is kitört a forradalom. LATOUR hadügyminisztert felakasztották. Az udvarnak menekülnie kellett és Bécs ellen WINDISCHGRAETZ herceg sereggel vonult fel. Magyar részről akkor MÓGA megkísérelte Bécs fölmentését de *Schwechatnál* vereséget szenvedett és Windischgraetz bevonult a császárvárosba.

Az az udvari csoport, amely a tehetetlen V. Ferdinánd mellett az ügyeket vezette, december 2-án lemondatta az uralkodót. A lemondás V. Ferdinánd unokaöccsének, a 19 éves FERENC JÓZSEFNEK (1848—1917) javára történt. Windischgraetz pedig az év végén bevonult Magyarországba.

A honvéd- és nemzetőrsereg akkor még nem volt elég harc-edzett és gyakorlott, hogy ellentállhatott volna. GÖRGEY a sereget az osztrákok elől visszavonta. A fővárost is át kellett engednie az ellenségnek és az országgyűlés *Debrecenbe* menekült. Pesten ugyan egy küldöttség, amelyben Deák és Batthyány is résztvett, megkísérelte az alkudozást, de Windischgraetz feltétlen megadást követelt. Amerre járt, kivégeztetések jelölték útját. BATTHYÁNYT is börtönbe vetette. Azt hitte, hogy ilyen módon megfélemlíti az országot, amelybe minden irányból új csapatok nyomultak.

2. A SZABADSÁGHARC.

A szabadságharc első szakaszát, Windischgraetz könnyű előnyomulását, a téli hadjáratnak nevezzük. Akkor a magyar főszereg még nem mérhette össze az osztrákokkal fegyvereit. Görgey a bányavárosok felé tért ki előlük és közben szervezte és fegyelmezte a sereget, amely azután Szepesen és Sároson át Kassa felé törekedett. A *Branyiszközi* hágón Schlick osztrák serege állta útjukat, de Guyon vezetésével a honvédek nagy hősiességgel verték ki a havas hegyeken az osztrákokat megerősített állásaikból.

WINDISCHGRAETZ.
Egykorú könyomatról.

Időközben a délvidéken a szerb származású DAMJANICH megfékezte a rácok lázadását, Erdélyben pedig a lengyel BEM állott a honvédek élére és kiszorította onnan URBAN császári seregeit. Pedig ott már csak Háromszék vármegye volt a honvédek kezén, de a háromszékiek fegyvergyárat rendeztek be és GÁBOR ÁRON vezetésével harangjaikat is ágyúkká öntötték.

Amikor Görgey a felső Tisza vidékén K LAPKA GYÖRGY seregével egyesült, a magyar seregek javarésze a Tisza vonalánál összpontosult. A fővezérletet akkor Kossuth a lengyel DEMBINSZKYRE bízta, akinek azonban a többi tábornokok nem szívesen rendelték alá magukat. Dembinszky a kétnapos (február 26—27.) *kápolnai* csatát is szerencsétlenül vezette. Ezután Windischgraetz már azt jelentette Bécsbe: „Magyarország felséged lábainál hever“.

Néhány nap múlva azonban egészen megváltozott a helyzet. DAMJANICH és VÉCSEY március 5-én *Szolnoknál* fényes diadalt arattak. Ezzel kezdődik a szabadságharc második, dicsőséges szakasza: a tavaszi hadjárat. Április 3-án az egyesült honvédhadak *Hatvannál* megverték Schlicket, másnap *Tápióbicskénél* Jellasicsot. Április 6-án Görgey döntő győzelmet aratott *Isaszegnél*. Windischgraetz kénytelen volt visszavonulni, Görgey pedig a szorongatott Komárom felmentésére sietett. Április

DAMJANICH.
Egykorú könyomatról.

10-én *Vác*nál, 19-én *Nagysarlónál* aratott diadalt és április 26-ikára fölmentette *Komáromot*. Windischgraetznek egészen vissza kellett vonnia hadait, amelyek főparancsnokságát *WELDENRE* ruházták. Csak néhány osztrák várórség tartotta még magát. Akkor azonban *Buda* háromhetes ostroma — a várat *HENTZI* védte — megakadályozta az ellenség további üldözését.

A tavaszi hadjárat alatt az ország örömmámorban úszott. Az egész közvéleményt fölháborította tehát, hogy március 4-én, a kápolnai csata hírének hatása alatt, az uralkodó új alkotmányt adott a birodalomnak, amely Magyarország önállóságát megsemmisítette, területét szétdarabolta és Ausztriába beolvasztotta. A nagy diadalok hatása alatt a debreceni országgyűlés erre a támadásra veszedelmes határozattal felelt.

Április 14-én Kossuth indítványára Debrecenben az országgyűlés kimondta a Habsburg-ház trónvesztését és az ország függetlenségét. Ennek megfelelően Kossuthot kormányzóvá választották és a köztársasági érzelmű *SZEMERE BERTALAN* vezetésével új minisz-

GÖRGEY.

Egykorú könyomatról.

BEM.

Barabás rajzáról.

térium alakult. Ez után a határozat után a békés kiegyezés útja el volt vágva. Pedig akkor már az osztrákok az olaszokat is legyőzték, az oroszok pedig felajánlották beavatkozásukat. Ez annál veszedelmesebb volt, mert a hadsereg kárhoztatta a köztársasági áramlatot és Kossuth és Görgey közt is mind élesebb ellentétek támadtak. Júniusban tényleg bevonultak az orosz hadak s a túlnyomó nagy erővel szemben a leghősiesebb küzdelem is hiábavaló volt.

A szabadságharc e harmadik szakában a honvédek ugyan eleinte még arattak diadalokat, de *HAYNAU* és az orosz *PASKIEVICS* vereségei elől végre is minden irányban vissza kellett vonulniok. Az országgyűlés is *Szegedre*, majd *Aradra* menekült. Az egyedüli remény az volt, hogy Görgeynek sikerül egyesülnie Bem déli seregével. De Bem már július 31-én vereséget szenvedett *Segesvár*-

nál. Ott esett el Petőfi is. Augusztus 9-én az oroszok *Temesvárnál* újra megverték Bemet, úgy hogy serege megsemmisült. E szomorú hírre Kossuth augusztus 11-én diktátorrá nevezte ki GÖRGEYt. Menekvés már nem volt. Görgey tehát elhatározta magát arra, hogy legalább seregét megmenti és székelybe hozza az osztrákokat azzal, hogy a fegyvert az oroszok előtt teszi le. Ezen az alapon egyezett meg RÜDIGER orosz tábornokkal és augusztus 13-án *Világosnál* seregével együtt lerakta a fegyvert. Kossuth és a kormány tagjai Törökországba menekültek. Csak Klapka védte még egyideig *Komáromot*.

A világosi fegyverletétel után Haynau megkezdte a kegyetlen bosszú munkáját. Görgeynek meg kellett bocsátania, de ezzel be is fejezte a kegyelmezést. A magyar katonákat Aradra vitték, ahol egy részük börtönbe került, a többieket elvitték közkatona-

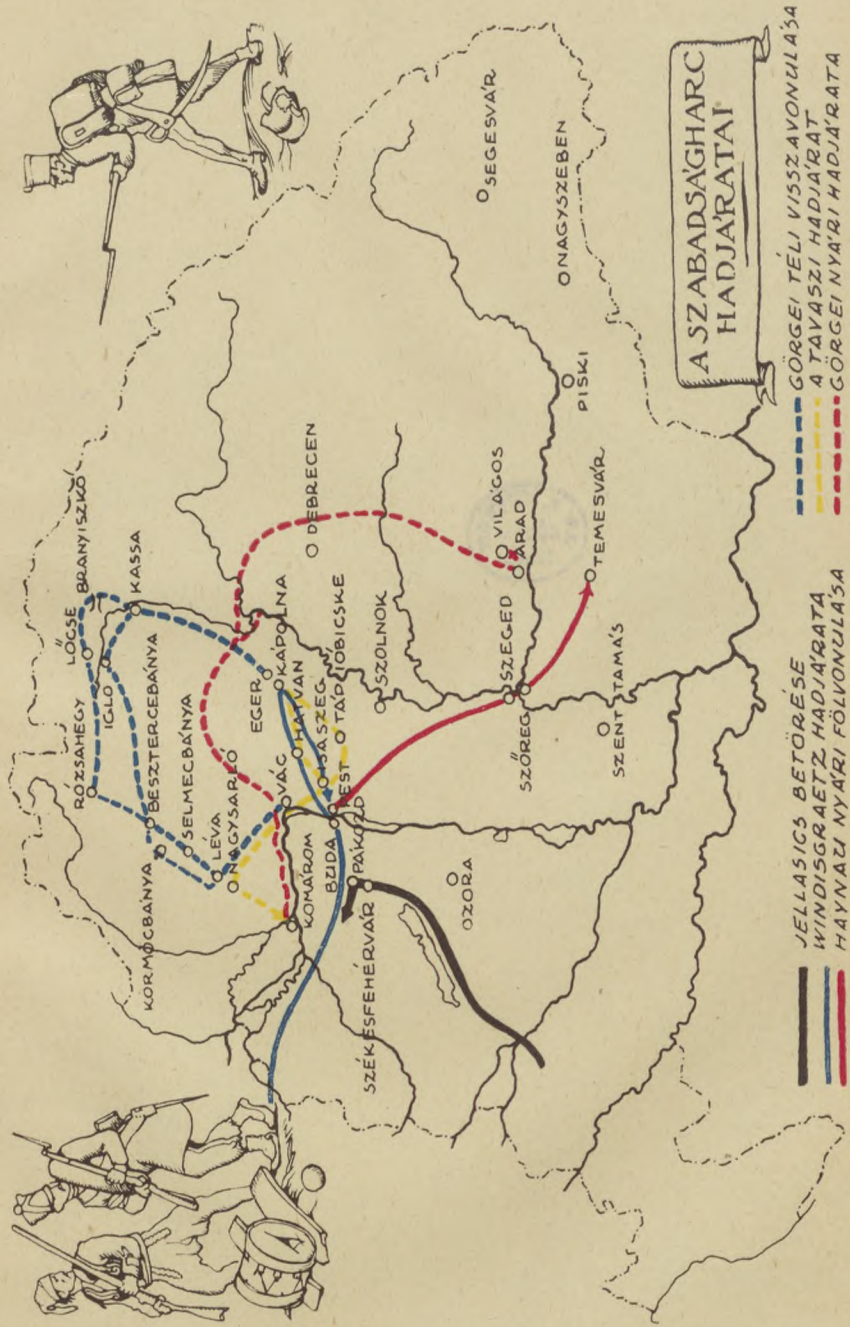

AZ ARADI VÉRTANUK KIVÉGEZTETÉSE.

Torma Károly festményéről.

nak Itáliába. Különösen azokkal a magasabbrangú tisztekkel érezte Haynau haragját, akik a császári seregben szolgáltak, de a magyar alkotmányra tett esküjükhöz híven, kitartottak a küzdelemben. Közülük a legkiválóbb tizenhármát (AULICH LAJOST, DAMJANICH JÁNOST, DESSEWFFY ARISZTIDET, KISS ERNŐT, KNÉZICH KÁROLYT, LAHNER GYÖRGYÖT, LÁZÁR VILMOST, LEININGEN KÁROLY grófot, NAGY SÁNDORT, PÖLTENBERG ERNŐT, SCHWEIDEL JÓZSEFET, TÖRÖK IGNÁCOT, VÉCSEY KÁROLY grófot) és BATTHYÁNY LAJOS volt miniszterelnököt az október 6-iki bécsi forradalom évfordulóján végeztette ki. Körülbelül száz halálos ítéletet hajtattott végre. Másokat súlyos, hosszú várfogságra ítelt. Még úrinőket is megvesszőztetett és bebörtönzött. Azokra is kimondotta a halálos ítéletet, akik külföldre menekültek és képüket szögeztette a bitófára.

JELLASICS BETÖRÉSE
 WINDISCHGRETZ HADJÁRATA
 HAYNAU NYÁRI FÖLVONULÁSA

A SZABADSÁGHARC
 HADJÁRATAI

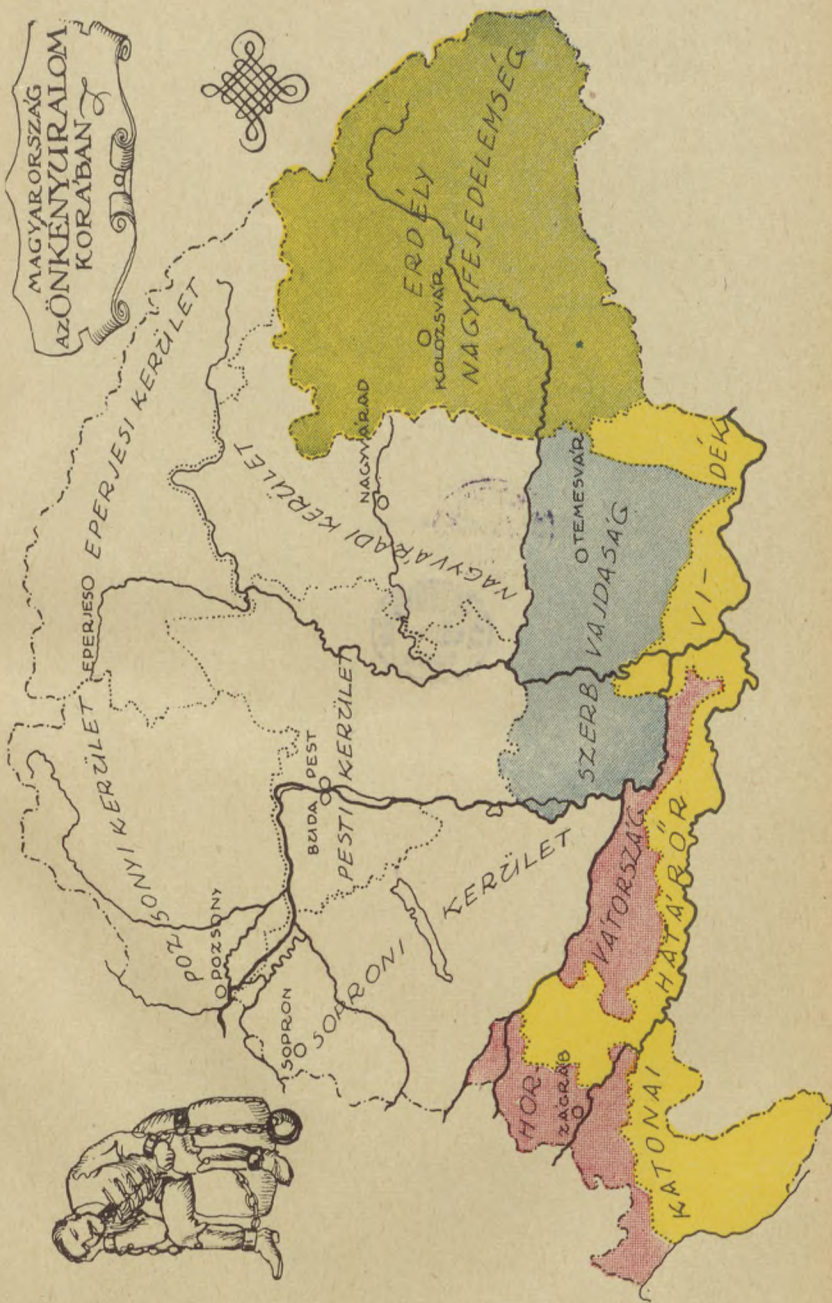
GÖRGEI TÉLI VISSZAVONULÁSA
 A TAVASZI HADJÁRAT
 GÖRGEI NYÁRI HADJÁRATA

MAGYARORSZÁG
AZ ÖNKENYŰRÁLOM
KORÁBAN

[**Olvasmány.**] *Borzasztó volt a gyász mindenfelé. Az aradi kivégzések után kézzől kézre járt az az ima, amelyet Damjanich írt az utolsó éjjel és feleségének küldött meg. Ez így hangzik:*

Mindenségnek Ura! Hozzád bocsátom esdeklésemet. A nőmtől elválás rettentő órájában Te erősítettél engemet; adj erőt továbbra is, oh Atyám! hogy a kemény próbát, a becstelen, gyalázatos halált, mint férfiú erőtelten állhassam ki.

Hallgasd meg, oh Főjóság, forró kérésemet! A viadaloiban és csatákban Te vezéreltél, oh jó Atyám, Te engedted azokat kiállani, s mentő karod némely kétes harcokban sértetlenül véde meg. Legyen neved örökkön-örökké áldott. Oltalmazd Mindenható az én különben is szerencsétlen hazámat a további véstől; lágyítsd szívét az uralkodónak a hátramaradt társak iránti kegyességre, s vezérelj annak akaratját bölcsességeddel a népek javára.

Adj erőt, oh Atyám, az én szegény Emiliámnak, hogy ő ama nekem adott szavát: „sorsát hitének erejével elviselhetni“ beválthassa.

Áldd meg Aradot, áldd meg a veszedelembé sodort szegény magyar hazát!

Te ismered, oh Uram, az én szívemet s lépteimnek mindegyike tudva van Nálad. Azok szerint ítélj meg kegyelmesen s engedj a túlvilágban kegyes elfogadást találnom. Amen.

A tizenhárom aradi vértanúnak az utolsó órákban írt megrendítő búcsúlevelei közül álljon még itt Lázár Vilmosé a feleségéhez:

Arad, október 5-én, éjjel. Mindenem e földön, kedves szentem, Máriám! A lelkiatyá, akinek kezeibe letettem vallomásaimat, és kinek kitártam tiszta öntudattal bíró keblemet, át fogja neked adni kis gyűrűmet, szívtartárcámat és evőeszközömet, melyet itt fogságom alatt használtam. — Én keresztül vívtam az élet-halál tusáját — én meg fogok halni, mint férfiúhoz illik. Szívem, a szegény, mely éretted fog dobogni utolsó ütésig, és tiszta szerelmem nálad maradnak. Én nem akarom átkozni a végzést, nem senkit, — én boldogító szerelmedben öt évet és majd hét hónapot éltem, — és ez idő vigaszul szolgál, midőn már el kell hagyni e földi pályát. — Adj gyermekeink mindenikének, ha kilép a világba, egy emléket tőlem, élő jeléül annak, hogy az, aki becsületesen és tisztán élte egész életét, nyugodtan bír meghalni, ha ártatlanul is, mint én. Te pedig éltem védangyala, kinek kezeiben lételem tisztább és jobb lett, teneked, kedves Máriám, még egyszer egy utolsó Istenhözszódot mondok, és szolgáljon ezen vallomásom neked vigaszul, hogy annak oka, miszerint nyugodtan halhatok meg, te vagy, és fölteszem felőled mindenem, hogy méltó fájdalomaidat nem lecsillapítani, — mert az tudom, hogy nem lehet, tudom magamról is, — de korlátolni fogod és azzal bebizonyítani, mily kedves emlékem tenéked. Csókold kedves gyermekeinket és öleld forrón szivedre nevemben, miként én téged, te kedves Marim, képzeletemben öllelek és szorítlak utolsó percig érted dobogó szerelmes szívemhez. Isten veled! Tied örökké, még a siron túl is hű Vilmosod.

3. AZ ÖNKÉNYURALOM.

Haynau vérengzései olyan elkeseredést keltettek, hogy 1850-ben fölmentették állásától. Haynau távozásával azonban csak az egyesek üldözése enyhült. Az ekkor kialakult rendszer az országot véglegesen is megfosztotta önállóságától. Elszakították tőle Erdélyt, azután az egész drávántúli részt, sőt a Muraközt is, mint Horvát-Szlavonországot, a szerbek jutalmazására pedig Bács megyét szerb vajdaság, Torontál, Temes és Krassó megyéket temesi bánóság néven külön tartománnyá alakították és fenntartották a határőrvidék külön kormányzását is, sőt a megmaradt Magyarországot is öt kerületre osztották fel, amelyekben a megyék határait is eltolták.

Az új megyékben kinevezett megyefőnökök kormányoztak. A hivatalokat idegenek: németek, de főképp csehek lepték el. A hivatalos nyelv a német lett. A nemzeti színeket és a magyar viseletet eltiltották. Az akadémiát is korlátozták működésében és a Nemzeti Színházban csak német előadásokat engedtek meg. A cenzura elfojtotta a véleménynyilvánítást. A titkos rendőrök még a családi tűzhelyhez is befurakodtak. Az erőszakolt rendet az akkor felállított zsandárság tartotta fenn. Ezt a rendszert az akkori osztrák belügyminiszterről, BACH SÁNDORRÓL, Bach-rendszernek nevezték, hivatalnokait meg Bach-huszároknak csúfolták. Úgyszólván egészen a magyarság nélkül igazgattak. Hivatalt még a szegényebbek sem igen vállaltak. Akik életüket vagy szabadságukat féltették, külföldre menekültek. A menekülőket, a bujdosókat és az emigráltak küldötteit nemesek és parasztok egyaránt szívesen rejtegették.

Az egész nemzet egyetértett abban, hogy ezt az állapotot nem fogadja el, de kereste a módot is, hogy ebből a szenvedésből kilábolhasson. E részben három csoport alakult. Az emigránsok külföldi beavatkozástól és fölkeléstől remélték a törvényes állapot visszaállítását. Kossuth Angliában és Amerikában aratott fényes sikereket. KLAPKÁVAL és TELEKI LÁSZLÓ gróffal különösen Franciaország és az olasz királyság beavatkozása érdekében dolgoztak. Már 1852-ben MAKK a Székelyföldön fölkelést szervezett, de terveit elárulták, ami csak újabb üldözést indított meg. A lakosság nagy zöme nem helyeselte ezt a politikát és elítélte LIBÉNYINEK 1853-ban Bécsben az uralkodó ellen elkövetett merényletét is.

A konzervatívok viszont az 1848 előtti állapot visszaállításával remélték a nemzeti önállóságot megmenteni. Kérvényeiket azonban az uralkodó nem fogadta el, a nemzetet pedig az ő terveik nem elégítették ki. Így DEÁK FERENC álláspontja kerekedett felül, aki türelmes kitartásra ösztönzött és várta a kedvező alkalmat, amikor fegyveres összeütközés és jogfeladás nélkül az alkotmányt vissza lehet állítani.

1859-ben Ausztria szerencsétlenül viselt háborút Lombardiában, amelyet el is vesztett. E szorult helyzetben kedvezőbbre fordultak a viszonyok. Akkor már a Bécsben élő magyarok névtelenül újabb és újabb könyvekben tájékoztatták a külföldet az ország állapotáról és a nemzet kívánságairól. Ezt a mozgalmat SZÉCHENYI irányította a Bécs melletti *Döblingből*, ahova 1848 szeptemberében súlyos kedélybajjal vonult vissza. Éveken át az önvád kínjai marcangolták. Gyógyulásával — ámbar a gyógyintézetet el nem hagyta — megindította a tollharcot Bach ellen. Híres *Blick* című könyve a legkegyetlenebb ítélet volt Bach rendszere ellen. Akkor üldözőbe is vették, ami 1860-ban öngyilkosságba kergette a legnagyobb magyart.

Pedig akkor a nemzet már remélni kezdett. Egymásután rendeztek nemzeti ünnepségeket, minden alkalmat megragadva, ami lelkesedést és bizalmat keltetett. Az új osztrák kormány kereste is a megegyezést, de a konzervatívok révén. A monarchia pénzügyi nehézségei kényszerítették erre. 1860 október 20-án a császár az úgynevezett *októberi diplomában* új alkotmányt adott országainak. Ez az alkotmány azonban nem elégítette ki a magyarságot. Az ország feldarabolásán nem változtatott. A fontos, az egész birodalmat illető ügyeket Bécsben egy birodalmi tanács intézte volna. Az egyes tartományok gyűlései csak a belügyi kérdéseket vitathatták volna meg és a birodalmi tanácsba küldendő követeket választották volna.

Ezzel egyidejűleg visszaállították az 1848 előtti kormányhatóságokat és összehívták a magyar országgyűlést is, amely 1861-ben ült össze. Ez egészen Deák szaván indult. Két pártja

DEÁK FERENC.
Eybli könyvmatáról.

volt, amelyek közt azonban nem volt nézeteltérés arra, hogy az ország megcsonkítása és az 1848-iki alkotmány eltörlése ellen tiltakozni fognak, hogy követelik az ország területi épségének és az alkalmánynak visszaállítását, és hogy a birodalmi ülésre nem küldenek követeket. A nézeteltérés közöttük csak abban volt, hogy az egyik rész TELEKI LÁSZLÓ gróf vezetésével ezt egyszerű határozattal akarta kimondani, míg Deák feliratot terjesztett elő, amelyben a nemzet álláspontját indokolta. Ezért nevezték e két pártot határozati és felirati pártnak. A döntés előtt Teleki öngyilkos lett. A többség tehát elfogadta a feliratot. Ezt azonban az uralkodó nem fogadta el, ridegen ragaszkodva az októberi diploma álláspontjához. Deák egy újabb, igen terjedelmes feliratban részletesen fejtegette a nemzet álláspontját. Ez olyan lelkesedést keltett az országgyűlésen, hogy TISZA KÁLMÁN, a határozati párt vezére, kijelentette, hogy benne „legszentebb elvei lelkének titkos sejtelméig kifejezésre jutnak“, s azt egyhangúlag el is fogadták. Tudták, hogy ezután csak az országgyűlés feloszlata következhetik, de mielőtt ez fegyveres erővel megtörténhetett volna, Deák óvást olvasott fel, amelyben az országgyűlés a törvényekkel ellenkező kormányzást alkotmányellenesnek nyilvánította.

[Olvasmány.] *Az országgyűlés már előzetesen értesült a feloszlítás tervéről s így Deák Ferenc már a megelőző napon, augusztus 21-én előterjesztette óvását, amelyet másnap, a feloszlításkor még egyszer bejelentettek. De ekkor mondott beszédét így fejezte be:*

Ha a feloszlítás után az országgyűlés a törvényben kitűzött időre ismét össze nem hívatik, a törvény rendelete azáltal is újabban sértve lesz.

Mi tehát kénytelenek vagyunk már előre minden ily eljárást alkotmányellenesnek s a tizenkét évig fennállott abszolút-rendszer további folytatásának tekinteni. Az erőhatalomnak tetteleg ellene nem szegülhetünk, de azok ellen, mik ekkép történnek, ünnepélyes óvást teszünk s kijelentjük, hogy minden jogilag fennálló törvényeinkhez, és így az 1848-ik évben szentesített s országgyűlésileg meg nem változtatott törvényekhez is szorosan ragaszkodva, a hatalomnak minden oly lépését, mi azokkal ellenkezik, alkotmányellenesnek fogjuk tekinteni.

Ez azon óvás, tisztelt ház, melyet indítványozok és mely indítványt a ház asztalára leteszek. Azt hiszem, fölösleges ezen indítványt támogatni; annak oka magában a dolog természetében fekszik. Nekünk egyetlenegy fegyverünk a törvény és ügyünk igazsága, s erre támaszkodva kell a hatalom fegyvererejével szemben állani. Régi állítás s a történelem tanúsága szerint talán aligha csalt valaha az, hogy az igaz-

ság végre győzni fog és nekünk abba kell minden reményünket helyeznünk. Hogy ezen téren biztosan lépjünk, nem szabad, nem lehet nekünk a törvény terét soha, semmi szín alatt és semmi esetben elhagyni, mert csak ez azon biztos tér, hol fegyveres erő nélkül, fegyveres erő ellenében is megállhatunk. Az országgyűlés eddig ezt követte s most az országgyűlés valószínűleg szét fog oszlattatni. Egyes polgárai lesznek a hazának mindazok, kik most a nemzet képviselői voltak. Én azon tiszta meggyőződéssel lépek vissza ismét azon magányba, ahonnan kiléptem, hogy, mint képviselőtársaim is, szentül, legjobb lelkiismeretünk szerint teljesítettük azt, mivel a hazának, küldőinknek és önlelkiismeretünknek tartozunk, s egyszersmind azon meggyőződést táplálom keblemben, hogy az országgyűlésnek e részbeni példáját mind a törvényhatóságok az országban, mind az egyes polgárok a hazában hiven követni fogják; azaz, megmaradván a törvény alapján, a törvénytől nem távoznak, a törvényhez szigorúan ragaszkodnak és akár jobbra, akár balra, mi törvény ellen van, azt se helyeselni, se követni soha nem fogják. A törvényhatóságok, míg így fennállanak, addig a törvény értelmében fognak működni; öngyilkosságot nem fognak elkövetni, a sors csapásait nyugodt kebelrel fogják várni. Az egyes polgárok is tartásuk magukat a törvényhez. A törvény oly nyugalmat ad a léleknek, hogy a legsúlyosb eseményeket is, ahhoz ragaszkodva, be lehet várni, és épen ez fogja előidézni azt, ami a türelnél legfőbb, hogy méltósággal tűrjünk, a méltóságot pedig a törvényesség adja meg és semmi más.

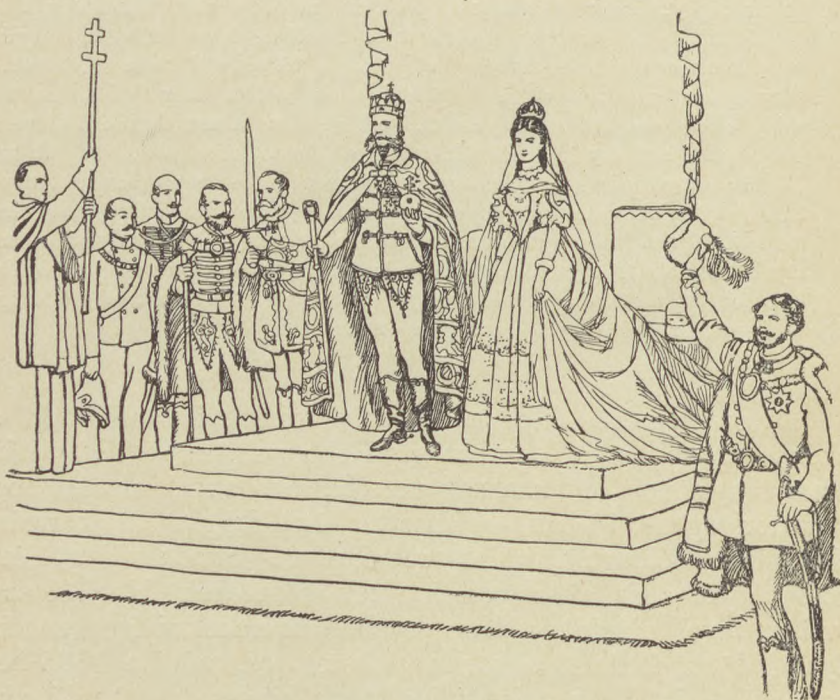
Az országgyűlés feloszlata után ismét visszaállították az önkényuralmat, amely azonban szelídebb volt, mint 1860 előtt. A kormányt most SCHMERLING vezette, aki azt hirdette, hogy Magyarország 1848-ban eljátszotta önállóságát. A kormány nehezebben boldogult, mint remélte. A birodalmi gyűlésre Erdélyből is csak a szászok küldtek követeket, Horvátország azonban távol maradt. A harc továbbra is irodalmi fegyverekkel folyt. A döntő fordulat akkor következett be, amidőn 1865-ben, husvét hétfőjén Deák a Pesti Naplóban cikket írt (*husvétii cikk*), amelyben azt fejtegette, hogy mindig a gonosz tanácsadók sértették meg a törvényeket, amelyeket a szigorúbb lelkiismeretű uralkodók állítottak újra vissza. Kijelentette, hogy Magyarország sohasem akart elszakadni a Habsburgoktól és a practica sanctiót jelölte meg a megegyezés alapjául.

A király akkor újra ellátogatott az országba. A személyi ellentétek elsímítására különösen ERZSÉBET királyné tett sokat. 1865-ben tehát újra összeült az országgyűlés. A király azt kívánta, hogy az alkotmányt egyeztesse össze a birodalom érdekeivel és a nemzetiségeket is békítse meg. A munkálatok vezeté-

sére egy 67-es bizottságot és 15 tagú albizottságot küldtek ki. Még mindig nagy nehézségeket kellett leküzdeni, amiben Deáknak különösen Andrássy Gyula gróf volt segítségére.

1866-ban azután kitört a háború Poroszországgal. Klapka akkor északról betört az országba, de vállalkozása nem sikerült. Az osztrákok azonban *Königgrätznél* vereséget szenvedtek. Ausztria most kénytelen volt kiegyezni Magyarországgal. A király tehát kihallgatáson fogadta Deákot. A haza bölcse biztosította őt,

FERENC JÓZSEF KORONÁZÁSA.

Benczúr Gyula festményéről.

hogy a nemzet a veszített háború után sem kíván többet, mint előtte. Így a király is hozzájárult a jogfolytonosság elvéhez és, mert Deák nem vállalta, ANDRÁSSY GYULA grófot bízta meg a felelős minisztérium alakításával. Az országgyűlés azután hamar létrehozta a kiegyezési törvényt (1867: XII. t.-c.) és június 8.-án nagy ünnepséggel megkoronázta a királyt és a királynét.

Hogyan keletkeztek a nemzetiségek elszakadási törekvései?

Mi az illír-mozgalom?

Mit kifogásoltak Bécsben az 1848-iki alkotmányon?

Milyen bonyodalmak támadtak a szerbek fölkelése nyomán?

Hogyan támadott Jellasics?

Hogyan terelődtek az ügyek forradalmi térre?

Hogyan történt a trónváltás?

Mi a téli hadjárat?

Mi volt a tavaszi hadjárat?

Hogyan történt a trónfosztás?

Hogyan folyt le az orosz beavatkozás?

Miért tette le Görgey a fegyvert?

Hogyan büntették az országot a szabadságharc után?

Hogyan darabolták fel az ország területét?

Mi volt a Bach-rendszer?

Hogyan tűrte a nemzet az önkényuralmat?

Mi volt a márciusi alkotmány?

Mi volt az októberi diploma?

Miről nevezetes az 1861-iki országgyűlés?

Milyen volt Schmerling rendszere?

Hogyan jött létre a kiegyezés?

XII.

MAGYARORSZÁG A KIEGYEZÉS UTÁN.

1. A KIEGYEZÉS UTÁNI ÉVTIZEDEK.

A kiegyezés visszaállította az 1848-iki alkotmányt, amelyen azonban néhány módosítást tett. A legnevezetesebb az Ausztriához

FERENC JÓZSEF.

való viszony szabályozása volt. Ebben az 1723-iki törvényből indult ki az országgyűlés, amely kimondotta a közös védelem kötelezettségét. Ebből következett a hadügy és külügy közös intézése. Három közös minisztériumot állítottak tehát föl; a harmadik a közös pénzügyet intézte. Ezek a minisztériumok mindkét országnak felelősek voltak s ecélből Magyarország is, Ausztria is évenként egy-egy 60 tagú delegációt küldött ki, de ezek külön-külön tanácskoztak és az egybehangzó megállapodás érdekében üzeneteket váltottak. Csak ha három üzenetváltás után nem tudtak megegyezni, gyűltek össze együttes szavazásra. A hozzájárulást a közös terhekhez

(*quota*) a két országgyűlés küldöttségei állapították meg. Ha azonban az országgyűlések nem tudtak megegyezni, a király döntött.

A következő évre megegyezett az országgyűlés a horvátokkal is. Horvátország belügyeinek intézésére autonómiát kapott. A három szlapon megyét: Szerém, Pozsega és Verőce megyét átengedték Horvátországnak, amelynek élére a bán került. Volt külön tartománygyűlése is, amely követeket küldött a magyar országgyűlésre.

A nemzetiségek is megkapták mindazokat a jogokat, amelyek nyelvük használatára és kulturális és gazdasági erőik kifejtésére

szükségesek voltak. Autonómiára való törekvésüket azonban, amelyet az önkényuralom nagyon fölcsigázott, visszautasították.

Ezek a megállapodások a békés fejlődés korábban nem ismert lehetőségeit nyitották meg. Lázas tevékenység indult meg. Az összes kultúrintézményeket az önkényuralom után úgyszólván újra kellett teremteni. A gazdasági önállóság végre megvalósult. Bankok alakulása, iparvállalatok, gyárak, bányatársulatok fölállítására és új vasútvonalak építése foglalkoztatta az embereket.

Az új államrendet, amelyet *dualizmusnak* nevezünk, csak 1871-ben fenyegette veszély, amikor Ausztriában a HOHENWARTH minisztérium szlávbarát politikát kezdett és a német Ausztriát szláv színezetű államszövetséggé akarta átalakítani. Ezt a tervet azonban Andrássy meggyorsította és maga vette át a külügyek vezetését. Az ő távozásával a magyar kormány részéről a Deák-párt sokat veszített. A következő években a balközép TISZA KÁLMÁN vezetésével erősen támadta a kormányt és nemzeti sereget követelt. 1875-ben azonban a balközép egyesült a Deák-párttal, a kormányt TISZA KÁLMÁN vette át, akinek másfélévtizedes miniszterelnöksége végleg megszilárdította az új rendet.

GR. ANDRÁSSY GYULA.
Unger metszetéről.

A kiegyezés utáni időnek is volt azonban két nagy baja. Az egyik az volt, hogy a hadsereg kérdésének rendezése nem elégítette ki a nemzetet. A közös hadsereg nyelve a német maradt. A tisztek ezt tüntetően a magyar államiság kicsinyítésére használták föl, ami sértette a nemzetet és újabb bátorítás volt a nemzetiségeknek. A kiegyezés gazdasági megállapodásait is minden tíz esztendőben meg kellett újítani, amikor mindig kiújultak Ausztriával a régi gazdasági ellentétek. A kiegyezési és a katonai kérdés minden tárgyalása tehát nagy veszedelmet jelentett a kormányra. A pártok közjogi alapon szervezkedtek, az ellenzék 48-as jelszavakkal teljes függetlenségre törekedett. A nemzet érzelmei is ezt követelték. Minthogy azonban ennek megvalósítására nem volt meg a lehetőség, a kormányzó szabad- elvű-pártnak a nemzetiségekre kellett támaszkodnia, hogy többségét el ne veszítse.

A nyolcvanas években azonban a nemzetiségek is köve-

telőleg léptek fel. A múlt tapasztalatai alapján bíztak a bécsi körök rokonszenvében. A Hohenwarth-féle kísérlet is erősítette reményeiket. Még inkább felcsigázta ezeket az 1877—78-iki török háború, amelyben Oroszország diadalmaskodott. Ellensúlyozására az európai hatalmak ekkor a monarchiát megbízták *Bosznia és Hercegovina* megszállásával. A fontos azonban az volt, hogy a balkáni népek felszabadultak a török járom alól és függetlenített államaikban nagy terjeszkedésről ábrándoztak. A felvidéki tótok közt vad magyarelles úszítás indult. A horvátok és szerbek külön-külön, a saját vezetésük alatt az összes balkáni szlávokból alakítandó országról szöttek terveket. Az erdélyi oláhok pedig Erdélynek és a románlakta területnek egyesítését kívánták Romániával. Vakmerő fellépésük az izgatók ellen a kormány megtorló intézkedéseit tette szükségessé.

Egyelőre azonban ezekről a bajokról elfordította a figyelmet a rohamos gazdasági és kulturális föllendülés. A vagyonosodás gyorsan haladt s nyomában a gazdaság s a művelődés terén bokros fejlődés indult meg. Különösen a főváros valósággal amerikai méreteken haladt előre. Mintha az ország hajsolt sietséggel egyszerre mindazt pótolni akarta volna, amivel az előző századok mostoha sága megrabolta. Persze ennek is megvolt a viszálya; a féktelen tülekedésben tönkrement a kisipar s a régibb, kisebb arányú vállalkozások egy része. A korábbi egyszerűbb viszonyokkal szemben a gyáripár nyomán feltűnt a szocializmus és a társadalom különböző rétegein elégtelenség vett erőt.

1896-ban az ország fényesen megünnepelte a honfoglalás ezredéves évfordulóját. A következő esztendőben a belpolitika kényes kérdései azonban már nagy nehézségeket okoztak. A kormányok csak rövid életűek voltak. Az ellenzékek kíméletlenül megbuktatásukra törekedtek. Mindez megakasztotta az alkotó munkát és aláásta az államhatalom tekintélyét.

Ilyen viszonyok közt tört ki 1914-ben a világháború.

2. A VILÁGHÁBORÚ.

Az éles parlamenti küzdelmekkel elvadult a közélet. Az emberekből kiveszett a felelősségérzet. Cselekedeteikben nem a közjót nézték, szónoklataikkal csak népszerűséget hajhásztak és nem űztek reális politikát.

Ferenc József nem engedett változtatást a kiegyezés közjogi

alapján, de saját környezetében annak fölforgatására és a monarchia szerkezetének megváltoztatására törekedtek. FERENC FERDINÁND trónörökös hívei új terjeszkedésre és a monarchia szerkezetének megváltoztatására törekedtek. A Balkánon Szaloniki felé szerettek volna hódítani s a katolikus horvátok vezetésével a félsziget nyugati felén új szláv országot terveztek. Ez a dualizmust *trializmussá* alakította volna. Még azzal a tervvel is foglalkoztak, hogy Erdélyt a románoknak átengedve, az összes románlakta területeket rábírájk a csatlakozásra Nagy-Ausztriához. Magyarellenes érzelmeik a nemzetiségeknek is új bátorítást adtak.

1908-ban a monarchia annektálta Boszniát. Azóta a külpolitikai helyzet is fenyegetővé vált. A nemzetiségek nyíltan hirdetni kezdték elszakadási terveiket. Mozgalmaikat Szerbia, Románia, Csehország, sőt Oroszország támogatták. Íróik a tények elferdítésével egész Európában hangulatot keltettek terveik érdekében. A magyarság pedig ugyanakkor belső küzdelemben emésztette fel erőit.

1914 június végén a trónörököst Szerajevóban a nagyszerb eszme rajongói meggyilkolták. A háborút már föltartóztatni nem lehetett. TISZA ISTVÁN miniszterelnök ugyan a monarchiát nem tartotta fölkészültnek a fegyveres leszámolásra, de amikor a békés megoldás lehetetlenné vált, teljes lélekkel azon fáradozott, hogy nemzetét megalázás nélkül vezesse ki a borzasztó küzdelemből.

A háború kitörésekor egységes is volt a nemzet. A magyar katonák, a szerbek kivételével a nemzetiségiek is, hősieks önfeláldozással mentek a harctérre. A háború azonban roppant erőfeszítést és lankadatlan kitartást kívánt. Szerbia érdekeit magáévá tették Oroszország és szövetségesei: Francia- és Angolország is. A monarchia szövetségeseivel, Németországgal magára maradt. A küzdelmet két oldalon kellett folytatni. Csak nehezen sikerült Bulgáriát, majd Törökországot is a központi hatalmak oldalán beavatkozásra bírni. Viszont az entente is csatasorba állította Olaszországot, Romániát, majd Amerikát. A négyéves küzdelemben a központi hatalmak körül voltak zárva. Mint egy ostromlott várban, maguknak kellett gondoskodniok a rengeteg mennyiségű hadiszer gyártásáról és saját terményeikkel kellett élelmezniök a hadseregen kívül nagyszámú lakosságukat is.

A magyar katona fényesen megállotta helyét szövetségesei oldalán. Már a háború elején nagy hírt szereztek huszárjaink:

a vörös ördögök. Galicia homokos síkjain, a Kárpátokban, a Doberdón és az Alpokban, még Verdunnél és Szíriában is vitézül küzdöttek. De a hadvezetőség súlyos hibákat követett el. Magyarország szempontjából szomorú volt az is, hogy a német hadvezetés a Balkánon nem törekedett gyökeres megoldásra.

Viszont a belső ellenállás erői hamar ellankadtak. Az oroszok betörése az Erdős-Kárpátokba, majd a románoké Erdélybe szörnyű elcsüggedést keltett. A mögöttes országrészekben nem tudott a lakosság úgy tűnni, mint a katonák a lövészárookban. Ámbár a vidéki lakosság élelmezésében csak csekély zavarok voltak és szenvedésük egyáltalán nem volt olyan arányú, mint a nyugati országokban, a lemondás elkéséredést keltett. Ezt pedig felhasználták a bomlasztó elemek a belső rend megingatására. A parlamentben ismét heves harcok indultak és Ferenc József halála után IV. KÁROLY király átengedte a kormányt az ellenzéki pártoknak.

1918 őszén kitűnt, hogy a németek nem tudják tartani a nyugati frontot. A Balkánon a bolgár harcvonalat áttörték a szövetségesek. A vereség bekövetkezett s a kislelkűség a bajt csak fokozta. A visszavonuló seregek háta mögött kitört a forradalom, a kormányt fölforgató elemek ragadták magukhoz. A katonaságot lefegyverezték, amikor éhes szomszédok raja olcsó koncra lesett. Még azt a fegyverszüneti egyezményt is elutasították, amely demarkációs-vonalul az ország határát jelölte meg. Az ország rohamosan síklott le a lejtőn s a *bolsevizmus* martaléka lett. Az ellenség mélyen behatolt a hazába, amelyből a szomorú viszonyok közt többet szállt meg, mint amiről legvérmesebb álmai-ban álmadozni mert. Ezen az alapon bekövetkezett az ország földarabolása. Területének kétharmadát elragadták a csehek, a románok és a szerbek. Még Ausztria is elszakította a nyugatmagyarországi határterületeket. A trianoni béke diktálásánál a győztes szövetségesek elutasították Magyarország minden előterjesztését.

Az a terület került idegen kézre, amelyet valamikor jórészt sikerült megmenteni a török pusztítástól, az maradt meg, amit egykor a török kiélt. A vereség, a forradalom, a román csapatok, amelyek a forradalom után az országot megszállták, és a békekötés kifosztották, gazdaságilag tönkretették az országot. Természeti kincseink, a történet megszentelte területeink, kulturális szempontból legvirágzóbb városaink az ellenség kezére kerültek. E mellett a csapás mellett Mohács is eltörpül.

Egy fényes virágzási korszak után, amely gazdaggá és műveltté tette Magyarországot, a legborzasztóbb megalázás és lehanyatlás következett be, amelyben ellenségektől körülvéve, barát nélkül, egyedül saját erejére van utalva a nemzet. Mint a török időkben, csak önfeláldozó türéssel, szenvedéssel és kitartó munkával érheti el sorsának jobbrafordulását. Erre a munkára kell erős elhatározással, megingathatatlanul és bizalommal összefognia. Csak az egyetértés, az egység sokszorozhatja meg erőit és védheti meg a fölösleges erőpazarlástól. Az önkényuralom korától kell tanulnia a magasztos türést, Deáktól az elvet, hogy passzív viselkedéssel miként kell kivárni azt az időpontot, amikor jogföladás nélkül kívánhatja álláspontjának elismerését. Ebből a szempontból annyiban kedvezőbb helyzetben van, hogy idegen kormány nem veri békóba belső fejlődését. Széchenyi útmutatása szerint a gazdasági újjászervezésre kell törekednie, hogy kifejtthesse nemzetiségét. A „kiművelt emberfő“, amelyet egykor Széchenyi, mint alapkívánságot állított föl, most nem hiányzik, csak vigyázni kell, hogy az általános elszegényedésben ez veszendőbe ne menjen. A türéshöz azonban a magyarnak jellemét is meg kell edzenie, akaratát acéloznia. Félretéve mindazt, ami megoszlast okoz, össze kell fognia az alkotó munkára gazdasági és kulturális téren, hogy megbecsülést szerezzen magának a nemzetek versenyében és barátokat, akik jogai elismertetésében segítsék. Ez a haza minden polgárának egyformán szent kötelessége.

Mi a dualizmus?

Hogyan rendezték 1867 után a horvát- és a nemzetiségi kérdést?

Mi volt a Hohenwarth-minisztérium terve?

Mik voltak a kiegyezés utáni idők politikai bajai?

Milyen nehézségeket okozott a közjogi kérdés?

Hogyan fejlődött a nemzetiségi kérdés?

Mit értünk dualizmus alatt?

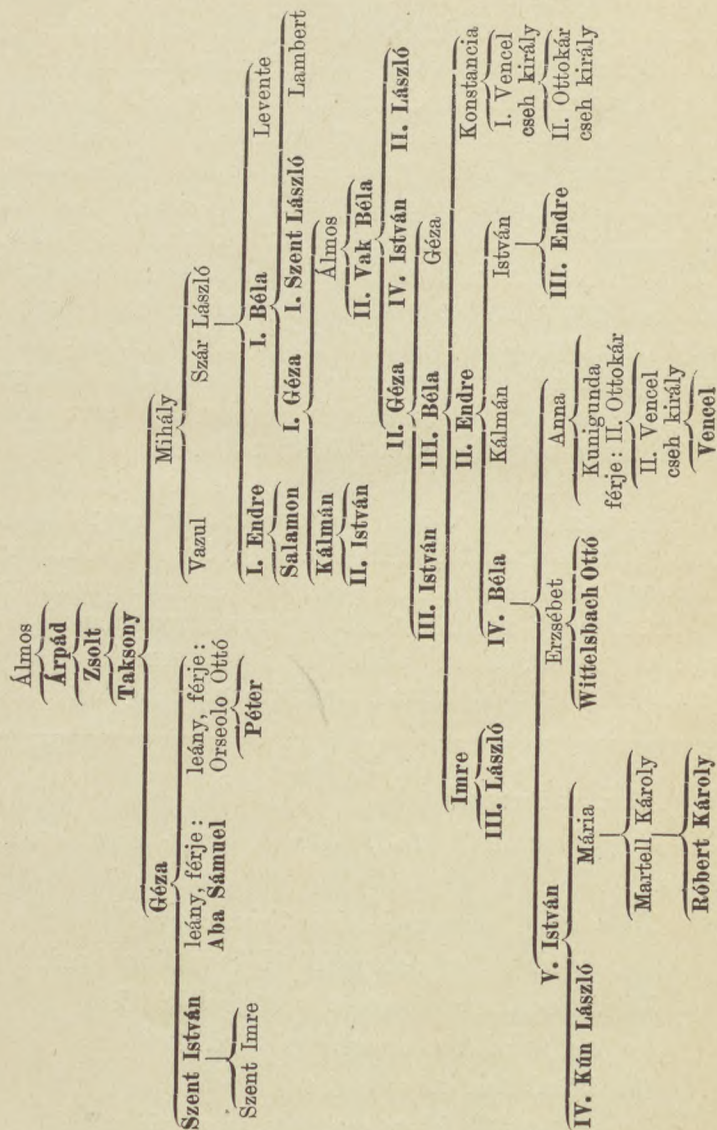
Hogyan lendült fel az ország a kiegyezés után?

Hogyan tört ki a világháború?

Mik a magyar ember kötelességei a trianoni béke után?

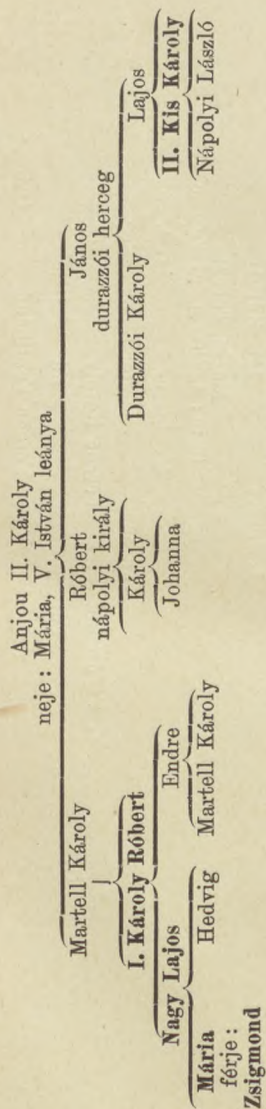

AZ ÁRPÁDOK NEMZEDÉKRENDJE.

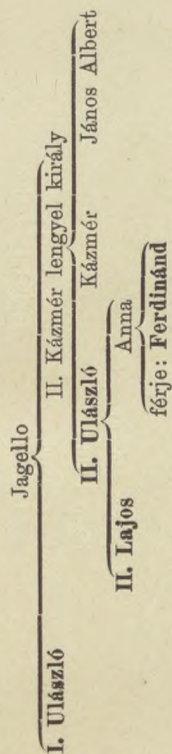

AZ ANJOUK NEMZEDÉKRENDJE.

A JAGELLÓK NEMZEDÉKRENDJE.

NÉVMUTATÓ.

(A mutatókban csak a megtanulásra szánt szövegben előforduló nevek vannak földolgozva.)

Aba Sámuel király 28.
 Adalbert (Szent) 21.
 Aëtius római hadvezér 9.
 Ajtony 26.
 Ákos kún vezér 36.
 Aladár, Attila fia 10.
 Albert király 70—71.
 Albert osztrák herceg, Habsburgi Rudolf fia 53—54.
 Albert szász-tescheni herceg, Magyarország helytartója 169.
 Albert Károly bajor választófejedelem 166.
 Aldana császári kapitány 105.
 Ali bég 84.
 Álmos herceg 38—39.
 Alvinczy Péter prédikátor 131.
 Amadé nádor 57.
 Ampringer Gáspár, a német lovagrend nagymestere, Magyarország helytartója 145.
 Andrássy Gyula gróf 197—201.
 Anna hercegnő, II. Ulászló leánya 89, 98.
 I. Apafy Mihály fejedelem 138, 145, 152.
 II. Apafy Mihály 152.
 Arnulf német király 6.
 Árpád vezér 5, 21.
 Asztrik érsek 23.
 Attila 8—9.
 Augustus római császár 6.
 Babenbergeek, Ausztria uralkodó hercegi családja 52.
 Bach Sándor osztrák belügyminiszter 194.
 Badeni Lajos herceg, hadvezér 151, 153.
 Baján avar fejedelem 9.
 Bajazid török szultán 67.
 Bakócz Tamás esztergomi érsek 89.
 Barbarossa Frigyes német császár 42.
 Barcsay Ákos fejedelem 137.
 Básta György főkapitány 119—120, 124.
 Ráthory Boldizsár 118.
 Báthory Endre fejedelem 119.
 Báthory Gábor fejedelem 129.

Báthory István, Mátyás király hadvezére 84, 88.
 Báthory István nádor 91, 112.
 Báthory István fejedelem és lengyel király 110—111.
 Báthory Kristóf vajda 111.
 Báthory Zsigmond fejedelem 111, 117—120
 Bátor Öpos 34.
 Batthyány Kázmér gróf 184.
 Batthyány Lajos gróf, nádor 169.
 Batthyány Lajos gróf miniszterelnök 183—188, 189, 192.
 Batu khán 46—52.
 Bazaráb Mihály oláh vajda 58, 62.
 Beatrix királyné 84.
 Békés Gáspár 110—111.
 I. Béla király 27, 30—32.
 II. Béla (Vak) király 40.
 III. Béla király 41—42.
 IV. Béla király 44—52.
 Belgiojoso császári főkapitány 124—125.
 Bélus bán 40.
 Bem tábornok 190—192.
 Bercsényi Miklós gróf, kuruc generális 155, 157, 159, 161.
 Berengár olasz király 16.
 Béri Balogh Ádám kuruc generális 160.
 Bethlen Gábor fejedelem 124—125, 129—132.
 Bezzeredy Imre kuruc generális 160—161.
 Bocskay István fejedelem 125—128.
 Bonaparte Napoleon 177, 178, 180.
 IX. Bonifác pápa 68.
 Borics trónkövetelő 40.
 Bottyán (Vak) kuruc generális 160—161.
 Bouillon Gottfried, az első kereszties hadvezére 38.
 Bölcs Leó, lásd Leó.
 Brandenburgi György örgróf, II. Lajos gyámja 90—91.
 Brandenburgi Joachim örgróf, hadvezér 102.

Brandenburgi Katalin, Bethlen Gábor felesége 134.

Brankovics György szerb deszpota 73, 78, 80.

Buda, Attila testvére 8.

Bulcsú vezér 22.

Buzilla, Kálmán király felesége 39.

Caraffa császári generális 153.

Castaldo császári kapitány 105, 108.

Cesarini Julián pápai legátus 73—74.

Cillei Ulrik, V. László gyámja 78—80.

Corvin János, Mátyás király fia 88—89.

Czibak Imre erdélyi püspök 100.

Csaba, Attila fia 10.

Csák Máté 57.

Csanád ispán 26.

Csengery Antal 184.

Damjanich János tábornok 190—192.

Deák Ferenc 182, 185, 189, 195—198.

Decebal dák fejedelem 7.

Dembinszky tábornok 190.

Dessewffy Arisztid tábornok 192.

Dessewffy József gróf 178.

Dobó István 105, 108.

Dózsa György 89—90.

Drugeth György, lásd Homonnay

Dugovics Titusz 79.

Dukász II. Mihály görög császár 34.

Dula bolgár fejedelem 4.

Durazzói Károly herceg 59.

Dzsingisz khán 45.

Ellák, Attila fia 9.

I. Endre király 27—32.

II. Endre király 42—45.

III. Endre király 54.

Endre herceg, Károly Róbert fia 58.

Eötvös József báró 184—185.

Erzsébet királyné, IV. István felesége 53.

Erzsébet királyné, Károly Róbert felesége 59.

Erzsébet királyné, Nagy Lajos felesége 64, 66.

Erzsébet királyné, Zsigmond leánya 70.

Erzsébet királyné, Ferenc József felesége 197.

Esterházy Miklós nádor 135—136.

Esterházy Miklós, Mária Terézia hadvezére 168.

Esterházy Pál herceg nádor 146.

Esterházy Pál herceg, király személye körüli miniszter 185.

Eufémia, Kálmán király második felesége 40.

Ferdinánd (I.) király 89, 98—109, 111—112, 122.

II. Ferdinánd király 130—135.

III. Ferdinánd király 136.

IV. Ferdinánd király 139.

V. Ferdinánd király 182, 184.

Ferenc király 176—182.

I. Ferenc francia király 91.

Ferenc Ferdinánd trónörökös 203.

Ferenc József király 189—203.

Ferrari, Fráter György titkára 105.

Filippovics császári tábornok 188.

Forgách Balázs 64, 66.

Forgách Ferenc esztergomi érsek 129.

Frangepán Ferenc 144.

Fráter György 99—105, 109, 122.

II. Frigyes német császár 45.

III. Frigyes német császár 72, 78, 81—83.

II. Frigyes porosz király 166, 172.

II. (Harcias) Frigyes osztrák herceg 47, 52.

Gábor Áron székely ágyúöntő 190.

Gáj Lajos, az illyr mozgalom úttörője 187.

Garai Miklós nádor 64, 66.

Garai Miklós nádor 69.

Garai László nádor 78, 81.

Gellért (Szent) 26, 28, 29.

Gentilis bíboros 57.

VII. Gergely pápa 36.

IX. Gergely pápa 46.

Gertrud 42.

Géza fejedelem 21.

I. Géza király 33—34.

II. Géza király 40—41.

Géza herceg, III. Béla öccse 42.

Giskra felsőmagyarországi főkapitány 72, 77—78, 82.

Gizella királyné 23.

Görgey Artúr 188—192.

Gritti Alajos 100.

II. Gusztáv Adolf svéd király 132.

Guyon tábornok 190.

Gyula vezér 22.

Ifj. Gyula vezér 26.

Habsburgi Rudolf német király 53.

Hadik András generális 168.

Hardegg gróf győri várkapitány 118.

Haynau tábornok 191—192.

Héderváry Kont 66.

Héderváry nádor 77.

Hedvig, Nagy Lajos leánya 64.

Heiszler tábornok 159.

Henrik szász király 17.

III. Henrik német császár 28, 30—32.

IV. Henrik német császár 32.

Hentzi tábornok 191.

Herbeville tábornok 160.

Hohenwarth osztrák miniszterelnök 201—202.

Homonnay Drugeth György 130—131.

Hora oláh parasztvezér 172.
 Horvátiaiak 64, 66.
 Hunor 4.
 Hunyady János 71—81.
 Hunyady László 80.
 Hunyady Mátyás 80—85.
 Husz János 69.

Illésházy István nádor 124—128.
 Ilona királyné, Szent László nővére 35.
 Ilona királyné, Vak Béla felesége 40.
 Imre (Szent) herceg 27.
 Imre király 42.
 XI. Ince pápa 148.
 Irinyi, ifjúsági vezér 185.
 I. István (Szent) király 22—27.
 II. István király 39—40.
 III. István király 41.
 IV. István király 41.
 V. István király 52—53.
 István nádor 185.
 Izabella királyné 101—104, 108.

Jagelló lithván fejedelem 64.
 János király 89—91, 98—101, 122.
 János görög császár 40.
 János, Vatha fia 32.
 János Zsigmond fejedelem 101—104, 108.
 Jellasich József bán 187—188.
 Johanna nápolyi királyné 58—61.
 Jókai 185.
 I. József király 159—161.
 II. József császár 170—173.
 József nádor 177—180.
 Judit királyné, Salamon király felesége 32.
 Julián barát 45.
 Jurisics Miklós várkapitány 100.

Kálmán király 38—39.
 Kálmán halicsi király 45, 47.
 Kálvin 123.
 Kanizsai Dorottya 92.
 Kapisztrán János 79—80.
 Kapolcs kún vezér 36.
 Kara Musztafa nagyvezér 147.
 I. Károly Róbert király 56—58.
 II. Károly (Kis) király 61—64.
 III. Károly király 161—166.
 IV. Károly király 204.
 Károly (Nagy) császár 9.
 V. Károly császár 90—91, 99, 103.
 X. Károly svéd király 136.
 Károlyi Sándor kuruc generális 156, 159—161.
 Kazinczy Ferenc 177.
 I. Kázmér lengyel király 63.
 II. Kázmér lengyel király 82—83.
 Kázmér lengyel herceg 82.
 Kemény János fejedelem 187—138.

Kemény Simon 72.
 Khlesl bécsi érsek 129.
 Kinizsi Pál, Mátyás király hadvezére 84, 88.
 Kiss Ernő tábornok 192.
 Klapka György tábornok 190, 194, 198.
 Klauzál Gábor 185.
 Kloska, oláh parasztvezér 172.
 Knézich Károly tábornok 192.
 Kollonich Lipót esztergomi érsek 154.
 II. Konrád német császár 27—28.
 Konrád herceg 18.
 Koppány vezér 26.
 Kossuth Lajos 182—192, 194.
 Kottauer Ilona udvarhölgy 71.
 Köprülü Mohamed nagyvezér 140.
 Kötény kún király 45—46.
 Krimhild, Attila felesége 9.

Laczi András 62.
 Laczkovics János kapitány 176.
 Lahner György tábornok 192.
 I. Lajos (Nagy) király 59—64.
 II. Lajos király 90.
 XIV. Lajos francia király 139, 142, 152, 160.
 XVI. Lajos francia király 176.
 Lajos Fülöp francia király 185.
 Lamberg gróf 188—189.
 Lambert herceg 33.
 Landerer nyomdász 185.
 Laszki Jeromos 99.
 I. László (Szent) király 33—36.
 II. László király 41.
 III. László király 43.
 IV. László (Kún) király 53—54.
 V. László király 71—80.
 László (Nápolyi) trónkövetelő 67—69.
 László erdélyi vajda 56.
 Latour osztrák hadügyminiszter 189.
 Lázár Vilmos tábornok 192.
 Lebed vezér 5.
 Leiningen Károly gróf tábornok 192.
 Lenkei százados 189.
 I. Leó pápa 9.
 VI. Leó (Bölcs) görög császár 6, 12.
 Levente, Árpád fia 6.
 Levente herceg 27.
 Libényi, Ferenc József merénylője 194.
 I. Lipót király 139—159.
 II. Lipót király 175.
 Lolla Mohamed nagyvezér 125.
 Longueval, császári kapitány 155.
 Lorántffy Zsuzsanna 136.
 Losonczy István 105.
 Lotharingiai Ferenc, német császár 166.
 Lotharingiai Károly herceg hadvezér 147—148, 151.
 Loyola Ignác 123.
 Luther 122.

Magor 4.

Majláth István 101.
 Makk ezredes 194.
 Mánuel görög császár 40—42.
 Mária királyné, V. István leánya 56.
 Mária királyné, Nagy Lajos leánya 63—67.
 Mária királyné, II. Lajos felesége 90, 98, 122.
 Mária Krisztina főhercegnő 118.
 Mária Terézia királynő 166—170.
 Martell Károly, Károly Róbert atyja 54, 56.
 Martell Károly, Endre herceg fia 61.
 Martinovics Ignác apát 176.
 Martinuzzi I. Fráter György.
 I. Mátyás király 80—85.
 II. Mátyás király 127—131.
 Mercy tábornok 165.
 Mészáros Lázár hadügyminiszter 185.
 Mészáros Lőrinc barát 89.
 Metternich herceg 180, 184—185.
 Mezd bég 72.
 Mihály vajda 119—120.
 Miksa király 109—110, 112.
 I. Miksa császár, III. Frigyes fia 88.
 Miksa főherceg 118.
 Miksa Emánuel bajor választófejedelem 148, 151.
 Móga tábornok 189.
 II. Mohamed szultán 78—79.
 III. Mohamed szultán 118.
 Montecuccoli császári hadvezér 140, 142.
 Murad szultán 67.

Nádasdy Ferenc országbíró 143—144.
 Nádasdy Ferenc, Mária Terézia generálisa 168.
 Nádasdy Tamás nádor 100, 105, 112.
 Nagy Károly I. Károly
 Nagy Pál (felsőbükk) 178.
 Nagy Sándor József tábornok 192.
 Napoleon 177, 178, 180.
 Nápolyi László 67—69.
 Nimród 4.

Ocskay brigadéros 159, 161.
 Octavianus Augustus római császár 6.
 Orseolo doge 27.
 I. Ottó király 56.
 I. Ottó császár 18, 21.
 II. Ottokár cseh király 52—53.

Pálffy János gróf generális 161.
 Pálffy Miklós, a győri hős 118—119.
 Pallavicini zsoldos vezér 105.
 Panajotti tolmács 143.
 Paskievics orosz tábornok 191.
 Pázmány Péter esztergomi érsek 129, 135.
 Perczel Mór tábornok 188.

Perényi Péter koronaőr 99.
 Péro parasztvezér 165.
 Péter király 27—28.
 Péter (Nagy) cár 161.
 Péter ispán, Gertrud királyné gyilkosa 34.
 Petőfi 185, 192.
 Pilgrim passauai püspök 21.
 Pillvax kávéháztulajdonos 185.
 VI. Pius pápa 171.
 Podiebrad cseh király 82.
 Pöltenberg Ernő tábornok 192.
 Priscus Rhetor görög író 8.

Rákóczi I. Ferenc 143.
 II. Rákóczi Ferenc fejedelem 155—161.
 I. Rákóczi György fejedelem 134—136.
 II. Rákóczi György fejedelem 136—137.
 Rákóczi Zsigmond fejedelem 129.
 Rhédey Ferenc fejedelem 9.
 Róbert nápolyi király 58.
 Rogendorf császári hadvezér 100—102.
 Roger normann fejedelem 39.
 Róth császári tábornok 188.
 Rudolf király 117—120, 123—128.
 Rüdiger orosz generális 192.

Saguna oláh püspök 187.
 Salamon király 32—35.
 I. Sándor cár 177.
 Sándor Lipót főherceg nádor 175, 177.
 Sarolta, Géza fejedelem felesége 22.
 Sarolta Amália hesseni hercegnő, II. Rákóczi Ferenc felesége 155.
 Savoyai Jenő herceg 151, 165.
 Schlick osztrák tábornok 190.
 Schmerling osztrák miniszter 197.
 Schwarzenberg császári kapitány 119.
 Schweidel József tábornok 192.
 Sigray Jakab gróf 176.
 Stahremberg Rüdiger, Bécs védője 147.
 Stibor vajda 69.

Szalay László 184.
 Széchenyi Ferenc gróf 178.
 Széchenyi István gróf 184—186.
 Széchenyi Pál kalocsai érsek 154, 159.
 Szécsi Dezső 58.
 Szehabeddin basa 72.
 Székely Mózes 120, 124.
 Szelepcsényi György esztergomi érsek 145.
 Szemere Bertalan 185, 191.
 Szentmarjay Ferenc 176.
 Szilágyi Mihály 79—81.
 II. Szilveszter pápa 23.
 Szinán nagyvezér 118.
 Szobieszki János lengyel király 147.
 Szondy György 105.
 II. Szülejmán szultán 90—91, 98, 100—103, 109—110.
 Szvatozluk nagymorva fejedelem 6, 10.

Taksony fejedelem 21.
 Tarentoi Lajos herceg 59—60.
 Teleki László gróf 194, 196.
 Teleki Mihály, Apafy minisztere 145, 152.
 Temudzin 45.
 Thököly Imre fejedelem 145—148, 153, 161.
 Tisza István gróf miniszterelnök 203.
 Tisza Kálmán miniszterelnök 196, 201.
 Tomori Pál kalocsai érsek 91.
 Torstenson svéd tábornok 135.
 Török Ignác tábornok 192.
 Trajanus római császár 7.

Ugrin kalocsai érsek 47.
 Ujlaky Miklós vajda 77, 81.
 I. Ulászló király, mint lengyel király
 III. 71—74.
 II. Ulászló király 88—90.
 II. Ulászló lengyel király 69.
 Urban császári tábornok 190.
 Utiesenich I. Fráter György.

Vajk (Szent István) 22.
 Vatha, pogány lázadó 28.
 Vay József 178.

Vazul herceg 27.
 Vécsey Károly gróf tábornok 190—192.
 Vencel cseh király 56.
 Vencel magyar király 56.
 Verbőczy István nádor 89, 91.
 Vid bácsi ispán 34.
 Vitéz János 82, 84.

Wasserburgi Vencellin lovag 26.
 Welden császári tábornok 191.
 Wesselényi Ferenc nádor 143.
 Wesselényi Miklós báró 181—182.
 Windischgraetz herceg császári tábornok
 189—191.
 Wittelsbach Ottó király 56.

Zalán bolgár fejedelem 10.
 Zápolyai János 89—91, 98—100, 122.
 Zothmund bűvár 32.
 Zrinyi Ilona 148, 161.
 Zrinyi Miklós, a szigetvári hős 109.
 Zrinyi Miklós a költő 140—142.
 Zrinyi Péter bán 142—144.
 Zvoimir horvát király 35.

Zsigmond király 64, 66—70.
 Zsolt fejedelem 21.

FÖLDRAJZI MUTATÓ.

- Abaúj megye 131.
 Akkon vára, a Szentföldön, Jeruzsálem-től északra 44.
 Apulum, a mai Gyulafehérvár 7.
 Aquileja, Észak-Itáliában az Adria északi partján 9.
 Aquincum, a mai Óbuda helyén 7.
 Arad, a Maros mellett 40, 191—192.
 Augsburg, a Lech-folyó partján, München-től északnyugatra 18.
 Austerlitz, Morvaországban, Brünntől délre 177.
 Ausztria 53, 83, 165, 200—201, 203.
 Aversa, Nápoly mellett 59—61.
 Avignon, Franciaország déli részében, Marseille-től északra 60.
 Babocsa vára, Somogy megyében, a Dráva közelében 142.
 Bácska, Bács megye 163, 194.
 Balaton 26, 30.
 Balkán-hegység, Szófiától délre vonul a Fekete-tengerig 73, 74.
 Baranya megye 163.
 Bazin, Pozsony megyében, Pozsonytól északkeletre 124.
 Bécs 83—84, 100, 125, 127, 131, 132, 144, 147, 152, 153, 177—178, 185, 189, 194.
 Bécsújhely, Alsóausztriában, Soprontól nyugatról 52, 144, 156.
 Belc vára Lengyelországban, Lemberg-től északra 63.
 Belgrád 151, 165, 1. még Nándorfehérvár.
 Bereg megye 128.
 Berlin, a Spree mellett 168.
 Berzence vára, Somogy megyében, a Dráva közelében 142.
 Beszkidek, Zemplén, Ung és Bereg megye határán 156.
 Besztercebánya, Zólyom megyében, a Garam mellett 131.
 Bodony, ma Viddin Bulgáriában a Duna mellett 63, 67.
 Boroszló, Sziléziában, az Odera mellett 83.
 Borsod megye 131.
 Bosznia 40, 63, 82, 151, 202, 203.
 Branyiszko-hágó, Szepes és Sáros megyék határán, Lőcse és Eperjes közt 190.
 Brigetio, a mai Ószőny, Komárommal átellenben 7.
 Brünn, Morvaország fővárosa 135.
 Buda 57, 64, 80, 98, 100—103, 116, 120, 148, 153, 191.
 Campoformio, Észak-Itália keleti határán, Udinetől délre 177.
 Catalaunum, Franciaországban, a mai Chalón-sur-Marne 9.
 Cegléd, Pest megyében, Szolnoktól nyugatra 114.
 Chalón-sur-Marne, Franciaország északkeleti határán 9.
 CSanád, Csanád megyében, a Maros partján 26.
 Csele-patak, Mohácsnál 92.
 Dacia, a mai Erdély és a tőle nyugatra és délre fekvő terület 7.
 Dalmácia 38, 41—43, 56, 62, 64, 69, 177.
 Debrecen, Hajdu megyében 181, 189, 191.
 Diakovár, a Dráva-Száva közén, Eszéktől délre 66.
 Dnyeper folyó, Dél-Oroszországban, Moszkva és Szmolenszk közt ered és a Fekete-tengerbe ömlik 5.
 Doberdo, Észak-Itáliában az Isonzótól keletre 204.
 Dolha, Máramaros megye nyugati határán, Husztól északra 156.
 Don folyó, Dél-Oroszországban, a Kárpátokból ered 5.
 Döbling, Bécs mellett, ma Bécs külvárosa 195.
 Dömös, a Duna partján, Visegrádtól nyugatra 33.
 Drégely, Hont megye keleti határán, az Ipoly mellett 105.
 Drinápoly, a Balkán-hegységtől délre, Konstantinápolytól északnyugatra 78, 110.
 Ecsed, Szatmár megyében, a Kraszna mellett 131.
 Eger, Heves megye keleti határán 105, 118.

Eperjes, Sáros megyében, Kassától északra 147, 153, 155.

Erdély 10, 36, 46, 72, 84, 101—105, 108, 119—120, 123, 129, 132—143, 146, 159—160, 169—172, 186, 189, 194, 197, 204.

Érsekújvár, Nyitra megye déli határán, a Nyitra mellett 142, 148.

Eszék, Verőce megyében, a Dráva mellett 142.

Esztergom, a Duna mellett, a Garam torkolatával szemben 103, 125, 148.

Felvinc, a Maros mellett, Nagyenyedtől északkeletre 105.

Fischa-folyó, a Lajtától nyugatra, Béctől keletre torkollik a Dunába 27.

Fiume, a quarnerói-öböl északi sarkában 169, 178.

Fülek, Nógrád megyében, Gömör megye határán 118, 147.

Galambóc, a Duna jobb partján, Belgrádtól keletre 69.

Gallia, a mai Franciaország 8.

Garam-folyó 147.

Gellért-hegy, Budán 29.

Gyálu, Kolozs megyében, a Szamos mellett, Kolozsvártól nyugatra 137.

Győr, a Kis-Duna mellett, a Rába torkolatánál 109, 118, 119, 178.

Gyula, Békés megye délkeleti határán, a Fehér-Körös mellett 109.

Gyulafehérvár, Alsó-Fehér megyében, a Maros mellett 7, 132, 137, 159.

Gyurgyevo Oláhországban, a Duna mellett, Ruscsukkal szemben 118.

Halics, a mai Galicia egy része, a Dnyeszter felső folyásvidékén 41—43, 45.

Háromszék megye 190.

Hatvan, Heves megye délnyugati szögletében 190.

Hegyalja, Zemplén megye déli részén 154.

Héjjő-patak, Borsod megyében, a Sajóba ömlik 47.

Hód-tó, a mai Hódmezővásárhely közepében 54.

Horvátország 35, 38, 41, 64, 66, 101, 178, 194, 197, 200.

Isaszeg, Pest megyében, Budapesttől keletre 190.

Jajca vára Boszniában, a Verbász-folyó mellett 82.

Jenő vára, a Fehér-Körös mellett, Világostól északkeletre 118, 137.

Kanizsa, Zala megye déli részén, a Mura torkolatától északra 112, 120.

Kapella-hegység, a Szávától délre 35.

Kápolna, Heves megyében, Egertől délre 190.

Karánsebes, Krassó-Szörény megyében, a Temes felső folyása mellett 137.

Karinthia, tartomány a Mura és a Dráva felső folyása közt 83.

Karlóca, Szerém megyében, a Duna partján, Pétervárad közelében 152.

Kassa, Abaúj megyében, a Hernád mellett 124—125, 128, 147, 190.

Kaukázus, Európa déli határán, a Fekete- és a Kaspi-tenger közt 4.

Kecskemét, Pest megye középső részén 114.

Kelenhegy, a mai Gellért-hegy Budán 29.

Kenyérmező, a Maros közelében, Dévától keletre 84.

Kerlés-hegy, Szolnok-Doboka megye délkeleti szögletében, a Sajó-völgyben 33.

Kiev, a Dnyeper mellett 10.

Komárom, a két Duna-ág egyesülésénél, a Csallóköz déli végében 190—192.

Konstantinápoly, a Boszporusz mellett 73, 78, 99, 140.

Königgrätz, Csehország északkeleti részén 198.

Kőszeg, Vas megye északi határán 100.

Krassó-Szörény megye 170, 194.

Kúnág: Kiskúnág, Pest megye középső és déli részén; Nagy-kúnág, Jász-Nagykún-Szolnok megye tiszántúli részén 52.

Ladomér, a mai Vladimir Galiciában, az egykori Lodomeria fővárosa 39.

Lausitz, tartomány, Csehországtól északra 83.

Lebedia, a mai Dél-Oroszországban, a Don és a Dnyeper alsó folyása közt 5.

Linz, Felső-Ausztriában, a Duna mellett 136.

Lippa, a Maros mellett, Temes megyében 118.

Lodomeria, a Dnyeszter felső folyásának vidéke 40, 45.

Lőcse, Szepes megyében, a Hernádtól északra 147.

Lugos, a Temes mellett, Krassó-Szörény megyében 137.

Lunéville, a Mosel felső folyásvidékén, Metztől délre 177.

Macsói bánság, a mai Szerbia északi része, a Duna partján 51.

Maeotis, a Kaukázustól északra 4.

Mária-Zell, Stájerország északi határán 63.

Marosvár, a mai Csanád 26.

Medgyes, Nagyküküllő megyében, a Nagyküküllő mellett 100.
 Ménfő, Győr megyében, Győrtől délre 28.
 Merseburg, Thüringiában 17.
 Meszeskapu, Szilágy megyében, Zilahtól délkeletre 33.
 Mezőkeresztes, Borsód megye déli részén 118.
 Miriszló, Alsó-Fejér megye északi határán, a Maros mellett, Nagy-Enyedől északra 119.
 Mogyoród, Váctól délre 34.
 Mohács, Baranya megyében, a Duna mellett 91—92, 100.
 Moldva, vajdaság a Keleti-Kárpátoktól keletre 62, 118—136.
 Morva (nagy) birodalom, a mai Cseh- és Morvaország és Magyarország északnyugati része 10.
 Morvamező, a Morva-folyó két partján 52.
 Moson, a Duna mellett 34, 38.
 Muhi, Borsód megyében, a Sajó torkolata közelében 47.
 Munkács, Bereg megyében, a Laborca mellett 131.
 Mura-folyó, a Dráva mellékfolyója, Stájerországban ered 141.
 München, az Alpoktól északra, az Isar mellett 168.
 Nagyarsány, Baranya megye déli részén, Moháctól délnyugatra 151.
 Nagykőrös, Pest megye középső részén, Kecskeméttől északra 114.
 Nagymajtény, Szatmár megyében, Szatmárnémetitől délnyugatra 161.
 Nagymorva birodalom, lásd Morva birodalom.
 Nagynikápoly, a Duna mellett, az Olt torkolatával szemben 67.
 Nagysarló, Bars megyében, Lévától délre 191.
 Nagysáros, Sáros megyében, Kisszebentől délre 156.
 Nagyszeben, Szeben megyében, az Olttól nyugatra 72.
 Nagyszombat, Pozsony megye északkeleti részén 53, 159, 170.
 Nagyszöllős, Segesvárnál, tőle nyugatra, a Nagyküküllő mellett 138.
 Nagyvárad, Bihar megyében, a Sebes-Kőrös mellett 36, 59, 100—101, 138, 140.
 Nándorfehérvár, a mai Belgrád 33—34, 72, 78—80, 84, 91.
 Nápoly, Dél-Itália nyugati partján 58—61.
 Neszmély, Komárom megyében, a Duna jobbpartján 71.
 Neuhaus, Csehország déli részén, a morva határnál 155.
 Nikápoly, l. Nagynikápoly.

Nikolsburg, Morvaország déli határán, Brünntől délre 131.
 Nis, Szerbiában, a Morava felső folyásánál 73—74.
 Novigrád, Dalmáciában, Zárától keletre 66.

Nyírség, Szabolcs megyében 33.
 Nyitra, a Nyitra-folyó mellett 27, 34.
 Nyitra megye 69.

Óbuda, Budától északra 7.
 Oláhország 58, 118, 136.
 Olmütz, Morvaországban, a Morva mellett 83.
 Ónod, Borsód megye keleti határán, a Sajó torkolatánál 160.
 Oppeln, Szilézia déli részén, az Odera mellett 104, 118.
 Ószőny, Komárom megyében, Komárommal szemben 7.

Pákozd, Fejér megyében, a Velencei-tó mellett 188.
 Pannónia, a mai Dunántúl s az ezzel határos területek 6.
 Pápa, Veszprém megye nyugati részén 103.
 Pápóc, Vas megyében, a Rába mellett 69.
 Páris, a Szajna mellett 185.
 Párkány, a Garam torkolatánál, Esztergommal szemben 147.
 Pécs, Baranya megyében, a Mecsek-hegység déli lábánál 63.
 Pest, a Duna balpartján 47, 102, 125.
 Pétervárad, Szerém megyében, a Duna partján 91, 165.
 Po síkság, Észak-Itáliában 15.
 Potsdam, a Spree mellett, Berlintől délnyugatra 168.
 Pozsega megye 200.
 Pozsony, a Duna mellett 32, 34, 40, 53, 98, 128, 131—132, 144—146, 159, 177, Pozsony megye 69.
 Prága, Csehország fővárosa, a Morva mellett 80—82, 125, 128, 130.
 Provence, tartomány Franciaország déli részén, a Rhone torkolatánál 60.

Ragúza, Dalmáciától délre 62.
 Rákos, Pest mellett 81, 89, 101.
 Ratibor, Szilézia déli részén, az Odera mellett 104, 118.
 Rigómező, Szerbia délnyugati részén 67, 78.
 Róma, a Tiberis partján 9.
 Romhány, Nógrád megye déli részén, Nógrádtól keletre 161.
 Rozgony, Abaúj megyében, Kassától keletre 57.

Sabaria, a mai Szombathely 7.
 Sajó-folyó, a Hernád mellékfolyója, Gömör és Borsod megyékben 47.
 Sarmizegethusa, a mai Várhelynél, Hunyad megyében 7.
 Sáros megye 190.
 Sárospatak, Zemplén megyében a Bodrog mellett 154.
 Schellenberg, Nagyszebenről délkeletre 119.
 Segesvár, Nagyküküllő megyében a Nagyküküllő mellett 191.
 Siklós, Baranya megye déli részén, Pécs-től délre, 63, 103.
 Siscia, a mai Sziszek, a Száva és a Kulpa összefolyásánál 6.
 Sopron, a Fertőtől Nyugatra 53, 72, 146.
 Speyer, a Rajna mellett, Mannheimtől délre 110.

SZabács, Szerbiában a Száva mellett a Drina torkolatától keletre 84, 91.
 Szabadka, Bács megye északi részén 114.
 Szabolcs megye 128.
 Szalonta, Bihar megyében, a Fekete-Kőröstől északra 135.
 Szatmár, a Szamos mellett 161.
 Szatmár megye 128.
 Szeben 1. Nagyszeben
 Szécsény, Nógrád megyében, az Ipoly közelében 159.
 Szeged, a Tisza mellett, a Maros torkolatánál 73, 191.
 Székelyhida, Bihar megyében az Érmelléken 142.
 Szekesfehérvár, Fejér megyében, a Velencei-tó közelében 28, 71, 98, 103, 118.
 Szendrő, a Duna jobb partján, Belgrádtól délkeletre 71.
 Szentföld, Sziria 38, 44.
 Szentgotthárd, Vas megyében, a Rába mellett 142.
 Szentgyörgy, Pozsony megyében, Pozsonytól északkeletre 124.
 Szentimre, Gyulafehérvártól északra, a Maros mellett 72.
 Szepes megye 69, 190.
 Szepesi városok 69, 169.
 Szerbia 43, 58, 63, 67, 73, 151, 203.
 Szerémség, Szerém megye 41, 42, 200.
 Szerencs, Zemplén megye déli részén, Tokajtól nyugatra 125.
 Szigetvár, Somogy megyében, Baranya megye határán 109.
 Szilézia, tartomány az Odera mentén 83, 104, 168.
 Sziria, Előázsziában 204.
 Sziszek, a Száva és a Kulpa egyesülésénél 6.

Szkitia, a mai Dél-Oroszország 4, 10.
 Szlavónia 35, 101, 194.
 Szófia, a Balkán hegységtől északra 73.
 Szolnok, Jász-Nagykún-Szolnok megyében, ahol a Zagyva a Tiszába ömlik 190.
 Szombathely, Vas megye középső részén 7.
 Szomolány, Pozsony megye északi részén, a Kiskápatok keleti lábánál 159.
 Szőny 1. Őszőny 132.
 Szörényi bánság, a Duna és az Olt köze 45, 51.

Tápióbicske, Pest megyében, Czeplédtől északra 190.
 Tata, Komárom megye délkeleti sarkában 103.
 Temes megye 170, 194.
 Temesvár, a Bega csatorna mellett 85, 90, 105, 151, 165, 192.
 Tihany, a Balaton partján 32.
 Tokaj, Zemplén megyében, a Tisza és a Bodrog egyesülésénél 131.
 Torda, Torda-Aranyos megyében az Aranyos mellett 36, 109.
 Torino, Észak-Itália nyugati részén 62.
 Torontál megye 170, 194.
 Trau, a dalmát tengerparton 51.
 Trencsén, Trencsénmegye déli részén a Vág partján 161.
 Trianon, Páris mellett. 204.
 Turóc megye 160.

Ugocsa megye 128.
 Új-Zerin, Zala megyében, a Murától északra 141—142.
 Ulpia Traiana, a mai Gyulafehérvár 7.
 Ural-folyó, Európa és Ázsia határán 4.
 Ural-hegység, Európa és Ázsia határán 3.

Vác, a Duna balpartján, Pest megye északnyugati szögletében 43, 131, 191.
 Vajdahunyad, Hunyad megyében, Dévától délre 72.
 Valpó, Verőcze megyében a Dráva mellett 103.
 Várhely, Hunyad megyében, Hátszegtől délnyugatra 7.
 Várkony, Jász-Nagykún-Szolnok megyében a Tisza mellett, Szolnoktól délre 32.
 Várna, a Balkánon, a Fekete-tenger partján 74.
 Vaskapú, a Duna áttörése Orsovától keletre 182.
 Vaskapú-szoros, Hunyad megyében 72.
 Vasvár, Vas megyében, a Rába felső folyása mellett 142.
 Velence, az Adria partján, a Pó torkolatától északra 9, 39, 42, 44, 58, 60—62, 69, 73, 165.

Verdun, a Maas mellett, Franciaország
keteti határán 204.

Vereckei szoros, Bereg megye határán 10,
46.

Verőcze megye 200.

Veszprém, a Balaton keleti végétől északra
159.

Viddin, Bulgáriában, a Duna jobb part-
ján 63, 67,

Világos, Arad megyében, Aradtól észak-
keletre 81, 192.

Visegrád, a Duna könyökénél a jobb
parton 35, 58, 60—61, 64, 68, 71, 125.

Volga-folyó, Oroszországban 4.

Zala-folyó, Zala megyében, a Balatonba
ömlik 26.

Zára, a dalmát tengerparton 43—44,
61—62.

Zemplén megye 131.

Zenta, Bács megyében, a Tisza partján
151.

Zernyest, Brassó megye délnyugati részén,
a törösvári-szorostól északra 153.

Zimony, a Duna mellett, a Száva torko-
latánál 38, 80.

Zólyom, Zólyom megyében, a Garam mel-
let 159.

Zsibó, Szilágymegye, a Szamos kö-
nyökétől nyugatra 160.

Zsitva-torok, a Zsitva és a Nyitra össze-
folyásánál, Érsekújvártól délre 128.

TÁRGYMUTATÓ.

Adminisztrátori rendszer 184.
Akadémia 181.
állandó adó 165.
állandó hadsereg 82, 164.
aranybulla 44.
avarok 9.

Bándérium 57.
bánság 152, 165.
bessenyők 6, 34.
„Blick”: Széchenyi műve 195.
bolgárok 3, 6.
bolsevizmus 204.
bujdosók 145—146.

Centralisták 184.
címeradományozás 58.
cisterciek 42.
Corvina 84.

CSehek 39.

Dákok 6.
dualizmus 201.

Elajet 115.
elzalogosított nyugati várak 81, 88, 135.

Finn-ugor népek 3.
fiscalitas 63.
forint 58.
főkapitányok 77.
függetlenségi nyilatkozat 184.

Gepidák 9.
germánok 10.
görögök 39.
gubernium 153.

Haditanács 112, 164.
Hármaskönyv 89.
határőrvidék 165, 169, 170.
helytartó 112.
„Hitel”: Széchenyi műve 181.

hódoltság 115.
honvédelmi bizottmány 189.
húnok 3, 8—9.
husvéti cikk 197.

Ispán 26.
izmaeliták 43.

János lovagok 52, 57.
jezsuita-rend, Jézus-társaság 123.

Kamara 112, 124.
„Kelet népe”: Széchenyi műve 182.
keleti gótok 9.
kelták 6.
keresztes hadjárat, első 38, második 40,
harmadik 42, negyedik 43, II. Endréé 44.
khász 114.
kilenced 63.
királyi szolgálonépek 44.
kormányzó 77.
kúnok 10, 33, 45—46, 52.
kurucok 145.

Labancok 145.
Lánchíd 182.
longobardok 9.
lucrum camerae 58.

Megye 26, 164.
Megyer törzs 5.
mongolok 45—51.

Nádor 26, 112.
nemesség 39, 44—45.
német lovagrend 51.
Nemzeti Színház 182.
normannok 39.

Nyugati gótok 8—9.

Ogurok 3.
októberi diploma 195.
oláh vajdaság 58.

onogurok 4.
 oroszok 10.
 Országgyűlési Tudósítások : Kossuth lapja 182.

osztályok 3.

Ősiség 63.

Parasztlázadás 90, 165, 172.
 Pesti Hírlap : Kossuth lapja 183.
 pozsonyi kamara 124.
 pragmática sanctio 166.

Quota 200.

Reformáció 122—123.
 renegát 113.

„Stádium“: Széchenyi műve 181.

Szandzsák 115.
 szászok 109.
 székelők 10, 109.

Szent István-rend 170.
 székesi kamara 124.
 szlávok 9, 10.

Tatárok, tatárjárás 45—52.
 telekadó 58.

telekkatonaság 70.

Tiszaszabályozás 182.

„Törvényhatósági tudósítások“: Kossuth lapja 182.

trializmus 203.

tridentini zsinat 122.

tűrelmi rendelet 171.

Urbéri szabályzat 170.

Vajda (erdélyi) 109.

Vajdaság 194.

várjóságok 43.

védegylet 184.

vogulok 3.

Zsidók 43.

TARTALOM.

I. A vándorlás és honfoglalás kora.	Lap
1. A magyarok eredete és vándorlása	3
2. Magyarország a honfoglalás előtt	6
3. A honfoglalás	10
4. A honfoglaló magyarok élete és haremodora	12
5. A kalandozások	15
II. A megtérés és államalapítás kora.	
1. A kereszténység befogadása	21
2. Szent István uralkodása	26
3. Az ország függetlenségének megvédése	28
4. A királyok és a hercegek küzdelmei	32
5. Szent László uralkodása	35
III. A későbbi Árpádok kora.	
1. Kálmán király uralkodása	38
2. Küzdelem a görög fennhatósági törekvések ellen	40
3. Imre és II. Endre uralkodása	42
4. IV. Béla uralkodása	45
5. Az utolsó Árpádok	53
IV. A hűbériség fénykora.	
1. A trónöröklés kérdése	56
2. Károly Róbert uralkodása	57
3. Nagy Lajos uralkodása	59
4. Mária és Kis Károly	63
5. Zsigmond uralkodása	67
V. A török küzdelmek kora.	
1. Hunyadi János és I. Ulászló küzdelmei	71
2. Hunyadi kormányzósága és V. László	77
3. Mátyás király uralkodása	80
4. Mátyás király jellemzése	84
5. A Jagellók	88
6. Mohács	90
VI. A török hódítás kora.	
1. I. Ferdinánd és János király küzdelmei	98
2. Fráter György és a török hódítás	101
3. Az erdélyi fejedelemség	108
4. I. Ferdinánd és I. Miksa kormányzása	111
5. A török hódoltság	112
6. A tizenötéves háború	117

VII. A felkelések kora.

Lap

1. A reformáció és az ellenreformáció	122
2. Bocskay István felkelése	124
3. Bethlen Gábor fejedelemsége	128
4. A két Rákóczi György kora	134
5. Erdély pusztulása	136

VIII. I. Lipót uralma és az ország felszabadítása.

1. A török újabb támadása I. Lipót alatt	139
2. A Wesselényi-összeesküvés	143
3. Thököly Imre fejedelemsége	145
4. A felszabadító háború	148
5. I. Lipót önkényuralma	152
6. II. Rákóczi Ferenc felkelése	155

IX. Az ország újjászervezése.

1. III. Károly uralkodása	163
2. Mária Terézia uralkodása	166
3. II. József uralkodása	171

X. A nemzeti irányzat újjáébredése.

1. A francia háborúk kora	175
2. Széchenyi István és a reformkor	180
3. Kossuth Lajos és az 1848-iki alkotmány	183

XI. A szabadságharc és az önkényuralom.

1. A szabadságharc kitörése	187
2. A szabadságharc	190
3. Az önkényuralom	194

XII. Magyarország a kiegyezés után.

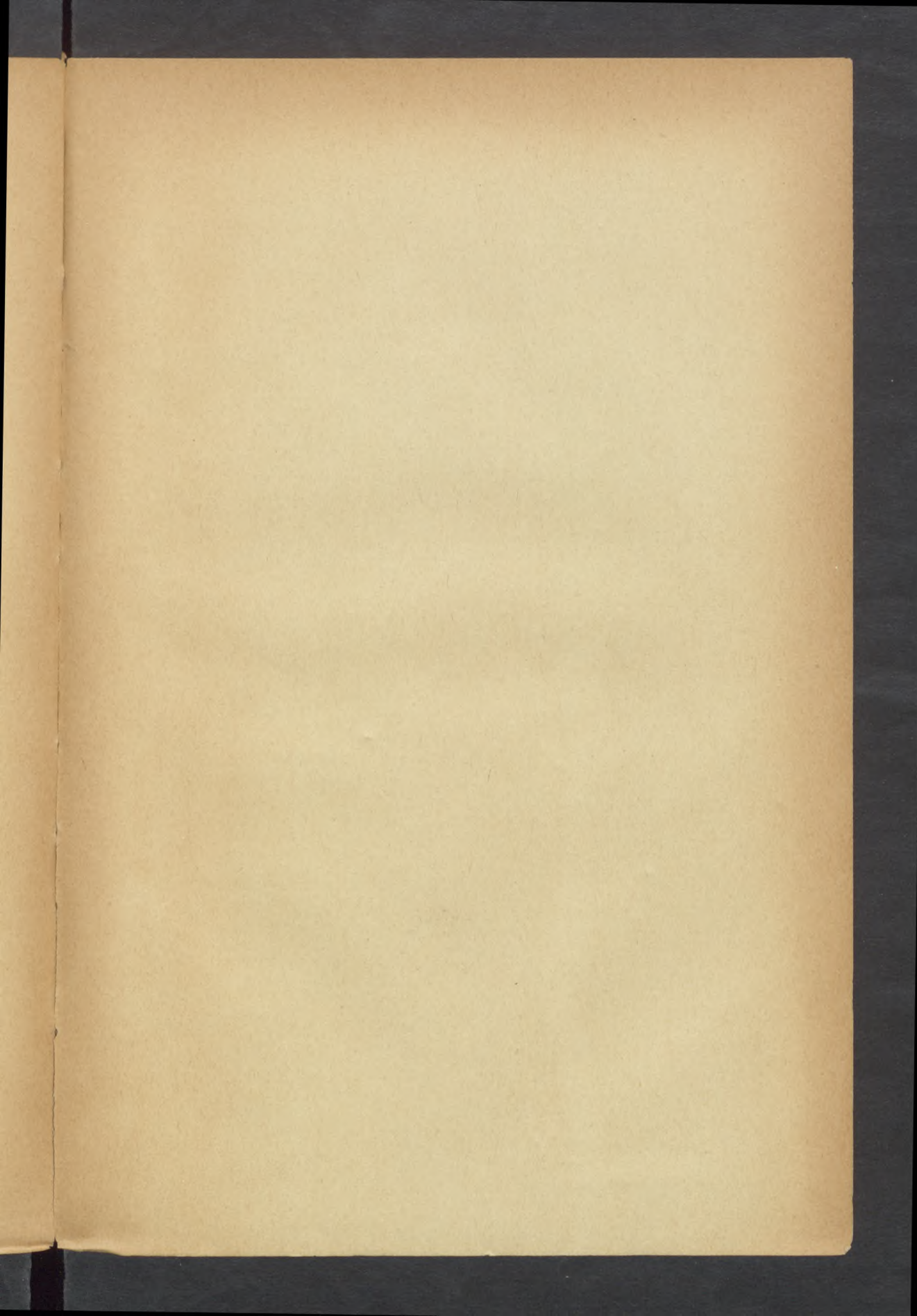
1. A kiegyezés utáni évtizedek	200
2. A világháború	202

Függelék.

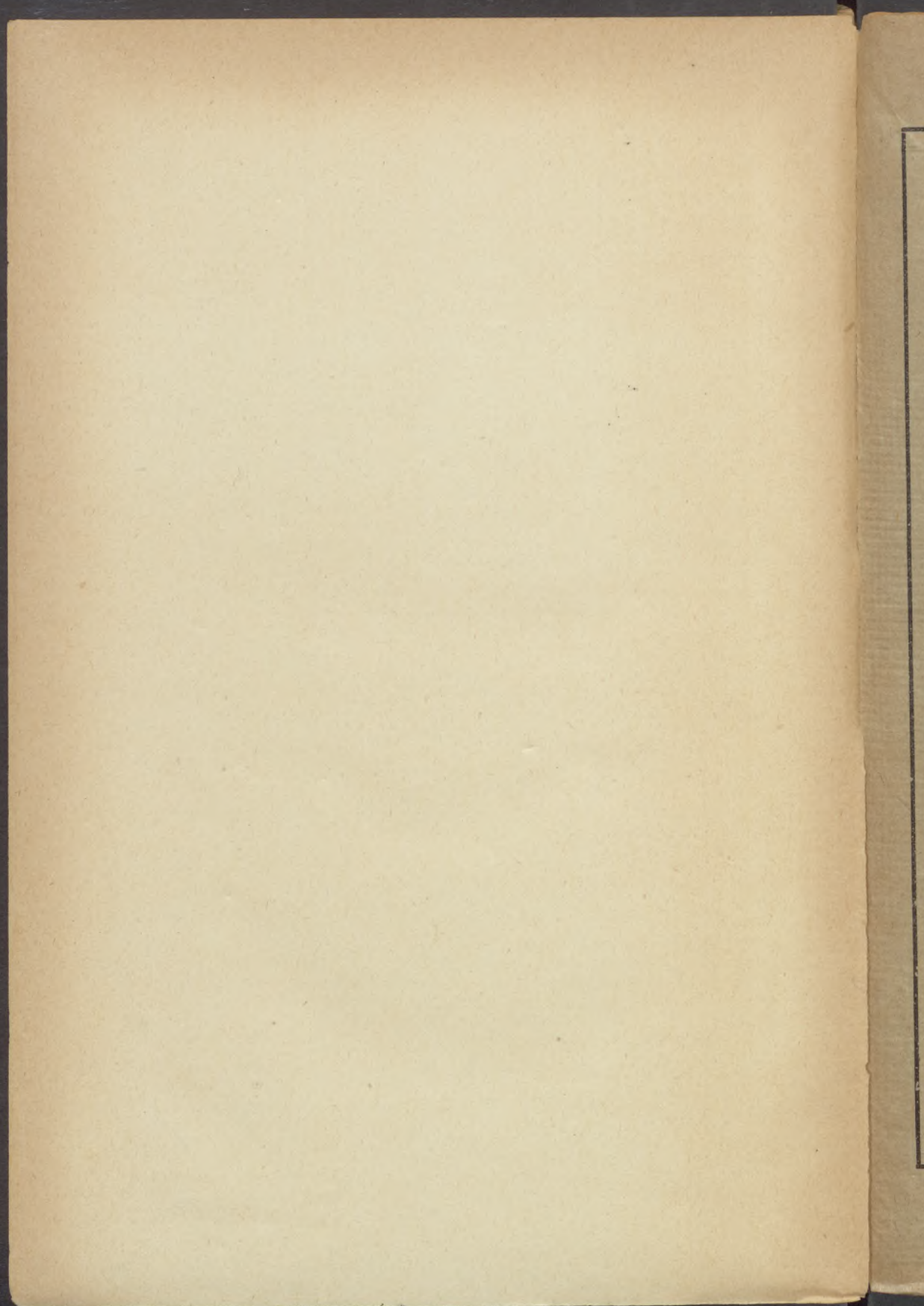
Nemzedékrendi táblák	206
Névmutató	209
Földrajzi mutató	214
Tárgymutató	219

Mohácsnál dőlt el négyszáz évre Magyarország sorsa.
A nagy nemzeti szerencsétlenség négyszáz éves emlékére a

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

MOHÁCSI EMLÉKKÖNYV

címen egybegyűjtötte a magyar történettudósok legújabb összefoglaló kutatásait. Megtudjuk belőle, hogy **a magyar Trianon Mohácsnál kezdődött.** De egyúttal reményt meríthetünk belőle nemzetünk jövőjére is, mert **amint elmúlt Mohács, úgy elműlik Trianon is.**
A Történelmi Társulat megbízásából szerkesztette: Lukinics Imre.

A 368 oldalra terjedő, 100 képpel illusztrált,
pompás kötésű díszmunka tartalma:

Gróf Klebelsberg Kuno: Előszó.

Dr. Bruckner Győző egyetemi magántanár, a miskolci jogakadémia dékánja: Magyarország belső állapota a mohácsi ütközet előtt.

Dr. Miskolczy István egyetemi magántanár: Keresztes hadjárat terve a mohácsi ütközet előtt.

Dr. Artner Kálmán egyetemi magántanár: Magyarország és az apostoli szentszék viszonya a mohácsi vést megelőző években. 1521—1526.

Dr. Török Pál felsőkereskedelmi iskolai tanár: A mohácsi vész diplomáciai előzményei.

Dr. Dabrowsky János krakói egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia tagja: Lengyelország és a török veszedelem 1526 előtt.

Gyalóskay Jenő honvéd tüzérezredes: A mohácsi csata.

Dr. Pukánzky Béla közgazdasági egyetemi előadó: Mohács és az egykorú német közvélemény.

Dr. Harsányi Pál magyar nemzeti műzeumi igazgató-őr: II. Lajos és a mohácsi csata emlékérmek.

Dr. Tolnai Vilmos egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia tagja: „Több is veszett Mohácsnál” magyarázata.

Dr. Rédei Tivadar magyar nemzeti múzeumi könyvtárnok: Mohács emléke költészetünkben.

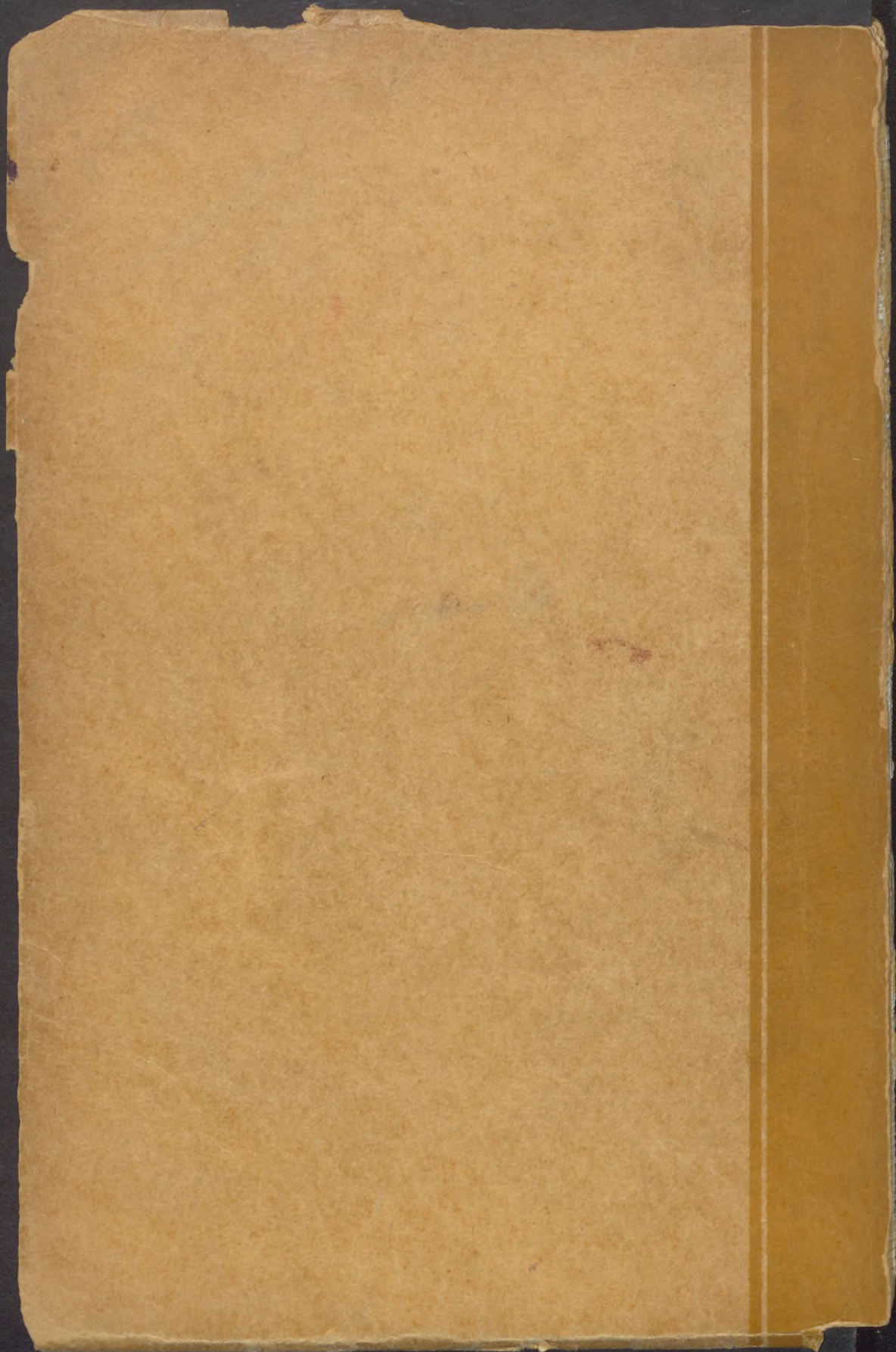
Dr. Solymossy Sándor főiskolai tanár, a Magyar Tudományos Akadémia tagja: Mohács emléke néphagyományainkban.

Gergely Endre: Ásatások a mohácsi csatatéren.

Á R A 160.000 K O R O N A.

Megrendelhető a Kir. Magyar Egyetemi Nyomda könyv-
osztályában, Budapest, VIII., Múzeum-körut 6. Gólyavár.

***
Dommannowszky: Magyarországi története, középiskola III.